Галиасгар Камал

Избранные Произведения

Пьесы, рассказы, воспоминания

КАЗАНЬ
ТАТАРСКОЕ КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
2004

Галиәсгар Камал

Сайланма Әсәрләр

Пьесалар, хикәяләр, истәлекләр

КАЗАН
ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫ
2004

УДК 820/89 (470)
ББК 84 (2Рос=Тат)-4
К22

Төзүчесе *Рафис Корбан*

Камал Галиәсгар

Сайланма әсәрләр. — Казан: Татар.кит.нәшр., 2004. — 302 бит.

Галиәсгар Камалның тууына 125 ел тулу уңаеннан чыгарыла торган бу җыентыкка аның Октябрь инкыйлабына кадәр иҗат ителгән пьесалары, хикәяләре, үзенең иҗат юлы, язучылык эшчәнлеге хакында сөйләүче һәм шулай ук Г.Тукай турында истәлекләре урын алды.

ISBN 5–298–01375–9

© Татарстан китап нәшрияты, 2004

ТӨЗҮЧЕДӘН

Галиәсгар Камал әсәрләренең чагыштырмача тулы басмасы моннан чирек гасыр элек, әдипнең тууына 100 ел тулу уңаеннан — 1978, 1979, 1982 елларда, өч томлык «Әсәрләр» җыелмасы буларак нәшер ителгән. Ул томлыклар язучының иҗатын киң колачлап, аның драма әсәрләрен, прозасын, шигырьләрен, эстрада өчен язган лирик, сатирик һәм юмористик миниатюраларын һәм шулай ук матбугатта дөнья күргән мәкалә, рецензия һәм истәлекләрен үз эченә алган.

Язучының 125 еллык юбилее уңаеннан нәшер ителә торган әлеге бер томлык аның иҗатын тулысынча колачларга мөмкинлек бирмәсә дә, без нигездә Г.Камалны аеруча драматург буларак дөньяга таныткан иң күренекле әсәрләрен, шулай ук үз иҗат һәм тормыш юлы хакында сөйләүче истәлек-язмаларын тупладык. Әдипнең драматург буларак иҗаты дөрләп чәчәк аткан һәм татар театры өчен иң талантлы, драматургия классикасына әверелгән әсәрләр иҗат иткән чоры, безнең уебызча, Октябрь инкыйлабына кадәр булган чор.

Г.Камал — 1907 елда Г.Тукай Җаектан Казанга кайтканнан соң, аның белән якын дуслыкта яшәгән шәхесләрнең берсе. Китапка шулай ук ике әдипнең үзара иҗади дуслыгы һәм хезмәттәшлеге хакында бай мәгълүмат биргән «Габдулла Тукай турында истәлек» дигән язмасын урнаштыруны кирәк дип таптык.

БӘХЕТСЕЗ ЕГЕТ

ДРАМА 5 ПӘРДӘДӘ

Бер-ике сүз

Моннан тугыз ел мөкаддәмдә «Бәхетсез егет» намендә театр турында бер рисалә язып, исемсез буларак нәшер иттермеш идем. «Театрлар уйналыр вә театр тарзында язылан әсәрләр мәүкыйгый тамашага куелыр» өметләре ул вакытларда юк иде, шул сәбәптән мәзкүр рисаләме мәүкыйгый тамашая вәзгы идәрлек дәрәҗәдә итеп язу хәтеремә билә кәлмәмеш иде. Шимди бу сәнәдә татарча театрлар башланды. Бер кәррә фикереме сарыф кылмыш (улдыгым) шул әсәр бөсбөтен мәйданнан югалмасын, диярәк рисаләмне ислах итәргә керештем. Вә шимдики халенә китердем. Ибтидасыннан тугыз сәнә кәчтектән соңра мәзкүр әсәреме икенче мәртәбә кариэләремә гарыз итәргә мөвәффак булдым. Әсәрем кариэләре вә тамашачылары гыйндендә мәкъбүл улырмы? Ул кадәресе мөстакбәлдә күреләчәк.

Казан, 1907. Г.Камал.

УЙНАУЧЫЛАР:

Кәрим, Казан бае, иске фикерле, уртача буйлы, сакалы агара башлаган.
Җәмилә, Кәримнең хатыны.
Закир, Кәримнең улы, тәүфикъсыз, 22 яшьләрендә.
Мансур, Кәримнең агасы, ак сакаллы.
Гали, бер сәүдәгәр, сары сакаллы, уртача буйлы, 40 яшьләрдә.
Камилә, Кәримнең асравы, 18 яшьләрендә.
Мәгъри, сүз йөртүче бер карчык.
Сәгыйт Сабитов, Уфада бер бай, яхшы гына фикерле.
Гайшә, Сәгыйтнең кызы, 17 яшендә, гимназистка.
Әхмәт, Сәгыйтнең улы, 20 дә, гимназист.
Мәрьям, Сәгыйтнең хатыны, 40 яшьләрендә.
Асрау. Сәгыйтнең асравы, яшүсмер кыз.
Камали, Закирның иптәш жулигы, кырма сакаллы, 30 яшьләрендә.
Васька,
Кәмәй,
Калакай,
Мортый, жуликлар.
Дәүли,
Шестерка,
Гайни, Закирның мәгъшукасе.
Биби, бер карчык.
Чит кешеләр, городовойлар һәм бер околодочный.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Кәрим йортының залы, уң тарафта диван, аның алдында зур өстәл, аның өстендә чынаяк, чәйнек вә башка әсбаплары. Сул тарафта бер контора өстәле, тәрәзә араларында көзгеләр, стена буйларында урындыклар. Бере уң тарафта вә бере урталыкта ике ишек. Урталыктагы ишек янында бер шкаф. Мебельләр
бераз байсымак. Диванда Җәмилә утырган.

Беренче мәҗлес

Җәмилә ялгыз.

Җәмилә *(үз-үзенә елаган тавыш белән)*. Әй, Ходаем! Ата-анасына игелеге тияр, дип өмет итеп баланы үстер инде. Ике көннән бирле кайтканы юк. Белмим, кайда йөри торгандыр? Моннан элек тә, бер мәртәбә, шулай югалып, әллә нинди начар урыннарда йөреп, өч көндә йөз тәңкәдән артык акча бетереп кайткан иде.

Атасы белән минем башыма хәсрәткә генә туган бала инде. Ул баладан ни-нәрсә өмет итмәк кирәк, анда нинди хәер булсын инде? Мондый баланың булганыннан булмаганы мең өлеш артык. Аһ!.. Күрәсемә каршы булган бала икән шул.

Авырлы вакытымда ук, аның юньле бала булмаслыгы төшемә кергән иде. Төшемдә бер дуңгыз баласын күтәреп, кочаклап йөргәнемне күргән идем, шул вакытта ук җиде газизләр рухына җиде ясин

чыгып багышларга, дип суфи абзыйга садака җибәрткән идем, кабул булмады шул. Атасы монда, карт башы белән, дөнья көтеп йөри. Ә аның һичбер исендә дә юк. Мисез шул, мисез! Мие чермәгән булса, ата-анасының бераз кадерен белгән булыр иде. Белмим, кемгә охшап бу кадәр мисез, акылсыз булгандыр бу! Атасы никадәр акчалар, никадәр расходлар тотып аны укытты. Аның өчен тоткан акчалар, чиккән мәшәкъкатьләр тау кадәр булды. Тукта, яхшы булсын, тукта, укымышлы булсын, балабызны яхшы укытсын дип, хәлфәсен ашка чакырулар кирәкме? Атна саен мунча ягып чакыру кирәкме? Аның өчен атасы һичбер нәрсәсен дә кызганмады инде. Өйгә кайтып керде исә: «Нихәл, Закир сабакка бардымы? Сабагын белеп кайтканмы?» дип һәр көн җентекләп, тикшереп торадыр иде. Мин дә гомеремә, һичбер вакытта кулымнан килгән яхшылыгымны кызганмадым. Кайсы вакытларда: «Башым авырта», дип сабакка бармый калгалыйдыр иде, шул вакытларда да, атасы каты кеше булганга күрә: «Тукта, ормасын, сукмасын», дип бармаган булса да: «Барды», дип яклап каладыр идем. Мин аңа нинди яхшылыклар итмәдем? Тукта, баланың күңеле төшмәсен, тукта, баланың кәефе кырылмасын дип, җаны теләгән нәрсәләрен алып ашасын дип, атасына белгертмичә акчалар бирәдер идем бит. Ул шуларның да кадерен белмәде. Соңыннан исенә төшәр әле төшүен, әмма ул чагында кайгыруның файдасы булмас. И Алла! Үзе теләсә ни эшләсен инде шунда, аның өчен без монда кеше арасында бәднам булырга кирәк. Берсекөнгә әле менә Әхмәтҗан хаҗилардан бүләк багарга чакырганнар. Бармый калсаң бер дә генә ярамый: якын кеше, үпкәләүләре ихтимал. Барсаң тагы оят, кешенең күзе синдә генә була. *(Бераз торып.)* Бала күңелне йомшата! Атасы никадәр каты күңелле кеше, шулай да булса кызгана. «Бүген кешеләр җибәртеп кайтарырга кирәк, табып булмас микән?» дип чыгып киткән иде, ни эшләгәндер. *(Бераз торып.)* Уһ, Алла... ни хәлләр булыр икән инде? Минем өчен дә, атасы өчен дә үкенечкә туган бер бала инде бу. Моның өчен йөрәгемнең җәрәхәтләнгәнен, моның өчен эчемнең көйгәнен үзе генә белә! Ичмаса, атасы табып кайтса да, бераз йөрәгемә ял булыр иде. *(Тавышын арттырыбрак.)* И Алла! И Илаһем! Үзең инсаф бир! *(Елый, яулык почмагы белән күзләрен каплый. Диванның аркасына егыла. Аз вакыт тынычлык.)*

Икенче мәҗлес

Җәмилә, Мәгъри.

Ишекнең тышкы тарафында ике хатынның кычкырышкан авазлары ишетелә.
Сүзләре аңлашылмый.

Җәмилә *(акрын гына торып)*. И Алла! Бу асраулар да җик күрсәттеләр. Тагы нигә даулашалар икән инде? *(Күзләрен сөртә-сөртә ишеккә таба китә, ишеккә барып җитмәстән.)*

Мәгъри *(кулына бер төенчек тоткан, кычкырып керә)*. Һи мәхәббәтсезләр! Дәргяһтан сөрелгән нәрсәләр, килмешәкләр!

Җәмилә. Исәнме, Мәгъри абыстай, кемгә ул кадәр ачуланасың?

Мәгъри. Исәнме, кызым Җәмилә, ачуымнан исәнлек-саулык та сорашырга онытканмын. Байларыннан артык бугазларын киереп, җикеренеп кычкыралар. Керергә рөхсәт юк, ди, абзый өйгә ят кеше кертмәскә кушты, ди. Мин ят кеше булырга, Кәрим ул, минем үз улым шикелле, мин аны менә мондый вакыттан бирле беләм. *(Кулы белән бер кечкенә бала күрсәткән шикелле күрсәтә.)* Абау, абау! Бу асрау дигән нәрсәләрдә һич тә оят юк. Булдыра алсалар, байларына кече хатынлыкка барырлар иде...

Җәмилә. Йә, Мәгърифә абыстай! Юкка үзеңне үзең борчыма. Әйдә, менә монда утыр. *(Диванны күрсәтә.)* Дога кылырга да оныттык.

Мәгърифә диванга, Җәмилә урындыкка утырып дога кылалар.

Җәмилә. Исәнме, Мәгъри абыстай! Исән-сау йөрисезме?

Мәгъри. Аллага шөкер, кызым, Аллага шөкер, дус-ишләрнең хәер-догалары аркасында бик сәламәт йөрим. Салкын тигәнмедер, нидәндер бераз тыннарым гына бетеп тора. Шәмсеҗиһан бикәләргә куркулык коярга барган идем дә, шуннан кайтышлый: «Тукта, кереп хәлләрен белеп чыгармын, ни эшләп торалар икән», — дип кергән идем.

Җәмилә. Бик рәхмәт исегезгә төшереп керүегезгә.

Мәгъри *(һич илтифат итмичә, үз сүзендә дәвам итәрәк)*. Аларның да шул, сезнеке шикелле, күзебашы алакайган бер асраулары бар. Шул асраулары беркөн тәрәзәгә мәче ыргыткан: «Бик курыктым, бер дә котым, коным калмады, бөтенләй бер дә хәлем юк, аякларымның тәмам егәрләре бетте», ди. «Тез буыннарым калтырап тора», ди. Чәршәмбе йомыркасы өшкереп бирдем. Чалпу да әйләндереп алдым. *(Бераз торып.)* Бикә бик юмарт, бик чибәр, бик уңган кеше. «Менә, Мәгъри абыстай, өеңдә эчәрсең», дип ярты кадак чәй, утыз тиен садака биреп җибәрде. Менә бу башымдагы шәлемне дә шул Шәмсеҗиһан бикә биргән иде.

Җәмилә. Шулай шул, бик әйбәт, бик ачык йөзле кеше, бик кешене таный торган кеше. Һәркемгә ал да гөл!

Мәгъри. Шулай шул, бик һәйбәт, бик кечелекле кеше. *(Җәмиләгә карап.)* Кара! Күрүем дә юк, Җәмиләм җаным! Ул күзләреңә ни булган? Зәхмәт кагылдымы әллә югыйсә, төсләреӊ дә бик үзгәргән?

Җәмилә. Юк бернәрсә дә.

Мәгъри. Юк дип әйтә күрмә, төсләреӊ тәмам үзгәргән. Алла сакласын зәхмәт кагылудан. Бер дә уйнарга ярамый. Үзеңне үзең сылап-сыйпап йөрмәсәң, авыруың бик тиз буласы. Бер дә кичектерә күрмә, ният укырга да бир, әле бүген үземнең дә җиде ният укыйсым бар. Кеше өстендә сырхау бик күп. Чынлап, Җәмилә, уен түгел. Мунчага да кер. Себерке суына да утыр. Алла боерса, бик зур файдасы тияр. Күзләреңә чүпрәкне ак серкәгә чылатып яп...

Җәмилә. Мәгъри абыстай, юкка борчылма, бернәрсәм дә юк, бая сез Камилә белән кычкырышкан тавышка йөрәгем кузгалып китте.

Мәгъри. Һи йөзе кара нәрсә, мәхәббәтсез! Ишектән килеп керүемә бәйләнде. Шуңа шул курыккансыңдыр инде. Бер дә калдыра күрмә, куркулык койдыр. Менә иртәгә үзем дә килеп коеп китәрмен. Асраулар, йөзе каралар, бик тәртипсез булалар.

Камилә ишекне әкрен генә ачып керә.

Шәмсеҗиһан бикәне дә шул асраулары гына куркытып харап иткәннәр. Бер нәрсә булдисә, күзләре тәмам аташлана. Кызым, асраулардан бик саклана күр, алар бик явыз булалар, Шакир байның да әнә бер асравы тәмам башын, күзен әйләндереп бетереп, кече хатынлыкка...

Камилә. Абыстай!

Җәмилә *(борылып)*. Нәрсә?

Мәгъри *(үзалдына)*. Абау, мәхәббәтсез! Үзе тыңлап тора икән тагы.

Камилә. Чәй хәзерләгән идем, эчәсезме?

Җәмилә. Чәеңне ник бу якка хәзерләмәдең? Кунак бар вакытта бу якка хәзерләргә, дип мин ничә мәртәбә әйткән бит инде.

Камилә. Абзый кайтыр вакыт җиткәнгә күрә...

Җәмилә *(Мәгъригә)*. Әйдә, Мәгъри астай *(абыстай),* чәй эчәргә. *(Камиләгә, кычкырып.)* Менә урындыкларның тузанын сөрт! Кушмыйча һичбер эшне дә эшли белмисез.

Мәгъри. Кара әле, Җәмилә, минем бер дә чәй эчәсем килмидер иде. *(Урыныннан тора башлый.)* Әле Шәмсеҗиһан бикәдән дә хәзер генә чәй эчеп чыккан идем.

Шул арада Камилә чыгып китә.

Аннан чыккач, Вәли бай Мәфтухасенә дә кереп чыктым, ул да айга-вайга карамыйча чәй эчертте.

Җәмилә. Йә, әйдә, иш янына куш булыр, бер-икене эчәрбез әле.

Икесе дә аяк өстендә.

Мәгъри *(әкрен генә)*. Бая сүземне әйтеп бетерә алмадым.

Ишеккә таба баралар.

Теге дуңгыз тыңлап тора икән. Шул Шакир бай асравын, ахры, кече хатынлыкка алган шул.

Чыгып китәләр.

Өченче мәҗлес

Камилә ялгыз.

Камилә *(кулына сөлге тотып ишектән керә, ишекне бик дикъкатьләп яба. Көзге, урындык вә башка нәрсәләрне сөртә-сөртә, үзалдына сөйли)*. Мәхәббәтсез карчык, абыстайны әгъвәләр өчен ничек дип сөйләшеп яткан була бит! Шундый картка бармасам, ир беткән иде, ди. Пош-пош килеп, кибәк ашаган сыер шикелле мышкылдап йөри. Аның байлыгына бик исем китә; байлыкны Алла бирүче. Кәрим абзый да абыстайны алган чагында әллә нинди бай булмаган. Вәли байда самовар куеп торган бер малай булган. Бәхетебез булса безгә дә булыр әле. *(Көзге сөртергә тотына.)* Бераз зурайгач, кибетче булып торган. Шуннан баеган да киткән! *(Көзгегә карап яулыкларын, кашларын төзәтергә тотына.)* Минем кай җирем абыстайдан ким дә, Гаптерахманнан абзыйның кай җире артык. Гаптерахман да кибетче, абзый да кибетче булган. Уф! *(Урындыкка утыра.)* Чынлап, Гаптерахман мине алыр микән? *(Бераз исәпләп.)* Алыр! Ник алмасын? Гаптерахман да мине ярата, мин дә Гаптерахманны яратам! Шулай булгач, ник алмасын! «Тиздән яучы җибәрәм, абзыйдан сине сорыйм», дип беркөннәрдә үзе әйтте. «Сине алгач та мин абзыйдан — байдан чыгам, үземнән кибет ачам, фатирга чыгып торырбыз», ди. «Бик күңелле булыр», ди. Чынлап, бик күңелле булыр иде шул, монда инде абыстайның тиргәвеннән дә тәмам туеп беттем, һәр көн орыш та талаш, аз гына бернәрсә булыр хәл юк, хәзер тиргәргә тотына, һич әйтмәгән сүз калдырмый, «Һи җебегән нәрсәләр, миегез чергән нәрсәләр», ди. Бу арада инде тагын бигрәк арттырды. Закир ачуын бездән ала. Әйтерсең аны без котыртып аздырган.. *(Урыныннан торып, сөртергә*

тотына.) Алай да инде ул да кылмаган усаллыкларын калдырмады. Беркөнне йомыш тапкан булып аш өенә кергән. «Камилә, син бик матур бит», ди. «Әнидән сине хатынлыкка алырга сорыйм», ди. «Барасыңмы?», ди. Әҗәткана! Өйгә керер хәл юк, суган исе белән бөтен өйне аңкыта. Сасып, тынчып йөри. Абыстай тагы шуны сизми, һаман аны яклаган була. Беркөнне мин кашык-аяк юып торганда кергән дә, миңа кулын сузып маташкан була. Эссе сулы мунчаланы алдым да, битенә — чалт! *(Сөлге белән селтәп күрсәтә.)* Малаең борылды да, чыкты да китте. Бигрәк мәхәббәтсез нәрсә инде. Авызында һичбер юньле сүз юк. Бай улларына бер дә охшамаган, нәкъ жулик шикелле; хәер, жулиген дә жулик инде. Беркөннәрдә абзыйның йөз тәңкә акчасын урлап чыгып, өч көн кайтмыйча әллә кайларда эчеп йөрде. Әле менә тагын өченче көн инде, кайтканы юк. Ахры тагын берәр җирдән сыптыргандыр. Абзый да бик җебегән авыз. Шунда кайтып кергәч, бер сүз дә эндәшмәде: «Алла үзе хәерле тәүфикъ бирсен инде», ди. Ник шунда тәмам эт итеп салып измәм? Мин булсам тәннәрен боргычлап-боргычлап чеметеп алыр идем. *(Кулы белән боргычлап күрсәтә.)* Абзый үзе йомшак. Абзый да, абыстай да мер-мер-мер килеп, сүз эндәшергә дә котлары чыгып торалар. Мин, Алла боерса, балам булса, бер дә алай булмам. Ничек итеп тота белермен. *(Көзгегә килеп карый, бизәнә, күлмәк кесәсенә кулын тыгып ирен помадасы ала. Иреннәрен буйый. Әле бер җирен, әле бер җирен көзгедән боргалана-боргалана карый.)* Гаптерахман мине алмаска, минем бер килмәгән җирем дә юк. Беркөнне Гаҗби, минем ачуым килсен дип, «Гаптерахман: «Мин гомеремдә асрау кыз алмыйм, бай кызы алам, миңа теләгән җиремнән бай кызларын бирәләр», дип әйтә», ди. Бай дигәч тә исләре киткән, берсенең дә миннән артык җирләре юк. Кулларыннан бер тиенлек эш килми, көне-төне «эһик-мөһик; әни, башым авырта. *(Мыскыл иткән тавыш белән нечкә генә итеп сузып-сузып, борыннарын сузып, маңгайларын җыерып сөйли.)* Әни, тышка чыгасым килә! Әни, минем бу калфагым искергән, әни, миңа гармон итәкле күлмәк тектерик», дип кыланып *(гайрәт белән)*, аналарына иркәләнгән булып яталар. Косарсың килешләренә! Кеше ашаган аш ярамый, кеше кигән кием ярамый.

Звонок шалтырый.

Ә үзләренең кулларыннан бер тиенлек тә эш килми! *(Ишеккә таба бара-бара.)* Берсенең дә бездән артык җирләре юк. Мин үземне аларның кырыгына да алмашмам. *(Чыгып китә.)*

Дүртенче мәҗлес

Кәрим, соңра Җәмилә.

Кәрим ишектән килеп керә, аның артыннан Камилә.

Кәрим. Уф, уф! *(Өстеннән җиләнен сала.)* Камилә, абыстаң кая?
Камилә. Теге якта, чәй эчәләр.
Кәрим. Кем бар анда?
Камилә. Мәгъри әби.
Кәрим *(ачуланган тавыш белән)*. Ә? *(Җиләне белән бүреген Камиләгә бирә.)* Мә, менә боларны алып куй. *(Камилә ала.)* Кем бар дисең?
Камилә. Мәгъри әби.
Кәрим. Мин сезгә ничә мәртәбә әйттем, өйгә ят кеше кертмәгез, дип.
Камилә. Мин кертмәскә тырышкан идем дә, тыңламады.
Кәрим. Бар, абыстаңа әйт, монда керсен.

Камилә чыгып китә.

Кәрим *(үзалдына).* Төрле яктан канымны эчәләр. Базарга чыксаң, йә мәчет, йә мәдрәсә салдырырга, дип акча сорап теңкәмне кортып бетерәләр. Каян чыкты бу яңа укытулары да? Бүген берсе килгән. *(Урындыкка утыра. Кесәсеннән яулыгын алып маңгайларын сөртә.)* Безнең күрше авылга Гали бай мәдрәсә салдырды, ысулы җәдит белән укыталар. Бар авыл баласы шунда китеп харап булып бетәләр инде. Кәрим абзый, зинһар, шунда безнең авылга да бер мәдрәсә салып бир. Без дә укытыйк, балалар ысулы җәдиткә китеп харап булмасыннар, ди. Моңарчы ысулы җәдитләр килеп акча сораганда, «күзегезгә кырып салырга бер тиен бакыр да бирмим. Балаларны әллә нинди укытулар белән диннән чыгарып бетерәсез», дип, куалап чыгара идем. Инде хәзер болары килеп гаҗиз итә башладылар. Мужиклар: «Ник балаларыбызны укытмыйсыз, күрше авыл мулласы укыта. Сез укытмасагыз анда илтеп бирәбез», дип әйтәләр, ди. Кайдан чыгардылар шул укуларын да, шул уку чykканнан бирле бөтенләй азып бетәләр. Менә, ягъни мәсәлән, безнең Закир укыды. Ә менә хәзер нишләп йөри? Кеше сүзенә карап укыткан булып йөрдем. Закир инде бик укымышлы булды, диделәр. Әллә нинди калын-калын китаплар күтәреп йөрде. Мохтасарлар, Саглүкләр укыды. Менә хәзер нинди тәүфикъсыз булып йөри. Менә үзем, Аллага шөкер, бернәрсә дә укымадым. Шулай да булса әле нинди чибәр көн итеп торам. Байда да тордым. Приказчик та булдым. Язуны да өйрәндем. Әдрисен булсын, телеграмын булсын, шытырдатып язам.

Уф, бик эссе! Тәрәзәне дә ачмаганнар. *(Тәрәзә янына барып ача да башын тыгып карый.)* Галәви! Син нишлисең анда?

Тыштан аңлашылмаган бер тавыш ишетелә.

Ә! Ярый. Көрән алашаны дагалаттыңмы?

Янә бер тавыш.

Ярый, ничә тиен алды?

Тавыш.

Ник алай кыйммәт бирдең? Иван Фидрычта дагалатырга кирәк иде.

Тавыш.

Кашучлап бетергәч, трантаска җигеп куй! *(Тәрәзәдән башын ала.)* Һәр яктан талыйлар! Һәр яктан талыйлар. Пуф! Кара инде син аларның үнәрсезлекләрен? Җитмеш тиенлек җиргә бер сум егерме тиен әрәм иткән бит! Пуф! Шунда бер-ике адым җиргә, Иван Фидрычка барырга иренгән бит! Пуф! *(Яндагы ишеккә таба бара.)* Пуф! Болар кайда югалдылар инде тагын? *(Ишекне яртылай ачып.)* Сиңа әйтәм! Кайда югалып беттегез инде сез? Ник монда кермисең?

Җәмилә *(тыштан)*. Хәзер керәм. *(Ишектән кереп.)* Нихәл, Закирны тапмадыгызмы?

Кәрим. И, кадалып китсен шунда! Өлгерерсең әле! Пуф! Кая, тизрәк самовар китерсеннәр, әйт, бар, әйт!

Җәмилә *(ишекне яртылай ачып)*. Камилә! Кая, абзаңа самовар керт, тиз бул!

Кәрим. Бик эссе. Тирләп үлә яздым, тәрәзәне дә ачып бераз сулу алдырмагансыз. *(Диванга килеп «пуф!» итеп утыра, яулык белән битләрен, маңгайларын, муеннарын актарып-актарып сөртә.)*

Җәмилә чәй хәзерли.

Ул Мәгъри карчык ни эшкә килгән?

Җәмилә. Юк, болай гына килгән. «Шәмсеҗиһан бикәләргә килгән идем дә, ди, шуннан, узышлый гына, тукта, боларның да хәлләрен белеп чыгыйм, дип кердем», ди. Закирның алай күңелсез йөргәнен ишетеп бик хафаландым, ди, Хуҗа Баһаветдин исеменә ният бирергә кушты.

Кәрим. Һә!

Җәмилә. Бик һәйбәт, бик ипле карчык!

Кәрим. Әйе! Бик ипле!

Җәмилә. Чынлап, атасы, Закирны эзләтеп карамадыгызмы?

Кәрим. Карадым каравын да бит, карау белән генә аны кайдан табасың?

Камилә самоварны китереп куя.

Җәмилә. Мин баядан бирле үземнең кайда утырганымны да белмәдем. *(Самовар янынарак урындык алып утыра.)* Уйлый-уйлый әллә нинди уйларга төштем; бераз елап та алдым. Бала булгач, начар булса да кызганыла икән. Ахыры ни булып калыр инде. *(Елый башлый.)* Мондый эшләр аслан... нәселебездә... булганы юк иде... Аллаһе Тәгалә үзе... инсаф бирмәсә... кешенең үгетләве белән генә... булмый икән! *(Елый, яулыгы белән күзен сөртә.)*

Кәрим. Юкка кайгырырга ярамый. Аның өчен кайгырып һич файда чыкмый. Ана сөте белән кермәгән тана сөте белән кермәс; аңа биргән үгетне бер эткә бирсәң, ул да бераз әдәпләнер иде. Үзенә калса, шулай булып йөрүе бик килешә дип белә торгандыр. Андый эшкә керешкән кеше һичбер вакытта да кеше була алмый инде ул. Андый эш белән эштән чыгып, бар малыннан аерылып, ахырында адәм мәсхәрәсе булып, садакага йөреп үлгән кешенең очы-кырые юк.

Җәмилә. Ансы шулай шулаен да, алай булса да бала булгач кызганыла икән.

Бераз тын, чәй эчәләр.

Җәмилә. Соң, син аның турысында бер хәбәр дә ишетмәдеңме?

Кәрим. Ишеттем. Габдерахман күреп калган. Үзенең йөри торган нәрсәсе булса кирәк, бер бәдбәхет, эштән чыккан нәрсә белән извозчикка утырып, поезд китәр алдыннан вокзалга таба киткәннәр. Ул нәрсәсе бер-бер җиргә китә торгандыр. Шул этен озаткач, кайтмас микән инде.

Җәмилә *(башын селкеп)*. И Илаһым! И Илаһым! Үзең сабырлык бир! Бу эттән күргән җәфаларымны, бу эт аркасында чиккән хәсрәтләремне Ходай үзе генә белә. Без үзебез дә шул йомшак авыз, күптән тотып өйләндерәсе генә бар иде. Әле эшкә кереп җитсен, аннан ары да әллә кайда китмәс, дип бу көнгә кадәр торгыздык. Кеше хәзер барсы да яше тулып җитәр-җитмәс борын улларын өйләндерәләр. Без авызыбызны ачып карап тордык. Күптән вакыт иде.

Кәрим. Хәер, ансы бар. Атта гаеп булган шикелле, тәртәдә дә бераз гаеп юк түгел. Шулай да булса инде хәзер эш узды. Үлгәннән соң тәүбә юк, дигәннәр. Хәзер аңа ышанып яхшы җирдән кызны ничек бирсеннәр? Начар җирдән алсаң, һаман да шул этлегендә булыр, рәткә килмәс.

Кыңгырау шалтырый.

Җәмилә. Кем бар икән?

Кәрим. Белмим.

Җәмилә. Хәерлегә генә булса ярар иде, эчем жу итеп китте. *(Урыныннан торып, ян ишеккә барып.)* Камилә, кайда син? Бар, әнә ишектә кеше бар, чыгып ач!

Камилә чыгып ишек ача. Бераздан, бик кызуланып, Мансур килеп керә.

Мансур. Әссәламегаләйкем!

Кәрим *(урыныннан торып).* Вәгаләйкемәссәлам! Әйдә, абый, монда утырыгыз.

Җәмилә. Әйдә, югарыдан!

Мансур. Юк, утырмыйм, тик сезгә хәбәр бирергә генә килдем.

Кәрим. Нинди хәбәр? *(Икесе бергә.)*

Җәмилә. Нәрсә?

Мансур. Закир теге күтләге белән Өфегә киткән!

Кәрим. Ә?!!

Җәмилә. Һай, йөзе кара икән! Ярабби Ходаем, башы гына бетсен!

Мансур. Менә Әхмәтнең кибетчесе Ситдыйк күреп калган. Өфегә кадәр билет алдылар, ди.

Кәрим. Ах, йөзе кара икән! Чын-чын эт икән.

Җәмилә. Булмас, ышанмыйм; ялгыш әйтә торгандыр. Ул кадәр ерак барырга акча кайдан алсын?

Кәрим. Этлеккә калгач, анысын гына табар. Ни эшләргә кирәк инде моны?

Өчесе дә фикердә.

Мансур. Менә ни эшләргә кирәк! Өфедәге Сәгыйт Сабитов синең белешең бит?

Кәрим. Әйе.

Мансур. Шуңа телеграм бирергә кирәк. Ул аны күрер дә яхшылык белән генә кайтырга кушар. Әгәр яхшылык белән кайтмаса, этап белән дә кайтармый хәлең булмас.

Кәрим. Әйе шул, ә? Шулай итәргә кирәк! Минем инде зиһенем дә таралып бетте. Бернәрсәне дә исәпли алмыйм.

Җәмилә. Соң син үзең Өфегә барсаң ничек булыр икән? Сабитовны бай кеше диләр аны, ул аның артыннан йөрмәс бит?

Мансур. Ник йөрмәсен?

Кәрим. Йөрер, йөрми хәле юк. Дуслыкны шундый вакытта да күрсәтмәгәч, кайчан күрсәтер. Артыннан аның үзенең йөрүе һич хаҗәт түгел; кибетчеләрне генә кушар. Миңа хәзер анда барып йөрергә туры килми. Бердән, расход чыга, икенчедән, хәзер сату вакыты, эш кала. Әгәр табылмаса, аннан соң барырга да вакыт бар. Шуннан яхшысы юк. Хәзер телеграм язышм да җибәрим. *(Конторка янына барып утыра, бер кисәк кәгазь ала.)*

Мансур урындыкка утыра, Җәмилә чынаяк җыярга тотына.

Кәрим *(каләм белән бер-ике мәртәбә кәгазьгә сызып, Җәмиләгә).* Сиңа әйтәм, бу кара савытының карасы кибеп беткән. Бераз самовардан су агызып бирче!

Җәмилә. Кайда, китер! *(Кара савытын барып алып, самовар борыныннан су агызып илтеп бирә.)*

Кәрим *(бер-ике мәртәбә янә сызып).* Бу каләмнең очы череп, сынып беткән. Кайда, икенче бер каләм юкмы?

Җәмилә. Күргәнем юк. Өйгә каләм кайтканы юк ич!

Кәрим *(Мансурга).* Абый, кая, синең хәрендәшең генә юкмы?

Мансур. Ә? *(Кесәләрен капшап.)* Юк! Әй, менә бу кесәдә юк микән? Юктыр, ахры, бер кыска гына хәрендәш бар иде дә барын, өйдә калган булырга кирәк.

Кәрим. Йә, ярар инде шунда. Язуы танылса, җитәр. *(Мәшәкъкатләнеп язу язып бетергәч, торып Мансурга.)* Менә абый, яздым. «Өфе, Сәгыйт Сабитов. Ишчи мая мальчик. Если найдуш на мая лавка телеграм давай». Ярый бит инде шулай булгач?

Мансур. Ярый, ярый, бик ярый. Тольке мальчик урынына сын, дип куймыйсыңмы?

Кәрим. Юк, кирәк түгел, килмәгән җире булса, пышталиун үзе төзәтер әле. Мин хәзер базарга чыгам, син дә чыгасыңмы?

Мансур. Чыгам!

Кәрим *(тәрәзәгә барып башын тыгып).* Кара әле, Галәви! Галәви! Ат кирәк! *(Тыштан бер тавыш килә, Кәрим җиләнен кия. Ишектә звонок шалтырый. Кәрим тәрәзәгә башын тыгып.)* Кем ул? Ә, Гали синме? Әйдә! Менә хәзер ишек ачарлар. *(Башын тәрәзәдән алып, Җәмиләгә.)* Бар, әйт, чыгып ачсын.

Җәмилә икенче бүлмәгә чыгып китә. Камилә чыгып ишек ача; Гали килеп керә.

Гали. Әссәламегаләйкем!

Кәрим вә Мансур. Вәгаләйкемәссәлам!

Гали. Вакытсыз килдем, чыгарга торасыз икән.

Кәрим. Юк, зарар юк.

Гали. Сезгә бер кечкенә йомыш белән генә килгән идем.

Кәрим. Нинди йомыш?

Гали. Сез улыгыз Закирга миннән акча барып алырга үзегез кушкан идегезме?

Кәрим. Әллә сездән акча алдымы?

Гали. Кичә ул миннән, сезнең печәтегез басылган бер язу белән килеп, өч йөз тәңкә акча алып китте. Бер шикләнеп бирмәскә дә булган идем дә, сезнең печәтегез булганга ышанып биреп җибәрдем. Менә кәгазе! *(Кәгазен чыгарып күрсәтә.)*

Мансур. Ах, инсафсыз!

Кәрим *(Мансурга)*. Менә күрдегезме инде? *(Үзалдына.)* И Алла! Бу бала аркасында тагы ниләр күрермен икән инде! *(Галигә карап.)* Гали, сез кайгырмагыз. Әйдә, бергә кибеткә чыгыйк та шунда бирермен.

Чыгып китәләр.

Җәмилә *(ишектән кереп)*. Башы гына бетсен, йөзе караның! Ярабби, тончыкса гына ярар иде. *(Диванга килеп утыра.)* Җәрәхәтләдең, бала, йөрәгемне, үзең коткар!! *(Елый. Өстәлгә йөзе белән каплана.)*

Пәрдә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Сәгыйт Сабитовның йортында зур зал, йорт әсбаплары мөкәммәл, бер тарафта тәрәзәләр, икенче тарафта ике ишек, каршыда арка. Арканың аргы тарафы коридор. Бер тарафы парадныйга, икенче тарафы йорт эченә китә; тәрәзә тарафында һәм ишеккә таба тарафларда ике диван; диваннарның алдында өстәлләр, һәр ике диванның ике тарафында да икешәр йомшак креслолар, стена буйларында стуллар. Бик мөзәйян бер зал. Гайшә бер креслога утырган. Өстәл өстендә ачык бер китап тора. Әхмәт, брюка кесәсенә кулын тыгып, озын-озын атлап йөри.

Беренче мәҗлес

Гайшә, Әхмәт.

Гайшә. Абый, син, әйтсәм әйтим инде, бик артык консерватор.

Әхмәт *(бераз кәефе китеп)*. Мин вакыйганы сөйлим. Дөрес, мин либерал, яңаның яхшысын кабул итәм, булмаса, юк. Икесенең дә арасында яхшылары була, радикал булган булып, һәммә искене утка ягып бетерер хәлем юк.

Гайшә. Синеңчә инде алайса ирләрнең хатыннарын шул рәвешчә кысып, дөнья йөзен күрсәтмичә, өйләренә ябып, җәберләп асраулары яхшылык икән?

Әхмәт *(ачуланыбрак)*. Кем әйтә сиңа яхшылык дип, мин һичбер андый сүз әйткәнем юк, мин үзем дә хатын-кызга мөсават теләүчеләрдән, шулай булса да һәр хакта ирләр белән мөсави булдылар, дип, өйләрен ташлап, иренең, хатынының — барсының да урамда булуын тели алмыйм. Кем булса да өйдә торырга бер кеше кирәктер бит? Бөтенләй өйләрен йозаклап чыгып, һәммә кешенең урамда гомер итүен син дә теләми торгансыңдыр бит?

Гайшә *(салкын гына)*. Юк!

Әхмәт *(бераз йомшап)*. Соң алай булгач, дәхи дә ни кирәк? Ир кеше ашарларына, эчәрләренә, көн итәрләренә кирәк булган нәрсәләрне хәзерләү өчен базарга чыгып сату итә. Яисә бер-бер җирдә яллanып хезмәт итә, тырыша. Хатын өйдә, дәрәҗәсенә карап, ашын пешерә, өен җыештыра, баласын карый. Синеңчә, әгәр мөсават булса, хатыннар сату итеп, ирләр өйдә аш пешереп, балалар карап утырырга тиешле идеме?

Гайшә *(ачуланып)*. Абый, бер дә минем сүземне аңламыйсың! Һаман үз сүзеңне сөйлисең дә сөйлисең. Дөньяда мөсават әллә ничә тарафтан була, син әйткән нәрсәләр алар шулай. Бу турыда синең сүзең бик дөрес, хезмәт, мәшәкъкатьләрне бүлешкәндә шул син әйткән рәвештә булырга бик тиеш. Хатын кеше, балаларның анасы булганлыктан, аларның балаларын үзләре тәрбияләүләре бик яхшы. Әмма аннан башкаларында ничек? Менә, җөмләдән берсе, ир, хатынын яратмаса, тота да аера да җибәрә, икенчене ала. Икенчесен яратмаса, аны да җибәреп, өченчене ала. Шулай итеп, меңгә кадәр алырга юлы бар. Хатыннар яратсалар да, яратмасалар да, әгәр ирләре җибәрмәсә, үлгәнчегә кадәр газап эчендә яшәп, авыруга сабышып дөньядан китәргә кирәк. Ул гына да түгел, ирләр арасында шундыйлары бар, үзе, азыптузып, эшлексезләнеп йөри дә *(гайрәт белән)*, аның өстенә хатынының кул көче белән мәшәкъкатьләнеп тапкан акчасына карап ята. Аның белән генә дә калмый, эчәренә акча сорап, бирмәсә кыйнап, бичараны гаҗиз итеп бетерә. Мескен, бичара хатын, иренең, балаларының ашарларына, өсләренә киярләренә хәзерләргә мәҗбүр булу өстенә, йорт хезмәтләрен итеп, балаларын тәрбияләп торып, ерткыч иренең кылган җәзаларына, җәфаларына чыдап, газап чигәргә кирәк була. Бу газаплардан котылыйм дисә,

иреннән аерылып китәргә хакы юк. Никадәр залим, ерткыч иренең тырнакларыннан котылырга, аның кармакларыннан ычкынырга теләсә дә, аның чарасы юк; залим ире, хатынының актык тамчы канын эчеп бетереп, гүргә керткәнчегә кадәр бара. Йә, әйт инде, шушы булдымы гадәләт, шушы булдымы инсаният! Хатыннар һәрбер хокукларында мөсави булмыенча торып, мондый җәберләрдән, мондый золымнардан аслан котылу ихтималлары юк.

Әхмәт *(бераз йомшап).* Бу сүзең дөрес.

Гайшә *(һәмишә дәвам итәрәк).* Мескен, бичара хатын, иреннән тәмам гаҗиз булгач, аерыла алмам микән, дип, хәзрәт янына бара. Хәзрәт тә ир кеше, хатынның — бичараның хәлен белми. «Юк белән йөрмә, бар кайт, ирең ярата торып аерылырга йөрү яхшы эш түгел. Сабыр итәргә кирәк, әҗере күп булыр», дип, кире кайтарып җибәрә. Бичара хатын, иренең золымына чыдый алмыйча, янә хәзрәткә бара. Бик аптыратып бетергәч, хәзрәт тә хатынның ирен чакыртып сөйли. Ире: «Минем аера торган хатыным юк! Без бик һәйбәт торабыз. Китәсе килә икән, миңа фәләнчә йөз тәңкә акча бирсен дә, аерылсын да китсен», ди. Бичара, мескен, көнлекне көнгә мең бәла белән авыштырып тора торган хатын, ул кадәр акчаны кайдан тапсын? Чарасыз яңадан шул зверь белән тора башлый. «Тәкъдир шулайдыр инде, түзми һич чара юк», ди дә кала. Ахырында һәлак булып, дөньяны ташлап китә.

Әхмәт *(йомшаклык белән).* Дөрес шул, Гайшә, синең сүзең дә бик туры. Менә мин берникадәр кешеләрне беләм. Шул кешеләрне карасаң, һичбер эшләгән эшләре күренми. Базар чатына, яисә олы бер урам чатына көне буе сөяләләр дә торалар. Бар эшләре узган-барганнан көлеп, гаеп итеп калу. Үзләренең һичбер вакытта эшләгәннәре юк. Бер тиенлек сату иткәннәре юк, һичбер җирдән бер тиен көмеш килерлек доходлары юк. Шулай да дөньяда торалар. Кайсының хатыны җөйче. Кайсының — калфакчы. Болары шуларның тапкан акчаларын ашап үгез булып яталар.

Гайшә *(галибанә).* Ә! Менә шулай шул! Мин шуның өчен дә мөсават кирәк, дип әйтәм дә.

Әхмәт *(җитди).* Ул кадәресе шулай! Фәкыйрь-фокараның хатыннарының мәҗбүр икәнлегендә һич шик тә юк! Ә менә безнең байларның, бераз чибәррәк көн күрүче кешеләрнең хатыннары, бөтенләй моның киресенчә, ирләренең муеннарына тәмам менеп атланганнар да, ирләрен авызлыклап, боргычлап алганнар. Үзләре ничек теләде, шулай йөртәләр. Үзләренең ни йорт-җирне караудан, ни бала тәрбияләүдән, ни башкача йорт кирәкләреннән — һичберсеннән хәбәрләре юк. Кыскача гына әйткәндә, бөтенләй чеп-чи наданнар. Шулай була торып та ирләрен үз әмерләре белән йөртергә тырышалар. Бар эшләре һәмишә ясану да киенү, кунакка йөрү дә кунак сыйлау. Ирләренең бар тапкан малларын, һич кирәкмәскә, җилгә сарыф кылдырып бетерәләр. Бар маллары хатыннарының күлмәкләренә, калфакларына, тагын белмим әллә нинди чаршау шикелле чачаклы-чуклы киемнәренә, әллә нинди эленке-салынкы чүпрәкләренә кереп беткәнгә күрә, ирләренең яхшы урыннарга, җәмәгать эшләренә сарыф итәргә бер тиен акчалары да булмый. Хатыннары да, гәрчә үзләре башка эшләр хакында бик надан булсалар да, мондый җәмгыять-фәлән шикелле эшләр, үзләренең нәфесләренә каршы бик олы дошман идекен бик яхшы беләләр. Шуның өчен, мондый җәмгыятьләргә ирләрен җибәрмәскә, андый җирләргә ирләренең акчаларын сарыф кылдырмаска бар куәтләрен сарыф итәләр.

Гайшә. Абый, син инде бигрәк арттырып җибәрә башладың.

Әхмәт. Бер дә арттырмыйм. Менә сиңа кирәк булса бер мисал күз алдында: Кәрим абзый белән Җәмилә абыстайның хәлләрен бик яхшы беләсең. Йә әйт, үзләренең мәгыйшәтләре файдасына, шул Җәмилә абыстайның иренә нинди ярдәм күрсәткәне бар? Әйтүләренә караганда, Кәрим абзый тырышкан, ничек булса да үзенең бетмәс-төкәнмәс тырышлыгы аркасында бераз мал җыйган. Җәмилә абыстай шул җыйган малны көне-төне үзенең һич кирәкмәгән тәкәллефләренә тарата барган. Ире бераз каршырак торса, тоткан да кычкырышкан. Бер эшне генә үзе дигәнчә эшләмәсә, атналар, айлар буенча ирен тиргәгән, сүккән. Чөнки аның аннан башка һичбер эше, һичбер кайгысы булмаган. Ире дә сүздән туеп гаҗиз булгач, аның күрсәткән юлы буенча, машина шикелле, тик йөри биргән. Гайшә! Мин синнән бер нәрсә сорыйм: мөкафат дигән нәрсәнең хезмәт бәрабәрендә генә булганлыгын, шаять, инкарь кылмый торгансыңдыр бит?

Гайшә *(суык кына).* Юк!

Әхмәт. Йә, әйт инде алай булса, Кәрим абзыйның шулкадәр юмартлыкларына каршы, Җәмилә абыстай нинди хезмәт күрсәтте?

Гайшә. Белмим!

Әхмәт. Син белмәсәң, мин бик яхшы беләм: аның кылган хезмәте, аның Кәрим абзыйга каршы биргән бүләге — уллары Закир. Кәрим абзый никадәр мәшәкъкатьләр чиккән, никадәр авырлыкларны күтәргән, тырышкан. Аңа каршы Җәмилә абыстай Закирны үзенең белгәне рәвешчә тәрбия иткән. Закирның бу әхлаксызлыклары, бу тәрбиясезлекләре, бу фасыйклыклары — бары да Җәмилә абыстайдан, бары да аның бала тәрбия кыла алмавыннан.

Гайшә. Йә, абый, җитәр инде. Бер сөйли башласаң, бөтенләй үз-үзеңне тыя алмыйсың, кызып китәсең. Бу арада сораганым да юк, ул Закир дигәнне табалармы инде бер-бер, юкмы?

Әхмәт. Кайдан тапсыннар, тапсалар ай ярымнан бирле монда ятмаслар иде. Чистый туеп беттем инде үзләреннән, төсләрен дә күрәсем килми. Карчыгы бигрәк мәхәббәтсез, җен шикелле күрәм шуны. Кайчан гына күрсә, һаман минем шушы чәчемә бәйләнә.

Гайшә. Чү, җитәр, әнә үзе дә чыгып килә.

Әхмәт *(үзалдына)*. Һи-и, мәхәббәтсез!

Икенче мәҗлес

Әүвәлгеләр һәм Җәмилә.

Җәмилә *(акрын гына ишектән чыгып урталыкка килеп).* Әле болар ятмаганнар икән. Гайшә, сәгать күпме икән инде?

Гайшә *(урыныннан торып)*. Әйдә, Җәмилә абыстай, урындыкка утыр. *(Урын күрсәтә.)*

Әхмәт *(сәгатен карап)*. Сәгать 12 нче чирек булган.

Җәмилә. Бик соңга калдылар. Аллага тапшырдым инде. Сезнең шәһәрдә кич белән шаять тынычлыктыр? Талаулар, кеше үтерүләр булмый торгандыр бит?

Әхмәт. Бик тынычлык. Тынычлык булмаганда да куркырлык түгел; аннан ары алар ат белән кайталар.

Җәмилә. Шулай да инде бик озак тордылар. Кәрим абзагыз ул бик сүз ярата торган кеше, сүзгә керешеп киткәндер дә тик изелеп утыра торгандыр. Гайшә, сез соң әле ни эшләп утырасыз, ник ятмыйсыз?

Гайшә. Безнең иртәгә өчен сабак хәзерлисебез бар.

Җәмилә. Нинди сабак? Урыс сабагымы?

Гайшә. Әйе.

Җәмилә. Пычагыма кирәк урыс сабагы. Урыс сабагы сабакмыни ул? Аны укып синең бафка *(бабка)* буласың юк. Әхмәтнең тагы земләмир буласы юк. Бер дә килешми инде ул урыс төсле булып, чәч үстереп йөрергә. Әхмәт, сиңа әйтәм, анаңның ничек эче пошмый ул кадәр чәчеңне үстереп йөрүеңә? Синең атаң урынында Кәрим абзаң булса иде, бер минут та тотмас иде. Хәзер кырдырып ташлар иде. Закирның да аз гына җитүле була башлады исә, бик коры тотып алдыра.

Әхмәт *(ачуланып)*. Җәмилә абыстай, сез юк нәрсәләргә бәйләнәсез. Мин чәчемне озын йөртсәм ни зарар да, кыска йөртсәм аннан сезгә ни файда?! Закир шул чәчен алдырып йөрткәнгә шулай тәүфикълы булдымы?

Гайшә *(үзалдына)*. Бар икән, Ходаем, тагы кычкырышалар инде. *(Кычкырып Әхмәткә.)* Абый! Зинһар, куй инде!

Җәмилә. Алай дип син үзеңнең тәүфикълыгың белән масайма, синең башың яшь әле. Дөньяда төрле хәлләр булып китә. Закир да гомер буена алай тәүфикъсыз булып йөрмәс әле, яшь кешедә андый хәлләр була торган эшләр алар.

Звонок шалтырый.

Менә, Алла боерса, Закирны табарбыз да, өйгә алып кайтып өйләндерербез, тәүфикъланыр.

Гайшә. Звонок шалтыраттылар. Әтиләр кайттылар бугай. *(Бирге ишектән кереп китә.)*

Җәмилә. Хуш, сау булыгыз. Алай олы кешенең күңелен калдырмыйлар аны. *(Чыгып китә.)*

Өченче мәҗлес

Сәгыйт, Кәрим һәм Әхмәт.

Сәгыйт *(парадный тарафындагы аркадан Кәрим белән керә).* Гайнулла абзый ул бик кунак сыйлаучан, бик мәрт кеше. Мин Гайнулла абзыйны бик яратам...

Урындыкларга утыралар.

Кәрим. Мин Гайнулланы ул кадәр белмим, әмма Ахун хәзрәт күңелемә бик ошады. Бик ачык йөзле, кешегә бик илтифат итүчән, мәҗлесе бик хозур кеше икән. Мөфти хәзрәт, әллә ничек, миңа ул кадәр ошап бетмәде. Муллаларга баш кеше булгач, гыйлемлеккә гыйлем кешедер дә инде, ләкин алай да булса, бер дә гыйлем кеше кыяфәте юк. Чапаны да, чалмасы да, әллә ничек, үзенә бик килешеп беткән төсле түгел. Безнең шәһәрдә мин гласный булып торган чакта, шунда, думада, писерме булып торган бер карт морза бар иде, һәрвакыт сакалын кырып йөри торган иде. Мин үзенә ничә мәртәбә: «Гомәр абзый, инде син картайган, болай сакалыңны кырып йөрү бер дә килешми», ди торган идем. Шулай да булса тыңламыйдыр иде.

Әхмәт *(үзалдына)*. Бар икән сакал үстерү дә, чәч, мыек китәрү.

Кәрим *(сүзендә дәвам итә).* Соңыннан ул, бик картайганга күрә, писерлегеннән төште. Хикмәт син, Алла бәндәсенә тәүфикъ бирсә бирә икән. Шул карт, писерлектән төшкәч, тәүфикъланды. Сакалларын

үстереп җибәрде, мыекларын кыскартты. Бары тик тәмәкесен генә ташлый алмады. Хәзер шул кеше чапан-чалма киеп мәчеткә йөри. Шулай да булса, морза булып картайгангамыдыр, нидәндер, чалмасы белән чапаны әллә ничек үзенә бер дә килешми. Мөфти хәзрәтнең өстендә дә чалма белән чапан нәкъ шул кешенеке шикелле тора.

Сәгыйт *(сәгатен алып карый да).* Гаҗәп түгел, читтән килгән кешегә, бәлки, шулай күренә торгандыр. Безнең инде күз өйрәнеп беткән. Ансы-монсы күренми... Сәгать унике булып бара икән, минем иртәгә иртәрәк торып пристаньга ябага сдавать итәргә төшәсем бар иде. Миңа рөхсәт бирегез инде, ятарга кирәк булыр. *(Урыныннан тора.)*

Кәрим. Ә кем, Сәгыйт, теге Гыйбадулла бая Закирны кайда күрдем дигән иде әле?

Сәгыйт. Нижгарутта.

Кәрим. Ә, ул нинди җир соң инде ул? Бу сабрание тирәсендәме?

Сәгыйт. Безнең Уфада бер җир инде ул. Сабрание тирәсендә булмаса да, бик ерак түгел.

Кәрим. Ә кем, Әхмәт, әле безнең бер шатлыгыбыз бар. Закир табылып тора әле. Ничек соң, әтиең әйтте бит әле, шул җирдә бер номерда тора, ди. Иртәгә, Алла боерса, синең белән шунда барып эзләп кайтыйк әле!

Әхмәт. Белмим, булыр микән, безнең шул иртәгә мәктәптә дәресләр башлана.

Сәгыйт. Зарар юк, ул эшендә булсын. Мин иртәгә сезгә эзләшергә кеше табып бирермен, приказчиклардан берәрсе сезнең белән барырлар. Ярый, хуш, мин ятам инде.

Кәрим. Хуш, хуш. Мин дә ятам инде. Хуш, Әхмәт, син дә.

Икесе дә кереп китәләр.

Әхмәт *(халыкка карап).* Халыкның чәч-мыекларын, чапан-чалмаларын тикшергәнче, үзеңнең борын астыңны гына тикшерсәң, мең мәртәбә артык булыр иде. *(Кереп китә.)*

Бераздан арканың аргы тарафыннан бер асрау чыгып, залдагы утларны сүндереп кереп китә. Сәхнәдә тынычлык һәм караңгы. Бераздан соң тәрәзәдән төшкән шәүләнең яктысында арка янындагы бер тәрәзәнең ачылганлыгы, тәрәзәдән ике кешенең акрынлык белән генә кергәнлеге күренә. Ике кеше, акрын гына үрмәләп, залны бер кат әйләнгәч, арканың өй эченә таба киткән тарафына кереп югалалар. Бераздан шул ук кешеләр, култык астына нәрсәдер кыстырып чыгып, тәрәзәдән качалар. Тәрәзә ачык кала. Урамда: «Тот! Тот!» дигән сүзләр, свисток тавышлары ишетелә. Кыңгырау бик озак шалтырый башлый. Кешеләр, шау-шу килеп, тәрәзә янына җыелалар, башларын тыгып карыйлар. Сәгыйт, аның хатыны Мәрьям, Кәрим, Җәмилә, Гайшә, Әхмәт һәм асрау тавышка йөгерешеп чыгалар, асрау кулына лампа тоткан,
һәркайсы бер кат киемнәрен чишенгәннәр.
Тәрәзәдән халык кычкыра: «Өегезгә карак керде, куа киттеләр!»

Сәгыйт. Ә?
Әхмәт. Ничә кеше?
Мәрьям. Харап булдык!
Кәрим. Карагыз! *(Һәммәсе бергә)*
Җәмилә. Ай Алла.
Гайшә. Тоттылармы?
Тыштан I нче тавыш. Икәү!
II « » Юк, бер генә.
III « » Ике, ике, үзем күрдем.
IV « » Култык астында шкатулкасы бар.
Сәгыйт. Ә? *(Тиз генә йөгереп китә.)*

Мәрьям дә аның артыннан китә. Бераздан әйләнеп чыгалар.

Сәгыйт. Акча шкатулкасын алганнар!
Мәрьям. Шкафтан минем брушкаларымны да алганнар!
Кәрим. Күпме?
Сәгыйт. Биш йөздән артык.
Мәрьям. Сигез!

Тыштан тавыш куәтләнә.

Кәрим. Полициягә барырга кирәк! Куарга кирәк! *(Икесе бергә)*
Сәгыйт. Әйе шул, әйдәгез!

Чыга башлыйлар.

Пәрдә.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘ

Бик начар, табанак (тәбәнәк) таш өй. Юешлектән дивары каралган. Өйнең эчендә бар җиһазы — бер кушетка, зур гына бер иске такта өстәл, берничә буялмаган такта урындыклар. Түрдә бер ишек. Сул тарафта бер тәрәзә. Уң тарафта, почмакта, кушет-

ка янына өстәл куелган. Әтрафында урындыклар, өстәлнең өстенә иске газета кәгазьләре ябылган, аның өстенә берсе бушаган, берсе ярты гына калган кызыл башлы казенка бутылкалары, аның әтрафында кайсы зур, кайсы кечкенә стаканнар, бер-ике чынаяк чокырлары, күмәч-икмәк кисәкләре, йомырка һәм вобла балыгы кабыклары, берничә йомырка, арчып куелган воблалар. Закир белән барысы сигез жулик: кайсы кушеткага, кайсы

урындыкларга утырганнар, җырлашып эчәләр. Байтак исергәннәр.

Беренче мәҗлес

Закирдан башка җиде кеше бергә җырлыйлар.

Кояш чыга да, бата да,
Төрмәм мәңге караңгы.
Көннәр, төннәр зобаныйлар,
И .... х!
Тәрәзәмне караулый.
Караулагыз теләгәнчә,
Мин барыбер кача алмыйм.
Бик шәп качар идем дә шул,
И .... х!
Богавымны ача алмыйм.
Их сез, богаулар, богаулар,
Сез тимер зобаныйлар.
Сезнең тырнаклар аякны
И .... х!
Рәхимсез сызгалыйлар.

Закир *(чырайларын сытып).* Куегыз шул пучтяк җырларыгызны, пажалысты, тотасыз да, «а!.. ва!..» дип акырырга, бакырырга тотынасыз, җырмыни ул?

Җидесе бердән. Ха, ха, ха, ха, ха, ха!

Дәүли. Җырламагыз, бай улының кәефе китә. *(Урыныннан торып, Закирның җилкәсенә сугып.)* Ах ты, мальчишка! Ниләр сөйләп яткан була бит! Имеш ул бай улы. Да, бай улы. Мин дә Челябедән берәүнең биш йөз тәңкәсен эләктереп качкач, монда бай улы булып фарсит итеп йөргән идем. *(Мыскыл итеп җырлый.)*

И бай улы, бай улы, якалары каюлы,
Чыксаң атың җигүле, ятсаң урның җәюле.

Җидесе бердән. Ха, ха, ха, ха, ха!

Закир. Ну, җитәр, пажалысты, утырсагыз яхшы гына утырыгыз. Утырмасагыз әйдә, вон!

Җидесе бердән. Ха, ха, ха, ха, ха!

Калакай. Кара безнең бай улын, нинди гайрәт ора. Ах, килмешәк! Өфегә килүенә кайчан да, дөньяга килүенә кайчан? Ай, Казан жулигы! Тиз генә безне куып чыгармакчы була.

Камали белән Закирдан башкалары. Ха, ха, ха, ха, ха!

Камали *(торып, бутылкадан стаканнарга сала-сала).* Ну, будет пажалыста, күп җикеренмәгез. Әйдә, күтәрегез стаканнарыгызны. *(Кулына стаканны алып.)*

Айкап җибәр, чайкап җибәр
Шул казакның камчысын;
Мине белсәң, мине сөйсәң,
Эч калдырмый тамчысын.

Һәммәсе бердән. Урра!

Эчәләр.

Васька *(зур бер шпилька шикелле тимерне өстәлгә сугып, ярты-йорты татарча).* Их! Бар иде безнеке яшь чаклар! Мин кагдаты бер вахытны Самарда тордым. Анда безнеке бер атаман бар. Бик злой чалавик был, аны төрмәгә алты елга пасадили. Вот бу штуканы, төрмәгә киткәндә, ул миңа падарил. Слышь ты, бу бит прастой тимер түгел, сез моны не думайте, што бу прастой тимер, нет, брат, бу прастой түгел, моны замокның арасына тыгып каерасың да, замок сейчас, маментально шарт! Бер вахыт мин качып барганда, артымнан бер караульщик килеп җитә дә, вот моннан, затылкадан, мине паймал. Мин сразы әйләндем дә яңагына муның белән «тчик» берне бирдем, караульщик маментально умер!

Һәммәсе бердән. Ну! Не может быть?

Васька *(күзләрен акайтып).* Право, валлаги, чесный слова менә маментально дзигылды.

Калакай. Ха, ха, ха, ха, ха, ну, брат Васька! Алай да ярманы ярасың соң.

Васька *(бик җитди).* Чесный слова шулай, маментально дзигылды.

Кәмәй. Ну бит ул егылгандыр да, үлмәгәндер.

Васька. Хто ява знает. Можыт үлгәндер. Мин аны карап тормадым, тиз генә бежал!

Һәммәсе бердән. Ха, ха, ха, ха!

Калакай. Ну, всетаки маладис, Васька!

Дәүли *(бутылкаларны тотып карап).* Ну, давай тагын бер бутылка алдырыгыз әле. Монда бернәрсә дә калмаган.

Кәмәй. Әнә бай улына әйтегез, Казан жулигы, акчасы күптер әле, алдырсын.

Калакай, Дәүли һәм Васька. Ну и! Бай улы. Алдыр әле тагын берне.

Мортый. И! Казанский сын купца, мы таргуем лавкуй, сирный спичке без канца, фсякуй тряпкуй!

Закир һич эндәшми икенче якка карап утыра.

Камали. Закир, йә, тагын берне алдыр әле!

Закир. Ничек алдырыйм? Акча юк.

Васька кушеткага сузылып ятып «Җизнәкәй» көе белән «Үрдәк оча, каз җүгерә, зизнәкәй» дип җырлый башлый. Башкалар аның кыланганын карап көлешәләр.

Камали *(Закирның кулыннан тотып бер тарафка алып китеп, акрын гына).* Ну, тагын берне алдырт әле?

Закир. Ни белән алдырыйм, миндә акча юк.

Камали. Ә кичәге акча кая?

Закир. Аңа минем тигәнем юк. Әле аны ачмаган. Син боларны ничек булса да чыгарып җибәр дә, аннан ары бүлешербез.

Камали. Ну, ярый алай булса, мин хәзер аларны чыгарам. *(Жуликлар янына барып.)* Ну, ребята! Әйдә моннан китәбез.

Дәүли. Тукта әле, ул кадәр ашыгып кайда барасың? Бай улы тагын берне алдырам, ди ич.

Закир. Ни белән алдырыйм, минем бер тиен дә акчам юк.

Калакай. Алдалый. Аның акчасы күп, мин ишеттем инде. Ул Казаннан берәүнең биш мең тәңкәсен пешереп килгән, ди.

Камали. Йә, җитәр! Күп лыгырдама инде! Аның барасы җире бар. Әйдә, үзем сезгә бер бөтенне алып эчертәм. Әйдә чыгыйк моннан.

Дәүли. Ну, әйдә алай булса! Минем өчен всеравно. Што монда эчтек, што анда. *(Утыра.)*

Калакай. Васька, әйдә китәбез казенкага, Камали бер бөтенне алам, ди.

Васька. Штоже! Әйдә!

Бары да торып чыга башлыйлар. Кәмәй байтак исергән, ава-түнә бара.

Калакай *(Кәмәйнең муеныннан кочаклап)*. Их, брат! Какуй син жулик. Бер-ике стакан белән бөтенләй исергәнсең.

Васька «Җизнәкәй»не җырлый башлый. Башкалары да кушылалар. Чыгып китәләр.

Камали *(яңадан борылып кереп, Закирга).* Мин хәзер киләм, өйдән чыкмый тор.

Закир. Ярар.

Камали чыгып китә.

Икенче мәҗлес

Закир ялгыз.

Закир *(ялгыз, ишеккә чирканыч карау белән карап).* Аһ, бу йөзе каралардан ничек тиз генә котыласы? Боларның бу кадәр җирәнеч кыяфәтләренә карап, ничек итеп түзеп торырга кирәк? Йөзләрен күргә бөтен әгъзаларым эсселе-суыклы булып, бөтенләй чытырдап китә. Ни эшләмәк кирәк? Ашарга, эчәргә, кияргә һичбер тиен акча юк. Алырга урын дисәң, ансы күптән юк. Ихтыярлы-ихтыярсыз алар белән бергә буласың. Минем болай булуыма Гайни генә сәбәп булды. *(Тәмәкесен кабызып барып ята.)* Әгәр ул мине монда алып килгән булмаса, мин бу хәлләргә төшмәгән булыр идем. Казанда торган вакытта кеше өенә кереп нәрсәләр урларга хаҗәт юк иде. Кибеттән дә, әнидән дә расходка җитәрлек акча табып була иде. Урламаганда монда акча кемнән аласың да, кемнән сорыйсың? Һичбер күргән-белгән кеше юк. Булганда да алардан алу ихтималы юк. Хәзер минем монда килгәнгә инде ике ай булды. Бу вакытка кадәр минем югалган хәбәремне һәркем ишеткәндер. Ах, йөзе кара Гайни! Мине тәмам харап итте бит! Хәер лә, анда да гаеп юк. Ул мине монда көчләп алып килмәде. Мин үзем бит аңа ияреп килдем. Ну, ияреп килдем. Аның өчен мин гаеплеме? Мин ни эшләп гаепле булыйм? *(Торып йөри башлый.)* Мин

аны яраткан, мәхәббәтем төшкән, гашыйк булган һәм артыннан ияргән дә килгән. Юк! Моның өчен мин бер дә гаепле түгел. Ә соң, моның өчен ул да гаепле түгел, мин дә гаепле түгел, башкалар да гаепле түгел дә, кем генә гаепле? Әтиме? Юк! Әниме? Юк! Соң кем гаепле? Кем дә булса бу турыда бер кеше гаепле булырга тиеш бит инде? Ахрысы бит минем болай йөрүем, бу начар өйләрдә торуым, кеше өенә карак булып керүем, бик яхшы эш түгел бит. Әгәр дә бу эш хакында мин үзем гаепле булсам, моннан котылырга миңа бер юл табарга кирәк. Аны ничек итеп табасы? «Ни булса булыр» дип, әллә Гайнине ташлап кайтып китим микән? Әмма ничек итеп кайтырга кирәк? Акча кайдан алырга? Без кичә шкатулка урладык. Моның эчендә акча бардыр, дидек. Әле ачып караган юк. Аның эчендә акча бармыдыр, юкмыдыр, ул да мәгълүм түгел. Ничек тә булса аны тизрәк ачып карыйсы иде. Әгәр эченнән юлга гына җитәрлек акча чыкса, һичбер нәрсәгә карамыйм, тотам да кайтып китәм. *(Кушетка янына барып чүгәләп, кушетка астыннан чемоданны тартып чыгара. Аны ачып, эчендәге тимер шкатулканы алып селкеп карый. Колагына китереп тыңлый.)* Эчендә кәгазьләр кыштырдый кыштырдавын, белмим, акчамыдыр, түгелмедер? Акча гына булса ярар иде. Камали да тизрәк килмәде. Ватып карар идек. *(Шкатулканы чемоданга яңадан салып, кушетка астына тыгып куя, яңадан йөри башлый.)* Уф! Туйдым. Тәмам тую белән туйдым бу тормыштан! Бая бит үзләре минем сыем белән сыйланалар, аның өстенә үземне, оялмыйча, нинди хурлыйлар. Ни эшләмәк кирәк, берни дә эшләр хәл юк шул. Бер мәртәбә кулларына эләккәч, котылуы бик читен.

Ишектән Камали килеп керә.

Өченче мәҗлес

Закир, Камали.

Камали *(ишектән керә-керә).* Тегеләрдән көчкә котылдым. Бөтенне алып бирдем дә, алар акырынып, җикеренеп эчә калдылар. Мин монда килдем, ну, хәзер ни эшлибез? Давай бүләбез! *(Кушеткага килеп утыра.)*

Закир. Соң, син ни эшләп кичә килмәдең? Мин монда төн буенча йоклый алмадым. Кайчан гына килеп тотарлар икән, дип яттым.

Камали. Кайда монда килү, өйгә дә көчкә генә кайтып җиттем. Чүт-чүт килеп тотмадылар. Арттан ике урамга чаклы куып килделәр. Әле ярый урамда фонарьлар юк иде. Караңгы булганга күрә, күздән югалттылар. Ул вакытта ничек килмәкче буласың?

Закир. Әле ярый синең кулыңда бернәрсә дә юк иде. Минем кулда бит шкатулка, ул ярты потлап бар, арт урамга кадәр йөгердем. Аннан монда кадәр ике чакрым бар. Килә-килә җан тирләрем чыгып бетте.

Камали. Йә, аны сөйләп торуда күп файда юк, әйдә, давай бүләбез.

Закир. Син брошкаларны ни эшләттең?

Камали. Ни эшләтим, өйдә тик тора, сатмаган әле. Аларның бары берсе генә алтын, калганнары бар да пучтяк нәрсәләр, һәммәсе дә калай гына.

Закир. Ну, алдама, пажалысты. Бигрәк ач күзле булмакчы буласың.

Камали *(ачуланып).* Нәрсәсе ач күзле? Ышанмасаң китереп күрсәтермен. Бары да исән. Берсен дә ашаганым юк. Әйдә, күп сөйләшеп торма. Кайда, китер шкатулканы, минем эшем бар, мин хәзер китәм. Китер, ачабыз.

Закир *(торып чемоданны ачып, шкатулканы алып).* Моны ничек ачабыз? Синдә ачкыч бармы?

Камали. Какой син жулик, тотабыз да ватабыз.

Закир. Ни белән ватасың, миндә бернәрсә дә юк.

Камали. Таптың аптырарлык нәрсә. *(Шкатулканы алып идәнгә ыргытып бәрә.)* Каналия, бик таза икән, тукта, мин балта алып керим. *(Чыгып китә.)*

Дүртенче мәҗлес

Закир ялгыз.

Закир. Ну, эт кешеләр соң болар, һич оялмый да бит, күзеңә чекерәеп карап ялганлый. «Брошканың берсе генә алтын, калганнары бар да калай», ди. Әгәр үз күзем белән күрмәсәм, ышанган да булыр идем. Мин шырпы яндырып карадым. Өчесе бриллиант кашлы брошкалар иде. Калганнары бар да алтын, иң арзан сатканда да барсы җиде-сигез йөз тәңкә торырлык бар. Бриллиант күрмәгән кеше булсам, бер хәер иде. Ну, чорт с ним, шкатулка эчендә юлга җитәрлек акча чыкса, ник кадалып китми шунда. Мин гомер буена алар белән торачак кеше түгел. Тиз генә кайтам да китәм. Шулай да булса, саклык өчен янга коралны алып куярга кирәк. *(Чемоданнан барып револьверын алып, кесәсенә салып урындыкка утыра.)*

Бераздан балта күтәреп Камали керә.

Бишенче мәҗлес

Янә Камали, Закир.

Камали *(балтаны күрсәтеп).* Вот аны вата торган нәрсә. *(Шкатулканы идәнгә куеп берничә мәртәбә балта белән суга, шкатулка ачыла. Тиз генә шкатулка эченнән шактый калын йөзәр сум итеп төргән кәгазь акчаларны кесәсенә йомарлап тыгып, шкатулка төбендә калган берничә кәгазь акча белән шкатулканы Закирга таба сузып.)* Мә, ал! Сиңа!

Закир *(гайрәт, ачу белән)*. Шаярма!!!

Камали *(тиз генә шкатулканы, өстәлгә куеп балтаны күтәреп)*. Акырма! Менә башыңа! Биргәнне ал! *(Чыгарга тели.)*

Закир *(тиз генә револьверын алып, Камалига таба төзәп).* Стой! Миннән тиз генә котыла алмассың! Куй балтаңны! Куй өстәлгә бар акчаны!

Камали *(каушап).* Бетте, бетте, мә, мә, мә! *(Өстәлгә бер кисәк акча куя.)*

Закир *(һаман револьверын төзәгән көенчә).* Тагын куй! Куй барын да! Бүлеп бирәм!

Камали. Мә, мә, ал! Барын да, миңа акчаң кирәкми! *(Өстәлгә барын да куя.)*

Закир *(һаман револьверын төзәгән көенчә өстәл янына килеп акчаның яртысын ала да).* Әнә ал үз акчаңны да, вон!

Камали *(килеп акчаны ала да).* Бик исең киткән икән, безнең аның шикелле акчаны гына күргәнебез бар, тагы кирәк булырбыз әле. *(Ачуланып чыгып китә.)*

Закир. Җәһәннәмнең ар ягына кадәр! *(Барып ишекне бикли.)*

Алтынчы мәҗлес

Закир ялгыз.

Закир *(револьверын кесәсенә тыгып, идән буенча йөрергә тотына).* Ах, йөзе кара, оятсыз! Ниләр кыланмакчы була бит. Мине никадәр хурлыкларга төшереп, кеше өенә таларга алып баруы гына җитмәгән, мине куркытып бар акчаны алып китмәкче була бит. Юк! Алай тиз генә алдый алмассың! *(Күкрәгенә сугып.)* Бу алай сезнең шикелле жуликларга гына алдата торган кеше түгел! Моны Закир, диләр. Гайрәтне күргәч, үзенең дә коты чыкты, йомшады малай! Акчаны чыгарып бирергә өлгерә алмый. *(Кесәсеннән акчаны чыгарып карый.)* Ну, монда! Биш мәртәбә Казанга кайтып килерлек акча бар! Ну, монда бер минут та артык торырга ярамый, тиз генә сызарга кирәк. *(Әйберләрен җыя башлый. Янә туктап.)* Ах! шул Гайни йөзе караны бер дә күңелдән чыгарып булмый. Үзе болай бик матур да төсле түгел. Әллә кай төшләрен яратам шуның. Белмим, ник бу кадәр ярата торганмындыр? Киткәнче әллә тагын янына бер мәртәбә барып кайтыйм микән? Минем белән яңадан Казанга кайтырга риза булмасмы? Әллә ник бер дә шуннан аерыласым килми. Белмим, ни өчендер, бер дә үзеннән мәхәббәтем суынмый. Монда торырга да инде хәзер миңа ярамый. Бу жуликлар ничек тә миңа көн күрсәтмәсләр. Тукта, тагын бер мәртәбә янына барып кайтыйм. Үзем белән яңадан Казанга кайтырга димләп карармын, ялынырмын. Бәлки сүземне тыңлар. Ялынып, ялваруларыма карамаса, аннан мине сөймәгәнлеге тәмам мәгълүм булыр, кайтып китәрмен. Барам да, әгәр сүземне тыңласа — иртәгә бергә, тыңламаса — үзем генә кайтырмын да китәрмен. *(Өстен киенә, кесәсеннән акчасын алып кушетка астына кыстыра да, револьверын алып чемоданга куя башлый.)* Юк, моны үзем белән бергә алыйм әле. Камали бик ачуланып чыгып китте. Юлда бер-бер җирдә мине туры китерер өчен саклап торуы ихтимал. Бәлки, кирәк булыр әле. *(Кесәсенә яңадан тыгып, пальтосын бераз төзәткәләп.)* Ну, киттем инде. Минем сүземне, әлбәттә, тыңлар. Иртәгә Казанга бергә китәрбез. Их! Җитә күңелле көннәр! *(Чыгып китә.)*

Пәрдә.

ДҮРТЕНЧЕ ПӘРДӘ

Уртачарак кына бер өй. Түрдә вә сул тарафта ике тәрәзә. Бүлмә ишеге тарафында бер такта диван, бер-ике урындык, бер өстәл. Уң тарафта ике тәрәзә арасында бер көзге, аның алдында ак эскәтер ябылган бер өстәл. Өстәл өстендә бер шкатулка, берике ислемай шешәсе, пудра савыты. Кич. Диван янындагы өстәл өстендә шарлы лампа, көзге янындагы өстәлдә җиделе лампа.

Беренче мәҗлес

Гайни белән Биби.

Пәрдә күтәрелгәндә Гайни диванга бик киерелеп, тәкәбберләнеп утырган, кулы белән өстәл өстенә япкан чачаклы эскәтернең чачакларын бөтергәләп утыра. Аның каршысына, урындыкка беләгенә шәлен салган көенчә, Биби карчык утырган. Гайнинең өстендә тар гына йон күлмәк, башында энҗеле калфак. Бибинең өстендә ике кат итәкле ситсы күлмәк, иске хәтфә камзул, башында яулык.

Гайни. Биби абыстай, әле минем сиңа әйткәнем юк бит; мин житка бер сак тектерергә бирдем. Берсекөнгә өлгерер, диде. Бик матур буласы. Трикосының матурлыгын күрсәң, исең дә китәр: сыек зәңгәр төсле, аршины җиде сум утыз тиен тора. *(Иңбашларын күрсәтеп.)* Бу төшләренә бик матур кружева шикелле нәрсәләр тоткан буласы. Бай марҗаларында күргәнең бардыр бит, бик матур саклар киеп йөриләр? Нәкъ менә шуларныкы күк. Берсекөнгә кил, яме? Шуны киеп, Нәфисәләргә барып кайтырбыз.

Биби. Алайса бигрәк матур була икән, алай да инде бер дә килмәгән җирең калмый. Ул кадәр осталыкны Казаннан өйрәнеп кайткансыңдыр инде! Андагы хатын-кызлар шул бик киенеп йөриләр, ди.

Гайни. Шулай шул. Андагы киенүләргә искитәрлек инде. Алай да андагы бай хатыннары бер дә киенүнең кимен куймыйлар. Хатыннарын киендерә-киендерә бөлеп беткән кешеләрнең очы-кырые юк. Җөйчеләрнең һичбер буш вакытларын табып булмый. Кайсына гына барсаң да: «Эш бик күп, һич җитешеп булмый», дип зарланалар. Бер вакытны иптәш кызым Нәгыймә белән, аршины дүрт тәңкәгә, икебезгә пар тирәкле асыл алган идек, шуны тектерер өчен бер көн эчендә биш җөйчегә җиттек. Эшебез күп дип һичберсе дә алмадылар. Берсе әйтә: «Киләсе кечеатнага Локман хаҗиның как-төш мәҗлесе булачак, узган атнаны егерме сигез ат белән килен төшерделәр. Шул как-төш мәҗлесенә кода булып барырга кирәк, дип Вафа хаҗилардан 5 асыл күлмәк керттеләр. Әле бары икесен генә тегеп бетердем, тагын өч күлмәк тегәсем бар әле», ди. Бүтәннәре дә шулай ук. Кайсы: «Фәлән көнгә Нәгыйм байда бүләк багу мәҗлесе булачак. Шуңа өлгертергә алган эшләрем бар», ди. Кайсы: «Әллә кем байлар шушы арада килен сөя баралар. Шуңа өлгертергә ике хәтфә күлмәк бирделәр», ди. Шулай итеп, көне буе йөреп бер күлмәк тегүче таба алмадык.

Биби *(бик гаҗәпсенеп)*. Йә... Бар икән киенү! Ул кадәр үк булмас ла инде? Син дә бераз арттыра торгансыңдыр?

Гайни *(җитди)*. Дөрес, шулай! Әйтсәм ышанмассың менә, шунда бер җөйче әйтте: хәтеремнән чыккан, бер ел эчендә йөз иллеләп асыл күлмәк тектем, дидеме, әллә йөз кырыкмы, диде. Андагы бай хатыннарының киенүенә һич чама да юк инде. Баераклары бер кигән күлмәкне икенче кияргә хурланалар. Шулай да булса, үзләренә ирләренең бер дә исе китми. Менә дигән тәкъвалары да фатирга берәрне алып...

Биби. Алайса алар катында безнең мондагы бай хатыннарының киемнәре чүп урынына да тормый торгандыр?

Гайни. Кая ул! Мондагыларны авызга да алып сөйләргә ярамый. Безнең мондагы бай хатыннарының киемнәре киеммени ул? Безнең мондагы бай хатыннарының бар киемнәре аларның бер калфакларына да тормый. Мыскалын егермешәр тәңкәгә алып, егермешәр мыскалдан эшләтәләр. Исең китәр, шаккатып карап торасың.

Биби. Әле мин беркөнне, Рабиганең киемнәрен күреп шаккаткан идем. Алайса ул да алар янында чүп кенәдер?

Гайни. Син кайсы Рабигане әйтәсең, теге Әмәти Рабигасенме?

Биби. Әйе.

Гайни. Ник ул хәзер мондамыни?

Биби. Күптән кайтты инде ул. Аның Казаннан кайтканына хәзер биш ай бардыр инде. Аны Чүпрәк Гали улы Саттар сөяркә итеп тота бит! Алай да Рабига үзен печә, ди, соң. Беркөн ямшек белән кайтканын күреп исем китте. Киенгән, ясанган, бөтенләй үрәгә каткан. Әйтерсең бер купис хатынымыни?

Гайни. Мин дә шулай киенергә бик яратам, Исмәгыйль килсә, аңа бер сары батинка алдырыйм әле. Бу батинкам искергән, тагын батинкам бар-барын да, анысын яратмыйм. Әллә нинди прастой төстә.

Биби. Карале, ә, кем, Гайни! Исмәгыйль дигәч исемә төште. Менә син ә, картаюым җиткән, ахры, онытып китәрмен икән. Миңа бая Исмәгыйль очраган иде. Бүген монда, сиңа киләм, диде. Миңа кереп әйтергә кушты. «Гайни» ди дә, үлә дә китә инде. Бөтенләй авызыннан сулары килә. Ә, шуны да әйтим әле, Исмәгыйльне аталары өйләндермәкче булалар, ди. Рәхим байның кызына яучы йөртәләр икән. Яхшы кара, өйләнгәч, беразга синең кулыңа эләкмәс. Кулыңа төшкәндә имеп кал. Мине дә буш калдырмассың. Өйләнгәч, атасыннан чиерткән акчаларын сиңа бик яудырмас. Мин һаман синең өчен тырышып йөрим әле. Тагын бер-ике егет кулыма төшәр төслерәк тора.

Гайни. Исмәгыйльнең атасы байлыкка байдыр инде аның, әллә кулына акча бик төшмиме икән? Бик саранланып маташа. Бик тиз генә чишенеп бетми. Минем өчен әүвәлрәк Закир яхшы иде. Бар тапканын китереп аударадыр иде. Соңгы көннәрдә атасы касса янына якын китерми башлады. Хәзер инде эттән ярлы булып калды.

Биби. Әле ул Закир мондамыни?

Гайни. Монда булмый кая китсен? Бер тиенгә мохтаҗ булып йөри. Казанда вакытта акчасы беткәч, качып котылыйм, дип монда килдем. Алай да котыла алмадым. Дегет лагуны шикелле, артымнан калмыйча, тик тагылып йөри. Миңа бар, сине хатынлыкка алам, ди.

Биби. Соң ник бармыйсың? Алай бик яраткач, бару кирәк иде!

Гайни. Барам менә! Мин аның нәрсәсенә кызыгып барыйм? Акчасы дисәң, акчасы юк, кыяфәте дисәң, кыяфәте юк. Бигрәк сөйкемсез нәрсә. Мин аның белән йөрсәм дә, акчасы өчен генә йөрдем.

Биби. Сүз бозау имезер, дигәннәр. Утыра торгач, бик озак утырып киттем. Ярый, хуш, кайтыйм инде. Чәй дә эчертмәдең.

Гайни. Чынлап, Биби астай *(абыстай)*, исемдә дә юк. Утыр әле, самовар куям. Чәй эчеп китәрсең, Хәйри өйдә юкка күрә самовар куярга иренеп утырадыр идем.

Биби. Юк, юри генә әйтәм, бер дә эчәсем килми, кайтам инде. Бик кичкә калдым. Хәйриең кайда китте соң?

Гайни. Бу бер-ике көннән бирле бер дә рәте юк, эчеп йөри. Бая кайтып, баш төзәтергә дип акча алып чыгып киткән иде, шуннан бирле кайтканы юк.

Биби. Ярый, хуш, кызым! Матурлыгың бар вакытта, яшь чагыңда үзеңнең кадереңне белеп кал, картайгач, илтифат итүче булмас. *(Урыныннан торып шәлен бөркәнә.)*

Гайни *(урыныннан торып)*. Йә! Биби астай *(абыстай)*, осталыгың!

Биби. Бер дә уйнап әйтмим, чынлап әйтәм, мин күпне күргән инде. Ирләргә бер дә ышанма. Ирләр алар яшь чагында гына ялманып йөрергә яраталар. Картайгач, аннан ары йөзеңә дә әйләнеп карамыйлар. Ярый, хуш, сау бул! *(Чыга.)*

Гайни. Хуш, Биби астай *(абыстай)*! *(Озата чыгып китә.)*

Икенче мәҗлес

Гайни ялгыз.

Гайни *(ишектән елмаеп көлә-көлә кереп, бармакларын шартлатып)*. Ләллә, әлләли, лилә, лилилә. *(«Киквук»ны көйли, биегән шикеллерәк кылана. Бүлмәне бер мәртәбә әйләнеп, көләч йөзе белән.)* Үһ! *(Көзге каршысына килеп калфагын төзәтә, чәчләрен сыпыра, бизәнә.)* И һи, һи, һи! Чынлап, Биби әби әйтсә дә, әйтмәсә дә, бик чибәр бит? Мине нинди бай уллары да яратыр, бай кызларының да бер дә артык җирләре юк, авызларын җәлпәйтәләр дә, шулай итеп изелеп торалар. *(Мыскыл итеп күрсәтә.)* Биби әбидән сорамадым, Исмәгыйльнең аласы кызы нинди нәрсә дип, ул да шул бер изелгән арыш боламыгыдыр әле, бер дә артык җирләре булмас. Мин бай кызларын күп күргән инде. Берсенең дә искитәрлек җирләре юк. Казанда вакытта кызлар җыенына гармонь уйнарга дип чакыралар иде. Шул чагында бигрәк аермачык күрәдер идем. Үзләре башларына энҗеле калфаклар кигән булалар. Никадәр алтын-көмеш нәрсәләр тагалар. Шулай да тәмам изелеп, җебеп утыралар. Андый булгач, ирләре аларны ничек яратсын? Ирләр алар куштан булганны ярата. *(Ишек шалтырый.)* Әһә, Исмәгыйль килеп тә җитте. Аның кагуына охшый. Ул шулай акрын гына, йомшак кына итеп, оялып кына кага. Эш пеште! Бүген батинка алырга акча сорыйм. Иртәгә брошка алдырам. Мин дә бай кызлары шикелле киенергә тотынам. *(Чыгып китә.)*

Өченче мәҗлес

Гайни белән Закир.

Гайни *(Закирның артыннан ишектән кереп ачуланып)*. Бу вакытсыз вакытта кем йөри икән, дисәм, син икәнсең әле.

Закир *(йомшак кына)*. Ник, вакыт әле шулкадәр үк соңмыни?

Гайни *(арты белән илтифатсыз гына торып)*. Вакытның күпме икәнен беләсең килсә, сәгатеңне кара.

Закир *(үзалдына)*. Бик карар идем дә, күптән очты шул инде ул. *(Гайнигә.)* Башка вакытларда моннан да соң килә торган идем, бер сүз дә әйтми торган идең бит?

Гайни *(ачуланып йөрергә тотынып)*. Ул вакытларда әйтмәгән булсам, менә хәзер әйтәм, алай миңа вакытлы-вакытсыз килеп борчып йөрмә! *(Үз-үзенә.)* Ничек итеп моннан тиз генә котыласы?

Закир *(үз-үзенә)*. Моңа бүген әллә нәрсә булган. Әллә бер-бер кеше мине яманлады микән? *(Гайнигә.)* Гайни, сиңа бүген ни булды, ә? Әллә миннән күңелең суындымы?

Гайни *(һаман ачуланып)*. Суынды шул, суыну гына түгел, тәмам килешләреңнән туеп беттем инде.

Закир *(аптырап)*. Гайни, зинһар әйтсәнә, минем кай җиремне килештермисең? Мин сиңа алай миннән туярлык ни эш эшләгәнем бар?

Гайни *(һаман ачуланып)*. Ник туймыйм? Иртә кеше тормас борын да син килеп керәсең. Кеше яткач та син йөрисең.

Закир *(ялынган кыяфәттә)*. Гайни, зинһар, алай ачуланма әле, мин хәзер сиңа бер шатлык хәбәр әйтергә килдем.

Гайни *(ачуланган көенчә)*. Нинди хәбәр?!

Закир *(һаман бик йомшаклык белән)*. Хәбәр дип, хәбәр дә түгел инде. Мин Казанга кайтмакчы булам.

Гайни *(бераз ачылып)*. Чынлапмы?

Закир. Чынлап кайтам, сине үзем белән бергә алып кайтырга дип, сиңа әйтергә килдем.

Гайни *(янә ачуланып)*. Кемгә?
Закир. Сиңа.
Гайни. Тапкан икәнсең кайтачак кеше, кайтты ди, кайтмыйни! Яхшы түгел. Синең артыңнан ияреп йөрергә кирәк.
Закир *(тәмам ялынган тавыш белән)*. Гайни!!! *(Гайнинең кулын тотмакчы була.)*
Гайни *(кулын тартып алып)*. Кит аннан, кит! Миңа кул якма, кайтасың булса, Казаныңа кайт та чәнчел, кадал!

Ишек шакылдаткан тавыш ишетелә.

Минем гомеремдә кайтасым да юк, һәм синең белән торасым да юк!
Закир *(янә ялынган тавыш белән)*. Гайни!

Гайни ишектән дулап чыгып китә. Закир кулларын сузган көенчә кала.

Дүртенче мәҗлес

Закир ялгыз.

Закир *(өметсезлек белән урындыкка килеп утыра)*. Ух! Инде нишләмәк кирәк? Бу хатын-кызлар ник бу кадәр тәкәббер булалар икән? Ни өчен кешенең хәле начар икәнлекне күреп, бераз шәфкать кылмыйлар икән? Һи! Әгәр Гайни белсә иде минем йөрәгемдә нинди мәхәббәт ялкыннары кайнаганын! Әгәр белсә иде минем үзе өчен җанымны фида кылырга хәзер икәнемне! Нишләмәк кирәк, белеп җиткерә алмый шул. *(Ишекнең аргы ягыннан акрын гына сөйләшкән бер ир кеше тавышы ишетелә. Закир кинәттән сискәнеп китеп күзләрен зурайтып ачып.)* Бу нинди ир кеше тавышы? Әллә югыйсә чыннан Гайни миннән күңелен суытканмы? Әллә Гайни башка бер кешегә мәхәббәт куйганмы? Мөмкин түгел, ышанмыйм! *(Урыныннан торып ишек янына килә.)* Гайни миңа һичбер вакыт хыянәт кылмас. *(Ишеккә колагын куя, бераз тыңлап, кинәттән төсләрен үзгәртә.)* Ә? «Исмәгыйль җаным!» — бу ни дигән сүз? Һич мөмкин түгел! Гайни миннән башка кешене сөймәскә тиешле, һәм сөймәс! Мин моңа ышанмыйм! *(Яңадан колагын куя, яңадан сискәнеп.)* Ах! Харап булдым! Алдандым! Гайни мине сөя, дип алдандым. *(Бик кызуланып, йөрәгенә чыдый алмыйча йөри башлый.)* Бу вакытка кадәр мине алдап кына йөргән икән! Югыйсә нинди авыз белән әйтмәк кирәк сөйгән кешене «дуңгыз» дип. Ни эшлим инде? Ах! Бу йөзе караны ни эшлим? Тәмам бар гәүдәмне ботарлап ташлыйсым килә. *(Якаларын тарта.)* Ах! Алдандым, алдандым! Тәмам алдану белән алдандым! *(Яңадан ишеккә килә. Тыңлый, яңадан, дәхи дә артыграк агарып.)* Ах! Ах! Ах! *(Күкрәген тотып.)* Ах! Ни эшлим? *(Урындыкка утырып.)* Өметем тәмам бушка китте бит! Оялмыйлар да! Чуп-чуп үбешәләр. *(Гайрәт белән урыныннан торып.)* Юк! Минем моңа чыдар хәлем юк! Ул Исмәгыйль дигәне кем булса да булсын, әлбәттә, үтерәм! Минем белән, минем бөтен җаным шикелле сөйгән кеше арасына килеп кермәсен! *(Револьверын ала.)* Мин аңа җәзасын татытыйм әле! *(Ишеккә таба бара.)* Юк! *(Ишеккә килгәч туктый.)* Монда ул кеше гаепле түгел, мәхәббәте төшкән дә килгән. Монда гаепле кеше Гайни! Йөзе кара, подлец! Ул бит бу вакытка кадәр: «Мин сине сөям», дип мине алдалап йөрүче, әле хәзер ул кешегә әйтә: «Исмәгыйль җаным! Бер-бер җиргә генә барып тор, Закир дуңгызны гына озатыйм, аннан ары керерсең», ди. Хәзер серләр тәмам мәгълүм булды. Мине эштән чыгаручы, мине юлдан чыгаручы шушы фахишә, Гайни икән. Мин бу көнгә кадәр аның ялганлап, алдалап сөйләгән сүзләренә, үзен гыйффәтле итеп күрсәткән кыланышларына алданып йөргән икәнмен. Баштан бирле миндә асла мәхәббәте булмаган, бары тик акчамны алыр өчен генә минем башыма җиткән икән. Минем башыма җиткән шикелле, инде хәзер ул кешенең башына җитмәкче, аның кесәләрен бушатмакчы була торгандыр. Юк! Хәзер алай бушаттырмабыз инде. Син безнең башка җиткәнче, тиздән без синең башка җитәрбез! *(Револьверын кесәсенә тыга.)* Ах, ана дуңгыз! Әллә кем булган булып, күкрәкләрен киереп сөйләп яткан була бит! Косарсың килешенә. Хәзер капкынга төштең инде! Бик тиз генә миннән котыла алмассың! Мин бүген сине җәһәннәмгә җибәрмичә, моннан китмәм. Ах, йөзе кара!..

Ишектән бик җиңеләеп Гайни керә.

Бишенче мәҗлес

Гайни белән Закир.

Закир *(ачуын яшерергә тырышып, шулай да булса, бераз калтыранганрак тавыш белән)*. Ни булды сиңа, йөзләрең бик ачылган?
Гайни *(ачуланып)*. Ник, монда син бар дип, әллә көлми дә торыйммы? Еларлык эш булганы юк әле.
Закир *(ямьсезрәк итеп)*. Кемең килгән анда, яңа белешләреңме?

Гайни *(һәмишә ачулы.)* Кем булсын, әни. Син барга күрә кермәде. Күршеләргә кереп китте. Бар кеше дә синең шикелле рөхсәтсез кеше өенә басып кермиләр.

Закир *(аяк тибеп)*. Ялганлама! Йөзең кара, бәдбәхет! Әни дип ялганлап яткан буласың тагы! Кем килгәнен белмидер идем ди.

Гайни. Белсәң бик исем китә! Йә, бар! Күп сөйләп торма монда, үкчәңне күтәр! Моннан соң, следың да булмасын! Кешене хатының дип белдеңмени? Сүгеп яткан буласың! Бар моннан, вон! Бер минут та торма!

Закир *(бармакларын селкеп)*. Мине куа алмассың, подлец! Беләсеңме, син миңа ничә мең тәңкәгә төштең? Ә хәзер, минем акчам беткәч, минем урыныма өеңә икенче кешеләр китерә башладыңмыни инде?

Гайни. Җикеренмә миңа! Минем үз йортым! Синең өең түгел! Үз йортым булгач, миңа теләсә кем килер, теләсә кем китәр. Анда синең эшең булмасын! Бар, чык моннан! Бар, бар, бар! *(Закирны төрткәли.)*

Закир *(ачуын арттырып)*. Якма кулыңны! Сөйлисе сүзең булса, болай гына сөйләш. Мине алай бик тиз генә төрткәләп чыгара алмассың. Син бит, йөзең кара, миңа монда никадәр акчалар тоттырып китерүче!

Гайни *(мыскыл итеп)*. Харап икән!

Закир. Син бит, подлец, «Өфедә этиләр бар, анда баргач, сиңа барырмын, шунда никах укытырбыз», дип мине алдап килүче.

Гайни. Мин алдамадым сине. Син үзең дегет лагуны шикелле тагылып йөрүче. Сиңа соң эт барсынмыни? Синең шикелле күмерче чирмешләр монда бетмәгән. Мин сиңа барганчы, күмерче чирмешкә барырмын!

Закир *(Гайнигә таба гайрәт белән килеп)*. Нәрсә?

Гайни *(артка таба чигенеп)*. Килмә кеше өстенә! Куркытырмын дип белә торгансыңдыр? Мин синең шикелле жуликларны күп күргән! Йә, бар! Бар! Күп телеңә салынып торма, яхшылык белән чыкмасаң, мин сине ничек чыгарырга белермен, этап белән кайтасың килә торгандыр!

Закир. Кычкырма миңа! Кулыңнан килсә, бар, чыгар!

Гайни. Чыгарырмын шул!

Закир. Чыгарырсың!

Гайни. Чыгарырга калгач, сүземдә торырмын, чыгарырмын. *(Ишеккә таба бармакчы булып бер атлый.)*

Закир *(тиз генә ишеккә аркылы төшеп)*. Стой! Мин сине җәһәннәмгә җибәрмичә, синең башыңа җитмичә моннан чыкмыйм.

Гайни *(ачуланып)*. Хәзерләгәннәр иде, ди, сиңа баш! Җитмисеңме! *(Тәрәзәгә таба бармакчы була.)*

Закир *(артыннан барып җитеп, кулыннан тотып идән уртасына таба җилтерәтеп җибәреп)*. Бәдбәхет! Үз башым бетсә бетәр! Син бәдбәхетнең дә башы бетсен! *(Револьверын чыгара.)*

Гайни *(бик ачы аваз белән)*. Караул!

Револьвер шартлый, Гайни «аһ!» дип егыла, Закир йөгереп ишеккә бара, бер аягын тышка атлый, яңадан кире чигенеп, йөгереп, бүлмә ишегеннән кереп китә; «чалтыр, чалтыр!» итеп пыяла ватылганлыгы ишетелә.

Пәрдә.

БИШЕНЧЕ ПӘРДӘ

Закирның бүлмәсе, иkенде-ахшам арасы. Пәрдә күтәрелгәндә сәхнәдә бер кеше дә юк.

Беренче мәҗлес

Кәрим белән Җәмилә.

Кәрим белән Җәмилә, акрын гына, як-якларына карана-карана, ишектән керәләр.

Кәрим *(акрын гына)*. Ярабби Ходаем! Үзеңә тапшырдым! Монда бер кеше дә юк, ахры.

Җәмилә *(өстәлгә таба килеп)*. Атасы! Без монда ялгыш кергәнбездер, ахры.

Кәрим. Юк, ялгыш булмаска кирәк, мин урыстан сорадым. Шунда тора, диде.

Җәмилә. Син алай дияр идең дә, атасы *(өстәлгә төртеп күрсәтеп),* менә бу нәрсәләр бер дә Закирныкы булырга охшамый. Әллә никадәр стаканнар җыелган, без ялгыш кергәнбездер. Закир шулкадәр үк эшләр кылыр микәнни?

Кәрим. Белмим, әнкәсе, белмим, ул кадәр эшләрне кылмаска кирәк иде дә бит, әмма нихәл итмәк кирәк, безнең бәхетсезлегебезгә каршы, шулай булган инде.

Җәмилә *(бер урындыкка утырып).* И бала, бала! Тәмам харап булган икәнсең. *(Битләрен яулык белән каплап.)* Синең арканда тагы да нинди хурлыклар күрәсебез бар икән? Йә Алла! Миңа бу кадәр хурлыкларны күрсәткәнче, мине бу рәвештә рисвай иткәнче җанымны гына алсаң мең өлеш артык булган булыр иде. И Аллам! Бала аркасында нинди хурлыклар күрәм бит! Мондый халык арасында йөзебезне кара кылырлык рисвайлыклар, мондый начарлыклар бөтен нәселебездә дә һичбер вакытта ишетелгәне дә, күрелгәне дә юк иде.

Кәрим *(бер урындыкка утырып).* И Алла! *(Башын түбән салып утыра.)*

Җәмилә *(өстәлдәге чуалып яткан нәрсәләргә карап).* Кара инде бу хурлыкларны. Кара инде бу рисвайлыкларны?! И Раббым! Бу бала аркасында миңа тагын да нинди хәсрәтләр күрсәтәчәк. *(Елый.)*

Кәрим *(бераз тынычлану нияте белән).* Анасы, юкка күз яшьләреңне түгеп үзеңне үзең борчыма. Беткән, булган эш, син елаганга карап кына, кире кайтмый инде ул. Алла үзе инсаф бирсен, диген, Ходадан тәүфикъ сорарга кирәк. Тәкъдир шулай булгандыр инде. Түзми һичбер чара юк. Әгәр кешене яхшы итү безнең кулдан килә торган булса иде, без инде аны алтыннан ясап куйган булыр идек. Нишләмәк кирәк соң? Ихтыяр безнең кулда түгел. Коры елау белән генә эш бетми, Алла үзе туры юлга салсын, Алла үзе инсаф бирсен, Алла үзе тәүфикъ бирсен, дип Ходайдан телә.

Җәмилә *(һәмишә елаган тавыш белән).* И атасы! Син бер дә белмисең минем хәлемне. Минем ул бала өчен биргән нәзер-ниазларым бер Ходайның үзенә генә мәгълүм. Җәрәхәтлисең минем йөрәгемне! Шул баланы уйлый-уйлый йөрәгемә кан савып бетте инде. Бичараның, начар өйләрдә торгач, ашауэчүенең, киемнәренең рәте юктыр инде. Мескен, бигрәк бәхетсез бала икән шул. И бала, бала! *(Елый.)*

Кәрим. Елама, анасы, елама! Син елаганга гына карап төзәлмәс инде. Үзе дә бер дә аңлы, фәһемле, кеше сүзен тыңлый торган бала түгел икән. Аның өчен хафаланып һичбер файда чыкмас. Ана сөте белән кермәгән, тана сөте белән кермәс, дигәннәр. Аңа биргән үгетне бер эткә бирсәң, ул да бераз инсафка килер иде. Моның асла колагына керми, тыңламый да. Әгәр аның башында бераз гына мие булса, үзе дә белергә тиеш. Безнең аңа бер-бер каты сүз әйткәнебез бармы? Йә булмаса безнең аңа бер-бер төрле кимчелек китергәнебез бармы? Юк бит!

Җәмилә. Кая ул инде андый кимчелекләр китерү. Кулдан килгән кадәр ата-ана ул һәрвакытта баланы кеше арасында кеше итеп күрсәтергә тырыша.

Кәрим. Йә, хуш, әйт инде, моның болай итеп йөрүе килешәме? Йә, карап кара инде, монда ул нинди рәхәт күрә ала? Өйдә бит аның ашарына хәзер, эчәренә хәзер, өстенә-башына ни киим дисә шул хәзер, утырып йөрим дисә ат хәзер. Шул кадәр нигъмәтләрне ташлап, мондый сасы, караңгы, тынчык бер җирдә яту ярыймы инде аңа? Әгәр яхшы гына йөрсә, ашап-эчеп, исереп эштән чыгып йөрмәсә, без бит инде аны күптән тотып өйләндергән булыр идек. Бик чибәр җирләрдән кыз биргән булырлар иде.

Җәмилә. Бирәләр иде шул. Менә Хәлим хаҗилар ике куллап кызларын бирергә торалар иде.

Кәрим. Шул-шул. Анда бер дә баш юк шул. Мие чергән аның. Аны хәзер шул инде бик яхшы басып, эшкә кушып, өстеннән каравыл тормыйчы бер рәткә килә торган түгел. Алып кайтып инде аны, бик ныклап эшкә кушарга кирәк.

Җәмилә. Бу соң үзе кайда китте икән, кайтмый? Көн дә тәмам караңгыланып бетте. Монда утыруы да куркыныч. Мондый җирдә, Алла сакласын, акчаңны талап, үзеңне суеп ташлаулары да бик ихтимал. Бер дә юньле җир булырга охшамый бу.

Кәрим. Моның юньле җир түгел икәнлеге күз алдында инде, сөйләп тә торасы юк.

Җәмилә. Юк, уен түгел, атасы, китик без моннан. Мин бик курка да башладым. Аллаһ Тәгалә хәвеферннән-хәтәреннән үзе сакласын.

Кәрим. Китәрбез китүен дә, тагын яңадан кайчан килербез соң монда? Ничек тә булса инде аны алып, тизрәк Казанга кайтып китәргә кирәк. Югыйсә инде кешедән дә оят. Ай ярымнан бирле кеше өстеннән ашап яту бик күңелле эш түгел. Сәгыйтнең йөзенә карарга да ояла башладым инде.

Җәмилә. Хәзергә кайтып торыйк та, бераздан соң, яныбызга иптәшләр алып, яңадан килербез.

Кәрим. Ярый алайса, шулай итик. *(Чыга башлыйлар.)*

Җәмилә *(түшәмнәргә, диварларга карап).* Яраббым, Ходаем! Үзең сакла! Мондый урыннарны дошманга да насыйп итмә. И Раббым! Үзеңә тапшырдым. Бигрәк зиндан төсле күренә. Әллә ни эшләп йөрәкләрем бик сикерә, бер-бер хәл генә булмаса ярар иде.

Чыгып китәләр. Сәхнәдә тынычлык вә караңгылык, берничә дәкыйка буш.

Икенче мәҗлес

Камали ялгыз.

Камали *(ишектән акрын гына кереп, ян-ягына каранып).* Аһа! Безнең матур егет ишеген дә бикләргә оныткан. Бигрәк яхшы булды. Кулына акча төшкәч, өлгерә алмый, малай, Гайни янына йөгерә-йөгерә бара. Бер кергәч, тиз генә чыга алмас әле. Тольке, белмим, акчасын монда калдырды микән? Бик аңгыра түгел ул. Бар акчасын да берьюлы тотып бетермәс. Беразын монда куеп калдыргандыр әле. *(Эзләнә.)* Тольке кая куеп калдырды икән? Бик караңгы. Бернәрсә дә күреп булмый. Теге брошкаларны ике

йөз тәңкәгә биеттем. Бик яхшы булды. Бераз кутить итәрлек эш бар. Тольке хәзер ярамый әле. *(Һаман эзләнә.)* Шайтан нәрсә! Бик нык яшергән булырга охшый. Всеровно мин ул акчаны барыбер анда калдырмам. Казан жулигы, монда килеп алай безнең Өфе акчалары белән мотайт итмәсен әле. Мальчишка, күтләк артыннан ияреп, ата-анасын ташлап, байлыкларының кадерен белмичә монда килеп йөри. Безнең, ичмаса, һичбер торыр урыныбыз юк. Кулга акча төшкәндә, рәхәтләнеп тибеп бераз күңел юатып калмасак, башка һичбер шатланыр урыныбыз юк. Безнең күргән кадерсезлекләрне бер эт тә күрмәс. Безнең күргән кыенлыкларга адәм түгел, эт тә чыдамас. Аз гына нәрсә белән тотылып эләктең исә, чистый изеп бетергәнче кыйныйлар. Әле тик шул бар инде, көне-төне эчеп, исереп йөрү аркасында гына үз-үзеңне белешмичә йөрисең. *(Чемоданны актарып бетерә.)* Моның эчендә дә юк. Кайда булса да башка бер-бер җиргә куйган булырга кирәк. Ну, дуңгыз нәрсә соң үзе дә, этнең эте инде. Револьверын да үзе белән бергә алып киткән. Бая чистый котымны алды бит. Үтерә икән дип торам. *(Һаман карана.)* Кая гына куйган соң бу, нәгъләт жулик? Һичбер җирдә юк. Киемнәрен үзе киенеп киткән. Өстәл асларында да, бер җирдә дә күренми. Бик явыз нәрсә булырга охшый. Яхшы булса, шулкадәр йорт-җир, шулкадәр малны ташлап монда килеп жулик булып йөрмәс иде. Булсын иде минем атамның шундый маллары! Мин рәхәтләнеп дөньяда торыр идем. Мондый кыен арасына һичбер вакытта да килеп кермәс идем. Бу, Алла сакласын, акча өчен атасын да үтерер. Бик башсыз нәрсә, катыр китүдән дә һич курка торган түгел. *(Кушетканың асларын капмаланып.)* Чү-чү, чү! Монда бер төргәк нәрсә бар. *(Тартып чыгарып бик шатланып.)* Аһа! Пеште! Акча! Бары да монда! Үзе белән бер тиен дә алмаган. Ну, Казан жулигы! Бая мине атам, дип куркытып алган идең. Менә моннан соң эзлә инде мине! *(Акчаны кесәсенә куеп.)* Мин моның белән генә дә калдырмам әле. Хәзер барам да полициягә хәбәр итәм. Ул никадәр мине күрсәтергә тырышса да, барыбер ышанмаслар. «Кичә Сабитовның өенә кергән каракның берсе шул», диярмен. Асыл кош аягыннан тотылды. Мине куркытып акча алырга белгән. Ә шкатулкасын юк итәргә күңеленә дә килмәгән. Син бая мине куркыткан идең! Менә инде мин хәзер сине куркытып карыйм. Дөньяның ачысын, төчесен таш капчык эченә кереп, син дә татып кара әле. *(Акрын гына чыгып китә.)*

Берничә дәкыйка тынлык.

Актык мәҗлес

Әүвәл Закир, соңра Кәрим, Җәмилә, Сәгыйт, ике городовой,
надзиратель һәм шаһитлар.

Закир *(бик кызуланып ишектән кереп, ишекне бикләп урындыкка килеп утыра)*. Ух, бетте башым! *(Бераз тын.)* Мин ни эшләдем? *(Янә бераз тын.)* Мин ни өчен дип Гайнине үтердем? Ни өчен моны үтереп башыма бәла алдым? Ах! Кан! Кан! Кан! Күз алдымда әллә нинди каннар күренә! Ни өчен мин бу кадәр гакылсыз булдым?! Аны үтереп миңа нинди файда булды?! Миңа хыянәт кылганлыгы өчен аннан ачуымны алдыммы? Юк! Һич файда юк! Бары тик шул бер фахишәне үтереп үземне гомерлек бер кайгыга, гомерлек бер хәсрәткә, гомерлек бер газапка гына салдым! Хыянәт кылган икән, андый сөйгәненә хыянәт кылучы фахишәләр дөньяда бер генәмени? Андый хыянәтче дөньяда бер Гайни генәмени? Хуш, хыянәт кылды, ни булды? Миңа ташларга да чыгып китәргә иде. Акрын-акрын ачуларым басылыр, ихласым кайтыр, рәхәтләнеп, тынычлап өемә кайтып киткән булыр идем. *(Бераз торып.)* Әле соң, мин тагын нәрсә көтеп монда торам? Үземне килеп тотканнарын көтеп тораммы? Нигә мин бу кадәр гакылсыз? Аһ, йөзе кара! Минем бөтен зиһеннәремнең астын өстенә китерде. Әле минем өметләрем бөтенләй бетәр дәрәҗәгә килеп җиткәне юк бит? Тиз генә качып китсәм, бәлки котылырмын? *(Тиз генә барып чемоданын кушетка астыннан тартып чыгара.)* Тфү, чорт! Бөтенләй гакылдан шашам бугай, ахрысы. *(Чемоданын кулыннан ташлап.)* Төнлә бу чемодан белән кая барыйм мин? Миңа ни эшкә ул чемодан? *(Кушетка астын карап.)* Ах! Харап булдым! Моннан акчаны алганнар! *(Тиз генә йөгереп барып лампа кабыза башлый. Куллары дерелди.)* Әгәр акчамны да урлаган булсалар, нихәл итәрмен? Кая барырмын? Кая качармын?! *(Лампаны яндырып өстәл өстенә китереп куя. Кушетканың астын актара башлый.)* Ух Алла, йөрәгем сикерә! Харап булдым! *(Кушетканың өстеннән мендәрләрне алып ыргытып ташлый. Кушетканы аудара, һәр җирен кызуланып-кызуланып карый.)* Юк! Юк! Бер җирендә дә юк! *(Чемоданын актара башлый.)* Юк инде, юк. Ничә кат эзләсәң дә юк! *(Чемодан эчендәге бар нәрсәләрен таратып ташлый.)* Ах, йөзе кара. Наверно бу Камали эшедер! Башка һичбер кешенеке булмас. *(Өстәл янына килеп бер бутылканы тотып.)* Бу эшләр, бу бәлаләр бар да сезнең аркагызда килде. *(Ачу белән идәнгә ыргытып бәрә. Икенчесен кулына алып.)* Сез нәҗесләрнең шомлыгы аркасында мондый бәхетсезлекләргә очрадым. Сез минем күзгә Гайнине матур итеп күрсәттегез. *(Бәреп вата.)* Ах! Бетте башым! *(Урындыкка лап итеп утыра. Терсәкләре белән өстәлгә таяна. Башын ике учы эченә ала, камил өметсезлек белән.)* И Алла! Уф! Бары да үз гөнаһым шомлыгы. Әгәр өемдә генә ятсам, начар эшләргә катнашмаган булсам, ата-анамның биргән үгет-нәсихәтләрен тотсам, мондый бәлаләргә дучар булмаган булыр идем. Шул фахишә артыннан йөреп мондый бәлаләргә очрадым. Аһ! Аһ!.. Шул эт өчен үземне катырга җибәрсәләр нихәл итәрмен? Гомер буенча шундый рисвайлыкта, шундый газапта мә-

шәкъкать чиккәнче, үлүең мең-мең өлеш артык! Моннан соң кая инде миңа әтиләремне күрү. Кая инде ул дус-ишләрне күреп рәхәтләнеп, шатланып гомер итүләр. Бары да бетте! И, гомер буена бер пот авырлыгы әйбер дә күтәрмичә үскән мескен кулларым! И, җәяү йөрергә дә авырсына торган кадерле, тәрбияле аякларым! Авыр зынҗырлар салып, җирләр казыткан вакытларда ничек чыдарсыз? Бу хурлыкларга ничек итеп түзәрсез? Минем башыма килгән бу хәлләрне башка кешеләр күрсәләр иде, башка кешеләр белсәләр иде, мондый начар эшләргә аслан якын да бармаслар иде.

Рәхәтлек белән уздырган көннәрем, мәсгут булып кичергән гомерләрем, төш эчендә күргән шикелле генә, күз алларыма килеп-килеп китә. Шул өч көнлек дөнья ләззәтенә алданып, нинди хурлыкларга төштем бит! Кыяматкә кадәр һәрбер кешенең авызында минем начар исемем булачак. Моннан да зур тагы дөньяда нинди оят бар инде? Моннан тотып алып китеп, судка хөкем иткән чакларында, ата-анамның вә башка кешеләрнең гыйффәтле, абруйлы йөзләренә ничек итеп оялмыйча карарга батырчылык кыла алырмын? Юк! *(Урыныннан сикереп тора. Револьверын кесәсеннән ала.)* Мондый хурлыкларга, мондый рисвайлыкларга, мондый оятларга, мондый газапларга һич чыдар хәлем юк! Барыбер болай да инде минем башым беткән! Ничә еллар газаплар чигеп үлгәнче, хәзер үлим! *(Атылмакчы була. Кулын яңадан төшереп.)* Ай! Җан дигән нәрсә бик кадерле! Бер дә тиз генә үләсе килми. Юк, артын исәпләмичә, тиз генә үзеңне һәлак итәргә ярамый. Бәлки белмәсләр әле, котылырсың. Килеп тота башласалар да өлгерерсең. *(Тагын урындыкка килеп утыра.)* И Алла! Ни хәл итәрмен инде? Бу төнне ничек уздырырмын? Карасана, зинһар, бу йортның каралыгын! Моның зинданнан нинди аермасы бар? Бу зиндан гына да түгел, кабер бу, кабер!

Бик каты ишек тартыла. Закир, электрик белән хәрәкәт кылган шикелле, ялт итеп урыныннан сикереп тора. Эндәшми. Ишек янә тартыла.

Закир *(калтыраган тавыш белән)*. Кто там?

Тыштан тавыш. Отоприте, увидите!

Закир *(тиз генә револьверын кулга алып, ярты тавыш белән янә.)* Кто там?

Тыштан тавыш *(гайрәт белән)*. Отопри скорее! *(Ишекне ватарга башлыйлар.)*

Закир *(тәмам калтырап)*. Харап булдым! Актык минутым! Актык сулуларым! *(Ишекне ваткан тавыш һаман арта бара. Закир йөгереп тәрәзәгә таба бара. Барып җиткәч, кинәттән кире чигеп.)* Ах! Анда да полиция! Башкача... чарам... юк!.. Әткәй! Әнкәй! Хуш! Мин... киттем! *(Револьвер шартлый, Закир егыла.)*

Ишек ачыла; надзиратель, ике шаһит, ике городовой килеп керәләр.

Надзиратель *(Закирның гәүдәсе янына килеп)*. Их! Бедняк, бедняк! *(Әйберләрен актарырга тотынып, акча шкатулкасын кулына тота.)*

Городовойның берсе. Ваша благородие. *(Кулын сузган көенчә тора.)*

Ишектән Кәрим, Җәмилә, Сәгыйт килеп керәләр Җәмилә, Закирның үлеп ятканын күреп, бик ачы аваз белән: «Ах, балам!» — дип кычкыра. Һушы китеп егыла башлый. Надзиратель, бер городовой аны урындыкка утырталар.

Аңы бетә.

Сәгыйт *(икенче городовойның кулында шкатулканы күреп, акрын гына)*. И мескен! И бичара! Безнең өйгә кергән дә шул икән!

Кәрим *(Закирның гәүдәсе янына тезләнеп, бер кулын үзенең кулына алып, бер җиңе белән күзләрен сөртеп)*. И, бала, бала! Тәүфикъсызлык аркасында үзеңне дә, безне дә харап иттең!

Сәгыйт *(халыкка карап)*. Дөньяда баланы бигрәк ата-ананың тәрбия кыла белмәве харап итә!!!

Пәрдә.

БЕРЕНЧЕ ТЕАТР

Комедия 1 пәрдәдә

УЙНАУЧЫЛАР:

Хәмзә бай, иске фикерле Казан бае; башында ак бүрек, яшел кәләпүш, өстендә намаз туны, аның эченнән бишмәт, аның эченнән кыска җиңле камзул кигән. Чалбар балагын ак тасма белән бәйләгән.

Гафифә, Хәмзә байның кызы.

Вәли, Хәмзә байның кияве.

Хәбибрахман, Хәмзә байның улы, аңгыра.
Факиһә, Хәбибрахманның хатыны.
Биби, Хәмзә байның асравы, аңгыра кыз.
Фатыйх, Хәмзә байның кибетчесе.

Вакыйга Казанда, Хәмзә байның өендә.

Бай сымак бер өй. Ике якта икешәр ишек. Түрдә тәрәзәләр, тәрәзә арасында көзге. Стена буенда урындыклар. Сул тарафта бер диван. Аның алдында өстәл. Пәрдә ачылганда сәхнәдә Вәли күренә; өстенә пальтосын кигән, кулына таяк тоткан, күңеле бик шат, өйнең бер башыннан бер башына кызу-кызу атлап йөри.

Вәли *(кычкырып).* Гафифә! Гафифә!
Гафифә *(бүлмәдән сузыбрак).* Әү!
Вәли. Буласыңмы инде?
Гафифә. Хәзер булам.
Вәли. Тизрәк бул! *(Халыкка таба карап.)* Гафифә дисәң Гафифә, бер җиргә бара башладың исә, кеше күрә дип коты чыга. Аның каршында ир кеше дигән сүз, ерткыч җанвар дигән сүз белән икесе бертигез. Бары мин генә ул кадәр куркынычлы җанвар түгел. Башта миннән дә коты очты. Кияү булып кергәч, куркуыннан куян шикелле бер почмакка посып тик тора. Соңыннан, минем тарафтан шул яшенә җиткәнгә кадәр ата-анасыннан ишетмәгән тәмле, татлы сүзләрне ишеткәч кенә бераз җайланды. *(Ян ишеккә барып, ишеккә башын тыгып.)* Һи, әле тиз генә буласың юк икән. Зинһар, тизрәк була күр! Әгәр кайнатай кайтып керсә, аннан ары харап эш. Ничек итсә итәр, гомердә театрга җибәрмәс. *(Башын бүлмә ишегеннән алып халыкка таба карап, куллары белән, хатын-кыз битенә пудра сөрткән төсле итеп күрсәтеп, бераз көлебрәк.)* Бизәнә, мич акшарлаган шикелле итеп, битләрен буяп маташа. Шулай да булса, үзенә килешеп тора тагын. Уйлап карагыз, әгәр мин шулай итеп битләремне буйый торган булсам, һич килешмәс иде бит! Онга төшкән таракан төсле булыр идем. Безнең бер асрау бар, йөзе менә нәкъ чуенның ундүртенче кичәсе төсле, кап-кара. Беркөнне шул асрау, абысталары өйдә юк чагында, барган да минем Гафифәнең пудраларын алып ягынган; бөтенләй менә, бигайниһи, бер ком гарәбенең битен акбурга буяган төсле булган. Көлешә-көлешә алҗып беттек. *(Бик җитди.)* Беләсезме? Ул бит пудра күп кешегә килешми, хосусан, ирләргә бер дә килешми. Ә менә минем бер таныш егетем бар — Әхмәтҗан, ул һәр көнне өчәр мәртәбә сакалларын китәреп, пудралар сөртеп йөри. Аңа килешә. Миңа бер дә килешми. Ул шул инде ак сөяк нәселдән яратылган. Ә безнең нәрсә, без бит мужик! Безнең бабай сука сукалап үскән. Әти, чабата киеп, 13 яшендә калага килгән. Безнең шикелле кара икмәк ашап үскән кешегә кая инде ул ак сөяк булу? Ак кына түгел, миңа карасы да килешми. Бервакыт хатын «бик матур була» дигәч, котырынып шушы мыегымны карага буяган идем. Ничә көннәргә кадәр кеше күзенә күренергә оялып яттым. Җитмәсә тагын, мыекка сөртәм дигәндә, битләрне буяп бетердем. Ә аның карасы тәннән һич китми икән... Тумыштан матур булып тумагач, ыспайланган булып маташу белән генә булмый инде ул. *(Ян ишеккә бара, карый, төсләрен бозып.)* Ул нишләвең инде ул? Мин монда кайчаннан бирле, кайчан киенеп бетәр инде, дип көтеп торам.
Гафифә *(бүлмәдән).* Йә, ярар ла, хәзер булам, пудра матур төшмәгән.
Вәли. Тизрәк бул инде, зинһар! *(Башын бүлмәдән алып, ишекне ябып, халыкка таба карап.)* Менә сиңа кирәк булса, минем инде өстемә пальтомны кигәнгә бер сәгать булды. Ә ул әле һаман пудра ягынып бетерә алмый, пудра ямьсез төште, дип яңадан битен юып ята. Әле ярый, көзге ямьсез күрсәтә дип, көзгене бәреп ватмаган.

Түр як ишектән кулына поднос белән чынаяклар күтәреп чыгып Биби узып бара.

Вәли *(Бибине күреп).* Әй, Биби, тукта әле!
Биби *(борылып карап).* Нәрсә дисең?
Вәли. Кара әле, ә!..
Биби. Карыйм ич инде!
Вәли. Менә нәрсә.
Биби. Белмим, нинди нәрсәдер?
Вәли. Тфү, чорт! Сөйләп бетергәнне көт!
Биби. Йә, көтәм.
Вәли. Менә нәрсә...
Биби. Белмим!
Вәли *(ачуланып).* Тыңлап тор, дим мин сиңа!
Биби. Тыңлыйм ич!
Вәли. Тыңласаң шул, менә без хәзер театрга китәбез...
Биби. Кая?
Вәли. Театрга!

Биби. Нәрсә төятергә?

Вәли. Баш төятергә.

Биби. Нинди баш?

Вәли. Атаң башы! Мин сиңа төятергә димим, театрга дим, аңладыңмы, театрга дим!

Биби. Йә, аңладым инде, театрга. Ул нинди җир соң?

Вәли. Ансы сиңа кирәк түгел, без киткәч кайнатай кайтыр, ул сорар безне «кайда киттеләр?» дип, син аңа әйт: «Кодаларга киттеләр», дип, театрга киттеләр дип әйтмә!

Биби. Сорамаса нишләрмен?

Вәли. Тик торырсың!

Биби. Ярый. *(Кереп китә башлый.)*

Вәли. Тукта әле! *(Биби туктала.)* Син, аңгыра нәрсә, рәтләп әйтә дә белмәссең әле.

Биби. Нишләп белмәскә!

Вәли. Йә, әйтеп кара, ничек дип әйтерсең икән?

Биби. Вәли җизниләр театрга китмәделәр, кодаларга киттеләр диярмен.

Вәли *(ачуланып)*. Иштең ишәк чумарын! Ә мин сиңа алай дип әйттеммени?

Биби. Соң ничек дидең?

Вәли. Мин сиңа, театрга киттеләр дип әйтмә, кодаларга киттеләр дип әйт дидем.

Биби. Мин дә бит киттеләр димәдем.

Вәли. Фу, җәфа икәнсең, каян башыма бәла алдым? Менә, син яхшы тыңла, әгәр дә кайнатай безне кая киттеләр, дип сораса, кодаларга киттеләр диген. Башка сүз әйтмә, бар, юлыңда бул!

Биби. Ярый. *(Кереп китә.)*

Вәли *(үз-үзенә)*. Менә бәла өстенә бәла. Мин үзем дә юләр, миңа ни эшкә кирәк иде инде аңа театрга дип сөйләп торырга, мин аңа дәрес әйтәмме? *(Ишектән Гафифә чыга. Аңа карап.)* Нихәл, буласыңмы инде?

Гафифә. Хәзер булам инде. Нәрсәгә шаулашасыз икән дип, карарга гына чыккан идем.

Вәли. Әнә шул, бар ич әле, бер адәм имгәге, Биби; шуңа сүз аңлата алмыйчы аптырап беттем. «Без хәзер театрга барабыз», дигән идем. «Нәрсә төятергә?» дип миннән сорап ята.

Гафифә. Ул һәрвакыт шулай, һич аңламый ул. Мин аны бер көннәрне Гарифәләргә җибәрдем. «Абыстай, Гарифәнең алдырган кислотасы юк микән. Бик күңелләрем болганып тора. Үзебездә содасы бар барын да, ирләр өйдә вакытта кислота алдырырга онытылган», дип әйтте, дип сора дигән идем, барган да: «Абыстай, киез каталарын биреп торсыннар ла», дип сорап, миңа, кислота урынына, киез ката күтәреп кайткан. Гарифәдән шулкадәр оялдым, бөтенләй менә җир тишегенә керерлек булдым.

Вәли. Йә ярар, аларын башка вакытта сөйләшербез. Театрга барырга соңга калабыз, бар, тизрәк бул!

Гафифә. Хәзер булам. Ә, ни, синнән шуны гына сорыйм дигән идем. Ул театрда кеше күп булыр микән?

Вәли. Һу! Күп булмыйчы соң! Беләсең бит, бүген мөселманча театрның беренче башлана торган көне. Шулай булгач, инде анда бөтен шәһәр халкы агылыр.

Гафифә *(борыннарын җыерып, иркәләнгән бала кыяфәтендә)*. Әй! Әйем! Алай булгач мин бармыйм ла, анда кеше күп булгач мин оялам.

Вәли *(үз-үзенә)*. Менә сиңа кирәк булса! *(Алдына карап башын бераз кашып.)* Ничек булыр икән соң? Юк, минемчә, әле бу көн кеше ул кадәр үк күп булмас. Күбесенең картлары җибәрмәс. Кайсы берсе кеше сөйләвеннән куркып калыр.

Гафифә *(янә әүвәлгечә)*. Алай булгач без дә бармыйк: мин дә кеше сөйләүдән куркам. Әти белсә, ул да ачуланыр.

Вәли *(бик тирән уйга калып, башын күтәреп халыкка таба карап)*. Уттан котылдым, инде суга төштем. Моннан инде ничек котылырга? *(Гафифәгә карап.)* Мин бит инде анда барырга дип билет та алып кайткан идем.

Гафифә. Кайтсаң ни! Бармый калган булгач, акчаңны кире кайтарып алырсың.

Вәли. Бер алган булгач, кире кайтармыйлар шул инде аны.

Гафифә. Теләсәң ни эшлә, мин барырга куркам.

Вәли. Анда ерткыч җанварлар юк, сине ашамаслар.

Гафифә. Ашамасалар да мин бармыйм, кирәкми.

Вәли. Юк инде, бармый калырга ярамый, барабыз! Ул бик күңелле була. Үзеңнең дә көлә-көлә эчләрең катып бетәр.

Гафифә. Андый көлкеләрне ат кәмитендә дә бик күп күргән инде. Монда да әллә нинди артык җире булмас, кирәкми, мин бармыйм.

Вәли. Ихтыярың, теләсәң ни эшлә, барасың килмәсә, көчләмим, үзем генә барам.

Гафифә. Ә, ярар менә, барыр идең бугай, кара син аны, анда ялгыз гына кызлар карарга бармакчы була. Җибәрәмме соң мин сине, Алла боерса, гомеремдә ялгыз җибәрмим.

Вәли. Теләсәң ни эшлә, мин бармыйчы калмыйм. Син бармыйсың икән, мин үзем генә тотам да барам! Хуш, сау бул, мин киттем. *(Чыга башлый.)*

Гафифә *(тиз генә Вәлинең артыннан барып тота)*. Җә, җә, бетте. Мин юри генә әйттем. Әйдә, мин дә барам.

Вәли *(кире кайтып).* Ну, әйдә алайса, барсаң, тизрәк киен.

Гафифә. Хәзер киенәм. *(Бүлмәгә таба бара башлый. Соңра янә борылып.)* Кара әле, анда өскә киенгән көенчә генә утыралармы?

Вәли. Юк, салып утыралар.

Гафифә. Әй! Алай булгач, бик читен икән. Кирәкми, бармыйбыз.

Вәли. Бармыйбыз дип сөйләмә, мин барам, киттем алайса. *(Чыга башлый.)*

Гафифә. Барам, барам.

Вәли *(мыскыл итеп)*. «Барам, барам!» Ә үзе һаман терәлеп тора. *(Сәгатен чыгарып карап.)* Син, шулай итеп маташып, мине уеннан калдырмакчы була торгансың, ахры. Уен башланырга бары ярты гына сәгать калган.

Гафифә. Мин хәзер булам. Өстемә күлмәк кенә киям.

Вәли. Ну, бар, зинһар, тизрәк бул.

Гафифә *(ишектән керә башлый да, янә борылып).* Нинди күлмәгемне киим икән, асылмы, йонмы?

Вәли *(үз-үзенә).* Асыласың килсә асылын инде. *(Гафифәгә.)* Зинһар, мине йөдәтмә. Эстәдең ни ки, асылмы, йонмы, сатинмы, батисмы, ситсамы, минем өчен бар да бер.

Гафифә. Ярый, алайса мин зәңгәр асылымны киям. *(Китә башлый.)*

Вәли. Әй юк, тукта әле, зәңгәр асылыңны кимә, нинди булса да берәр йон күлмәгеңне ки. Сезнең андый чачаклы-чуклы карават чаршавы шикелле асыл күлмәкләрегез белән кешегә көлкегә калыр хәлем юк. Без анда бүләк багарга бармыйбыз, уен карарга барабыз.

Гафифә. Алай булгач, нинди йон күлмәгемне киим?

Вәли. Теләгәнеңне ки.

Гафифә. Теге гармон итәкле кызыл йон күлмәгем ничек булыр?

Вәли. Шәп булыр.

Гафифә. Аның шул буе озын булган. Чәнчелеп беткән җөйче! Шулкадәр әйттем: «Факиһәнеке төсле матур булсын, яхшы итеп тек», дип. Бозып кына бирде. Юкка гына дүрт тәңкә акча әрәм иттем. Моннан ары, Алла боерса, гомердә ул хатыннан текмермәм.

Вәли. Ярый, шулай итәрсең. Бар, тизрәк бул.

Гафифә. Соң, кайсын киим?

Вәли. Башкасын.

Гафифә. Теге буйга буф бөргән серый күлмәгемне киимме?

Вәли. Ки.

Гафифә. Ул да шул бик килешеп бетми, чабулары бик тар булган.

Вәли. Алайса бүтәнне ки.

Гафифә. Ал йон күлмәгем ничек булыр?

Вәли. Бик ал булыр.

Гафифә. Кызылы?

Вәли. Бик кызыл булыр.

Гафифә. Яшеле?

Вәли. Бик яшел.

Гафифә. Соң, нindиен киим?

Вәли. Матурракны.

Гафифә. Теге шикалат төсле, тоташ буйлы, бантиклы күлмәгемне кисәм ничек булыр?

Вәли *(шатланган булып).* Һу! Менә, эзли торгач, таптың, ахры, бик һәйбәт булыр. Үзе шикалат төсле дә булгач, бигрәк тә шәп була инде ул. Чөнки шикалат бик тәмле нәрсә.

Гафифә. Мин аны кияр идем киюен дә, аның шул җиңнәре сак җиң. Килешмәс. Үзең дә, ичмасам, бер кеше төсле чибәр күлмәклек алып биргәнең дә юк. Бер җиргә бара башладың исә, киеп барырлык һичбер юньле матур күлмәгем юк.

Вәли. Соң бит инде аны хәзер генә тегеп булмый лабаса, уф Алла! Бар икән кылану, ансы да ярамый, монсы да ярамый, белмим, боларга нәрсә генә ярый торгандыр. Чәнчелеп бетегез шунда, сезне көтеп уеннан калыр хәлем юк. *(Чыгып китә башлый.)*

Гафифә *(артыннан барып җитеп, Вәлинең җиңеннән тотып ялынган рәвештә).* Йә инде! Ни эшләвең инде ул, торасың да чыгып китәм, дип куркыта башлыйсың. Мин сиңа бармыйм дип әйтмим ич! Әйткәч ни була соң инде? Мин синнән әллә нәрсә сорамыйм бит, бары тик нинди күлмәгемне киим дип кенә сорыйм.

Вәли. Мин сиңа әйттем бит инде. Теләсәң нәрсә ки, дим. Миңа дисәң бөтенләй бернәрсә дә кимә.

Гафифә. Соң шулай диген аны. Яхшылап кына сораганда тотасың да ачулана башлыйсың. Алай булгач, ярый торган булса, мин бернәрсә дә кимим, шушы өстемдәге күлмәгем белән генә барам.

Вәли *(йөзләре яктырып).* Һай, бәрәкалла! Бик яхшы булыр, бар. Зинһар, тизрәк. Өстеңә генә ки дә, хәзер китәбез.

Гафифә ашыгып кереп китә.

Уф Алла, җаным чыга язды. *(Ишеккә барып карап.)* Яңадан тагы бер-бер нәрсә тапкан булып чыга күрмәсен, ә, юк икән. *(Ишекне яба.)* Киенә икән, ахырында мең бәла белән көчкә җиңдем. Бу үзенә күрә инде, кечкенә генә, бармак башы кадәр генә булса да бер революция булды. Ярый, ни булса да булды, минем максатым булды. *(Кулларын угалап.)* Их! Хозур! Хәзер театрга китәбез. *(Таягын ике кулының бармак очлары белән генә тотып, сүз арасында төрле шатланган һәм мәсхәрә кылган кыяфәтләргә кереп җырлый.)*

Бүген театр була, трат-та-та, трат-та-та!
Шатлыктан күңелем тула, трат-та-та, трат-та-та!
Картның кәефе бик китә, уй-уй-уй, уй-уй-уй!
Уйнаучыларны тетә, уй-уй-уй, уй-уй-уй!
Барам мин театрга, трат-та-та, трат-та-та!
Хатыным белән бергә, трат-та-та, трат-та-та!
Кайнатай кайтып кергәч, уй-уй-уй, уй-уй-уй!
Безнең киткәнне күргәч, уй-уй-уй, уй-уй-уй!
Ачуланса да курыкмыйм, трат-та-та, трат-та-та!
Барыбер сүзен тотмыйм, трат-та-та, трат-та-та!
Кайтып кергәчтен тузар, уй-уй-уй, уй-уй-уй!
Бөтен кәефне бозар, уй-уй-уй, уй-уй-уй!
Бозса бозар кәефне, трат-та-та, трат-та-та!
Хәзергә мин кәефле, трат-та-та, трат-та-та!

Гафифә *(ишектән өстенә киенгән көенчә чыгып).* Йә, бар икән Ходаем, тагы нәрсә юләрләнәсең? Әллә син дә кәмиттә пәяз булмакчы буласыңмы?

Вәли. Әһә! Булдыңмы әле син, аппагым? Әйдә, алайса киттек инде, былбылым! *(Гафифәнең култыгыннан култыклап чыгып китәләр.)*

Сәхнә буш кала. Бераздан, бик кызуланып, уң як ишектән Факиһә килеп чыга.

Факиһә *(як-ягына карап).* Монда да юк! Болар кая киткәннәр? *(Ишекне ачып кычкыра.)* Биби!

Биби чыга.

Син беләсеңме?..
Биби. Беләм!
Факиһә. Беләсең икән, әйт алайса: кая киттеләр җизниләр?
Биби. Алар син сорасаң ничек дип әйтергә икәнен миңа әйтмәделәр.
Факиһә. Соң ничек дип кенә әйттеләр?
Биби. Абзый сораса, кодаларга киттеләр, дип әйтерсең, диделәр.
Факиһә. Ә башка кеше сораса?
Биби. Башка кеше кем сорасын? Фатыйх абый сораган иде дә, мин аңа әйтмәдем.
Факиһә. Менә мин сорасам?
Биби. Син башка кешемени?
Факиһә. Йә, әйт инде, кая киттеләр?
Биби. Әй лә, әйтмим!
Факиһә. Театргамы?
Биби. Ә! Үзе дә белә икән. Аны сиңа кем әйтте?
Факиһә. Йә, бар. Алдыңа кара, эшеңне эшлә...

Биби кереп китә.

Шул-шул, театрга киткәннәр. Мин үзем дә сизгән идем аны сизүен. Җизни ул безнеке шикелле җебегән авыз түгел. Исенә бер нәрсә килеп төште исә, хәзер шул минут ук эшли дә ала. Безнеке генә ул тегермән ташы шикелле, һич кузгатыр хәл юк. Тукта әле, мин дә алып бардырыйм әле. Кеше барган җирдән мин генә ни эшләп калып торырга соң? *(Бик кызуланып сул як ишеккә кереп китә.)*

Сәхнә бераз буш тора. Бераздан кычкырышып Хәбибрахман белән килеп чыгалар.

Хәбибрахман *(кулларын селтәп).* Бармыйм дигәч, бармыйм инде! Иң әүвәл мин аның, ул театрның кайда икәнен белмим.

Факиһә *(мыскыл итеп бармакларын бөкләп санарга керешә).* Бу булды бер!

Хәбибрахман. Икенчеләй, кайдан керәсен, ничек керәсен белмим.

Факиһә. Ике, өч.

Хәбибрахман. Анда кергәч тә нинди урынга утырырга?

Факиһә. Шуның белән була дүрт! Зинһар, ичмаса, инде эчеңдәге бар серләреңне сөйләп бетереп кешене көлдермә. Кеше ишетсә, «моның белгән нәрсәсе бар микән», ди башларлар. Кеше җаен тапканны, без генә табарбыз әле.

Хәбибрахман. Кирәкми, бармыйбыз, мин куркам.

Факиһә. Чү, чү, куркуыңнан егылып китә күрмә! Шул кадәр зур гәүдәң белән куркам дип әйтергә сиңа кешедән оят!

Хәбибрахман. Кирәкми, бармыйм!

Факиһә. Нинди бармаган да, нинди нитмәгән! Кеше барган җирдән без генә калып торырга! Әйдә, әйдә, барабыз! Җизниләр әле алар үткән атнаны плашкига да чыктылар. Без анда да авызыбызны күтәреп калдык, кияве белән кызы барган булгач, эткәй дә бер сүз дә әйтә алмас. Әйдә, тотабыз да барабыз. Нәрсәгә соң без генә ул кадәр куркып торырга!

Хәбибрахман. Бармыйм дигәч, бармыйм инде.

Факиһә *(юмаларга керешеп).* Җә инде дим! Барыйксана инде! Харап булган икән! Гомеремә бер мәртәбә бер җиргә барыйк дигәнмен икән инде, шуны да тыңламыйсың. Эткәйдән куркып торырга син кечкенә сабый бала түгел ич инде!

Хәбибрахман эндәшми.

Җә дим инде, нигә эндәшмисең? Орышса, кайткач бер орышыр да бетәр. Аның өчен сине ашый алмас бит ул. Әгәр дә бик каты дулый башласа, һич булмаганда, мин үзем көчләп алып бардым диярмен. Орышса, мине орышыр, сине орышмас.

Хәбибрахман *(башын кашып).* Белмим шул, ничек булыр икән? Минем үземнең дә бер күрәсем килә килүен ул театр дигән нәрсәне. Әле мин син йөдәтерсең дип әйтмәгән идем, Гайнулла җизнинең кияве Гаптерәхимнәр дә барабыз дигәннәр иде.

Факиһә. Соң алай булгач, тагын ни кирәк инде? Кеше бармый торган җирмени ул? Кеше баргач, бергә-бергә күңелле дә булыр. Әйдә, өстеңә киен дә барабыз. Мин дә хәзер киенеп чыгам. *(Кызуланып уң як ишеккә кереп китә.)*

Хәбибрахман *(ишеккә табан карап, үз-үзенә).* Мин әле барам дип әйтеп бетерергә дә өлгерә алмадым, ә ул киенергә дә кереп китте. Нишләргә икән инде, шулай ук барырга туры килер микәнни? Эти орышмас микән? Без чыгып киткәнче кайтып керсә генә ярар иде. Бармый калыр идек. Хатын ул — этинең гадәте начар икәнен белми. Беркөнне Гали хаҗи Гаптерахманы белән чәйгә кергән өчен дә колагымны шулай итеп борып алды. *(Борып күрсәтә.)* Күзләремнән утлар күренде. Аны кешегә сөйләп йөреп булмый. «Эти колакны борды», дип хатынга әйтсәң, хатын хәзер ул: «Һәй, нәни бәби! Шул башың белән колагыңны бордырып торасыңмы?» дип мыскыл итәргә тотына. *(Кесәсен капшап.)* Барабыз баруын да, әле кесәдә барырлык акча бар микән? *(Портмонетын алып акчаларын өстәлгә бушатып саный.)* Унбиш тиен дә, унбиш тиен, утыз тиен; тагын унбиш тиен, була кырык биш тиен. Тагын биш тиен, булды илле тиен; илле тиен дә, егерме тиен, була җитмеш тиен. Тагын илле тиен... *(Бармаклары белән исәпләргә керешеп.)* йөз, йөз ун, йөз егерме, булды бер сум да егерме тиен. Бусы өч тәңкә, барсы була... *(Яңадан исәпләп.)* Ике, өч, дүрт сум да егерме тиен. *(Портмонетына сала.)* Өч тәңкәсенә билет алсак, каладыр бер сум егерме тиен. Ансы барырга-кайтырга булса, хәер, җитә икән җитүен, тольке бер дә барасы килми шул. Ичмаса, эти дә кайтмады. Әллә бармыйм микән? Ничек итеп бармый калырга? Ә, булды! Менә монда качып утырам да, эти кайткач кына, торып чыгам. *(Диван башына барып посып утыра.)*

Факиһә килеп чыга.

Факиһә *(үз-үзенә).* Әле һаман теге уҗым бозавы киенеп чыга алмаган икән. Нишләп тора икән инде тагын? *(Сул як ишеккә кереп китә.)*

Хәбибрахман *(башын бераз күтәреп карап, бик шатланып).* Аллага шөкер, котылдым, күрмәде. Эти кайтыр инде.

Факиһә *(ишектән чыгып).* Монда юк, әллә кая киткән, шундый чакларда, атасы кыйнамасын дип качкан балалар шикелле, кача торган гадәте бар иде, бер-бер җирдә качып тормыймы? *(Эзләргә тотына. Почмакта тора торган кресло артларын карый, Хәбибрахман бу вакытта балалар шикелле башын эчкә яшерә. Факиһә килеп күрә дә, акрын гына көлеп, диванның икенче башына барып аягы белән идәнгә тибеп кычкыра.)* Һәй, бәдбәхет! Күсе бар!

Хәбибрахман. Һай! *(Сискәнеп сикереп тора.)*

Факиһә *(мөстәһзианә көлеп).* Һа, һа, һа! Анда син бар идеңмени? Мин белмәдем. Ул кадәр куркытмаган булыр идем. Анда ни эшләп утырасың?

Хәбибрахман *(ни әйтергә дә аптырап торып).* Акчам төште. Шуны аладыр идем.

Факиһә. Нинди акча?

Хәбибрахман. Менә, театрга барырга акча җитә микән дип, санап торадыр идем дә, берсе төшеп китте.

Факиһә. Шул гомердән бирле әле өстеңә киенмиче акча санап тордыңмы?

Хәбибрахман. Мин хәзер киенәм. Башыма бүрек киям дә, тунымны гына киям. *(Кереп китә.)*

Факиһә *(кычкырып кала).* Кара аны, анда да кәнәфи башына акчаңны төшермә, анда да күсе булыр. *(Көзге каршына килеп шәлләрен, калфакларын төзәтә башлап.)* Ну! Ир соң! Ир димәсәң хәтере калырлык бар. *(Ишеккә карап.)* Биби! Биби!

Биби чыга.

Әткәй безне кая киттеләр, дип сораса, кодаларга киттеләр диген.

Биби. Ник, анда җизниләр киттеләр бит. Сез дә шунда барасызмыни?

Факиһә. Без театрга барабыз, әмма син шулай дип әйт.

Биби. Ярый, әйтермен. Бая җизни, син әйтә белмәссең дип, мине яңадан әйттереп карап маташа.

Факиһә. Әйтә белдеңме соң?

Биби. Ник белмәскә, белдем.

Факиһә. Йә әле, тагын әйтеп кара. Безне кая киттеләр диярсең икән?

Биби. Әллә белмәс дип beләсеңме? Мин инде аны Фатыйх абыйдан күптән өйрәнеп куйдым. Театрга киттеләр диярмен.

Факиһә. Һи, аңгыра! Җебегән авыз! Мин сиңа шулай дип әйтергә куштыммыни?

Биби. Ник, үзең әйттең ич, җизниләр кодаларга киттеләр, сез дә шунда барасызмыни дигәч, юк, без театрга барабыз дип...

Факиһә. Күп телеңә салынма! Яхшы тыңла! Әгәр дә әткәй сораса кая киттеләр дип, кодаларга киттеләр диген.

Биби. Ярый, ярый, аңладым, икесе дә шунда киттеләр диярмен.

Факиһә. Кайда?

Биби. Кодаларга.

Факиһә. Бар, эшеңдә бул!

Биби чыгып китә. Хәбибрахман тунының югарыгы төймәсен төймәли-төймәли чыга.

Хәбибрахман. Әйдә, булдым.

Факиһә. Әйдә, әйдә, булсаң, тизрәк атла аягыңны. *(Ишектән чыкканда Хәбибрахманның аркасына төртә.)*

Хәбибрахман. Тукта! Төрткәләмә инде ул кадәр! Чыгам ич.

Чыгып китәләр. Сәхнә буш кала. Бераздан Фатыйх килеп керә.

Фатыйх *(як-ягына карап).* Абзый кая икән соң әле? Кеше бәйрәм итә дә итә, мин дә бераз бәйрәм итеп аласы иде. Һәммә кеше йөри дә йөри, мин генә тик ябылып ятам. Миңа ни бәйрәм юк, ни җомга юк. Бәйрәм булды исә ишек төбен сакла. Көне буе байга килгән бер кешене өйгә алып кер дә чәй эчерт, җомга булды исә, ишек алдында утын яр да кар көрә! Юк инде, булмас болай итеп. Эһем, эһем. *(Тамак кыра.)* Әллә бөтенләй өйдә юкмы? *(Ишекләрне карана.)*

Биби. Эһем, эһем. *(Ишектән чыга.)* Нәрсә тамак кырып йөргән буласың?

Фатыйх. Абзый өйдәме?

Биби. Өйдә.

Фатыйх. Ни эшли?

Биби. Тире җыеп күн эшли.

Фатыйх. Йә, шаярма әле, чынлап әйт әле, өйдәме?

Биби. Ни эшкә ул сиңа?

Фатыйх. Кирәк.

Биби. Әүвәле әйт ни эшкә икәнен, аннан соң әйтәм.

Фатыйх. Йә, әйт инде, шаярма.

Биби. Нәрсә бирәсең, әйтәм?

Фатыйх *(шаярып).* Әйтсәң сине үземә хатынлыкка алырмын.

Биби. Һи, мәхәббәтсез!

Фатыйх. Мәхәббәтсез? Мин нишләп мәхәббәтсез булыйм, кара бу мыекларны. *(Мыекларын борып күрсәтә.)* Кызларның калфак чугына ярарлык.

Биби. Йә, күп телеңә салынып торма монда, бар, чык!

Фатыйх. Ник, шулай ук мине яратмыйсыңмыни? Мин сине әле абзыйдан сорарга менгән идем, анда ялгыз гына күңелсез.

Биби *(боргаланып)*. Һай, конарсыз!

Фатыйх. Кызларның шул булыр инде аларның, алар һәрвакыт шулай һавалы булалар. Кызлар алар яшь чагындарак патшага барам мин дип торалар да, ди, аннан ары санатка дип әйтәләр, ди, ул да эләкмәгәч, актыгында солдат булса да ярар дип әйтәләр, ди.

Биби. Йә, йә, бар, мыскыл итмә! Бар, чык! Абзый кайтыр, абыстай да хәзер менәр.

Фатыйх. Күптән син шуны әйтерләр, мин синнән баядан бирле абзый өйдәме, дип сорыйм ич. Өйдә булмаса, хуш, сау бул. *(Чыгып китә.)*

Биби *(үз-үзенә)*. Ялганлый торгандыр ла ул, мине алдар өчен генә, юри генә әйтә. *(Кереп китә.)*

Бераздан Хәмзә бай кайтып керә. Күрмичә, ишек төбенә җәеп куйган паласка сөртенә.

Хәмзә *(кычкырып)*. Гөнаһ шомлыклары! Аяк астына әллә нәрсә җәеп куйганнар. Мал кадерен белмиләр. Тыштан килеп кергәч, күзлек парлана да, бернәрсә дә күреп булмый. *(Күзлеген сөртә.)* Беркөн мәдрәсәгә кергәч тә әчелектәге башмакларга абынып лаканга егылган идем. *(Ишек янындагы урындыкка утырып.)* Әй, кая, кайсыгыз бар анда? Аякны тартыгыз әле.

Биби килеп чыга.

Кая, кил, нәрсә терәлеп торасың анда, тарт аякны!

Биби салдыра башлый.

Чү, чү, чү, карап тарт! Мәсихемне бозма! Абыстай кая?

Биби киез итекнең берсен салдыра.

Биби. Аш өендә.

Хәмзә. Нишли анда?

Биби. Аш пешерә.

Хәмзә. Ник, килен кая?

Биби. Алар Хәбибрахман абый белән ни... ни... әй, кодаларга киттеләр.

Хәмзә. Ныграк тарт! Кулың чергән мәллә!

Биби, кинәттән тартып җибәреп, Хәмзәне егып төшерә.

Башка кеше булса мин аңа кирәген биргән булыр идем булуын, әллә ничек кыз балага сугарга ул кадәр кул барып җитми. *(Тунын салып чөйгә элеп куя.)* Бүген иртә белән чәч алучыга кергән идем, бөтенләй ишегеннән керер хәл юк. Җыен кызыл авыз кибетчеләр тулган. Байларына бөтенләй әйләнеп тә карамыйлар, чәч алучы да һич санга санамый. «Хаҗи, син әле башка көнне дә керерсең, син бай кеше, һәрвакытта да вакытың бар; болар бит бай кешесе, җомга көннән башка вакытта вакытлары булмый», дип авызын җырып тик тора. *(Чалбар балагын бәйләп куйган тасмаларын чишә.)* Алары да шул кибетчеләр яклы, аларга кибетчеләр яклы булмыйчы ярыймы соң, кибетчеләр бит аларга унар, унбишәр тиенләп яудыралар. Аларга бай акчасы кызганычмыни... Биби, Биби!

Ишектән Биби чыга.

Биби. Нәрсә дисез, абзый?

Хәмзә. Бар әле, берәрсенә әйт әле, мәдрәсәдәге Коръән укый торган шәкертне чакырып чыксыннар. «Абзый чәч алырга чакыра», дисеннәр.

Биби. Нинди мәче алырга?

Хәмзә. Һай, аңгыра, җебегән нәрсә! Мин сиңа мәче алырга дидеммени?! Чәч алырга дим! Чәч! *(Үз чәчен тарткалап.)* Менә, менә шушыны алырга дим!

Биби чыгып китә.

Бу кадәр аңгыра булырлар икән. Җыен аңгыра безгә җыелган. Беркөн Хәбибрахманга: «Бар, агач базарына Хисмәткә бар да, аны тизрәк монда алып кайт», дип җибәргән идем. Барган да бер зур кисмәк алып кайткан. Менә бу сакалымны шулар гына агартып бетерделәр инде. Әле ярый хәзергә үзем исән әле. Үзем үлгәч, болар дөньяда ничек итеп көн күрерләр.

Биби ишектән килеп чыга да тик тора.

(Аңа карап.) Нихәл, нишләп терәлеп торасың анда?

Биби. Абзый, Миңнебай абзыйга әйткән идем, Коръән укый торган шәкертне алып чык, дип, «Нинди шәкерт ул, мәдрәсәдәге шәкертләр алар бар да Коръән укыйлар, анда әфтияк укучы юк», ди.

Хәмзә *(аяк тибеп)*. Һай, ахмаклар! Әрәмтамаклар! Бар, тизрәк чыгып әйт, мәчеттә Коръән укый торган шәкертне, Гайфулланы чакырып чыксын!

Биби. Икесен дә чакырсынмы?

Хәмзә. Нинди икесен дә?!

Биби. Коръән укучыны да, Гайфулланы да.

Хәмзә. Үләм инде мин сезнең белән, җәфаланып үләм! Аңгыра! Соң шул Коръән укучы шәкерт белән Гайфулла икесе дә бер ләбаса инде! Бар тизрәк! Гөнаһ шомлыгы!

Биби чыгып китә.

Менә инде сөйләш алар белән. И Алла, и Алла! Ахры инде дөньяда акыллы кеше үк калмагандыр. Ничә елдан бирле өйрәтеп тә өйгә-чөйгә китерер хәл юк. Һәр көн шулай башымны катырып бетерәләр. Тукта инде, әүвәл тизрәк чәчемне алдырыйм да, аннан соң тәһарәт алып вирдләремне укырмын. *(Ишеккә таба борылып.)* Әй! Кая сез? Башымны чылатырга сабын, су бирегез. *(Ишектән кереп китә.)*

Бераздан чынаяк, подносларны күтәреп Биби керә.

Биби. Үзләре юньләп йомыш куша белмиләр дә, кешене орышалар. *(Чәй урыны хәзерли, өстәлнең почмагына самовар, поднос, аның янына зәңгәр эмалированный полоскательный куя.)* Көне-төне эшлисең дә эшлисең, аның өстенә тагын һәр көн орыш та талаш. Миңа дисә кырык чөйләре кырылып бетсен шунда. Хәбибрахман абыйларның да, Гафифә апаларның да театрга киткәннәрен әйтәм. Мине генә орышмасын әле, аларны да орышсын.

Ишектән Хәмзә килеп чыга, башын тәмам сабын белән күперткән. Бер кулына яшел кәләпүшен, бер кулына күзлеген тоткан.

Хәмзә. Бар, миңа муенга салырга эскәтер китер!

Биби чыгып китә. Хәмзә өстәл янына килеп, полоскательный янына кәләпүшен, аның янына күзлеген куя. Биби бер каралган кызыл эскәтер китереп бирә.

(Бибигә карап.) Кая, миңа урындык бир әле. *(Кызыл эскәтерне муенына бәйли. Биби урындыкны китереп бирә. Янә Бибигә карап.)* Бар әле, теге якта, комут тартмасында, минем блитывам бардыр, шуны монда китер.

Биби чыгып китә.

(Хәмзә урындыкка утырып.) Заманалар бозылды. Әле менә бүген теге урыс сымак нәрсәләр театр уйнап, динне мәсхәрә кылмакчы булып йөриләр. Шуны булдырмаска йөреп бүген ясигъгә бара алмыйча калдым. «Уйнатмагыз, рөхсәт юк», дип Җамалый үндергә әйткән идем. Ул, минем эшем түгел, пристефкә үзенә әйтегез, диде. Пристефне өйдә туры китереп булмады. Галавага менгән идек, ул да алар яклы булырга кирәк. «Минем эшем түгел, сез палисәмистергә барыгыз», ди. Аңа барган идек, бакзалга киткән. Губернаторга да барган идек, бутишник: «Ул бу вакытта кеше кертми, иртәгә сәгать 12 гә килегез», диде. Шулай итеп, ахрысы, бәдбәхетләрне туктатып булмады. Алла боерса, икенче вакыт уйнатмабыз әле. Пристефне алдан күреп куярбыз. *(Ишектән Биби килеп керә, аңа карап.)* Нихәл, булдымы?

Биби. Менә булды. *(Бритваны өстәлгә китереп куя.)* Коръән укучы шәкерт өйдә юк, ди, иптәшләре белән театрга киткән, ди.

Хәмзә *(ачуланып).* Ходай орган икән! Йөзләре генә кара булсын. Бар, чакыр монда Фатыйхны!

Биби. Фатыйх абый ул син кайтканчы ук чыгып китте.

Хәмзә. Кая?

Биби. Шунда китте.

Хәмзә *(ачуы тагын да кабарып)*. Кая шунда?

Биби. Шунда инде, театрга китте.

Хәмзә. Ә? Театрга? Кемнән сорап китте?

Биби. Берәүдән дә сорамады. Вәли кияү белән Хәбибрахманнар да киткәч, мин генә нишләп калыйм, диде дә китте.

Хәмзә *(тәмам алакайланып).* Ә, ни дисең? Вәли кияү дә китте дисеңме?

Биби. Китте.

Хәмзә *(урыныннан сикереп торып).* Хәбибрахман да киттеме? *(Бибинең өстенә бара.)*

Биби *(кире чигенеп)*. Китте.

Хәмзә *(яңадан өстенә килеп)*. Гафифә, Факиһә?!

Биби *(яңадан кире чигенеп)*. Алар да киттеләр.

Хәмзә, кулларын йомарлап, иреннәрен тешләп, «эм-м-м-м!» дип Бибинең өстенә килә башлый, Биби чыгып кача.

Хәмзә *(Биби чыгып киткәч, халыкка таба карап, кулларын сузып)*. Йә, әйтегез инде, зинһар, нишләтим боларны? *(Гайрәтләнеп.)* Юк! Барам да якаларыннан тотып, өстерәп алып кайтам. *(Тиз генә өстәл янына килә дә, полоскательныйны алып кия. Аны ыргытып бәрә дә.)* Тфү, чурт! *(Кәләпүш алып кия. Аны тиз генә ала да.)* Һай, йөзе каралар икән! Акылымнан шаштырасыз инде! *(Тиз генә эскәтерне муеныннан тартып алып киемнәргә таба бара.)* Мин сезгә бирим әле кирәгегезне! *(Өстенә кия башлый.)*

Кая киез ката? Китерегез тизрәк! Ә, менә монда икән! Йөзе караларны. *(Ашыга-ашыга кия.)* Бәдбәхетләрне, муены астына килгәннәрне!.. *(Чыгып китә.)*

Пәрдә.

УЙНАШ

Драма 3 пәрдәдә

ДРАМАДА ТАСВИР ИТЕЛГӘН ӘШХАС:

Әнвәр, яшь фасикъ татар бае.
Әхмәтҗан, урта хәлле, ярмарка йөрүче татар.
Сәрбиҗамал, Әхмәтҗанның хатыны.
Мөгълифә, явыз карчык.
Фәтхерахман, маклер.
Әптери, хулиганрак татар.
Хәзрәт, уртача яшьле.
Әхмәди,
Сафа,
Кеше, шәһәрдән узып баручы кеше.
Исерек татар, юан корсаклы бер татар.
Хозяин, зур сакаллы, кызыл борынлы урыс.
Интеллигент, студентлар, курсистка һәм халык.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Шәһәр бакчасы. Көндез. Каршы тарафта эскәмияләр. Ара-тирә ерактан граммофон тавышлары ишетелә. Пәрдә күтәрелгәндә һичкем юк. Бераздан парлы вә ялгыз кешеләр йөрештергәлиләр. Бер тарафтан Фәтхерахман, икенче тарафтан бер кеше килеп чыгалар.

Беренче күренеш

Кеше вә Фәтхерахман.

Фәтхерахман *(кешене туктатып).* Исәнме, агай-эне?

Кеше *(туктап).* Аллага шөкер, ни йомыш, абзый?

Фәтхерахман. Күз күргән, таныган кеше төсле күренәсең, нихәл, ни эшләп йөрисең? Кош тотарга чыктыңмы? И, һи-һи.

Кеше. Ничек кош тотарга?

Фәтхерахман. И, һи-һи! Аңламаганга салынган буласың тагын. Беләбез инде без сезнең шикелле егетләрне. Утыр әле менә монда.

Утыралар.

Кеше. Чынлап, абзый, аңлый алмадым, мин бит мондагы кеше түгел. Мин чит җир кешесе, әле Мәкәрҗәгә барырга дип Перьмнән киләдер идем дә, пароход пристаньда озак торачак булганга күрә, шәһәрегезне карап, күреп чыгыйм дип кергән идем.

Фәтхерахман. Алай булса, хәер, сүзем бетте. Мин сине кош тотарга чыккансыңдыр дип уйлаган идем.

Кеше. Мин әле һаман аңлый алмадым, ул кош тоту дигән сүз нинди сүз соң ул?

Фәтхерахман. И, һи-һи! Чит җир кешесе булгач, аңламассың да шул. Беләсең бит, хәзер Мәкәрҗә өсте, и, һи-һи-һи! Мәкәрҗә өстендә безнең бакчаларда матур асыл кошлар бик күп була. И, һи-һи-һи! Менә синең шикелле матур егетләр шул асыл кошларны эләктерергә бакчага чыгалар. Аңладыңмы инде? И, һи-һи-һи! Әйе, менә шул инде алайса, аңласаң.

Кеше. Ул асыл кошлар Мәкәрҗә вакытында гына кайдан киләләр соң алар?

Фәтхерахман. Кайдан килсеннәр, ояларыннан чыгалар. Ияләре Мәкәрҗәгә киткәч, оялары ачык кала да, шуннан очып чыгалар.

Кеше. Абзый, мин һаман да аңламыйм. Нинди оядан чыгалар?

Фәтхерахман. Яхшы, ярый, аңламасаң, хәерле булсын инде алайса. Мин сине юлыңнан туктаттым бугай, пароходка төшәргә соңга каласыңдыр. Йә, ярый, хуш, сау бул, мин монда бераз утырам әле.

Кеше *(урыныннан торып).* Ярый, хуш, сау булыгыз, сез үзегез дә шул, кош тотарга чыктыгызмыни?

Фәрхерахман. Әйе, без кош тотучыларны тотарга чыктык. Ярый, хуш, бар, юлыңнан калма.

Кеше *(читкә карап)*. Шпион икән, белдем. Тизрәк таярга кирәк. *(Күздән югала.)*

Фәтхерахман *(артыннан карап кала)*. Мәгънәсез кеше икән, аңгыра нәрсә икән, вәземләп сөйләгәннең дә мәгънәсен белми, «Сез үзегез кош тотарга чыктыгызмыни», ди. Аңгыра, без сезнең шикелле кош тотарга йөрүчеләрнең үзләрен дә яхшы гына капкынга эләктерәбез. Узган ел яхшы гына тәти кошлар тозакка эләккәннәр иде. «Шәһәргә даныңны чыгарам», дип куркытып — егеттән, «егет белән йөргәнеңне иреңә әйтәм, хат язып җибәрәм», — дип хатыннан шактый гына кубарган идем. Һәм чыннан да, әгәр икесе дә йөзәр сум тамызмаган булсалар, чынлап та кеше арасына исемнәрен чыгарачак идем. Ярый әле биреп котылдылар. Миңа: «Син ник бу елларны Мәкәрҗәгә бармыйсың?» диләр. Тик торып ике йөз тәңкә акча төшерерлек булганда, пычагымамыни миңа Мәкәрҗә? Кадерен белгән кешегә безнең Мәкәрҗә үзе бер зур ярминкә.

Бер тарафтан Әптери килеп чыга. Бераз исерек.

Икенче күренеш

Фәтхерахман, Әптери, студент һәм Әнвәр.

Әптери *(Фәтхерахман янына килеп утырып)*. Нихәл, иптәш, эшләр барамы? Ай-яй, сез беркөннәрне теге казакларны нык утырткансыз соң, ә? Миңа Нигъми сөйләде.

Фәтхерахман *(кашларын җыерып, ачуланып)*. Нинди казакларны?

Әптери. Беләм лә инде, миннән яшергән буласың тагы, белдем инде. Подвалчы Җамалыйлар белән бергәләп, казакларның ике йөз потлап куй маен сеңдергәнсез. Молодец, иптәш, шулай кирәк. Ну, кая әле, иптәш, баш бик авырта, яртылык кына бир әле. Казакның куй маен бераз гына юып алыйк әле!

Фәтхерахман. Күзеңә кырып салырга сукыр бер тиен дә юк. Булмас, юкка маташма, авызыңны җырып күп сөйләшеп йөрсәң, кирәгеңне алырсың.

Әптери. Беләм, беләм, бик ышанам. Ну, иптәш, валлаһи яртылык бир әле, баш авыртканга чыдар хәл юк.

Фәтхерахман. Кит аннан, йөрмә монда, җек кәпик тә юк, булмас.

Ике студент белән бер барышня узып баралар.

Әптери. Кара теге нәләтләрне, икесенә бер мәткәне ияртkәннәр. Урыс булулары җиткән инде, төртенәселәре генә калган.

Студент. Нахал, подлец! Хулиган! *(Күздән югалалар.)*

Әптери. Ә-ә-ә, ачуың киләмени! Мөселманны мыскыл итеп йөрмәссез! *(Фәтхерахманга.)* Мин аларны таныйм, кырган башлар алар, ә үзләре студент булган булып, мөселманны мыскыл итеп, урысча киенгән булып, мәткәләр белән йөриләр. Ну инде, иптәш, билләһи тегеләргә дә ачуым килде, кая, бир әле, яптәш. Яртыны гына сындырып килим әле.

Интеллигент узып бара.

Әптери *(урыныннан сикереп торып, интеллигентның җиңенә ябышып)*. Т-р-р-р! Менә, менә нәкъ үзе!

Интеллигент *(куркып китеп, читкә тартылырга ният итеп)*. Нәрсә?

Әптери. Кая, морза, баш авырта, яртыны сындырыйм әле.

Интеллигент. Нахал, собака! *(Тиз генә китә башлый.)*

Фәтхерахман, утырган урыныннан торып китеп, күздән югала.

Әптери. Ну, алай булса, бер тәмәке генә бир.

Интеллигент. Хулиган! *(Кача башлый.)*.

Әптери *(яңадан җиңнәрен тартып)*. Давай, дим, егерме тиен. Ату...

Интеллигент. Городовой!!!

Әптери кача башлый. Интеллигент тиз генә күздән югала.

Әптери *(мәкруһ тавыш белән, мыскыл итеп)*. Городовой! Тапканнар кычкырырга бер сүз. Ну, киреләр соң шул җәдитләр, һичберсеннән бер тиен алыр хәл юк. Үзләре генә киерелеп, киенеп катып йөрсеннәр, имеш. Бер эләгерсез әле. *(Як-ягына каранып.)* Ах, økanaлия, Фәтхи дә качкан! *(Килеп утыра.)* Кем булса да берәү килеп эләгер әле. Ах, жулик Фәтхи, ә! Качып та өлгергән бит! Шунда бер атна элек кенә, бер казакның мең тәңкәлек куй маен, подвалчы Җамалый белән бергәләп япканнар. Ә үзләренең товаришларына шуннан 20 тиен дә өлеш чыгарырга кулларыннан килми. Эләгерләр әле. Акчасыз фатирга кергәннәрен сизми дә калырлар. *(Телләрен чыгарып, кулларын угалап.)* Әһә-һә, рәт була! Әнвәр абый килә. Эш пеште! Ахутага чыккан. Ул бер дә кызганмый инде, никадәр теләсәң, шулкадәр яудыра. Только җаен гына белергә кирәк.

Әнвәр килеп керә.

Әнвәр абый, нихәл? Исән генә йөрисеңме?

Әнвәр *(илтифатсыз гына).* Исән булмасам, доктор булмакчы идеңме?

Әптери. Әнвәр абый, бүген сиңа бик күп рәтләр бар!

Әнвәр *(юлыннан туктамыйча гына)*. Нинди рәт?

Әптери. Бераздан малларның бик свежийлары буласы.

Әнвәр. Нинди маллар?

Әптери. Була инде, була, бик шәпләре була. Только, Әнвәр абый, бик баш авырта, бер егерме тиен генә бир әле. Яртыны гына сындырып килим әле. Аннан ары әйтермен.

Әнвәр. Янымда вак акчам юк.

Әптери. Әнвәр абый, зинһар, бир әле, вак акчаң булмаса алмаштырырмын. Бер тәңкәлегең булса да бир. Җир йотсын менә, эчеп бетермим, яртыны гына алам да, калганын үзеңә кире кайтарып бирәм.

Әнвәр *(бара-бара).* Йөдәтмә әле, хәзергә вак юк. Тәңкәлегем дә юк, башка бер вакыт бирермен әле. *(Кереп китә.)*

Әптери *(артыннан калмыйча кереп китә).* «Ясәнә инде, Әнвәр абый, егерме тиен генә бирсәнә инде» *(дигән сүзләре ишетелә).*

Сәхнә бераз буш тора. Бераздан Сәрбиҗамал белән Мөгълифә карчык килеп керәләр.

Өченче күренеш

Сәрбиҗамал, Мөгълифә.

Мөгълифә *(эскәмияләрне күрсәтеп)*. Әйдә, кызым, менә монда бераз утырып торыйк, ул хәзер килеп җитәр инде.

Сәрбиҗамал (*як-ягына каранып, ялынган тавыш белән).* Әби, зинһар утырмыйк ла, әллә нишләп бик куркам, кеше күрер. Зинһар, бүгенгә кайтып торыйк ла, икенче бер көнне килербез.

Мөгълифә *(эскәмиягә утырып, каты тавыш белән).* Әйдә, утыр инде, нәрсә кыланган буласың тагы? Бүре түгел бит ул, сине ашамас. Икенче көн чыгып йөрергә минем үземнең эшем дә җитәрлек — башымнан ашкан. Әйдә, утыр, карышып торма, курыккан ди, курыкмыйни, кемнән куркасың? Синең куркырлык кемең бар? Әллә шул арыш боламыгыннан куркып торасыңмы?

Сәрбиҗамал. Кеше-фәлән күреп үзенә әйтсәләр, җанымны чыгарганчы кыйнар, изеп ташлар бит!

Мөгълифә *(ачуланып, күзләрен акайтып карап)*. Куйсана, зинһар, юк сүзләреңне. Кыйнады ди, кыйнамыйни, шул арыш боламыгыннан куркып торасың. Әллә шул мәми авызны яратып торган буласыңмы?

Сәрбиҗамал. Яратмасам да, әби, бик зур оят эш бит. Кеше күзенә нихәл итеп күренерсең. Кеше арасына исемем чыкса нишләрмен? *(Урындыкка утырып елый.)*

Мөгълифә *(бераз йомшаграк тавыш белән).* Сәрби җаным, ул ни кылануың инде ул? Ул бит бер дә андый-мондый егет түгел. Сезнең ике арадагы эшне кеше кайдан белсен? Кеше белсә, ни булган тагын? Ул бит сине мыскыл итәр өчен йөрми. Беркөн сине ирең белән багунда барганда күргән дә, шул көннән бирле тәмам сиңа гашыйк булган. «Әби, ди, зинһар, ди, беркөн, ди, Әхмәтҗанның хатынын багунда күрдем, бигрәк матур икән, иренә бөтенләй әрәм икән, и, әби, әгәр ул минем хатыным булса, мин аны башыннан аягына кадәр алтын-көмешкә чумдырыр идем, гомер буена киендереп, ясандырып, бик рәхәт итеп тотар идем. Шуны күргәннән бирле һичбер ашаганым аш түгел, йөргәнем көн түгел, башым тәмам диванага сабышып бетте инде, ди. Әби, зинһар, ди, ничек итсәң ит, шул хатынны миңа алып бир, шуны минем хатыным итсәң, яхшылыгыңны гомерем буена онытмам», ди. Мин дә, шул сүзне ишеткәч, зур кешенең сүзе аяк астында калмасын дип, кулымнан килгән кадәр тырыштым. Иң әүвәл, ничек итеп булса да, синең белән белешләндем, аннан соң, бу ирен ярата микән, юк микән дип, синең җаяңне тартып карадым. Ирең белән тату тормаганыңны белгәч, аннан соң барып, сиңа серне сөйләдем. Монда һичбер курка торган эш юк. Менә үзе белән күрешеп сөйләшегез дә Мәкәрҗә кайткач, ireңнән аерылырсың.

Сәрбиҗамал. Әби, ул, мин аерылгач, мине алмый калмас микән?

Мөгълифә. Куй, зинһар, андый юк сүзләрне, сөйли күрмә. Андый алдау-йолдаулар булганда, мин соң олы башымны кече итеп, андый юк-бар эшләргә катышып йөримме? Аллам сакласын, андый юк-бар эшләргә катышырга. Күзләреңне тизрәк сөрт, кызым, елавыңны күрә күрмәсен. Ул андый эшләрне һич яратмый. Әнә килә. *(Борынын сөрткән булып, яулык чыгарып болгый.)* Менә үзе килсен дә икегез бергә, ничек итеп аерылу, ничек туй ясау турында сөйләшерсез. Боерган булса, бик бәхетле, бик бай булырсың. Бай хатыны булып дышлаларда гына утырып йөрерсең. Кызым, бер дә хафаланма. Син утырып тор, кызым, мин Әнвәрне каршы алыйм. *(Урыныннан торып каршы бара.)*

Әнвәр килеп керә.

Дүртенче күренеш

Мөгълифә, Сәрбиҗамал, Әнвәр, соңра
Фәтхерахман.

Мөгълифә *(Әнвәрне тартып)*. Әнә сиңа мал, танысаң ал, только бер дә елаганына, сыктаганына карап торма. Ул оялчанлыгыннан гына шулай иткән булып маташа, йомшак торма, үзе ул сине бик ярата. Күптән бирле сиңа күзе кызып йөргән. Бары тик курыкканлыгыннан гына серен чыгара алмаган. Сине бик ярата. Син дә «алам, иреңнән тик тизрәк аерыл гына», диген. Монсы минем үземә дә кыйммәткә төште. Шәп нәрсә, тик кадерен генә бел. Артыннан, кулга төшерә алмыйчы, нәкъ бер атна йөрдем.

Әнвәр. Матурмы соң үзе?

Мөгълифә. Әй, аңгыра ябалак, матур булмагач, мин сиңа китерәмме соң аны? Суырып йотарлык инде. Үзең дә гомереңбуена аерыла алмассың. Нәкъ яшь чебеш шикелле. Йә, күп сөйләшеп торма, кашын инде тизрәк, минем эшләрем бар, мин икегезне генә калдырам да китәм.

Әнвәр бишлек кәгазь чыгарып, Мөгълифәнең кулына кыстыра.

Мөгълифә *(акчаны карап)*. Бу ни дигән эшең бу? Моның өчен генә бер атна буе йөрергә әллә дивана дип белдеңме? Аз дигәндә илле тәңкә дә булмагач, мин аның артыннан эш калдырып йөримме соң!

Сәрбиҗамал *(үзалдына)*. Ярабби Ходаем, хәерле генә була күрсен. Йөрәкләрем бөтенләй сикерә. Мине алдамасалар гына ярар иде, әллә нинди яшерен сүзләр сөйләшәләр бугай.

Әнвәр. Мә инде алайса! *(Берникадәр кәгазь акчалар чыгарып, Мөгълифәнең учына кыстыра.)*

Мөгълифә. Ярый, игелеген күр. Әйдә, икегезне күрештерим.

Сәрбиҗамал янына баралар.

Мөгълифә. Әйдә, улым, оялма, әй бәпкәм, песи баласы шикелле посып кына, оялып кына тора. Кызым, син дә оялма, күрешегез, күреш!

Фәтхерахман килеп, бер агач артына посып, тыңлап тора.

Әнвәр *(акрын гына)*. Исәнмесез? *(Утыра.)*

Сәрбиҗамал *(кулын биреп, оялып кына)*. Исәнмесез?

Мөгълифә. Улым Әнвәр, кызым Сәрби, монда чакта кеше күз алдында күрешү уңайсыздыр, бәпкәләрем, бар, тегендәрәк барып, биситкегә кереп утырыгыз. Шунда сөйләшерсез. Кеше дә күрмәс, уңай булыр. Барыгыз, балаларым, бар! Мин монда сез килгәнче көтеп торырмын.

Әнвәр *(урыныннан торып, бик көлеп карап)*. Әйдәгез, җаным, биситкегә кереп утырыйк.

Сәрбиҗамал урыныннан тора. Әнвәр Сәрбиҗамалның култыгыннан җитәкләп алып кереп китә. Сәрбижамал бик кайгылы сурәттә генә башын иеп
бара. Күздән югалалар.

Мөгълифә *(тегеләр күздән югалгач, як-якка каранып кесәсеннән акчасын чыгарып карап)*. Әй, саран дуңгыз, нинди матурны китереп биреп тә бары утыз тәңкә генә биргән. Тагы кулга төшәр әле, ул вакытта ничек итеп сыгарга кирәклеген белермен әле. *(Кереп китә башлый.)*

Фәтхерахман *(агач артыннан чыгып)*. Мөгълифә!

Мөгълифә *(борылып карап)*. Нәрсә-ә-ә?

Фәтхерахман. Миңа да өлеш.

Мөгълифә. Нинди өлеш?

Фатхерахман. Йә, күп теленә салынма, ату хәзер эшеңне бозам.

Мөгълифә. Бирде ди өлеш, бирмини, артыннан ун көн йөреп бөтенләе бары ун тәңкә бирде. Тагы сиңа да аннан өлеш чыгарып бирергә кирәк. Өлеш аласың килсә, артыннан үзең йөрерсең.

Фәтхерахман. Кара аны, эләгерсең әле, онытма!

Мөгълифә *(мыскыл итеп карап, авызларын бүлтәйтеп үчекләп)*. Алла, харап итте, мине куркытмакчы булган булып маташа. Чуртым курка синнән! *(Кереп китә.)*

Фәтхерахман. Ярый, вакыты туры килер әле. Бирмәсәң бирмәссең. Мин кайдан алырга юлын үзем табармын. Хатынын таныдым, Әхмәтҗан хатыны. Ике йөз тәңкәсез кулдан ычкындырмам. *(Чыгып китә.)*

Пәрдә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Әхмәтҗанның йорты. Уң якта тәрәзәләр. Түрдә өйалдына чыга торган, сулда — икенче бүлмәгә чыга торган ишекләр. Йорт җиһазлары уртача гына.

Кич. Пәрдә ачылганда сәхнәдә кеше юк.

Беренче күренеш

Мөгълифә, Сәрбиҗамал.

Сәрбиҗамал *(Мөгълифә белән ишектән керә-керә)*. Кич белән бу вакытта кем йөри икән дип курка-курка гына барадыр идем, син икәнсең. Бу арада, бер көннән бирле, әллә нишләп курка башладым. Әйдә, чишен. Кунарга килгәнсеңдер бит?

Мөгълифә. Исән-сау торасызмы, кызым? Кунарга килмәдем. Кунарга килмәсәм дә сиңа бераз иптәш булырмын, бай хатыны булгач, курка башлагансыңдыр шул. Элгәре бер дә курыкмыйдыр идең.

Сәрбиҗамал. Бер көннән бирле бигрәк курка башладым. Бигрәк теге, бакчага чыккан көннән бирле куркам. Ул көн син үзең көтеп торам дип вәгъдә куйдың, ә үзең әллә кайда югалгансың.

Мөгълифә. И, һи-һи-һи! Шулай булгандыр шул. Мин ул көнне сезне көттем-көттем дә, болар инде, ахры, бер-берсенең күңеленә бигрәк ошап киттеләр бугай, ахры, мине болар бөтенләй онытып та бетерделәр бугай, кичкә дә калам, дидем дә кайттым да киттем. Абау, абау, бәгърем, сөбханалла! Машалла! Күз генә тия күрмәсен! Бер көнгегә караганда бөтенләй тулыланып, көрәеп, тагын да матурланып киткәнсең, ирләр сокланмаслык та түгел шул!

Сәрбиҗамал. Әй, Мөгълифә абыстай, бигрәк арттырып җибәрәсең инде.

Мөгълифә. И, һи-и. Минем сүзгә ышанмасаң, әнә көзгегә кара. Матур кешеләр һәрвакытта да шулай инде алар, синең шикелле кыйланган булалар. Матур булмасаң, Әнвәр шикелле бай кешенең күзе сиңа төшәр идеме соң? Бәхетең бар икән инде, бәхетең, югыйсә Әнвәр шикелле егеткә гомердә бара алмас идең. Ул үзе генә сорамый, сораса, аңа, байларның менә дигәннәре дә кызларын бирергә хәзер сызганып торалар. Әле соң хәлләрегез ничек? Бер көннән соң әллә ничә тапкыр күрешкәнсездер инде?

Сәрбиҗамал. Юк, күрешкәнебез юк.

Мөгълифә. Алдалый торгансыңдыр әле, әллә кайчан күрешкәнсездер инде. Ул көннән бирле күрешми тора торган кешеләр сезме соң ул?

Сәрбиҗамал. Чынлап, күрешкәнебез юк. Күрешкән булсак, аны инде синнән яшереп тормас идем.

Мөгълифә. Юри генә әйтәм, юри генә. Сине сынар өчен генә әйтәм. Миннән яшертен генә эш йөртеп, яучылыктан мине калдырмасыннар, дим.

Сәрбиҗамал. Әй, зинһар, юк сүзне сөйли күрмә, эш була калса, боерган булса, сине читкә какмыйбыз инде. Аннан соң сине бөтенләй башыңнан малга күмәрбез.

Мөгълифә *(читкә карап)*. Гакылсыз, шуңа барам дип ышанып йөри икән әле!

Сәрбиҗамал *(сүзендә дәвам итә)*. Әле менә шунсы читен, монсыннан ничек итеп котылырбыз.

Мөгълифә *(читкә карап)*. Котылырсың, котылу гына түгел, чәнчелдереп җибәрерләр әле!

Сәрбиҗамал *(дәвам итә)*. Ничә көннән бирле инде һаман шуны уйлап йөрим, һич очына чыга алмыйм.

Мөгълифә. Һи, аңа гына эш калса, ул берни дә түгел. Аның юлларын табу бик ансат. Тик мине садакаңнан гына буш калдырма. Үзем һәммәсен табып бирермен.

Сәрбиҗамал. Нинди юллар бар?

Мөгълифә. Һи, бик күп.

Сәрбиҗамал. Шулай да, әби, әйт әле.

Мөгълифә. Әле ирең кайтырга бик күп вакыт бар. Ул кайтканчы әле, әллә нинди юллар табып булыр. Иң элек менә, ирең кайтып кергәч тә, бер дә эндәшмә, сөйләшмә. Аның белән күрешмә. Шуннан соң, ул сиңа ялына башлар, сиңа алып кайткан бүләкләрен күрсәтә башлар. Син берсенә дә илтифат итмә. Бүләкләрен атып-атып ташла. Самоварын куйма, ашын пешермә. Якын килә башласа кач, шулай итеп җәфалагач, аннан ары каты гына иттереп, «аер мине» дип өстенә җикеренеп кычкыр. Шуннан соң ул синнән аерылуның сәбәпләрен сорый башлар. Аннан соң, син аңа бәйләнә башларсың: «Син минем өстемнән өйләнгән икәнсең, яшь хатын алган икәнсең, син ярминкәләргә шул хатыныңны алып йөрисең икән», дип бәйләнерсең.

Сәрбиҗамал. Алар бары да ялган сылтаулар гына була ич. Ул аңа карап кына аермас бит!

Мөгълифә. Ялган булса да, бик шәп ялган ул. Аның өстенә без «ирең өйләнде, ярминкәгә шул хатынын алып барды, менә фәлән кешене алды», дип бер ялган хат язарбыз да шуны күрсәтеп бәйләнерсең. Аннан ары...

Сәрбиҗамал. Кара әле, Мөгълифә абыстай, хат дигәч исемә төште, бая да мин, «мин бу арада куркам», дип сөйли башлаган идем. Син икенче сүзләргә кереп китеп, сүземне бүлдердең. Беркөнне шулай бакчадан курка-курка гына кайтып киләдер идем, ишек төбенә килеп җитеп ишектән генә керим дисәм, өй почмагыннан бер кеше килеп чыкты. «Матур абыстай, синдә бер йомышым бар иде», ди. Карасам, Әҗми Фәтхие икән. «Эшегезне сиздем, йөз тәңкә бирмәсәң, бүген үк ireңә хат язам», ди.

Мөгълифә. Йә? Йә?

Сәрбиҗамал. Мин куркуымнан ни эшләргә дә белмәдем. Тиз генә ишегемне яптым да бикләндем. Ул әллә нинди әшәке сүзләр белән сүгенеп бераз торды да китте. Шул көннән бирле кичкә керсәм... бөтенләй...

Ишек шакыйлар.

Һай! Тагы әллә кем бар, харап булдык!

Мөгълифә. Курыкма, курыкма, кызым, беркем дә түгелдер ул, Әнвәрдер. Бар, ишегеңне ач! Мин сүзгә мавыкланып, әйтергә дә онытканмын. Мине ул монда хәбәр итәргә җибәргән иде. Бүген килмәкче булган иде.

Сәрбиҗамал. Ай Алла, харап булдык! Ник бер дә әйтмәдең? Кеше күрсә нишләрбез! Мин дә мунча пәрие шикелле ич. Өстемә күлмәк тә кимәгән!

Мөгълифә. Зарар юк, зарар юк, матур булгач, киенмәсәң дә ярый ул. Айга күлмәк киертмиләр. Бар, тизрәк чыгып ач!

Сәрбиҗамал чыгып китә.

Икенче күренеш

Мөгълифә ялгыз.

Мөгълифә *(үзалдына сөйли)*. Дурак хатыннар, хатыннардан бигрәк ирләре дурак. Шундый матур хатыннарын өйләрендә ялгыз калдырып, ярминкәгә китеп йөриләр. Бу йөзе кара Әнвәр тагын аңа караганда да биш битәр дурак. Дөньяда моның кадәр дә хатыннан туймас, гакылсыз дурак булмас инде. Никахлап алган өч хатыны бар, хатыннары берсе-берсеннән чибәр. Аның өстенә тагын ике нәрсәне фатирда тота. Ул гына җитмәгән, тагы алар өстенә кеше хатыннары белән йөри. Бар акчасын хатын-кыз артыннан йөрүгә таратып бетерә инде. Сатуда һичбер йомышы юк, кибетчеләре зар елыйлар: «Кассадан акчаны ала да чыга да китә, чыга да китә, болай булса, кибеттәге маллар бик озакка бармас», диләр. Ә моның анда-монда эше юк, бары тик аңа матур хатын гына булсын, аннан соң һич күзенә ак-кара күренми. Бу дурагы тагын шуңа ала дип, тик алданып йөри. Әхмәтҗаны нинди чибәр, нинди булдыклы егет, шул җитмәгән, имеш ул бай түгел. Аңа бай булсын. Имеш, ул байга барып, бай хатыны булып, ризиновыйларга утырып йөри... йөрерсең, иреңнән аерылгач, кара җәяүгә калганыңны сизми дә калырсың әле. Миңа бары да бер. Миңа кем күбрәк акча бирсә, шул ярый. Башка җирдән килерлек урының булмагач, әллә ни эшләп булмый. (*Ишеккә борылып карап.)* Әле һаман кермиләр. Һе, килешкәннәр. Якты көннәр сирәк була ул. Бик озак рәхәтләнә алмассыз әле. Фәтхигә акча төрткән булмасагыз, ул сезне бик тыныч тотмас. Аждаһа шикелле ул, алар үлән астыннан ут йөртә торган халык.

Ишектән Әнвәр белән Сәрбиҗамал керәләр.

Өченче күренеш

Сәрбиҗамал, Әнвәр һәм Мөгълифә.

Мөгълифә. Йә, кияү белән кыз бигрәк сагынышканнар икән. Мин инде, әллә болар бөтенләй югалдылар микән дип торам.

Әнвәр. Матур кыз димләгәч, шулай була ул. *(Сәрбиҗамалга.)* Менә сиңа бүләк итеп бер алтын алка алып килдем. *(Бирә.)*

Сәрбиҗамал. Бигрәк матур икән. Кашы моның нәрсә, әллә берлиантмы?

Әнвәр. Әйе, берлиант, синең өчен өч йөз тәңкәгә заказ койдырып алдым.

Мөгълифә *(читкә карап)*. Әйе, берлиант белән икесе янәшә магазинда торганнар. *(Әнвәргә карап.)* Сәрбигә вәгъдә бүләге итеп китергәнсеңдер инде аны.

Әнвәр. Әйе, вәгъдә бүләге итеп китердем.

Мөгълифә. Соң миңа, яучы кешегә, бүләк итеп нәрсә китердең?

Әнвәр. Сиңа, насыйп булса, эш тәмам булгач. *(Читкә карап.)* Туймады бу абжур карчык та, кайчан гына чыгып китәр.

Мөгълифә *(читкә карап)*. Моннан артык эш тәмам булу тагы нинди булыр инде, белмим. *(Тегеләргә карап.)* Шулай инде, шаять буш итмәссез әле. Сәрби, син дә буш итмәссең, яме?

Сәрбиҗамал. Ярар, ярар, Мөгълифә абыстай, бер дә буш итмәм, насыйп булса. *(Әнвәргә карап.)* Әле син килер алдыннан гына тегеннән ничек аерылырга дип хәйләләр корып торадыр идек. Син килеп ишек каккач, бөтенләй куркып, сискәнеп киттем, йөзе кара, бер көн Фәтхи акча сорап котымны алды.

Әнвәр. Нинди Фәтхи?

Сәрбиҗамал. Әнә теге Әҗми Фәтхие, маклер.

Әнвәр. Ах, йөзе кара икән, синнән дә сорадымыни?

Сәрбиҗамал. Сорады. Бирмәсәң, иреңә хат язам дип куркытты.

Әнвәр *(үзалдына).* Эшләр чуалды инде алайса! *(Кычкырып.)* Икенче көнне ул миннән дә сораган иде. Мин бирмәдем.

Сәрбиҗамал. Мин дә бирмәдем.

Бик каты ишек кагалар.

Ах, харап булдык! Әллә кем бар!

Һәммәсе дә аяк өстенә сикереп торалар. Мөгълифә шәлен бөркәнә башлый.
Әнвәр качарга урын эзли.

Әнвәр. Мөгаен, Фәтхидер. Мине кыйнатырга кешеләр алып килгәндер.

Мөгълифә. Җаным! Зинһар, җибәрә күрегез.

Ишек бик каты шалтырый.

Ишек артыннан тавыш. Сәрби! Ач ишекне, бәдбәхет! Ач!

Сәрбиҗамал. Харап булдык! Нихәл итим! Әхмәтҗан!

Әнвәр. Әхмәтҗан?!

Мөгълифә. Әхмәтҗан?!

Өчесе дә катып калалар.
Ишек бик каты шалтырый.

Тавыш. Ач, бәдбәхет! Ач! Җимереп керәм!

Мөгълифә. Мин кая гына качыйм?

Әнвәр. Мин кая барыйм?

Сәрбиҗамал. Мин ни эшлим, кая барыйм?

Өчесе дә качарга урын эзлиләр, ишекне вата башлыйлар. Әнвәр качарга башка урын таба алмыйча тәрәзәдән сикереп аралыкка төшә. Ишек ватыла.

Әхмәтҗан белән Фәтхерахман килеп керәләр.

Дүртенче күренеш

Әхмәтҗан, Фәтхерахман, Мөгълифә, Сәрбиҗамал.

Әхмәтҗан *(ишектән кереп, акырып).* Һе... бәдбәхет! *(Сәрбиҗамал янына килә, кизәнә, Фәтхерахман Мөгълифәгә карап истиһза кылып көлә.)* Кая, бәдбәхет? Кая куйдың? кая яшердең? *(Борылып Мөгълифә өстенә йодрыкларын йомарлап килә, тешләрен кысып.)* Һе... бәд... бә... хетләр!!! Берсе шулмы?

Фәтхерахман. Шул, шул.

Мөгълифә. Мин иптәшкә генә кил...

Әхмәтҗан. Һе... йөзең... ка... ра! Бар, чык моннан!

Мөгълифә чыга башлый.

Юк, чыгарма! Бар! Бас шунда! *(Җилтерәтеп почмакка бастырып куя. Сәрбиҗамал янына барып.)* Һи, бәдбәхет! Һи, йөзең кара! Кая яшердең, тап тизрәк!

Сәрбиҗамал аска карап икенче почмакка поса. Әхмәтҗан һәммә җирне
актара, эзли. Фәтхерахман да эзләшә. Таба алмыйлар.

Әхмәтҗан. Бар, Фәтхи, син бер шаһит алып кил. Аннан бер ямщик тә алып кил. Мин мулланы алып киләм. *(Сәрбиҗамалга карап.)* Бәдбәхет! Җәһәннәмлек!

Чыгып китәләр.

Бишенче күренеш

Сәрбиҗамал, Мөгълифә һәм Әнвәр.

Сәрбиҗамал белән Мөгълифә, бер-берсенә карашып, бераз тик торалар. Тәрәзәдән Әнвәрнең башы күренә. Бераздан Әнвәр ишеккә таба йөгерә. Мөгълифә дә ишеккә таба атыла. Сәрбиҗамал, торган урыныннан
йөгереп килеп, ишеккә аркылы төшә.

Сәрбиҗамал *(буылган тавыш белән).* Юк! Чыкма... гыз!

Әнвәр. Мин...

Мөгълифә. Мин...

Сәрбиҗамал. Ул мине... үтерер! Һай!!! *(Һушы китеп егыла.)*

Әнвәр. Бу... Бу... нихәл?

Мөгълифә. Харап булды! Әйдә тизрәк.

Икәүләп күтәреп диванга салалар.

Әнвәр. Су... су!.. Бар, тизрәк су китер!

Мөгълифә икенче бүлмәдән йөгереп су китереп бирә. Әнвәр су бөрки.

Мөгълифә. Ах! Харап булдык. Минем түзәр хәлем юк. Мин китәм. *(Чыгып бара.)*

Әнвәр *(Мөгълифәне кулыннан тотып алып килә).* Качма! Качма! Син монда тор, мин чыгам! *(Чыга башлый.)*

Мөгълифә. Юк! Син дә чыкма! Үзең харап иттең. Үзең янында тор.

Әнвәр. Мин харап итмәдем, син ләгънәт харап иттең. Мине дә син ләгънәт харап иттең. Котырттың! *(Чыга башлый.)*

Мөгълифә *(җиңенә барып асылына).* Җибәрмим!.. Чыкма!.. Качсаң, артыңнан каравыл кычкырам!

Әнвәр *(әйләнеп килеп).* Һи, подлец!

Мөгълифә. Син үзең патлис!

Сәрби бераз гакылга килә башлый. Авыр-авыр сулый, ишек артыннан тавыш ишетелә. Әнвәр, тиз генә чыгып, аралыкка кача. Мөгълифә әүвәлге почмагына барып поса. Ишектән Фәтхерахман керә.

Алтынчы күренеш

Әүвәлгеләр, Фәтхерахман, Әхмәди, Сафа, хәзрәт һәм Әхмәтҗан.

Фәтхерахман *(ишектән кереп, як-ягына каранып, Мөгълифәгә карап).* Нихәл, асыл кошлар, яхшы эләктегезме? Шулай ул, асыл кош аягыннан эләгә, ди, ул. Кара теге чибәр кызны! Һушыннан тайган булып ята. Йөз тәңкәңне кызганган булган идең. Сезнең шикеллеләрнең шулай итеп һушларын җибәрәләр аны. Нихәл, карчык, ник бер дә эндәшмисең, ник терәлеп каттың? Әллә Әнвәрнең акчалары тамагыңа утырдымы?

Мөгълифә. Дуңгыз! Җир бит! *(Чыгып китә башлый.)*

Фәтхерахман *(җилкәсеннән барып тотып).* Чү, чү, чү! Сабыр ит бераз, алай, башын ал да саламына ут төрт дип, чыгып китмиләр аны. Бераз көтеп тор әле. Туйны күреп китәрсең!

Әхмәди белән Сафа керәләр.

Әхмәди. }
Сафа. } Әссәламегаләйкем!

Фәтхерахман. Вәгаләйкемәссәлам! Әйдәгез.

Әхмәди. Әхмәтҗан абый кайда?

Фәтхерахман. Хәзер килер, менә аңарчы бу җанварларны тамаша кыла торыгыз.

Әхмәди. Бусы нинди карчык соң моның?

Фәтхерахман. Шул инде теге, Әнвәргә кош тотып бирүче. Әнә тегесе асыл кош, чибәр бит, ә?

Мөгълифә. Ләгънәт!

Фәтхерахман. Дулама, дулама, «Сыер дуласа, аттан яман була», ди. Бая сез керер алдыннан дулап, чыгып китә башлаган иде, көчкә генә тотып калдым.

Хәзрәт белән Әхмәтҗан керәләр.

Хәзрәт. Әссәламегаләйкем!

Әхмәтҗан. Вәгаләйкемәссәлам! Әйдә, хәзрәт, моннан. *(Диванны күрсәтә.)* Кит, оятсыз! Кит моннан, әдәпсез! *(Сәрбиҗамалны кулыннан җитәкләп алып ташлый.)*

Сәрбиҗамал хәлсезләнеп, абына-сөртенә, икенче урындыкка барып утыра.

Хәзрәт. Чү, чү, мулла Әхмәтҗан, алай холыксызланма, алай кыланма, ярамый. Шәригать алай кыланырга әйтмәгән. «Яхшылык белән тотыгыз, тотмасагыз җибәрегез» дигән. Яратмыйсың икән, орма, сукма, аер да җибәр.

Әхмәтҗан. Аерам, җибәрәм, хәзрәт, җибәрәм. Җәһәннәмгә кадәр китсен! Бар, син кем, Вафа, әй Сафа, бар, ямщикләр алып кил, хәзер үк төяп алып китсеннәр.

Сафа. Ямщикләр күптән килгән, көтеп торалар.

Хәзрәт. Син алай кызуланма, мулла Әхмәтҗан. Ашыккан ашка пешкән, сабыр иткән морадына җиткән. Ашыгу шайтан фигыле. Бәлки хатыныңның һичбер гөнаһсы да юктыр.

Әхмәтҗан. Нинди булмаган, хәзрәт? Әнә бер шайтаны күз алдында ук тора. *(Мөгълифәгә төртеп күрсәтә.)* Әнә шул нәгъләт төшкән, шул каһәр суккан карчык station.

Хәзрәт. Алай дип әйтмә, мулла Әхмәтҗан, бәлки ифтирадыр.

Әхмәтҗан. Түгел, хәзрәт, түгел, көн шикелле беләм, ялган түгел.

Хәзрәт. Кайдан беләсең? Үзең күрдеңме? Әллә күргән кеше бармы?

Әхмәтҗан. Бар, хәзрәт, бар, бөтен дөнья белгән, бөтен дөнья күргән! Бөтен шәһәргә исемебез таралып беткән. Харап булдык инде, хәзрәт, харап булдык! Дус-дошман арасында рисвай булдык.

Хәзрәт. Ул кадәр кемнәр күргән соң?

Әхмәтҗан. Әнә анысын Фәтхерахманнан сорагыз. Минем телем дә бармый.

Хәзрәт. Ә, кем Фәтхерахман, сез шулай күрдегезмени?

Фәтхерахман. Күрдек, хәзрәт.

Хәзрәт. Кемнәр күрде?

Фәтхерахман. Без күрдек.

Хәзрәт. Ничә кеше?

Фәтхерахман. Без үзебез генә күрдек.

Хәзрәт. Сез үзегез ничә кеше?

Фәтхерахман. Бер генә кеше.

Хәзрәт. Бер генә кеше шаһит булырга җитми. Сез аларны кай урында, ни рәвештә күрдегез?

Фәтхерахман. Мин моннан берничә көн элек шәһәр бакчасына менгән идем. Шунда менә бу карчык белән менә бу хатын...

Сәрбиҗамал. Ах! *(Елый башлый һәм ахырга кадәр туктаусыз бер акрынлап, бер кычкырып елый.)*

Әхмәтҗан. Җитәр, хәзрәт, сөйләтмә. Яз тизрәк, зинһар, кнәгәңә яз, йөрәгем бозыла.

Хәзрәт. Алай дип әйтмә син. Безгә белергә кирәк.

Әхмәтҗан. Кирәк түгел, хәзрәт, кирәк түгел. Барыбер мин инде аны ансыз да аерам.

Хәзрәт. Хәерле булсын инде алайса. Шәригатьтә талакның берничә төрлесе бар. Ягъни мәсәлән, талакый хәснә бар, бидгый бар, кайсы белән аерасыз?

Әхмәтҗан. Туп-туры аерам, һәммәсе белән дә аерам. Менә бу хатын миннән талак, талак!

Хәзрәт. Тукта әле, мулла кем, ничә талак белән талак кылдың?

Әхмәтҗан. Мең талак белән, мең!

Хәзрәт. Алай дип әйтмә. Митрикәгә мең дип язып булмый. Аның иң күбе өч талак.

Әхмәтҗан. Ярый, ярый, сезнеңчә булсын. Өч талак алайса.

Хәзрәт. Мәһәре бирелгәнме? Гыйддәт нәфкаләре биреләчәкме?

Әхмәтҗан. Биреләчәк, биреләчәк. Барсы да биреләчәк. Тик тизрәк күземнән генә югалсын. Әнә һәммә нәрсәсен хәзер үк төясен дә алып китсен.

Хәзрәт. Ярый алай булса. *(Яза.)* Әйдәгез, шаһитлар, кул куегыз әле.

Кул куялар.

Ярый, тәмам булды, инде мин кайтам.

Әхмәтҗан садака бирә.

Ярый, аллаһе әкбәр. Хәерлегә булсын. *(Чыга башлый.)* Ә, онытып китәрмен икән, митрикә акчасы алмаганмын. Утыз тиен бирегез әле. Аны бездән собрания бер дә калдырмый сорап ала.

Әхмәтҗан. Мә, хәзрәт, мә.

Хәзрәт. Ярый, сау булыгыз! *(Чыга башлый.)*

Әхмәтҗан. Туктагыз әле, хәзрәт, чыкмый торыгыз, үз күз алдыгызда бар нәрсәсен төяп алып китсен. Соңыннан миңа бәләсе булмасын. Әйдә, Фәтхи, Сафа, Әхмәди, барыгыз, нәрсәләрен чыгарыгыз. *(Мөгълифә белән Сәрбиҗамалга.)* Барыгыз, бар, вон өемнән!

Нәрсәләрне ташыйлар.

Мөгълифә *(Сәрбиҗамал янына килеп)*. Әйдә, Сәрби җаным бәгърем, китик моннан.

Әхмәтҗан. Һи йөзе каралар, җәһәннәмлекләр!

Хәзрәт. Чү, мулла Әхмәтҗан, алай каты әйтмә.

Әхмәтҗан. Ничек итеп әйтмәскә кирәк, хәзрәт, йөрәгемә кан урнаштыралар бит!

Мөгълифә, Сәрбиҗамалның башына шәлен бөркәтеп, култыклап алып чыга.
Сәрби кызганыч тавыш белән елап, абына-абына чыгып китәләр.

Әхмәтҗан. Каһәр сукканнар, бәдбәхетләр, ләгънәтләр. Мәңгелек игелек күрмәгез!

Бөтен нәрсәләрне ташып бетерәләр.

Хәзрәт. Хуш инде, мулла Әхмәтҗан, мин китим, Алла сабырлык бирсен.

Әхмәтҗан. Хуш, хәзрәт, хуш! *(Озата.)*

Ишектән Фәтхерахман керә.

Уф Алла! Көчкә котылдым. Менә син, бәдбәхетләр. Әле ярый син яхшылык итеп хат яздың. Әгәр син белдермәгән булсаң, гомерем буенча белмиче, шул урам себеркесе белән гомеремне уздырган булыр идем бит. Синең хатыңны алгач, хафамнан өч көн эчендә ун еллык картайдым. Рәхмәт, Фәтхерахман, сиңа рәхмәт. Мине зур бәладән коткардың, сине ничек кенә итеп сыйлыйм икән инде.

Фәтхерахман. Юк, Әхмәтҗан, мин сыйлану өчен, йә булмаса акча өчен бу эшне эшләмәдем. Бары тик аларның йөз каралыклары дөньяга чыксын дип, Алла ризасы өчен эшләдем.

Әхмәтҗан. Рәхмәт, Фәтхерахман, рәхмәт!

Әнвәр тәрәзәдән сикереп кереп, ишектән йөгереп чыгып китә.

Әхмәтҗан *(Әнвәрне күреп).* Һай, йөзе кара, бәдбәхет! Тот!

Фәтхерахман. Тот! Сип!

Артыннан куа чыгалар.

Пәрдә.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘ

Сәрбиҗамалның квартиры. Уртача гына итеп җыештырылган. Ике якта тәрәзә. Пәрдә ачылганда Сәрбиҗамал чәчен тарап утыра.

Беренче күренеш

Сәрбиҗамал ялгыз.

Сәрбиҗамал *(үзалдына сөйли).* Аерылганыма ничә көннәр булды, һичбер якты дөнья күргәнем юк. Аяк атлап урамга чыксам, кем генә күрсә, артымнан бармак белән төртеп күрсәтеп, мине сөйләп калалар. Хәзер мине кешегә исәпләүчеләр дә калмады. Аш-су күргән дус-ишләрем бары да миннән качып беттеләр. Һәммәсе кырын күз белән карыйлар. Мине мәҗлескә чакыруны зур гөнаһ дип беләләр. Мөгълифә белән Әнвәрдән башка бусагамны атлап кергән кеше юк. Мондый авыр көннәр, хәзерге шикелле куркыныч кичләр башымнан үтәчәген белгән булсам, урынымнан да кузгалмаган булыр идем. Бу эшкә Мөгълифә генә сәбәпче булды. Әнвәргә барырга ул котыртты. Кем белә, бәлки мин Әнвәргә баргач, бәхетле дә булырмын? Әмма хәзергесе бик күңелсез. Иртә торам да тирә-як тып-тын. Өйдә миннән башка бер җан иясе дә юк. Күңелгә әллә нинди авырлык килә. Бөтен гәүдәмә таш таккан шикелле була. Тегендә дә берьялгыз идем, шулай булса да ниндидер күңелдә бер җиңеллек бар иде. Арып, талып көнне уздырасың, аның өстенә кичкә кергәч, күзгә һичбер йокы керми. Башка әллә нинди уйлар төшә. Күз аллары бер яктыра, киләчәктә бик зур шатлыклар, әллә нинди рәхәтләр булыр төсле тоела. Соңыннан бер караңгылана, бөтен дөньяны кара болыт каплап алган төсле була. Бөтен яктан урыннарым белән әллә кайда, түбәнгә таба, җир астына, караңгыга төшеп киткән шикелле булам. Шулай итеп азаплана торгач, көчкә генә йокыга китәсең. Анда да һич рәхәт юк. Анда да әллә нинди куркынычлар...

Ишек шалтырый.

(Сәрбиҗамал тузгыган чәче өстеннән яулыгын бәйли.) Кем икән бу? Йә Әнвәр, йә Мөгълифәдер. Башка кеше минем ишек тирәсенә килми. *(Ишек ачарга чыгып китә.)*

Сәрбиҗамал *(өйалдыннан).* Нихәл, абзый, ни йомыш?

Тыштан тавыш. Йомыш белән килгән идем, өйгә кергәч әйтермен.

Сәрбиҗамал *(ишектән керә-керә).* Кем соң син? Миндә нинди йомышың бар?

Икенче күренеш

Сәрбиҗамал, исерек татар.

Исерек татар. Кемлегемне кергәч күрерсең әле, андый-мондый кеше түгел, кызлар өчен уңайлы кеше. *(Түргә таба уза башлый.)*

Сәрбиҗамал *(тартынып, куркып)*. Нинди кызлар?

Исерек татар. Җә, җә, назланган булма инде, беләбез инде. Җә, китер әле алтыны. Сагынып килдем.

Сәрбиҗамал *(куркып).* Абзый, ул ни дигән сүз? Нинди алты? Минем... Минем... бер тиен дә акчам юк.

Исерек татар. Мә, мә акча, бездә акча күп. Әллә пирут бирмәсә ала алмам дип куркасыңмы? Бездә акча бер букча, мә ал, мә, пирут ал акчаны. Китер алтыны! *(Өстәлгә акчалар ыргытып бәрә. Җырлый башлый.)*

Әйдә, дуслар, утырыйк,
Өстәл өстен тутырыйк,
Фани дөнья ике килмәс,
Уйнап-көлеп утырыйк.

Сәрбиҗамал *(биграк куркып)*. Абзый, зинһар, чыксана. Мин ул алты дигән сүзләреңне белмим.

Исерек татар. Ха-ха-ха... Аңладым инде, аңладым. Исерек, исерек. Исерек булса да белә ул. Ярый, мә ал, ал. Теләгәнеңне китер, синең өчен җәл түгел. Мә, ал акчаңны, теләгән кадәр ал. Теләсәң нәрсә китер. Партвинмы, коньякмы, шампанскиймы, минем өчен бары да бер. *(Бер уч акча чыгарып сала.)* Безгә акча җәл түгел, без акчаны тапмыйбыз, акча безне таба.

Сәрбиҗамал. Абзый, сез ялгыш кергән... мин... андый кеше түгел...

Исерек татар. Беләбез, беләбез кем икәнеңне, әнә шул белгән өчен дә китсен акча. Безгә акча не почум. Җә инде, нәрсә тагын торасың, әйдә, бер күңелле генә итеп утырыйк әле. *(Торып Сәрбиҗамалга таба бара башлый.)*

Сәрбиҗамал *(читкә тартылып)*. Зинһар, чык яхшылык белән, караул кычкырам!

Исерек татар. Юк, юк. Кычкырма. Мин сиңа тимим. Әйдә, болай гына утырыйк.

Сәрбиҗамал. Зинһар, чыгыгыз, мин андый кеше түгел, мин ир хатыны.

Исерек татар. Ха-ха! Ир хатыны! Ирең инде үтүт. Әнә кая калды. *(Еракка кулын селкеп күрсәтә.)*

Сәрбиҗамал. Булсын. Ансы булмаса, минем хәзер икенче ирем бар.

Исерек татар. Беләм, беләм, Әнвәреңне дә беләм, син Әнвәрнең сөяркәсе икәнне дә беләм. Шул белгәнгә күрә килдем дә.

Сәрбиҗамал *(гайрәткә килеп)*. Ялганлама, бар, чык моннан!

Исерек татар. Әнвәр сөяркәң булмыйчы, әллә иреңме?

Сәрбиҗамал. Ирем шул.

Исерек татар. Ха-ха-ха... Әле ул кайчаннан бирле ирең булды?

Сәрбиҗамал. Теләсә кайчаннан бирле, бар, чык моннан!

Исерек татар. Ха-ха-ха... Никахыгызны кем укыды?

Сәрбиҗамал. Анда синең эшең юк. Укымаган булса, укырлар әле, сине чакырмаслар.

Исерек татар. Укырлар, укырлар! Дүрт хатын өстенә бишенчегә укырлар. Синең өчен шәригать чыгарырлар.

Сәрбиҗамал. Ялганлама, аның хатыны дүрт түгел.

Исерек татар. Ярар, киленне килгәч күрербез. Ах каналия, ә, ничек эләктергән икән дигән идем. Ул шулай икән. Ярый, минем өчен барыбер. Бишенчегә генә түгел, алтынчыга, җиденчегә алсын. *(Өстәлдән акчаларын җыеп кесәсенә салып.)* Ярый, Гөлсылу, хуш, сау бул. Утыртмасаң утыртмассың. Акчаны куярга урын табылыр. Әнвәрең озакка бармас. Аннан соң да безгә калмый әллә кая китмәссең әле. *(Чыгып китә.)*

Өченче күренеш

Сәрбиҗамал ялгыз.

Сәрбиҗамал *(килеп өстәл янына утырып)*. Уф Алла! *(Йөрәген тотып.)* Йөрәкләрем сикерә, нихәл итим? Йөзе кара, йөрәкләремне тәмам кубарды. Хур булдым. Әгәр аның сөйләгән сүзләре дөрес булса нихәл итәрмен? Әй Раббым! Кеше сүзенә алданып харап булдым. Чынлап та, әгәр Әнвәр алмаса нихәл итәрмен? Әй Раббым! Хәерлегә генә кыл! Урынымнан кузгаласым гына калмаган икән. Алдандым, кеше сүзенә карап алдандым. *(Елый. Бераз торып.)* Юк, ул исерек йөзе кара алдалый, Әнвәрнең хатыны юк! Аны мөгаен Әхмәтҗан котыртып, мине мыскыл иттерер өчен керткән. Юк. Мин сөяркә түгел, мин, мин... уйнашчы да түгел. Мин... мин... *(Елый.)*

Ишектән хозяин керә.

Дүртенче күренеш

Сәрбиҗамал, хозяин.

Хозяин *(ишектән кереп)*. Нихәл, кызым, бик сәламәт кенә торасыңмы?

Сәрбиҗамал *(сискәнеп китеп, битен яулыгы белән каплап)*. Ах, харап булдым, тагы берсе керә.

Хозяин. Качма, кызым, качма, мин бит татар түгел качарга.

Сәрбиҗамал. Ни кирәк сезгә?

Хозяин. Ни кирәк? Бернәрсә дә кирәкми. Мин бит бу йортның хозяине. Менә әле квартирантканың хәлен белеп чыгарга дип кердем.

Сәрбиҗамал *(суык кына)*. Ярый, бик яхшы, белсәгез.

Хозяин. Кызым, син кергәндә әйткән идең, «мин портниха», дип. Мин шуның өчен сиңа квартирны арзан биргән идем. Ә сез бире, квартирга, кешеләр китерәсез икән. Хәзер бит, беләсегез, полиция бик строгий. Андый секретный барны белсәләр, штрафовать итәләр. Мин алай булганда квартирда тота алмыйм. Минем йортым честный йорт. Минем йортта андый эш булмасын. Ато чыгыгыз!

Сәрбиҗамал *(төсләре бозылып)*. Хозяин, мин андый кеше түгел, мин честный хатын. Ул кеше монда мине мыскыл итәргә генә кергән.

Хозяин. Ай-һай, алай булыр микән?

Сәрбиҗамал. Ул минем белгән, таныган кешем түгел. Ул туп-туры үзе өйгә басты да керде.

Хозяин. Эһем! Ул сезне белмәгәч, туп-туры ничек сметь итеп керсен? Ну, ярый. Вот менә сезгә шул, моннан соң өегезгә андый кеше китерә торган булсагыз, квартирны бушатыгыз. Хушыгыз. *(Чыгып китә.)*

Бишенче күренеш

Сәрбиҗамал ялгыз.

Сәрбиҗамал. Әй Раббым! Нихәл итим, күз алдымнан әллә нинди кара нәрсәләр йөри. Һәммәсе дә әллә нинди, мин белмәгән, мин ишетмәгән сүзләр сөйлиләр. Куркам, әллә нигә куркам. Бу эшләрнең ахыры да бер дә хәерле булмас төсле күренә. Кешеләре дә әллә нинди куркыныч, сүзләре әллә нинди ямьсез. Әнвәр тиз генә никах укытса, тиз генә бу пычрак көннәрдән котылсам... Һи Алла! *(Елый.)* Ичмасам, Мөгълифә карчык та килми. Хәзер килсә дә аннан да бер тиен дә файда юк. Конарсыз карчык. Күзләре үк әллә нинди куркыныч. Йөзенең өстендә каралар уйнап тора.

Ишек кагалар.

Кем ул анда?

Алтынчы күренеш

Мөгълифә, Сәрбиҗамал.

Мөгълифә *(ишектән кереп)*. Мин, кызым, мин. Кешенең әллә нинди вакытыдыр дип, басып кермичә тордым.

Сәрбиҗамал. Әйдә, хуш киләсең, минем нинди вакытсыз вакытым булсын? Минем ишеккә кем килсен?

Мөгълифә. Кем дисеңме? Һи, синең шикелле чибәр кызлар янына кемнәр килмәс? Килмәсә, үзең китерәсең килми торгандыр. Югыйсә синең бусагаңа килеп тезләнүчеләр күп булыр иде. Әле менә бүген, Әптерәшит бай мине күреп: «Зинһар, Мөгълифә әби, шул матур кызың белән мине бер генә күрештерсәнә, ни алсаң да ал, ни сорасаң да сора», диде.

Сәрбиҗамал *(төсләрен бозып)*. Мөгълифә әби, ул ни дигән сүзең инде тагын?

Мөгълифә. Ни дигән сүз булсын, матур кешегә кеше кызыкмыймыни? Әнвәр кызыкканны башка кеше дә кызыгыр. Аның бер дә гаебе юк. Әптерәшитнең аның акчасы Әнвәрнекенә караганда да күбрәк. Ул бик мулдан ычкындыра. Әнвәр шикелле саран бака түгел.

Сәрбиҗамал *(үзалдына)*. Аһ, монсы да әллә ниләр сөйли. Бәдбәхетләр! *(Мөгълифәгә)*. Әби! Куй ул юк сүзләреңне, уйнап сөйлисеңме ул сүзләреңне, чынлапмы?

Мөгълифә. Бер дә уйнап сөйләмим, уйлап сөйлим. Нигә аңа ул кадәр шаккаттың? Әллә аны бер дә дөньяда булмый торган эш дип белдеңме?

Сәрбиҗамал *(карынкы тавыш белән)*. Булмас!

Мөгълифә. Булмас ди, Әнвәр матур кызга кавышырга яратканны Әптерәшит тә яратыр. Әптерәшит тә Әнвәрдән бер дә ким егет түгел.

Сәрбиҗамал. Әби, дим, зинһар дип әйтәм, шаярып сөйләшеп кәефемне бозма әле, ансыз да инде бүген кәефем җитәрлек бозылды. Күз алларым караңгыланып тора. Башымның авыртканына, әйләнгәненә һич чыдар хәл юк.

Мөгълифә. Пахмиләдер. Берәрне җибәрсәң, хәзер бетәр.

Сәрбиҗамал *(күзләрен алакайтып, ачуланып карап)*. Нәрсә дисең?

Мөгълифә. Юк, әйтмим. Салкын тигәндер, дим. Берәр капсуль хин кабып җибәрсәң, хәзер төзәлеп китәр, дим.

Сәрбиҗамал. Әллә нинди сүз әйтәсең дип куркып киттем. Әллә нишләп кәефләрем китеп, эчләрем пошып тора.

Мөгълифә. Әй, куйсана юк сүзләреңне, яшь-яшь башың белән эч пошуы дигән нәрсә буласы, имеш. Пошса, ялгыз торганга поша торгандыр. Менә Әптерәшит белән дә белешләнсәң бик күңелле булыр, бер дә эчең пошмас. Тик ике яктан да имеп ятарсың.

Сәрбиҗамал *(ачуланып)*. Нәрсә дисең? Әллә оялмыйчы югыйсә миңа ир өстеннән ир тотарга кушасыңмы?

Мөгълифә. Нинди ир? Иреңнән аерылдың ич инде!

Сәрбиҗамал. Ник, Әнвәр ир түгелмени?

Мөгълифә. Әхмәтҗаның ир түгел идемени?

Сәрбиҗамал *(һаман ачуланып)*. Зинһар, әби, ачуымны китермә... мин бит... Әхмәтҗанны яратмыйдыр идем.

Мөгълифә. Әнвәрне яратасыңмы?

Сәрбиҗамал. Яратам шул, яратмасам анның өчен иремнән аерылмас идем.

Мөгълифә *(мыскыл иткән тавыш белән)*. Әнвәр дә сине яратамы? Әллә ни сине яратып, хатынлыкка да алып куймасын тагын!

Сәрбиҗамал *(еларга якын тавыш белән, ачуланып)*. Нәрсә миннән мыскыл итеп көләсең? Әллә алмас дип беләсеңме?

Мөгълифә *(һаман да истиһза итеп)*. Кем белә, бәлки, алыр да, синең өчен, бәлки, хатыннарын да аерыр.

Сәрбиҗамал *(каушый төшеп)*. Нинди хатыннарын?

Мөгълифә. Нинди хатыннарын булсын, синең шикелле үк ике аяклы, ике куллы хатыннарын.

Сәрбиҗамал *(гаять ачуланып һәм каушап)*. Булмас, ышанмыйм!.. Син... син... Ялганлыйсың!

Мөгълифә. Ышанма, ышанма, бер дә ышанма. Синең миңа ышануың һич кирәк түгел. *(Урыныннан торып, ишеккә таба борыла башлый.)* Бүген ышанмасаң, иртәгә, берсекөнгә, ул көнне дә ышанмасаң, аның икенче көненә ышанырсың әле.

Сәрбиҗамал *(кычкырып елый башлый)*. Ник... Син... алай булгач... белә торып мине... харап... иттең!.. *(Елый.)*

Мөгълифә *(явыз карау белән карап)*. Һе, менә тагы иске авыздан яңа сүз, мин ни эшләп сине харап итим?

Сәрбиҗамал *(елаган һәм карынкы тавыш белән, аяк тибеп)*. Син, йөзе кара... Син, бәдбәхет!.. Син харап иттең! Син котыртмасаң, мин аерылмыйдыр идем.

Мөгълифә. Тагы да юкмы! Күңелсезгә күлмәк киертмиләр! Һи, сөрелгән нәрсә! Мине елап куркытмакчы була. Куркырлар иде ди синең елавыңнан.

Сәрбиҗамал. Бәдбәхет! Дәҗҗал! Убырлы карчык! Чык моннан бар! Вон! *(Диванга килеп егыла. Елый.)*

Мөгълифә. Чыгам, чыгам. Кумасаң да чыгам. Ачыккач үзең үк чакырып китерерсең әле. Авызыңа салган сары майны хәзер йота белмәсәң, соңыннан үзең телләреңне салындырып ялынып йөрерсең әле. Кискән икмәк кире ябышмый ул. Бер сөрелгәч, әллә кайда китә алмассың. *(Тавышын үзгәртеп, истиһза кылып.)* Елама, кызым, елама, юри генә әйттем. Кирәк булганда мине ташлама, чакырт. Әптерәшиттән чибәрләрне дә табып бирермен. Хуш, сау бул! *(Истиһза кылып көлә.)* Һи-һи-һи! *(Чыгып китә.)*

Сәрбиҗамал. Бәдбәхет, убыр! Дәҗҗал. *(Диванга капланып елый.)*

Җиденче күренеш

Сәрбиҗамал ялгыз.

Сәрбиҗамал. Аһ! Нихәл итим, кая гына барыйм? Харап булдым, һай йөрәгем! Нихәл итеп бу хурлыкларга түзим? *(Елый.)* Һай, бәдбәхет карчык. Башыма шул гына җитте! Мин... мин... шул көнгә калдыммыни? Булмас, булмас! Мин бу хурлыкка түзә алмыйм. Үләм, бетәм! Әтием, әнием! Аһ, беттем, беттем! *(Диванга егыла. Елый.)*

Сигезенче күренеш

Әнвәр, Сәрбиҗамал.
Әнвәр ишектән килеп керә, исерек.

Сәрбиҗамал *(сискәнеп)*. Аһ! Ән... вәр!..

Әнвәр *(кулларын җәеп)*. Нихәл, җаным! Мине сагындыңмы? Кил, матурым, кил, күрешик. *(Кочакламакчы була.)*

Сәрбиҗамал *(кулларын этеп)*. Кит, кагылма, булмас...

Әнвәр. Ни булды сиңа, җаным, ә? Әллә үпкәләдеңме? Ә? Әллә мин озак килми торганга ташлады дип белеп үпкәләдеңме? Ә? Кил, җаным, кил, күрешик. *(Кочакламакчы була.)*

Сәрбиҗамал. Кит!.. Зинһар, кит!..

Әнвәр. Чү, чү, ни булды сиңа, ә? И, һи, һи, һи, һи! Сәрби миңа үпкәләгән. Сәрби, Сәрби, үпкәләмә. Менә сиңа бүләк алып килдем. *(Кесәсеннән бер тартма чыгарып Сәрбиҗамалга суза.)*

Сәрби *(тартманы бәреп төшереп)*. Юк, кирәкми...

Әнвәр *(тартманы алып, өстәленә куеп)*. Ярый, ярый, алма, үпкәң беткәч алырсың, синең әле әллә нәрсәгә кәефең киткән. Ә, тукта, менә миндә бер дару бар, кәефне бик яхшы китерә. *(Өстәлгә бер шешә коньяк чыгарып куя.)* Менә монсы авыз тәмләтергә кәнфит. *(Бер тартма конфет чыгарып куя.)* Менә бу кәефне бик яхшылата, кая, үзеңә дә бер стакан бир әле, эчеп җибәрик. Кәефең килсен.

Сәрбиҗамал. Әнвәр!..

Әнвәр. Нәрсә дисең, җаным? *(Янына килеп кочакламакчы була.)*

Сәрбиҗамал *(төртеп җибәреп)*. Килмә, зинһар, тимә... Әнвәр... Әйт, дөресен әйт...

Әнвәр. Нәрсәнең дөресен?

Сәрбиҗамал. Синең... синең... ничә хатының бар?

Әнвәр. Һи! Юкка борчыласың икән. Куй әле, зинһар, юк сүзләреңне. Әйдә, утыр әле. Менә бу шәп нәрсәне берәрне җибәрик әле. *(Шешәдән стаканга сала.)*

Сәрбиҗамал *(гаять каушап)*. Әнвәр, дим, җаным... Әйт... зинһар, әйт.

Әнвәр *(илтифатка алмаган булып, өстәл янына утырып)*. Әйдә, дим, эчик әле. Андый юк-бар сүзләр ни эшкә кирәк?

Сәрбиҗамал. Зинһар дим, Әнвәр... Әйт! Зинһар, әйт! Ничә хатының бар?

Әнвәр *(бөтенләй икенче якка карап, кулын селтәп)*. Кит, зинһар, юк-бар сүз белән башымны ватма.

Сәрбиҗамал. Зинһар, әйт, Алла хакы өчен әйт, әллә... ничәме?

Әнвәр. Әллә ничәме? Ни эшләп әллә ничә булсын? Йә инде, зинһар, әйдә, күңелле генә утырыйк әле.

Сәрбиҗамал. Ходай өчен әйт, ничә?

Әнвәр эндәшми.

Бер генәме?

Әнвәр эндәшми.

Әллә икәүме?.. Өчәүме?.. Мине аласыңмы?.. Кайчан аласың?..

Әнвәр һаман эндәшми.

Әллә... Әллә... бөтенләй алдалап кына... йөрисеңме? *(Елый.)*

Әнвәр *(стаканны алып эчеп)*. Нигә елыйсың?.. Алмасам сине ташлармын дип куркасыңмы? Минем сине генә туйдырырлык хәлем бар. Менә акча! Хатыным өч булса да...

Сәрбиҗамал *(күзләрен зур итеп ачып, аяныч кыяфәттә).* Өч булса да... Аһ, харап булдым! Дөрес икән! Алдандым, алдандым, беттем! *(Елый.)*

Әнвәр. Нәрсә алданган? Мин сине алдамам, Әнвәр диләр мине. Минем гомеремдә һичбер хатынны алдаганым юк. Һәммәсен дә ал да гөл итеп тотам.

Сәрбиҗамал. Әнвәр... Соң син мине алырлык булмагач, ник әйттердең? Ник аерттың? Ник мине харап иттең?

Әнвәр. Ничек мин аерттым? Ничек мин харап иттем? Сине ирең үзе аерды бит!

Сәрбиҗамал. Алмаслык булгач, ник алдадың?

Әнвәр. Мин бер дә алдамадым. Үзең яраттың. Үзең әйттердең. Үзең күрештең.

Сәрбиҗамал *(урыныннан торып).* Ничек? Мин яраттым? Мин әйттердем?

Әнвәр. Мөгълифә аркылы үзең әйттердең бит!

Сәрбиҗамал. Ходайдан бераз курык! Алла сакласын, мин ят иргә кеше кушып әйттерергә!

Әнвәр. Әллә мин әйттердемме?

Сәрбиҗамал. Әллә танмакчы да буласыңмы?

Әнвәр. Әллә миңа бәла дә такмакчы буласыңмы? Миңа хатын бетмәгән, кеше хатынына яучы җибәреп йөрергә.

Сәрбиҗамал *(ачуланып)*. Алдама!

Әнвәр. Бер дә алдамыйм, миңа хатын кытлыгы булганы юк. Син әйттердең, мин кабул иттем.

Сәрбиҗамал. Ялган!

Әнвәр. Ялган булса, хәерле булсын. Риза булсаң, бергә шулай торырбыз.

Сәрбиҗамал. Ничек?

Әнвәр. Ничек булсын, менә шулай, хәзергечә.

Сәрбиҗамал. Әллә миңа уйнаш итеп торырга кушасыңмы? Әллә мине уйнашчың итеп тотмакчы буласыңмы?

Әнвәр. Ә ничек кирәк соң? Әллә тагы сине бишенчегә алыйммы?

Сәрбиҗамал *(тәмам хәлдән таеп).* Булмас! Мин үлсәм... үләрмен... уйнашчы булып тормам!

Әнвәр. Булмаса, хәерле булсын. Миңа тагы табылыр.

Сәрбиҗамал. Сез... бәдбәхет... икән!

Әнвәр. Ансы кемдер!..

Сәрбиҗамал. Алдаучы, ялганчы, каһәр төшкән кешеләр икәнсез!

Әнвәр. Очень может быть!

Сәрбиҗамал. Моннан... соң... минем.... өемә... аяк та... басма!..

Әнвәр *(урыныннан торып).* Кирәге дә юк! Дөньяда чибәр син генә түгел! *(Тартманы кесәсенә сала.)* Алай бик чәпчемә.

Сәрбиҗамал. Алланың каһәре төшсен, сезгә... җир йотсын... сезне... *(Елый, диванга егыла.)*

Әнвәр. Чәнчел, кадал! *(Күкрәгенә сугып.)* Бу кесәдә акча бетмичә кыз бетмәс! *(Ишекне каты ябып чыгып китә.)*

Сәрбиҗамал. Аh, ah, ah, ah! *(Егыла, тавышы бетә.)*

Бүлмә караңгылана. Тышта күк күкрәгән тавышлар ишетелә. Яшен яшенли.

Актык манзара

Тышта бик каты күк күкри. Сәрбиҗамал, урыныннан сикереп торып, бер кулын әллә кая таба сузып, чәчләре тузгыган хәлдә «аh» дип кычкырып, бер почмакка барып поса. Яшен һаман ялтырап китә. Сәрбиҗамал, әллә нәрсәдән куркып, кире чигенә. Каршы тарафта диварда Әхмәтҗанның хыялы заһир була. Сәрбиҗамал куркып икенче почмакка поса. Куллары белән күзләреп каплый. Ачы аваз белән: «Әйем, әйем, әйем, кирәкми. Сукма! Кыйнама! Бармыйм, мин түгел, һай», дип иңрәеп төшә. Шул хәлдә бераз торгач, сикереп торып кулларын җәя: «Әхмәтҗан! Кил! Кил! Барам! Киләм! Барам!» — дип идәнгә сузылып егыла. Әхмәтҗанның сурәте югала. Җил сызгыра. Күк күкри, яңгыр ява башлый.

Пәрдә.

БАНКРОТ

ПЬЕСА 3 ПӘРДӘДӘ

УЙНАУЧЫЛАР:

Сираҗетдин Туктагаев, заһирда бик суфи күренә торган сәүдәгәр.
Гөлҗиһан, Сираҗетдинның хатыны.
Җамалетдин Туктагаев,
Камалетдин Туктагаев, Сираҗетдинның бертуган кардәшләре.
Хәдичә, Сираҗетдиннарга белеш тол хатын.
Нәгыймә, им-том итеп йөри торган карчык.
«Туганым», Гөлҗиһанның кардәш тиешле кешесе.
Гарифә,
Мәликә, кунаклар.
Мөхәммәтҗан-1 нче,
Закир, кибетчеләр.
Мөхәммәтҗан-2 нче.
Кибетче малай.
Гарәфи, Сираҗетдинның юлдашы.
Хәмди,
Мәрфуга, асраулар.
Гайнижамал,
Доктор һәм Мәскәү доверенныйлары.

Вакыйга Казанда.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Сираҗетдин Туктагаевның йорты. Яхшы итеп җыештырылган бай сымак бер өй. Сул якта контора өстәле, аның янында бер шкаф, уң тарафта диван, өстәл, креслолар. Стена буенда урындыклар, көзгеләр, ике тарафтан һәм түрдә ишекләр, ике як янда тәрәзәләр. Пәрдә ачылганда сәхнәдә бер кеше дә юк.

Беренче мәҗлес

Сираҗетдин ялгыз.

Сираҗетдин *(ишектән бик кызуланып кереп як-ягына каранып).* Бик яхшы булды әле, бер кеше дә юк икән. *(Өстеннән намаз тунын салып ташлап.)* Бер дә шаулама, эшләрнең һәммәсе дә минем файдага баралар әле. *(Кесәсеннән бер газета чыгарып.)* Менә бүген дә бик шәп хәбәрләр язганнар әле. *(Укый.)* «Әстерханнан менеп килә торган Кавказ Миркурий пароходының беренче классында килә торган юлчы — Тарабаров исемле бер бай — өстенә-башына бик яхшы киенгән бер кеше белән белешләнгән. Аның белән берничә мәртәбәләр чәйләр эчеп һәм бергә ашап килгәннәр. Кич белән чәй эчкән вакытта теге кеше Тарабаровның стаканына йоклата торган дару салып эчерткән. Тарабаровның һушы китеп йоклагач, янында алып бара торган унбиш мең акчасын алып, өстеннән каютын бикләп, үзе бер пристаньда төшеп калган». Шәп иткән бит, ә? Тарабаров йоклаган, диген, ә? Йоклаган шул, йоклаган. Бигрәк аңгыра нәрсә икән. Хәзерге заманда шул кадәр күп акчаны үзең белән бергә юлга алып чыгарга ярыймы соң! Юләр нәрсә, аны алдан сандыкка салып, кладавайга бикләп китәргә ярамаган икән. Кладавайга бикләп киткән булса, бер дә югалмас иде. Юләр икән шул, юләр. Юләрне чәчеп үстермиләр аны, ул үзе үсә. Ну, ярый, бик шәп булды әле, бу да бик шәп. Ярый, үзебезчә гәзитләр чыгуның файдасын

быел ук күрдем. Үзебезчә гәзитләр чыкмаса, мин әле ул фикерне кайдан уйлап чыгара алыр идем? *(Газетаны шкаф астына куя да, аннан бер кочак газета чыгарып.)* Менә алар монда никадәр! Боларның һәммәсендә дә шундый хәбәрләр тулып ята. Мин аларның монда талаучылары бер дә тотылмаганнарын гына сайлап җыеп куйдым. Миңа аның талаучылары тотылганнарының кирәге дә юк. Мине талыйсылары да юк һәм минем үз янымда акча йөртәсем дә юк. Янымда акча йөртергә мин юләр түгел. *(Газеталарны тыгып куеп.)* Барыгыз әле, сез шунда ятып торыгыз әле. Сез минем өчен бик кадерле нәрсәләр. Сез миңа никадәр зур гакыл бирдегез. Сез биргән гакылны шайтан үзе дә эзләп таба алмас. Коры көе генә, турыдан-туры гына, зарар иттем, кеше өстендә алачакларым бик күп китте, фәлән дип кенә шартлап булмый. Алай итеп кенә мәскәүләргә сумына ун, унбиш тиен генә биреп булмый. Аның мудасы да беткән, ышанмыйлар да. Ә болай булганда үзләренең дә күзләре акаер. Биргәнне тизрәк алып калырга тырышырлар. Ну, болай монда вакыт уздырып, озаклап торырга ярамый, тизрәк банкыга барырга кирәк. *(Шкаф астыннан бер кечкенә саквояжны чыгарып һәм аңа берничә төргәк кәгазьләрне салып.)* Барыгыз әле, сез шунда ятып торыгыз. Сезнең һәрберегез, бишәр йөз сумнан, барсы 49 мең тәңкә акча ди. Ну, инде вакыт җитә. *(Сәгатен чыгарып карап.)* Сәгать унбер булган, озакламый поездга төшәргә вакыт җитә. Сиңа әйтәм, сиңа әйтәм! Кая син, бире кил әле!

Икенче мәҗлес

Сираҗетдин, Гөлҗиһан.

Гөлҗиһан *(ишектән кереп).* Ай Алла, син кайткансың да икән. Мин белми дә торам. Теге якта сиңа юлга булыр дип кәтлит пешереп ятадыр идем.

Сираҗетдин. Мин хәзер банкыга барам, аннан акча алып кайтам, поездга төшәргә вакыт җитә, син нәрсәләрне тизрәк хәзерләп куй.

Гөлҗиһан. Хәзерлә дип, мин әллә нәрсәләр хәзерләмим: юлга чәй, шикәр, ике алма бәлеше, бер табак сумса, бер тавык гөбәдиясе, ике чебеш хәзерләдем. Аннан ары менә хәзер кәтлит пешерәм. Шулар җитәр бит?

Сираҗетдин. Ярар, җитәр. Комган белән чәйнекне онытма. Югыйсә юлда бик уңайсыз була. Аннан соң, теге бохар намазлыгын да куй.

Гөлҗиһан. Ә, кара әле, хәтеремдә дә юк икән, намазлык дигәч, исемә төште, анда сиңа ничә пар күлмәк кирәк булыр?

Сираҗетдин. Мин анда бик озак тормыйм, куй шунда бер-икене. *(Контора өстәленең тартмасын актара.)*

Гөлҗиһан. Мин өч пар күлмәк, ике сөлге, бер пар эскәтер, ике пар аяк чолгавы, өч тастымал куйдым. Шулар җитәр бит?

Сираҗетдин. Ярар, җитәр. Ләкин тизрәк хәзерлә. Мин хәзер кайтам, мин кайтуга һәммә нәрсә хәзер булып торсын. *(Бер кечкенә дәфтәрне тартмадан алып кесәсенә салып, өстенә киенә дә, кечкенә саквояжны алып, чыга башлый.)*

Гөлҗиһан. Берәр калай савыт белән варение дә куйыйммы?

Сираҗетдин. Ансы булмаса да ярар. *(Чыгып китә.)*

Өченче мәҗлес

Гөлҗиһан ялгыз.

Гөлҗиһан. Әй харап булдым, сорарга да онытттым. *(Ишеккә тиз генә барып, ишекне ачып.)* Кара әле, сиңа әйтәм, нинди көрпәне куйыйм, зурынмы, кечкенәнеме? Юрган куйыйммы, адиалмы? *(Ишекне ябып.)* Йә ярар инде, ишетмәде. Әле онытмаска кирәк, Мәскәү өстендә бер-ике табын хатыннар уздырып алырга кирәк. Инде, мәҗлес уздырмаганга әллә никадәр булды. Мәкәрҗә өстеннән бирле бер табын да мәҗлес уздырганым юк. Гыймран Хаҗи Газизәсе Мәскәү өстендә сигез табын хатыннар уздырды. Безнекенең һаман ужуы бетми, «уздырырсың әле», ди. Мәскәүдә анда әйбер бик арзан була, ди. Бер көннәрдә Гыймран Хаҗи Газизәсе ике йөз илле тәңкәгә бик киң ике алтын беләзек алып кайткан, күрсәң, матурлыгына исең китәр. Мин дә бер брушка алып кайтырга әйтим әле.

Дүртенче мәҗлес

Гөлҗиһан, Хәдичә.

Гөлҗиһан. Әйдүк, Хәдичә абыстай, хуш киләсең!

Хәдичә. Исәнме, Гөлҗиһан, исән генә торасыңмы?

Гөлҗиһан. Аллага шөкер. Әйдә, Хәдичә абыстай, түрдән уз.

Берсе диванга, берсе креслога утырып дога кылалар.

Хәдичә. Әйтүең-нитүең юк, синең Сиражетдиның Мәскәүгә бара икән ич.

Гөлҗиһан. Әйе шул, хәзер озакламыйча бакзалга төшә.

Хәдичә. Мин дә шуны ишетеп, китеп-нитеп бармасын дип, ашыга-ашыга килдем. Аңа әйтеп җибәрәсе йомышым бар иде.

Гөлҗиһан. Нинди йомыш?

Хәдичә. Нинди йомыш дип инде, әллә нинди зур йомыш түгел! Без, Мәргубнең кызы Фатыйманы кияүгә бирмәкче булабыз бит. Минзәлә кайткач, туйларыбыз буласы. Шуңа бер пар чиккән өстәл эскәтере, дүрт намазлык, аннан соң берничә пар аяк чолгаулары кирәк буласы иде. Шуларны барган юлы Сиражетдин Мәскәүдән алып кайтып бирмәс микән дип килгән идем.

Гөлҗиһан. Алып кайтыр, ник алып кайтмасын? Бик авыр хезмәт түгел ич ул.

Хәдичә. Зинһар инде алайса бер юлга, сүз тыңлап кына, шуларны алып кайтып бирсен инде. Менә шуңа дип илле тәңкә акча да алып килгән идем. Җитмәслек булса тагын үз яныннан бераз кушып булса да алып кайта күрсен. Кайткач исәпләшербез. Зинһар инде яхшыны ала күрсен, кеше арасында оятка калырлык була күрмәсен. Безнең үзебезнең барып алырга ир-атыбыз да юк. Әле инде алтын сәгатьне дә моннан гына алмакчы булдык.

Гөлҗиһан *(акчаны алып)*. Ярар, әйтермен, алып кайтыр. Нәрсәләр кирәк дигән идең әле?

Хәдичә. Нәрсәләр икәнен менә яздырып алып килгән идем. *(Бер кәгазьне чыгарып бирә.)* Зинһар инде тыңлый күрсен!

Гөлҗиһан. Яхшы, яхшы, алып кайтыр.

Хәдичә. Хуш, Гөлҗиһан, сәламәт булып торыгыз, Аллаһ Тәгалә хәерле сәфәрләр бирсен.

Гөлҗиһан. Хәзер китәргә ашыга, шуның өчен инде сине хәзер утыр дип тә кыстый алмыйм.

Хәдичә. Юк, юк, кирәк түгел, юк сүзне сөйли күрмә. Утырган вакыт та булыр әле. Мәскәү өстендә, Алла бирсә, үзең рәхим ит. Ярый, хуш, сау бул! *(Чыгып китә.)*

Гөлҗиһан. Хуш! *(Озатып кала.)*

Бишенче мәҗлес

Гөлҗиһан ялгыз.

Гөлҗиһан. Намазлык димәктән, үземнең дә хәтеремә килмичә тора икән әле, үзебез өчен дә чиккән постау эскәтерләр, яхшы плүш тә әйтермен дигән идем. Бер көннәрне Мәңгәр Йосыфларның ишек чаршауларын күреп исем китте. Мәскәүдән алып кайтканнар. Бөтенләй менә, алтынлаган нәрсә төсле, җылык-җылык итеп ялтырап тора. Ул кәнәфиләрен, урындыкларын күрсәң, исең китәр, һәммәсен берочтан хәзерләгәннәр. Беркөн үзенә әйткән идем: «Без дә шундыйны алыйк», дип, «Тукта, байыйк әле, баегач, алып кайтырмын», ди. Без кайчан баербыз әле, баеганчы көтеп торсаң, ул вакыт тагын әллә нинди матурлары килеп чыгар.

Асрау *(ишектән кереп)*. Абыстай, Нәгыймә әби килгән, монда гына чыгып керсен әле, ди.

Гөлҗиһан. Ярар, хәзер чыга, диген.

Асрау чыгып китә.

Мәскәү өстендә тамыр кайнаттырып эчә торган идем. Шуны кайнатып бирергә дип килгәндер әле. *(Чыгып китә.)*

Алтынчы мәҗлес

Сиражетдин ялгыз.

Сиражетдин *(ишектән кызуланып кайтып керә, өстен чишенеп ташлап)*. Һәммәсе дә мин теләгәнчә булды. Барсына да бишәр йөз сумлык акчалар алдым. «Андый акчалар ни эшкә кирәк соң алар?», диләр. «Акчаны үзем белән алып барам, шуның өчен кирәк» дигән булам. Фидыр Иванович әйтә: «Айһай, Сиражетдин Гыйлаҗетдинович, хата кыласың икән. Хәзерге заманнарда акчаны үзең белән йөртү апасны бит, пиравindependent белән генә җибәрергә кирәк иде», ди. *(Өстәл тартмасыннан әллә нәрсә эзли.)* Ничава, дим, Алла кушмаган эш булмас, дим. Мин бит мөселман кеше, дим. Мөселман кеше ул андый юкбар эштән курыкмый, дим. Миңа нигә куркырга? Аны кладавайдагы тимер сандыктан кем килеп урлый ала? *(Өстәл тартмасыннан ачкыч алып, саквояжны шкафка куеп, кесәләрендәге акчаларны бераз чыгарып, яңадан тыгып куеп.)* Әйдәгез әле сез, акчалар, мин кайтканчы кладавайда бик һәйбәтләп, тынычлап кына ятып торыгыз әле. Эшне төзәтергә, бәлки, сез артыгы белән җитеп торырсыз. *(Чыгып китә.)*

Җиденче мәҗлес

Гөлҗиһан, Нәгыймә.

Нәгыймә. Мин Сираҗетдинны киткәндер дип белгән идем, ялгыш иртәрәк килгәнмен икән.

Гөлҗиһан. Килсәң ни булган, син аннан кача торган кеше түгел бит?

Нәгыймә. Әйе шул, кызым, Сираҗетдин бит ул минем балам шикелле кеше. Рәхмәт инде аңа, мине һичбер вакытта да хәтереннән чыгармый. Закатыннан да, нәзер-ниазларыннан да һичбер вакыт коры калдырмый. Әле узган Мәскәүгә баруында да: «Мә, әби, хуҗа Баһаветдин рухына багышлап дога кылырсың», дип, илле тиен садака биреп киткән иде. Елый-елый хәер догалар кылдым, рәхмәт яусын инде аңа. Дәүләтенең дөнья вә ахирәт игелеген күрсен. Мин һәрвакыт догада гына торам. Безнең шикелле ятим карчыкларны зурлаган өчен инде Алла үзе зурласын.

Гөлҗиһан. Амин!

Нәгыймә. Кызым, инде «садака бирде» дигәч тә, мин аны болай гына әйтәм. Син тагы, «бүген дә шулай садака өмет итеп килгән икән», дип уйлый күрмә. Аннан-моннан әйтүем түгел. Инде моңа кадәр биргәннәрен дә Алла үзе кабул итсен.

Асрау керә.

Асрау. Абыстай, син ул чебешләрне кайсы кәрзинкәгә салырга дип әйткән идең?

Гөлҗиһан. Кайсы кәрзинкәгә булсын, капкачлы түгәрәк кәрзинкәгә. Кеше әйткәнне яхшылап колагыгыз белән тыңламыйсыз да аннан ары тик миегез череп йөри. Күлмәкләрне хәзерләдеңме?

Асрау. Юк әле.

Гөлҗиһан. Һи, аңгыра нәрсәләр! Хәзер бит абзаң кайтыр вакыт җиткән. Бакзалга төшәргә кызуланып йөри. Үзең карамасаң, бер эшне дә юньләп эшләүче кеше юк. Нәгыймә абыстай, син бераз утырып тор әле, мин чыгып шул нәрсәләрне генә рәтләп керим әле.

Нәгыймә. Ярар, кызым, бар. Минем өчен эшеңнән кала күрмә.

Гөлҗиһан чыгып китә.

Сигезенче мәҗлес

Нәгыймә ялгыз.

Нәгыймә. Биргән кешегә Алла бәхетне учлап биргән. Бирмәгәнгә бер тиен дә юк. Әле мин белгәндә генә Сираҗи кышкы суыкта бер кат юка бишмәт белән калтырап туңып йөри торган бер кибетче малай иде. Аз арада гына нинди баеды да китте. Әүвәлге йорты да нинди яхшы һәйбәт йорт иде. «Базарга йөрергә ерак», — дип, анысын сатты. Хәзер инде Сираҗи зур пулатлы бай булды. Хәзер инде Сираҗиның ялтыраган көмеш көпчәкле ризиновыйларда киерелеп утырып йөргәнен күрсәң, танымассың да. Ризиновыйларның көпчәкләре җылык-җылык итеп тора. Карарга күз чагыла. Ризиновыйның шиннәре бүрәнә юанлыгы бар. Мескен Сәлимә генә бу рәхәтләрне күп күрә алмады. Үлеп китте. Берәү үлә, икенчеләре көн күрә. Ни эшләмәк кирәк соң, әҗәлдән котылып калыр хәл юк шул. Берәүнең бәхетенә икенче кеше керә алмый. Яшь хатын бәхете инде. Бичара Сәлимә яхшы хатын иде. Килгән саен учлап-учлап чәйшикәрләр биреп җибәрәдер иде. Куркулыкларны да бик еш койдырадыр иде. Хәер, әле Гөлҗиһан да минем өчен файдасыз түгел. Әледән-әле тамырлар кайнаттырып ала. Тукта әле, мин тагы утырып бу якта авызымны ачып, юл садакасыннан колак кагып калмыйм. Сираҗи китеп-нитеп бармасын. Чыгыйм әле. *(Чыгып китә.)*

Тугызынчы мәҗлес

Сираҗетдин, Гөлҗиһан, соңра Нәгыймә.

Сираҗетдин *(ишектән кереп язу өстәле янына барып, кечкенә дәфтәрне өстәл тартмасына салып).* Инде эш тәмам булды. *(Ишек янына барып.)* Кара әле, сиңа әйтәм. Бире кара әле.

Гөлҗиһан керә.

Нихәл, нәрсәләрне хәзерләп бетердеңме? Миңа китәргә вакыт.

Гөлҗиһан. Хәзерләдем.

Сираҗетдин. Бик яхшы алай булса. Кая, миңа бик яхшы таза аякчулар китер әле.

Гөлҗиһан. Ни эшлисең ул аякчулар белән? Мин кичә генә аякчулар биргән идем бит.

Сираҗетдин. Бар әле, син, тизрәк китер. Поездга соңга калам. Ни эшкә икәнен соңыннан күрерсең.

Гөлҗиһан чыгып китә.

Эшне шулай итеп бик ныгытып пешереп эшләргә кирәк. Бер дә кеше шикләнерлек булмасын. *(Шкафтан саквояжны алып.)* Менә болар инде акчалар ди. Аларны югалмасын өчен бик яхшылап балтырга чорнарга кирәк. *(Аякларын чишенә башлый.)* Бераз йөрәк сикерә сикерүен дә, шулай да булса

серне бирергә ярамый. Нык торырга кирәк. *(Каты гына итеп тамагын кырып, киемнәрен төзәтеп үзенә канәгатьле бер кеше кыяфәте биреп куя.)* Менә шулай. Бер дә серне бирмә, нык тор.

Гөлҗиһан керә.

Гөлҗиһан. Менә аякчулар китердем. Бу аякчуларың да ак ич әле.

Сиражетдин. Мин сиңа әйтәм бит «соңыннан аңларсың», дип. Менә бу кәгазьләр акча булыр. Боларда кырык тугыз мең тәңкә, аңладыңмы? Кырык тугыз мең тәңкә акча бар.

Гөлҗиһан. И Ходаем! Кая әле? *(Бер төргәкне алып ачып карамакчы була.)*

Сиражетдин. Чү-чү-чү! Тия күрмә! Мин аларны бик спайлап юка итеп төреп куйдым. Чуалтма. *(Төргәкле кәгазьләрне ала. Халыкка карап.)* Бөтенләй эшне боза язды. *(Гөлҗиһанга.)* Менә аларны шушылай итеп, бик һәйбәтләп читек балтырына батырабыз. *(Төргәкләрне икешәр-икешәр итеп, балтырларының ике ягына куеп, аякчу белән чорный башлый.)* Бар, син, кара әле, ишекләр яхшы ябылганмы? Анда ишек ярыгыннан карап торучылар булмасын!

Гөлҗиһан *(ишекләрне барып карап).* Юк, бернәрсә дә юк, һәммәсе дә бик яхшы ябылган. Кара әле, сиңа әйтәм, ул соң акчаларыңны читек балтырыңнан төшереп, югалтып харап булмассыңмы? Әллә нишләп күңелем шикләнә. Шул саквояжга гына салсаң тагын да яхшырак булмасмы? Бу саквояжның биге дә бар.

Сиражетдин. Һи, хатын, хатын, синең бер дә башың йөрми икән. Соң шул саквояжны урласалар? Ул вакытта ни эшләрсең? Ул бит кечкенә нәрсә, күтәрерләр дә алып чыгып китәрләр. Ә син акчадан колак кагып калырсың.

Гөлҗиһан. Хәер, инде ансын үзең беләсең. Шулай да ул кадәр күп акчаны читек балтырына гына кую, әллә ничек, бик куркынычлы шикелле тоела.

Сиражетдин. Тәкъдирдә язылмаган булса бернәрсә булмас. Бая банкыда Фидыр Иваныч та шулай дип әйткән иде. Мин әйттем: мин мөселман кеше, тәкъдиргә ышанам, дидем. «Эты», дидем, «судба», дидем. «Судбада язылмаса, бернәрсә дә булмас», дидем. Фидыр Иваныч, башын селкеп, бик гаҗәпләнеп калды. *(Киеп бетерә.)* Нихәл, бик юан булмадымы? Тыштан бик беленеп тормыймы?

Гөлҗиһан. Юк, алай зарарлы түгел, бик беленми.

Сиражетдин. Кая инде алайса әйберләрне чыгарсыннар. Поездга төшәргә вакыт. Закирны дәшсеннәр, әйберләрне күтәреп чыгарыр. Кара әле, син минем акчаны читек балтырына батырганны бер кешегә дә сөйли күрмә. Бу чагында бер дә кешегә ышанproblem хәл юк.

Гөлҗиһан. Алла үзе сакласын. Кешегә сөйләргә мин юләр түгел.

Гөлҗиһан *(ишекне ачып).* Кая, абзагызның багажларын чыгарыгыз.

Ишектән асрау белән Закир багажларын күтәреп керәләр.

Закир. Абзый, менә шулай итеп бәйләгән идем, ярармы?

Сиражетдин *(нәрсәләрне карап)*. Ярар, яхшы бәйләгән. *(Гөлҗиһанга.)* Кирәкле нәрсәләрнең барсы да хәзерләнгәнме?

Гөлҗиһан. Хәзерләнгән, хәзерләнгән. Бер мендәр, көрпә, адиал куйдым. Комганны менә бу капчыкка тыктым. Өч пар күлмәк, ике сөлге, өч тастымал, бер пар аякчу, намазлык, кичке күлмәк, һәммәсен дә куйдым...

Сиражетдин. Чәйнек, чынаяк?

Гөлҗиһан. Куйдым, куйдым, аларны да куйдым. Бер пычак, балкашык, тоз — һәммәсен дә куйдым. Юлда ашарга унике кәтлит, ике алма бәлеше, бер табак сумса, бер тавык гөбәдиясе, ике чебеш хәзерләдем. Менә алар бу кәрзинкәдә булыр. Чәй-шикәрләр дә шунда. Бер савыт белән варение дә куйдым. Юл йөргәндә ашалыр әле, әрәм булмас.

Сиражетдин. Ярый, бик яхшы. Закир, бар, син тизрәк әйберләрне атка чыгарып сал.

Закир күтәреп чыгып китә.

Йә, әйдә, Аллага тапшырдым инде, дога кылыйк. Өйгә яхшы күз-колак була күр. Кибетчеләр, «абзый өйдә юк» дип, иркенләп йөрмәсеннәр. Вакытында кайтып, вакытында кибеткә чыксыннар. Кич белән капканы бикләтеп ачкычны үз яныңа ал. Кич белән чыгып йөрмәсеннәр.

Гөлҗиһан. Ярый, Алла боерса.

Сиражетдин. Йә, ярый, башка йомыш-юл юкмы инде?

Гөлҗиһан. Ә, хәтеремдә дә юк икән, онытып кала яздым. Бая Хәдичә абыстай килгән иде. Мәргубә кызы Фатыйманы кияүгә бирмәкче булалар икән. Минзәлә кайткач, туйлары буласы ди. Шуңа эскәтер, намазлыклар, тагын әллә нәрсәләр кирәк буласы икән. «Зинһар, Сиражетдин шул йомышларны гына йомышлап кайтсын ла» дип, илле тәңкә акча калдырып киткән иде, менә акчасы, менә язуы.

Сиражетдин *(халыкка карап)*. Ишкән икән! Мине чынлап та Мәскәүгә бара дип белә торганнардыр. *(Чырайларын сытып.)* Алар артыннан йөрергә минем эшем беткәнмени? Минем үз эшләрем дә күп. Башка кеше тапмаганнар икән.

Гөлҗиһан. «Әманәт җан саклар» ди. Бер юлга гына тыңларсың инде. Мин аңа алып кайтыр дип ышандырып калдым.

Сиражетдин. Ярар, хәерле булсын инде. Вакытым булса, алып кайтсам кайтырмын тагы.

Гөлҗиһан. Аннан соң тагы шуны да әйтермен дигән идем. Мәскәүдә анда нәрсә бик очсыз була ди. Барган көе шуннан бер-ике генә чиккән постау эскәтер белән ишек чаршавы өчен яхшы плүш алып кайтсаң бик яхшы булыр иде. Плүш чаршау бик матур була икән. Беркөн Мәңгәр Йосыфларда күргән идем, алар Мәскәүдән алып кайтканнар икән. Бик матур, кәнәфиләрен, урындыкларын да — һәммәсен берочтан шуның белән тышлатканнар.

Сиражетдин. Яхшы, ярый, вакыт тисә, алып кайтырмын.

Гөлҗиһан. Әле шуны да әйтермен дигән идем: Гыймран Хаҗи Газизәгә бик һәйбәт, бик киң алтын беләзекләр алып кайткан икән. Минем беләзекләрем күп, юньле, яхшы брушкаларым гына юк. Шунда, бер барган көенчә, яхшырак бер брушка да алып кайт!

Сиражетдин. Яхшы, ярый, вакыт тисә, алып кайтырмын. Йә, дога кылыйк инде. Поездга соңга калам.

Гөлҗиһан. Йә, ярый.

Дога кылырга утыралар.

Нәгыймә *(акрынлап ишектән кереп)*. Ярабби Ходаем, тәүфикълы, тәлигатьле гомерләр насыйп ит. Байлык, шатлык белән көн күрергә, шатлык, рәхәтлек белән йөреп кайтырга насыйп булсын. *(Урындыкка утыра.)*

Дога кылалар.

Сиражетдин. Исәнме, Нәгыймә абыстай? Син монда идеңмени?

Нәгыймә. Әйе, улым, монда. Син Мәскәүгә китә дигәч, күрешеп калыйм, дидем.

Сиражетдин *(кесәсеннән бер көмеш акча чыгарып биреп)*. Яхшы, Нәгыймә абыстай. Хәер-фатыйхада булыгыз инде.

Нәгыймә. Рәхмәт, улым, рәхмәт. Сәламәтлек, шатлык, куаныч белән күрешергә насыйп булсын. Бай бул, улым! Баеп кайт. Минем шикелле ятим карчыкларны куандырган өчен сине Алла үзе куандырсын.

Сиражетдин. Хуш инде, әби, хуш, Гөлҗиһан. *(Гөлҗиһан белән күрешә.)*

Нәгыймә. Хуш, улым, хуш. Исән-сау йөреп кайт.

Сиражетдин чыгып китә, Гөлҗиһан озата чыга.

Унынчы мәҗлес

Нәгыймә, соңра Гөлҗиһан, соңра асраулар.

Нәгыймә *(кесәсеннән акчасын алып карап)*. Ярый, ярый, хәерле сәфәр булсын. Бөтенне яудырган икән. Ахры, бу араларда файданы яхшы итә башлагандыр. Гөлҗиһан керсен дә инде, аннан ары акрынлап кайтырмын. Бәлки тамыр кайнатырга акча да бирер әле.

Гөлҗиһан кереп тәрәзә саен карый.

Нихәл, кызым, озаттыңмы? Ярый инде сәламәтлектә, шатлыкта йөреп кайтсын.

Гөлҗиһан *(тәрәзәдән башын алып)*. Киттеләр, Мәскәү өстендә дүрт-биш табын хатыннар уздырып алырмын дигән идем, үзеннән сорап калырга аз гына хәтеремнән чыкмаган, озата чыккач, өй алдында гына исемә төште.

Нәгыймә. Яхшы, яхшы, кызым, бик яхшы. Шулай байлыгыгызның кадерен белеп калыгыз. Хуш, сау бул, кызым, кайтыйм инде.

Гөлҗиһан. Тукта, китми тор, чәй эчәрбез. Ашны берсекөнгә үк уздырып алам. Асрауларга өйләрне җыештырырга гына кушыйм да, аннан ары чәй эчәрбез. Гайниҗамал, Мәрфуга, Хәмди! Керегез әле монда!

Асраулар керәләр.

Асраулар. Нәрсә, абыстай, ни дисең?

Гөлҗиһан. Менә абзагыз сезгә юл садакасы биреп калдырды. *(Бирә.)* Хәмди, син теге бүлмәгә безгә чәй әзерлә. Мәрфуга, син аш пешерүче хатынга бар. «Абыстай берсекөнгә биш табын гына хатыннар уздырам, бүген үк хәзерләшергә килсен», дип әйтте диген. Син, Гайниҗамал, кибеткә төш тә Мөхәммәтҗанга әйт: хәзер биш табынлык записка язып менгерсен. Аннан кайтышлый Бәдри Мәфтухасына төшеп әйт: өйләр җыештырырга килсен. Бар, тиз булыгыз! Аңладыгызмы?

Асраулар. Аңладык, аңладык.

Чыгып китәләр.

Гөлҗиһан. Әйдә, Нәгыймә абыстай, теге якка. Чәй эчәрбез. Аннан, сиңа тамыр кайнатырга акча да биреп җибәрермен. Берсекөнгә ашка син дә килерсең. Онытма, яме?

Нәгыймә. Ярар, кызым, ярар. *(Тора башлый.)* Алла! Ай! Билләрем авырта. Картлык.

Чыга башлыйлар.

Пәрдә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Беренче пәрдәдәге зал. Ак эскәтерләр ябылган өстәлләр хәзерләнгән. Түрдәге сәгать икенче ярты булган.

Беренче мәҗлес

Нәгыймә ялгыз.

Нәгыймә *(ишектән чирекле шешә белән саргылт төстә сыек бер нәрсә күтәреп керә).* Уф Алла, арып беттем. *(Шешәне урындыкка куеп, башыннан шәлен сала.)* Бүгенге мәҗлескә килгәнче тизрәк өлгерсен дип алып килдем. *(Шешәне селкеп.)* Йөзе кара, бер дә күбекләнми. Тизрәк әчесен, тизрәк төнәсен дип, трахтир сырасын ике шешә итеп салган идем, алай да әле әчеп җитмәгән. Монсы кыйммәткә төште: егерме тиенгә тамыр алдым, ике шешә трахтир сырасы, ярты кадак шикәр алдым. Мин кайнаткан тамырны бай хатыннары бик яраталар. «Синең кулың бик шифалы, эчеп җибәргәч тә бөтен тамырларга китә, тәмам изелдереп йоклата» диләр. Трахтир сырасын күбрәк салсаң, аның өстенә актан да бераз тамызсаң, йоклату гына түгел, җырлатыр да ул. *(Шешәне алып.)* Тукта әле, моны кая булса да бер җиргә яшереп куярга кирәк. Йә кунаклары-ниләре килеп күрерләр. Бай хатыннары алар, бер дә серләрен кешегә сиздерәселәре килми. *(Шешәне диван астына яшереп.)* Аларның баш ярылса бүрек эчендә, кул сынса җиң эчендә була. *(Икенче ишектән чыгып китә.)*

Икенче мәҗлес

Гөлҗиһан белән «Туганым».

Гөлҗиһан *(«Туганым» белән ишектән кереп)*. Туганым, зинһар инде син булыша күр. Бер дә күз-колак булырлык кешем юк. Син, зинһар инде, шунда рәтләп, кунакларны карап утырта күр. Гарифә кодагый түбәнгә кала күрмәсен. Бик үпкәчән, бик гаепчән кеше. Түбәнгә калдырсаң, күзенә күренгән бер кешене дә калдырмас, һәммәсенә сөйләп йөрер. Аны менә бу табынга, түргә утыртасы.

«Туганым». Ярар, ярар.

Гөлҗиһан. Аннан ары, аның менә бу ягына, Гариф хаҗи хатыны Мәликәне утыртырсың. Аларның икесенең берсе-берсе белән серләре бик килешә.

«Туганым». Һи, алар, бер-берсен күрсәләр, бер дә сөйләшеп туя алмыйлар. Икесе дә нәкъ тел бистәсе.

Гөлҗиһан. Шулай шул, икесе бергә килсәләр, бөтен шәһәрдәге кешене элеп алалар да, селкеп салалар. Шуның өчен бер дә аларның теленә керәсем килми. Алар менә шунда утырырлар.

«Туганым». Ярар.

Гөлҗиһан. Гарифә кодагыйның бер ягына Хаммат Әхмәтҗанының хатыны Хәдичә кодачаны утыртырсың. Монсына Гәстинный Салих хатыны Рабиганы утыртсаң да ярар. Әптери Хәйрулласының хатыны менә монда, түбән утырыр.

«Туаным». Ярар, ярар.

Гөлҗиһан. Әнимай Ибрае, Самовар Кәрим, Кылтын Гарәфи, Чатан Хафиз хатыны шикелле бер төрлерәк кешеләрне теге якка табынга утыртырсың; аларга өстәл булмаса да ярар. Үзләре дә әллә кем түгел әле. Әнимай Ибраеның хатынын бөтенләй чакырмыйм да дигән идем әле, үзенә кардәш тигәнгә күрә, чакырмый калдырырга яхшысынмадым. Бер көннәрдә кызлар җыены җыйган, шунда, күршедә тора торып, мине утыртып калдырган. Бөтенләй менә җен ачуларым чыкты.

«Туганым». Тумачи җиңгине кайда утыртыйм?

Гөлҗиһан. Тумачи җиңгиләр, Апак абыстайлар алар — үз кеше. Алар урын булса теге якка утырырлар, урын булмаса тагы калып та торырлар. Соңыннан утырырлар. Камилә туганым да теге якка табынга утырыр. И валлаһи, бу асрауларга ышансаң, һичбер эшне юньләп эшләмиләр. Кара инде бу урындыкларны, чат тузан. Өй җыештыруларының һичбер элә-танагы юк. *(Ишекне ачып.)* Хәмди, кая миңа бер кара сөлгеме, чүпрәкме бир!

«Туганым». Фатыйма тудык кайда утырыр?

Гөлҗиһан. Фатыйма тудык? Һә! Борын астыннан китеп торыр әле. Мин аны чакырмадым.

«Туганым». Ни эшләп?

Гөлҗиһан. Теле бик озын, шуның өчен.

Асраулар сөлге китереп бирә.

(Асраугa.) Сезнең ахры инде бөтенләй күзегез үк чыккандыр. Күзегез чыккан булмаса, менә бу тузаннарны күрер идегез. Бар, эшеңдә бул! Шәрифә остабикәгә ат җибәрсеннәр!

Хәмди. Ярый. *(Чыгып китә.)*

Гөлҗиһан *(тузаннарны сөрткәләп, сүзендә дәвам итә).* Беркөнне Нәгыймә абыстайга дөньяга килмәгән сүзләр сөйләп җибәргән. Мине бөтенләй эреткән дә череткән: бичара Сираҗи бик бәхетсез икән, бәхетле булса, ул бер дә Гөлҗиһанны ала торган егет түгел иде, ди икән. Мине, Сәлимә үлгәч, үзе өфе-төфеләр китереп, яучы җибәреп Сираҗига ялынып барды, ди икән. Гөлҗиһан ул Сәлимә туганымның кисеп ташлаган тырнагына да торырлык түгел, өфе-төфеләр итеп-итеп, ярап тора инде шунда, дип әйтә ди. Алла боерса, мин аны бусагамнан да атлатмам!

«Туганым». Аның инде бер дә теле-теше тимәгән кешесе юк. Кемне күрсә, шуңа бәйләнә. Шуңа күрә үзе дә кибеп, корып беткән инде. Им-том белән генә тора. Алар былтыр Уша башына җыенга кайтканнар иде, шунда, салып куйган җирендә, бөтилеген онытып калдырган. Аны Фәхри абыйның хатыны алып актарып караган. Эчендә бер дә юк нәрсә юк ди: төргәк-төргәк чәчләр, елан мөгезләре, һөдеһөд тиреләре — һәммәсе дә бар, ди.

Хәмди *(ишектән кереп).* Абыстай, Гаян остабикәнең асравы кергән, аларның ашлары бүген микән, иртәгә микән, дип әйтә, ди.

Гөлҗиһан. Син нәрсә дидең?

Хәмди. Бүген дидем. Миңа биргән запискаларында иртәгә дип язылган, Гыймади муллаларга биргән запискаларында бүген, дип язылган дип әйтә, ди.

Гөлҗиһан. Ул ни дигән эш икән, туганым? Әгәр дөрес булса, харап булдык! Әгәр бүтән кешеләргә дә шулай язылган булса, хур булдык! Ул нинди эш икән! Мөхәммәтҗан мондамы?

Хәмди. Монда. Әле генә өндәүдән йөреп кайтты.

Гөлҗиһан. Бар, әйт, монда керсен!

Асрау чыгып китә.

Үзең карамасаң һичбер эшнең рәте юк. Кара инде монда, табынга тоз савыты да куймаганнар. Туганым, бар, син генә чыгып, тоз савыты гына алып керсәнә. Алакайган күзләр, шуны күрмиләр.

«Туганым». Ярый. Тоз савытларыгыз кай төштә?

Гөлҗиһан. Шунда асраулардан сорарсың, бирерләр.

«Туганым» чыга башлый.

Ай Алла, харап булдык. Күзләре чыккан нәрсәләр, бу табынга тишек эскәтер җәйгәннәр. Шулкадәр әйтеп кулларына тоттырып бирдем, «Бу тишек эскәтерне остабикәләр табынына җәясе» дип. Сүзне һич колаклары белән тыңламыйлар. Туганым, зинһар, тиз генә монсын да алмаштырып җәя күр. И Ходаем, кунаклар килер вакыт җиткән, безнең табыннар да хәзерләнеп җитмәгән. И Раббым, үтте үзәгемә шул асраулар!

Тәлинкәләрне алып эскәтерне җыялар. «Туганым» эскәтерне күтәреп чыгып китә.

Өченче мәҗлес

Гөлҗиһан, Мөхәммәтҗан, «Туганым».

Мөхәммәтҗан *(ишектән кереп).* Нихәл, абыстай, ни йомыш?

Гөлҗиһан. Бирермен, өшегән авыз, сиңа йомышыңны! Күзең чыккан нәрсә! Ни эшләп Гаян остабикәнең запискасына дүшәмбе көн дип яздың?

Мөхәммәтҗан. Юк, абыстай, алай дип язмадым, якшәмбе дип яздым. Гаян остабикә ул үзе язу танымый.

Гөлҗиһан. Ялганлама миңа, остабикә кеше ни эшләп язу танымасын?

Мөхәммәтҗан. Абыстай, валлаһи танымый менә, билләһи танымый. Кичә мин записканы биргәч тә: «Син теге, лимунчы Гыйлаҗилардан килдеңме?» ди. «Абыстаң исәнме? Кечкенәләре исәнме?» ди. Мин әйтәм: юк, абыстай, безнең бай хатынының баласы юк, аның баласы булмый, дидем. Мин лимунчы Гыйлаҗи малае түгел, дидем.

Гөлҗиһан *(ачуланып).* Нәрсә? Кит моннан, йөзең кара, бар, тиз чык! Мин сине абзаңа әйтеп типкәләтеп чыгарырмын.

Мөхәммәтҗан чыгып китә.

Кара син аны?! Көчегенә кадәр, «Абыстайның баласы булмый аның» дип, очраган бер кеше саен сөйләп йөри бит! Мин телләреңне бик тиз кыскартырмын. Ул аны зурлары авызыннан ишетеп сөйли

торгандыр әле. Мин аларны коры тотармын. Абзаларына әйтеп һәммәсен дә кибеттән кудыртып чыгарырмын.

«Туганым» *(ишектән кереп)*. Туганым! Монда гына чыгып кер әле, харап булдык! Оятлы булдык! Кунаклар килер вакыт җиткән, безнең аш артыннан утыртырга бламажи да хәзерләнмәгән.

Гөлҗиһан. Ә, ни дисең? Ай Алла, туганым! Ул нинди сүз? Харап булдык!

Чыгып китәләр.
Зал бераз буш тора.

Дүртенче мәҗлес

Хәмди ялгыз.

Хәмди *(кулына эскәтер белән тоз савыты күтәреп, көлә-көлә)*. И билләһи, кызык соң тегендә. Абыстай тетә тегендә безне тиргәп. Мине тирги, Мәрфуганы тирги, аш пешерүчене тирги. Аш артыннан утыртырга бламажи пешерелмәгән, ди. Аның өчен без гаеплемени? Йөрмәссең түшеңне киереп, калфакларыңны кәкрәйтеп! Үзенең кулыннан бер эш килми, кешене тиргәгән була. Бая тагы: «Безнең абыстайның баласы булмый» дигән өчен кибетче малайны куып, тиргәнеп чыгарган. Аның баласы булмаганга безнең нинди гаебебез бар? «Баласы булмый», дип әйтүче кеше без түгел. Абзый үзе бер көннәрдә кибеттә, кантур бүлмәсендә, Сафа абзыйга сөйләп утырган: «Минем хатынның баласы булмый, шуның өчен бер дә мәхәббәтем юк, әгәр эшләрем яхшы барса, Мәскәү кайткач монысын аерып, аның урынына икенче бер бала китерә торган кыз алам, өйләнәм», дигән. Закир аны ишек артыннан тыңлап торган да Мөхәммәтҗанга әйткән. Мөхәммәтҗан миңа әйтте: «Безнең абыстай бала китерми икән, абзый аны яратмый икән, аны аерып икенче яшь хатын алмакчы була икән», диде. Ә абыстай монда бер көннәрне, Мәкәрҗә өстендә, абзый өйдә юк вакытта, Нәгыймә әби чүлмәк салырга килгән чакта, абзыйны гаепләп утырды: «Аның баласы булмый», диде. Аларның берсенә дә ышанып хәл юк. *(Чыгып китә.)*

Бишенче мәҗлес

Гарифә белән Мәликә.

Гарифә *(Мәликә белән ишектән кереп, түргә утырып)*. Син ишеттеңме? Алар анда нәрсә пыш-пыш сөйләшәләр?

Мәликә. Юк, мин ишетмәдем. Мин кергәч шып туктадылар.

Гарифә. Мин кергәч тә шулай иттеләр. Әллә нәрсә, «бламажи» дигән сүзләрен генә ишетеп калдым. Йә бламажилары оемагандыр әле. Йә җилемен аз салганнардыр.

Мәликә. Бламажилары оемаган дигәннән исемә төште, бер көннәре мин Чурчи Әхмәтләргә ашка барган идем, үрдәк бөккәннәре бер дә пешмәгән, авызга алгысыз чи иде, бөтенләй лачкылдап тора.

Гарифә. Андый була ул, әнә беркөнне мин читекче Таҗиларга чәйгә барган идем. Кабарткан паштитлары менә нәкъ такта шикелле булган. Бөтенләй үзе такта шикелле, үзе ике куллап сындырып булмаслык каты булган иде.

Мәликә. Читекче Таҗи дигәннән исемә төште әле, аларның бер шадра кызлары бар иде. Ончы Шакир улына кияүгә биргәннәр иде, ишеткәнең бармы, чибәр торалар микән?

Гарифә. Белмим, чибәрдер, сорашканым юк, каенанасының сүзен бер дә тыңламый диләр иде.

Мәликә. Каенанасының сүзен бер дә тыңламый дигәннән исемә төште әле, син ишетмәдеңме, Тегүче Әхмәдулла хатынын аерган дигәннәр иде, чын сүз микән?

Гарифә. Чын булырга кирәк, беркөнне югары урамга кибеткә чыкканда күргән идем, кулына кәрзинкә күтәреп бәрәңге алып йөридер иде.

Мәликә. Бәрәңге димәктән, безнең дә кәбестә тозлыйсы бар иде әле, алдырырга һич җитешә алганым юк. Сез тозладыгызмы әле?

Гарифә. Тозладык, алма белән карбыз да тозладык. Кәбестәләр бик һәйбәт туры килде.

Мәликә. Кавын тозламадыгызмыни?

Гарифә. Патбалчы Әхмәтләр кавынны үзебез җибәртербез дигәннәр иде дә, ужулары җитмәде. Карбызлар көпшәкләнеп бетәр дип көтмәдек.

Мәликә. Ул патбалчы Әхмәтнең улы аталарын ташлап чыгып киткән дигәннәр иде, дөрес булды микән?

Гарифә. Дөрес. Аларның астында фатирда торган ямщикнең бер кызы бар икән. Шул кызны алам дип әйткән, ди. Аталары алырга риза булмагач, ташлап чыгып киткән, ди.

Мәликә. Ул башы белән чыгып кая бара инде ул? Алар инде бөтен нәселләре белән шулай булып чыктылар. Әхмәтнең энесе дә аның юньле җирдән өйләнмәде. Нигъмәтҗан күчәрнең кызын ябыштырып чыгарды.

Гарифә. Хәзер инде кыз ябыштырып чыгару бер йола булып китте. Әле менә шул көннәрдә генә итче Вәлинең кызы Тулчукчы Сабир улына ябышып чыккан, ди.

Мәликә. Ай Алла, ул шулаймыни? Миңа тагы аны беркөнне Хәмидә үзләре алдылар, дип сөйләгән булды.

Гарифә. Алдылар, алмыйни! Кызлары ябышып чыкмаса, Вәлиләр кызларын үзләре риза булып тулчукчыга бирерләр идеме соң, Вәлиләр алар бай кешеләр бит.

Мәликә. И, бай булсалар да инде бер дә затлы кешеләр түгел. Хатыны бөтенләй чирмеш әкәе төсле нәрсә.

Гарифә. Чирмеш әкәе дигәннән, шуны әйтим әле, теге Бүрекче Гобәйдулладан калган Мәфтуха үзләрендә торган Хәйреттингә кече хатынлыкка бара, ди.

Мәликә. Чынлапмы? И адәм көлкесе, адәм көлкесе! Мөгаен, аларның араларында элек тә берәр эш булгандыр. Югыйсә аның хатыны балаларын кан-яшь елатып барып йөрмәс иде.

Гарифә. Йөрмәс дип, Әхмәтҗан бай хатыны, карт башы белән, үзләрендә торган ябь-яшь егеткә бармадымыни?

Мәликә. Барса да инде, аның эше икенче, аның акчасы да күп, аннан соң ул Әхмәтҗан байны яратып та тормады.

Гарифә. Ә соң Фазыл хатыны?

Мәликә. Шәмсенисаны әйтәсеңме?

Гарифә. Әйе.

Мәликә. Ә, ул чибәр, бик матур бит! Аның әле бер дә яшь кызлардан аермасы юк. Аннан соң бит ул хатын өстеннән дә бармады.

Гарифә. Бармаса да инде, мыек чыкмаган ябь-яшь егеткә баруы оят.

Мәликә. Оят димәктән, кара әле, син ишеттеңме, теге Галләм, кызын марҗага җибәреп, кул эше өйрәттергән була, ди. Ничек кешедән оялмый икән?

Гарифә. Алар марҗадан гына өйрәттерәләр әле, ул хатын кеше. Әле менә Миңнебай Фатыйхы өйләренә бер шәкерт китертә, ди. Кызын шул шәкерт, көн саен килеп, укытып йөри, ди. Фатыйх үзе, сакалын салпайтып, аның укытканын карап утыра ди. «Остабикәләр бик надан, бер дә укыта белмиләр», — дип әйтә, ди. Алладан курыкмасалар да, бераз бәндәдән оялырга кирәк иде.

Алтынчы мәҗлес

Җамали, Гөлҗиһан, Камали.

Мөхәммәтҗан *(ишектән сулуы кабып, йөгереп кереп).* Абыстай! Абыстай! Әй, монда юк икән. Җамали абзый кереп килә, «бик кирәкле йомышым бар, хатын-кызлар бер читкә китеп торсыннар», ди.

Гарифә. Һи, мәхәббәтсез, тапкан икән йомыш йомышларга вакыт!

Чыгып китәләр.

Җамали *(ишектән кереп әрле-бирле йөгергәләп, ишекләр саен карап).* Килен! Килен!

Гөлҗиһан *(ишектән кереп).* Нәрсә, абзый, ни бар?

Җамали *(сулуы кабып)*. Килен!.. Мин... Сезгә... Уф...

Гөлҗиһан *(каушап).* Нәрсә бар? Нәрсә?

Җамали. Сираҗетдин... Сираҗетдинны... Талаганнар!

Гөлҗиһан *(урындыкка егылып)*. Аһ! Харап булдык! Читек балтыры!

Җамали. Әйе, әйе, читек балтыры... Менә телеграм... Сираҗетдинның читек балтырыннан акчасын алганнар!

Гөлҗиһан. Аһ!.. Кырык тугыз мең!

Җамали. Ни дисең? Кырык тугыз мең? Кырык тугыз мең дисеңме?

Гөлҗиһан *(авыр сулап)*. Әйе... кырык... тугыз... мең!

Җамали. Читек балтырында кырык тугыз меңме?

Гөлҗиһан. Әйе!

Җамали. Булмас!

Гөлҗиһан. Үзем, үзем күрдем.

Җамали. Алай булса, харап булдык! Малайның башы бетте! Читек балтырында кырык тугыз мең диген, ә! Әйтеп, адәм ышанмаслык сүз! Ах, юләр, юләр! Читек балтырында кырык тугыз мең! *(Урындыкка утыра, бераз аптырап тора.)*

Гөлҗиһан. Үзем күрдем, бишәр йөзлек иде.

Җамали. Ах, юләр, юләр, соң, читек балтырында кырык тугыз мең тәңкә акча йөртергә ярыймы? Ах, юләр, юләр, шыр тиле икән!

Камали *(ишектән кереп)*. Абый, абый!

Җамали. Ах, юләр, юләр! Читек балтырында кырык тугыз мең!

Камали. Нәрсә дисең?
Җамали. Кырык тугыз мең!
Гөлҗиһан. Ах! Читек балтыры!
Камали. Нинди читек балтыры? Нинди кырык тугыз мең?
Җамали. Сиражетдинның читек балтыры!.. Сиражетдинның кырык тугыз мең сумы!..
Камали. Читек балтыры ни эшләгән?
Җамали. Талаганнар.
Камали. Читек балтырынмы?
Җамали. Кырык тугыз мең сумын!
Камали. Ни дисең?
Җамали. Менә телеграм...
Камали. Мин укый белмим.
Җамали. Мин дә укый белмим, Вәли укыды.
Камали. Нәрсә, ди, ни эшләгән, ди?
Җамали. Ни эшләсен, Сиражетдинның читек балтырыннан кырык тугыз мең сум акчасын талап алганнар, ди.
Камали. Кайда?
Җамали. Поездда.
Камали. Ә үзе?
Җамали. Үзе... үзе... Килен, акылдан шашкан, ди!
Гөлҗиһан. Аһ!
Камали. Ә?
Җамали. Акылдан шашкан, ди. Больниска җибәргәннәр, ди.
Гөлҗиһан. Аһ!
Камали. Соң, соң, ни эшлибез?
Гөлҗиһан. Аһ!
Җамали. Белмим!
Камали. Үзе кайда ул?
Җамали. Больниста, ди.
Камали. Ансын беләм. Үзе кайда, ди, кайсы шәһәрдә, ди?
Җамали. Ансын белмим, менә монда язган, мә, кара.
Камали. Мин дә белмим. Ансын да Вәли белер.
Җамали. Әйе, ул белер шул.
Камали. Алай булгач, аны аннан алырга кирәк.
Җамали. Әйе шул.
Камали. Бүген үк китәргә кирәк.
Җамали. Бүген үк?
Камали. Әйе, бүген үк. Бүген, поезд белән. Әйдә, тизрәк китик. Телеграмны Вәлигә укытыйк та, бүген үк китик.
Җамали. Шулай дисеңме, бүген үк дисеңме? Башым әйләнә, бернәрсә дә белмим. Аһ, юләр, юләр! Читек балтырында кырык тугыз мең сум! Әйтергә генә ансат, кырык тугыз мең сум!
Камали. Әйдә, абый, әйдә, кичекми китик. *(Җамалины җитәкли.)*
Җамали. Шулай дисеңме? Минем башым бер дә йөрми.
Камали. Шулай дим. Әйдә, китик. Килен, хуш, сау бул. Без Сиражины алып кайтабыз.

Чыгалар.

Гөлҗиһан. Хуш!

Җиденче мәҗлес

Гөлҗиһан, «Туганым», Хәмди, Нәгыймә, Гарифә һәм Мәликә.

Гөлҗиһан. Аһ, харап булдык! Читек балтыры! Кырык тугыз мең сум! Туганым! Туганым! Ни эшлик? Кырык тугыз мең сум! Бөлдек, беттек! Инде ни эшлим? Мәҗлес! Бламажи! Кунаклар! Хәмди! Мәрфуга! Гайнижамал! Мөхәммәтҗан! Барыгыз, бар!

«Туганым», Хәмди, Нәгыймә, Гарифә һәм Мәликә керәләр.

Һәммәсе бердән. Нихәл, ни булды? Нәрсә бар?
Гөлҗиһан. Барыгыз, бар! Йөгерегез! Кунакларга әйтегез! Килмәсеннәр. Мәҗлес бетте! Бөлдек, харап булдык! Һай, читек балтыры! Һай, кырык тугыз мең сум! Барыгыз, бар! Бламажи да кирәк түгел, бернәрсә дә кирәк түгел, мәҗлес тә юк! Аһ, харап булдык, Сиражетдинның читек балтырыннан кырык тугыз мең сум акчасын урлаганнар. Ух! Үләм! Бетәм! *(Егыла.)*

Нәгыймәдән башкасы Гөлҗиһан янына җыелалар.

Нәгыймә *(бер читкә тайпылып).* Ай Алла, харап булдым. Бәхетсезлек! Дүрт-биш тәңкә чиертә дип торганда гына харап булдым! Ичмаса, ясаган тамыр әрәмгә китмәсен, кемгә булса да икенче бер кешегә бирермен. *(Диван артыннан чирекле шешәне алып, шәле астына кыстырып, аяк очлары белән генә басып, артына борылып карый-карый чыгып китә.)*

Пәрдә.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘ

Шул ук зал. Залда күп үзгәреш юк. Өстәлләр җыелган.

Беренче мәҗлес

Җамали, Камали, Сираҗетдин һәм Гөлҗиһан.
Җамали белән Камали Сираҗетдинны җитәкләп килеп керәләр.

Җамали. Килен, килен!.. Әйдә, Камали, булыш әле, менә шунда гына утыртыйк!

Сираҗетдинны бер эскәмиягә утырталар. Сираҗетдин, дивана кеше төсле,
тирә-ягына ялт-йолт карап утыра. Ишектән Гөлҗиһан килеп керә.

Җамали. Килен, мин сезгә ничә мәртәбә әйттем, Сираҗетдинны яхшы саклагыз, өйдән чыгып китмәсен, дип. Ул бит үзен бер дә белешми. Әле менә хәзер, трамвай дип белеп, утын төягән вагоннар өстенә менеп утырган да киткән. Хәмитләр җитәкләп китерделәр. Ул бит бернәрсә дә белми.

Гөлҗиһан. Абзый, мин ни эшләтим соң инде аны, аны бит бер дә җиңеп булмый. Бәреп җибәрә дә чыга да китә.

Сираҗетдин *(урыныннан сикереп тора да почмакта, өстәл өстендә утыра торган граммофон янына барып бора башлый. Бер колагына кулын куеп).* Пәлисә, палисейский! Палисейский!

Җамали белән Камали *(урындыкларыннан сикереп торып, Сираҗетдинның кулыннан тотып).* Чү, чү, ни эшлисең?

Сираҗетдин. Палисейский! Каравыл! Талыйлар!

Җамали. Һай, бичара!

Камали. Чү, энем, чү, монда бер кеше дә юк, бер кеше дә.

Сираҗетдин *(читек балтырларын тотып карап).* Таладылар! Таладылар! *(Ике кулы белән чигәләрен тотып, икенче якка таба китә. Аннан тагын җәһәтләп китеп, ишектән чыга башлый.)*

Җамали белән Камали *(Сираҗетдинны барып тотып).* Чү, Сираҗетдин, чү, бернәрсә дә юк, бернәрсә дә. Кил, урыныңа утыр! *(Урындыкка утырталар.)*

Җамали. Менә, агай, эш! Моны ни эшләтергә инде?

Камали. Самашушныйга менгерсәк, ничек булыр икән? Ул монда киленнәрне борчып бетерер. Төнлә белән ялангач көенчә чыгып китеп, белешмичә әллә кайларга китеп, суга барып төшүе ихтимал.

Сираҗетдин *(халыкка таба карап, үзалдына).* Төшәр, төшәр, суга төшәргә мин юләрмени? Болар инде чын-чыннан юләр дип беләләр.

Гөлҗиһан. Абзый, шул, мин дә шунысыннан куркам. Бөтенләй төн йокыларым качып бетте инде. Аз гына бер нәрсә кыштырдый башлады исә, ул чыгып китә торгандыр дип, котым оча.

Җамали. Менә инде Мәскәү давиренныйлары гына килеп килешеп китсәләр, аннан соң самашушныйга менгерсәк менгерербез.

Сираҗетдин *(үзалдына).* Тотарсыз капчыгыгызны! Алар килеп киткәч, ничек йөрергә икәнлеген мин үзем дә яхшы беләмен.

Камали. Алар соң әле ни диләр?

Җамали. Бернәрсә дә әйтмиләр, кибеттәге кнәгәләрне карадылар. Сезнең бу кнәгәләрегезне чурт үзе килсә дә аңлый алмас диләр.

Сираҗетдин *(үзалдына).* Аны шул алар төшенсен дип язмыйлар.

Камали. Соң, син нәрсә дидең?

Җамали. Нәрсә дип әйтим, мин дә шул бернәрсә дә аңлый алмадым, үзе булса, бик яхшы аңлар иде дә бит, хәзер исән түгел, гакылдан шашкан, дидем.

Сираҗетдин *(үзалдына).* Шашкан гакылдан, шашмый ни. Мин сезнең үзегезне гакылдан шаштырырмын әле.

Камали. Соң, тагы нәрсә диләр?

Җамали. Бүген без аны барып карыйк әле, үзебез белән бер доктор да алып барырбыз, ул аның гакылдан шашканмы, юкмы икәнлеген карар, диделәр.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Ә менә монсы гына бераз күңелгә ятып бетмәде. Әгәр ул минем юләр түгел икәнлекне белсә, эш харап. Тукта әле. Алар килгәнче, юләрлекне ныклап күрсәтергә өйрәнә торырга кирәк. *(Аякларын бөкләп, өстәл өстенә менеп утыра.)*

Камали. Чү, чү, Сиражетдин, ни эшлисең?

Җамали. Тимә, тимә, утырсын. Тик утырсын.

Камали. Ярый, алайса. Хуш, тагы нәрсәләр дип әйтәләр дидең, докторга күрсәтербез дип әйтәләр дидеңме?

Җамали. Әйе, докторга күрсәтербез, ди. Әгәр дә доктор авыру дип әйтсә, бераз скитка ясап булса да килешербез, диләр. Кибеттәге малларны да бер кат карап чыктылар. Малны бик аз калган икән, диләр.

Камали. Соң, син нәрсә дидең?

Җамали. Нәрсә дип әйтим, бары шунда инде, дидем. Менә бит сезгә бирергә дип малны акчага алмаштырып бетергән иде дә, хәзер инде акчасыз да, малсыз да калган, дидем.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Бер дә хафаланмагыз, акча ерак түгел, кладавайда гына. Ачкычы менә монда, кесәдә генә.

Гөлҗиһан. Соң инде, абзый, без шулай бер тиенсез бөлеп калырбыз микәнни? И Ходаем! Бар икән күрәселәребез! *(Елый.)*

Камали. Хафаланма, килен, хафаланма, Алла язмаган эш булмас. Сиражетдинның болай булуы безнең өчен дә бер дә күңелле түгел.

Гөлҗиһан. И Ходаем, күңелле генә итеп аш уздырам дип йөргәндә генә бөтен эшләр чуалды да китте.

Камали. Килен, ансы бик зур эш түгел, Сиражетдин терелсә, бар да булыр әле.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Эшне бетергәч, ничек фарсит итәргә кирәклеген Сиражетдин үзе дә бик яхшы белер әле. *(Өстәл өстеннән сикереп төшеп, кулына лампа алып, ишеккә таба бара башлап.)* Ахмак нәрсәләр, йөзе каралар, кладавай ишеген ачык калдырганнар.

Камали. Чү, зинһар, чү, һәммәсен бикләгәннәр.

Сиражетдин һаман чыгарга маташа.

Җамали. И бичара, бөтенләй коты очып куркып беткән.

Камали белән Җамали, Сиражетдинның кулыннан тотып, чыгармаска тырышалар.

Сиражетдин. Талыйлар, талыйлар! Тотыгыз!

Җамали *(һаман да кулыннан җибәрмичә)*. Юк, Сиражетдин, юк, бернәрсә дә юк.

Сиражетдин. Талыйлар. Әнә йозагын ваталар. *(Ишектән чыгып китә. Аның белән бергә Җамали белән Камали да чыгып китәләр.)*

Икенче мәҗлес

Гөлҗиһан ялгыз.

Гөлҗиһан. И Раббым, и Раббым, тәмам харап булдык. Эштән чыктык. Фатыйма тудык инде миннән авызын ерып көләр. Нинди генә матур иттереп аш уздырам дип торганда гына харап булдык. Әле менә кибетне дә печәтләгәннәр, ди. Урам кибетеннән акча сорыйлар. Акча чыгармасагыз, бер тиенлек тә әйбер бирмәбез, дип әйтәләр, ди. Итче дә бүген ит бирмичә киткән. Аласыз да аласыз, акча бирүне белмисез, сез юләрләрне туйдырырга мин ялланып керешмәгән дип әйтә, ди. Асрауларның да берсенә дә бер сүз әйтер хәл юк, хәзер үзеңнән битәр, биш өлеш артык итеп кычкырырга торалар. Кичәгенәк Гайнижамал: «Торасың да кычкырасың, торасың да кычкырасың, мин юләр кешенең хатыны түгел, мин кычкырмасаң да аңлыйм. Кычкырырга beләсез, ә өскә-башка ясарга белмисез, менә алъяпкычларым тузып беткән, кычкырганчы бер алъяпкыч алып бир», — ди. Хәзер инде күчерләренә кадәр мыскыл итә башладылар. Кичә тудыкларга барырга ат җигәргә кушкан идем: «Әллә, абыстай, син дә инде акылга җиңеләя башладыңмы? Чыгасыз да утырасыз да, бер эшсезгә чабасыз, ул атларның аяклары тимер түгел бит, көне буена чабып йөрергә», — ди. Белмим инде, мин ни эшләргә дә аптырадым. Сиражины юләр дип әйтер идем, кеше юк чагында үзалдына әллә нәрсәләр хисаплый, әллә нәрсәләрне шутка сала. Мин килә башладым исә, «таларга киләсең» дип кычкырынырга тотына. И Аллам, харап булдык шул, харап булдык. Бламажи пешерелми онытылып калган, дигәч тә әллә нәрсәгә эчләрем жу итеп киткән иде, күрәчәгебезгә каршы булган шул.

Ишектән Нәгыймә карчык килеп керә.

Өченче мәҗлес

Гөлҗиһан, Нәгыймә.

Гөлҗиһан. Әйдә, хуш киләсең, Нәгыймә абыстай, килүең-китүең юк.

Нәгыймә. Исәнме, кызым Гөлҗиһан, исәнме! Кешенең борчулы вакытында һаман-һаман килеп, кешене борчып йөреп булмый шул. Нихәл әле, кызым,ниләр эшләп торасыз? Исән-сау гына торасызмы? Хафалана торгансыңдыр, ахры, ябыгып киткәнсең.

Гөлҗиһан. И, Нәгыймә абыстай! Ничек итеп хафаланмаска кирәк? Инде Мәскәү бүләкләре кайта дип көтеп торганда гына ирең шулай юләрләнеп кайткач, ничек итеп хафаланмыйсың, ичмасам, акчасын алдырмый гына кайткан булса, тагын да бер хәл иде. Әле ярый, көн күреп торырга сумабыз бар, дип торыр идең. Әле әнә мәскәүләр килеп кибетне дә печәтләгәннәр, ди. Сираҗины докторга күрсәтәбез. Әгәр чын-чыннан юләр булса, аз белән дә килешербез», — дип әйтәләр, ди. Ул инде, соң, юләр булмаса, урамда утын төягән вагоннарга утырып йөрер идеме?

Нәгыймә. Әйе шул, әйе шул, кызым, бер дә акыллы кешенең эше түгел инде. Әле менә беркөн, теге беләсең ич Хәмди Мәфтухасын, шуның Әсма атлы бер кызы бар. Шул кыз урамнан узып бара икән. Сираҗетдин шуның каршысына барган да: «Син кем кызы, бик матур кыз икәнсең, мин сине үземә кече хатынлыкка алам», — дип юлыннан туктаткан. Ул аны анасына кайтып сөйләгән. Анасы тагын, юләр нәрсә, шул сүзгә ышана калган: «Бай кеше бит, сораса, ни эшләп бирмәскә, бирәм, һәйбәт, яхшы атларга утырып рәхәтләнеп йөрер», ди. Мин әйтәм: «И, юләр, юләр, шул сүзгә ышандыңмы? Ул бит хәзер акылдан шашкан, белешеп әйтми ул, аның хатыны Гөлҗиһан синең Әсмаңнан мең өлеш артык, синең йөз Әсмаңны бәреп егар», — дим.

Гөлҗиһан. Кайсы Хәмди Мәфтухасы инде ул?

Нәгыймә. Ай Алла, син Хәмди Мәфтухасын белмәскә, менә тагы, алар бит синең этиләрең күршесендә, Чүпрә Йосыф йортында, түбән өйдә фатир торганнар иде.

Гөлҗиһан. Ай, әҗәткана, шулмыни? Сираҗины башларына чәйнәп яксыннар, юләр белән тормасам миңа ир бетмәгән. Ачуымны китерсәләр иртәгә үк аерылып китәрмен. Тәмам туеп беттем инде. Беркөнне карап утырды-утырды да: «Әйдә, гармонь алып уйнап җибәр әле», — ди. Мин тагын, юләр, аның сүзенә ышанып, чынлап әйтә дип белеп, уйнарга гына тотынган идем: «Әйдә, җырлап та җибәр», ди. Мин җырламагач, тотынды биергә, тотынды биергә, мин куркып гармоньны ташладым, ул һаман бии дә бии. Тәмам арып, башлары-күзләре әйләнеп бетте. Чәнчелеп китсен Сираҗилары, башларына чәйнәп яксыннар. Шул юләргә бирмәсәләр, кызларына урын таба алмаганнар икән.

Нәгыймә. Мин шуны әйтәм: юкка юләрләнеп, үзегездән кеше көлдереп, алай итеп йөри күрмәгез, дим.

Гөлҗиһан. Бирсеннәр, минем бер сүзем дә юк. Гомеремдә мин аннан нинди рәхәт күрдем?

Нәгыймә. Ансы шулайдыр да инде, шулай да булса, иргә бер баргач, шунда торган яхшы. Әле соң ни эшләргә торасыз? Бераз өшкертеп-төкертеп караганыгыз юкмы? Бәлки, Алла кушса, сәламәтләнеп тә китәр иде. Әле менә сезгә шуны әйтим дип килгән идем. Нурый хаҗиларга читтән бер ишан килгән, ди. Сулышы бик шифалы, өшкерткән кеше бер дә сәламәтләнми калмый, ди. Әле менә әллә кемнең дә хатыны шуңа өшкерткән икән, бик зур файда күргән, ди.

Гөлҗиһан. Мин бер дә хәзер ни эшләргә дә белмим инде. Әле менә, бүген, мәскәүләр белән килешмәкче булып йөриләр. Шулар белән килешеп, эшләр уңайга китсә, тагы ни булса да ул булыр иде.

Ишектән Җамали, Камали, Сираҗетдин, Закир һәм Мөхәммәтҗан килеп керәләр. Сираҗетдинны урындыкка утырталар.

Дүртенче мәҗлес

Гөлҗиһан, Нәгыймә, Җамали, Камали, Сираҗетдин, Закир һәм Мөхәммәтҗан.

Җамали. Закир, Мөхәммәтҗан, сез шунда Сираҗины яхшы гына каравыллап утырыгыз, бер җиргә дә чыгып китмәсен. Килен, сез дә бераз күз-колак булыгыз. Әйдә, Камали, без кибеткә төшик. Анда теге давиренныйлар безне көтеп тора торганнардыр. Аларны монда алып килербез. Гарәфигә дә әйтергә кирәк, ул да килсен, ул аның юлда ничек таланганын күргән кеше, бәлки, файдасы тияр.

Чыгып китәләр.

Гөлҗиһан *(урындыкка башын артка таба салып, йоклаган төсле утырган Сираҗетдинны күрсәтеп)*. Менә инде, Нәгыймә абыстай, аның хәле шул инде. Йә ул шулай башын артка сала да изелеп йоклый, йә тора да, пыр тузып, өй эчендә йөгергәләп йөри, йә өстәл өстенә менеп утыра да, әллә ниләр мыгырдап, укырга тотына. Менә инде көне буе шуны саклап утыр, әгәр гомер буена шул юләрлегендә булса, аның белән ничек торырсың?

Сираҗетдин *(үзалдына)*. Тормассың, тормассың бер дә. Тизрәк эшем генә бетсен, мин аннан ары сине типкәләп ишегемнән чыгарып җибәрермен.

Нәгыймә. Шулайдыр шул, Гөлҗиһан, шулайдыр. Бу килешкә булганда хәлең бик яхшы түгел, ичмасам, байлыгы бар вакытта шулай булган булса бер хәл иде. Байлыгы бар дип чыдап торыр идең, син яшь кеше, балаң-чагаң юк, бер дә хафаланмас идең. Әле менә теге юләр Йосыф хатыны, акча белән калды да, нинди чибәр яшь кешегә барды.

Сираҗетдин *(үзалдына)*. Күрәсезме, карчык нинди яхшы киңәшләр бирә?! Калдырырлар ди сезгә акча, капчыгыгызны тотмыйсызмы?!

Закир *(үзалдына).* Итәрсең аны юләр, үз файдасына килгәндә, ул бер дә юләр түгел. Беркөнне миңа алмаштырырга дип егерме биш тәңкә акча биргән иде, шул вакытта мин, бераз батырып калыйм әле дип, бер өчлекне кесәгә яшергән идем, хәзер сиздe. Кая акча? Талыйлар, дип, каравыл кычкыра башлады.

Мөхәммәтҗан *(үзалдына).* Акчасы булгач, баргандыр шул, акчасы булса, абыстайны алудан мин дә качмас идем. Мин дә бик чибәр егет. *(Мыекларын боргалап, төзәтенеп куя.)* Абыстай карт кеше түгел, акчасы булгач, аның белән торырга мөмкин. Матур булмаса да, акчасы булгач ярап торыр иде.

Гөлҗиһан. Нәгыймә абыстай, зинһар, акрынрак сөйли күр, йә үзе ишетер, тегендә тегеләр дә тыңлап торалар, үзе ул, дивана булса да, сөйләгән сүзне бик тиз ишетә. Әйдә, без, теге якка чыгып, бераз сөйләшеп утырыйк. *(Закир белән Мөхәммәтҗанга карап.)* Сез монда абзагызны саклап утырыгыз.

Закир *(Мөхәммәтҗан янына барып утырып).* Нихәл, Мөхәммәтҗан? Кичә бит минем ай тулды. Беләсеңме, миңа акча кирәк. Жалунияне аласы иде. Бу юләрне көтеп торсаң, монда жалуния алганчы, сакалың агарыр.

Мөхәммәтҗан. Минем үземнең дә жалуния алганым юк. Кичә Җамали абзыйдан сораган идем, сезнең ябык кибетегез өчен мин ни эшләп сезгә жалуния түләп торыйм, абзагыздан сорагыз, ди.

Закир. Ә соң мин кайдан алыйм?

Мөхәммәтҗан. Белмим.

Закир. Җамали абзыйдан сорыйм да, әгәр ул бирмәсә, ташлыйм да чыгып китәм.

Мөхәммәтҗан. Теләсәң ни эшлә, мин сине тотып тора алмыйм.

Тик утыралар.

Сираҗетдин *(үзалдына)*. Тимә әле, минем бу юләр булып калуның бик күп файдасы булды, мине, юләр дип фараз кылып, һәммәсе дә үзләренең серләрен яшермичә сөйлиләр. Хатынның да, кибетчеләрнең дә, күчерләрнең дә — һәммәсенең серләре мәгълүм булды. Тизрәк эшләрем генә бетсен, аннан ары мин сезнең барыгызны да ничек итеп өреп чыгарырга белермен. Инде теге мәскәүләр килеп җитәрләр. Алар күзенә юләррәк булып күренү өчен, алданрак юллар эзләп куярга кирәк. Әгәр доктор чын-чыннан да юләр дип шаһитлык бирсә, эшне озакка сузмаслар, тиз килешерләр. Аны ничек тә булса кулга алырга кирәк, докторлары нинди кеше икән? Аңа бер биш йөзлекне сузмый туры килмәс. Эшнең башы шунда. Аннан гына эшне бозарга ярамый. Әгәр биш йөздән дә ким бирсәң, бәлки, ул риза булмас. Абыйлар бик йомшак маташмасалар ярар иде. Сумына ун тиеннән артык бер дә бирергә ярамый. Кибеттә малы бик аз икән дип әйтәләр, ди. Аз булмый, анда икенче кеше исемендәге вывеска астындагы кибеткә мал төямичә, пила чүбе тутырмаган. Алар барсы да мал.

Ишектән Мәскәү доверенныйлары керә башлыйлар.

Уф! Килеп тә җиттеләр. Ничек тә булса серне сиздермәскә кирәк.

Җамали. Әйдә, Василий Дмитрич, әйдә, пожалысты, пожалысты.

Доверенныйлардан дүрт кеше, доктор, Җамали, Камали һәм Гарәфи килеп керәләр.

Бишенче мәҗлес

Әүвәлгеләр, дүрт доверенный, доктор, Җамали, Камали, Гарәфи һәм Сираҗетдин.

Җамали *(доверенныйларга)*. Пожалти, пожалти, менә моннан утырыгыз. *(Урын күрсәтә.)*

Василий Дмитрич. Тукта әле, Җамалетдин Гыйлаҗетдинович, әүвәле Сираҗетдин Гыйлаҗетдинович белән күрешергә кирәк. *(Сираҗетдин янына килә.)* Здравствуйте, Сираҗетдин Гыйлаҗетдинович.

Сираҗетдин *(алдына гына карап утырган урыныннан сискәнеп сикереп торып)*. Каравыл! Талыйлар! *(Ишеккә таба бара башлый.)*

Закир, Мөхәммәтҗан. Тукта, абзый, тукта. *(Урынына китереп утырталар.)*

Василий Дмитрич *(куркып, артка чигенеп утырып).* Кызганыч, бичара, куркыныч.

Икенче доверенный. Бөтенләй төсләре дә үзгәргән.

Сираҗетдин *(үзалдына).* Үзгәрерсең, уен түгел ул, кырык тугыз мең тәңкә диләр аны!

Җамали. Бар, Мөхәммәтҗан, әйт әле, чәй китерсеннәр.

Бер доверенный. Юк, юк, кирәк түгел. Без эшебезне генә эшлик тә китәрбез.

Сираҗетдин *(үзалдына).* Шаулама, беренчесе яхшы чыкты әле, малайларның куркудан котлары чыкты. *(Сикереп өстәл өстенә менеп утыра.)*

Бер доверенный. Карагыз әле, тагы әллә ни эшли.

Камали. Юк, зарар юк, ул һаман шулай.

Доверенный. Ах, бичара.

Сираҗетдин *(үзалдына).* Күрсәтермен әле мин сезгә бичараларыгызны!

Василий Дмитрич. Ну, менә без хәзер барыбыз да җыелган чак. Сез тагын бер сөйләгез әле, вакыйга ничек-ничек булган?

Сиражетдин *(үзалдына).* Беләләр алар вакыйганы! Аны сез миннән сорасагыз, әйтер идем мин ничек булганын.

Урыныннан сикереп торып ишеккә таба бара башлый. Утырган кешеләргә күзләрен зурайтып ачып карый. Закир белән Мөхәммәтҗан, барып тотып,
яңадан урынына китереп утырталар.

Бер доверенный. Нишләп ул һаман тынычсызлана?

Камали. Юк, зарар юк, ул һаман шулай.

Василий Дмитрич. Ну, ярый, Җамалетдин Гыйлаҗетдинович, сез сөйләгез әле, эш ничек булган?

Сиражетдин *(үзалдына).* Берничек тә булмаган.

Җамали. Менә ничек булган: «Ул безгә сөйләнеп йөргән иде, мин фәләнчә көн Мәскәүгә барам», — дип. Мин аңа әйттем: «Тукта, бераз сабыр ит, бергә барырбыз», — дип. Ул әйтте: «Юк, мин хәзер барам, кибеттә мал бик аз калды. Күп нәрсәләрнең төрләре беткән», — дип. Шуннан соң мин дә бер сүз әйтмәдем, ул да китеп барды. Ул акчасын үз янына алып киткән икән, минем аннан да хәбәрем булмады.

Сиражетдин *(үзалдына).* Китәр, китәр, үз янында алып китәр! Үз янында алып китәргә мин дурак түгел!

Җамали. Хәтта мин аның күпме акча алып киткәнен дә белмәдем. Соңыннан «Сиражетдин таланды» дип менә Гарәфидән телеграм килгәч, киленнән ишеттем, «кырык тугыз мең», диде.

Сиражетдин *(үзалдына).* Бик дөрес, шулай, кырык тугыз мең.

Василий Дмитрич. Киленегез аны кайдан белгән? Үзе әйткәнме?

Җамали. Юк, үзе әйтмәгән. Ул чыгар алдыннан аягын чишенеп, кәгазь акчаларны балтырына чорнап аягын киенгән.

Сиражетдин *(үзалдына).* Ансы дөрес, кәгазьләрне балтырыма чорнап киендем.

Василий Дмитрич. Киленегез мондамы? Аннан да сорап карасак ничек булыр?

Камали. Юк, ярамый, хатын кешегә ирләргә күренергә шәригать ни вилит!

Җамали. Сорасыннар, сорасыннар, безгә кеше хакы бер тиен дә кирәкми, сорасыннар.

Сиражетдин *(үзалдына).* Дөрес, дөрес, бер тиеннәре дә кирәкми!

Җамали. Бар әле, Мөхәммәтҗан, абыстаңны монда чакыр, хәзер генә чыгып керсен әле.

Гөлҗиһан керә.

Алтынчы мәҗлес

Башкалар һәм Гөлҗиһан.

Җамали *(Гөлҗиһанга).* Менә, килен, болар Мәскәүдән килгән давиренныйлар, синнән сорамакчы булалар.

Гөлҗиһан. Нәрсәне?

Җамали. Сиражетдинның акчасын.

Гөлҗиһан. Нинди акчасын?

Җамали. Югалткан акчасын.

Гөлҗиһан. Аны ничек миннән сорыйлар, мин аны кайдан алып бирим?

Василий Дмитрич. Туктагыз әле, сез, Җамалетдин Гыйлаҗетдинович, сез сорый белмисез. Менә нәрсә, абыстай, сез Сиражетдин Гыйлаҗетдиновичның үзе белән акча алып киткәнен белдегезме?

Гөлҗиһан. Белдем.

Василий Дмитрич. Ул аны кайсы кесәсенә салып алып китте?

Гөлҗиһан. Бер кесәсенә дә салмады. Иң әүвәл менә шушы түшкә утырды да аякларын чишенде. Аннан соң кырык тугыз мең тәңкә акчасын дүрткә бүлде дә, аякларының як-якларына, балтырларына куйды да киенде.

Василий Дмитрич. Сез ул акчаларның нинди икәнлекләрен күрдегезме?

Гөлҗиһан. Күрдем.

Василий Дмитрич. Нинди акчалар иде?

Гөлҗиһан. Бишәр йөзлек.

Сиражетдин *(үзалдына).* Күрдең, пычак, ул вакытта инде ул акчалар күптән кладавайда яталар иде.

Василий Дмитрич. Ул акчаларны ул кайдан алып чолгады?

Гөлҗиһан. Сумкадан алып чорнады. Банкыдан алып кайтты да, аягын чишенеп чорнады.

Василий Дмитрич. Аягын киенгәч, өйдә озак тордымы?

Гөлҗиһан. Юк, озак тормады. Аягын киенде дә атка утырып бакзалга төшеп китте.

Василий Дмитрич *(башка доверенныйларга карап).* Әфәнделәр, сез дә берәр нәрсә сорап карамыйсызмы?

Доверенныйлар. Юк.

Василий Дмитрич. Ярый, абыстай, рәхмәт. Башка сорый торган сүз юк.

Гөлҗиһан чыгып китә.

Җиденче мәҗлес

Гөлҗиһаннан башкалар.

Василий Дмитрич *(башка доверенныйларны бер читкә тартып)*. Ну, әфәнделәр, ни дисез, минемчә, боларның әйткән сүзләре дөрес шикелле күренә. Банкының кассиры да һәммәсе бишәр йөз тәңкәлек бирдем дигән иде.

Бер доверенный. Минемчә дә дөрес.

Икенче доверенный. Мин дә бер шикләнергә урын күрмим.

Һәммәсе дә килеп утыралар.

Василий Дмитрич. Ну, Җамалетдин Гыйлаҗетдинович, сүзегезне сөйләп бетерегез, аннан соң ни булган?

Җамали. Аннан соң ни булганын бик яхшы белмим. Менә бу Гарәфи, аның белән бер поездда барган кеше, эшне бик яхшы белә. Безгә телеграм да ул бирде.

Василий Дмитрич. Алай икән, бик яхшы. Алай булса, сез, Гарәфи әфәнде, эшнең ничек булганын безгә сөйләп бирегез әле...

Гарәфи. Без аның белән вакзалдан кузгалып киттек. Юлда бик яхшы бардык.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Бу дөрес, хәтта присаткага төшкәндә бергә пирәшләдек тә.

Гарәфи. Соңыннан, Мәскәүгә барып җитәргә берничә станса калгач...

Сиражетдин *(үзалдына)*. Әйе, берничә станса калгач.

Гарәфи. Сиражетдин: «Мин тышка чыгып керим әле», — дип, тышка чыгып китте. Төн караңгы иде...

Сиражетдин *(үзалдына).* Дөрес, караңгы иде.

Гарәфи. Поезд да бик шәп барадыр иде. Ул чыгып бераз торгач, поезд бер стансага туктады, аннан да кузгалып китте...

Сиражетдин *(үзалдына).* Ансы да дөрес.

Гарәфи. Шуннан соң мин, тынычсызланып, Сиражетдинны эзләргә чыктым. Бәдрәфне барып төртеп карадым, бәдрәф бикле иде...

Сиражетдин *(үзалдына)*. Монсы да дөрес.

Гарәфи. Бәдрәф янында бер-ике кеше көтеп торалар, бәдрәфтәге кешене озак торды дип сүгәләр иде...

Сиражетдин *(үзалдына)*. Ансы да дөрес. Хәтта ишекне дөбердәтеп аптыратып бетерделәр.

Гарәфи. Шул вакытта бер кандуктор узып барадыр иде, аңа жалуба бирделәр.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Ансын да ишеттем.

Гарәфи. Кандуктор: «Стансада торганда икенче кандуктор бикләп куйгандыр аны», — дип әчеп керде.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Уф! Иң читен җиренә килеп җиттеләр.

Гарәфи. Бер вакытны әчеп керсә... ни күзебез белән күрик, Сиражетдинның башыннан бүрекләре, кәләпүшләре төшкән...

Сиражетдин *(үзалдына)*. Дөрес.

Гарәфи. Аякларын салдырганнар...

Сиражетдин *(үзалдына)*. Ансын үзем салдым.

Гарәфи. Казакиларын, камзулларын чишкәннәр...

Сиражетдин *(үзалдына).* Аларын да үзем чиштем.

Гарәфи. Бернәрсә белмичә, һушы китеп ята...

Сиражетдин *(үзалдына)*. Әйе, белмәмешкә салынып яттым.

Гарәфи. Моны күргәч тә, минем йөрәкләрем гөп! итеп китте, кандуктор да: «Князьне талаганнар!..» — диде.

Сиражетдин *(сикереп торып)*. Каравыл! Тотыгыз! Тот! *(Ишеккә таба йөгерә.)*

Һәммәсе урыннарыннан сикереп торалар. Сиражетдинны барып тоталар.

Каравыл! Талыйлар!

Җамали, Камали, Гарәфи һәм башкалар *(беравыздан)*. Җибәрмәгез, җибәрмә, Сиражи, Сиражи, бернәрсә юк, утыр! Утырыгыз!

Урындыкка китереп утырталар.

Сираҗетдин. Каравыл! Талыйлар! *(Урындыкка егылып, изелеп төшә.)*

Доверенныйлар. Доктор, доктор әфәнде, ярдәм итегез, карагыз.

Доктор. Рәхим итеп, бер чүпрәкне салкын суга манып китерегез әле. Бераз хәл алдырырга кирәк булыр. Аннан соң тамырларын карарбыз. *(Сулы чүпрәкне китерәләр. Доктор сулы чүпрәкне маңгаена куеп.)* Шул килешчә бераз гына торып хәл алсын әле, сез, зинһар, бераз читкәрәк китеп торыгыз, яңадан күзен әчеп җибәреп, сездән курыкмасын.

Читкә китәләр.

Доктор *(бераз торып)*. Менә инде хәзер тамырларын карап карыйк. *(Сираҗетдинның асылынып торган кулын кулына ала.)*

Шул арада Сираҗетдин бик кечкенә итеп бөкләнгән биш йөзлекне докторның кулына кыстыра.

(Доктор, биш йөзлеккә күзен төшереп, үзалдына.) Һа, алай икән, эш сизелде, бик шәп акылдан шашкан икән. Ярый, миңа барыбер. *(Кесәсеннән сәгать алган булып, биш йөзлекне кесәсенә тыга. Тамырларын тотып бераз караганнан соң.)* Эш бу яктан бик өметле түгел, тамыр бик еш тибә. *(Күкрәкләрен тыңлый.)* Монда да хәл бик яхшы түгел. Йә әле, тагын башкача тәҗрибә кылып карыйк. *(Кесәсеннән бернәрсә алып, кулларына, битләренә төртеп карап.)* Дөрес. *(Доверенныйларга әйләнеп карап.)* Әфәнделәр, эш бик өметле түгел, гакылына бик зур хәләл *(зарар)* килгән. Әгәр дә бик зур, хәтта харикылгадә бер вакыйга булып, шул вакыйганы күргәндә кинәттән гакылына килмәсә, дәва белән генә терелтергә зур өмет күренми. Менә чүпрәкне алып куегыз әле. Хәзер күзен бераз ача башлады. Инде миңа тагын бер стакан салкын су китереп бирегез, шуны эчерткәч, бераз хәл алыр. Аннан соң мин сезгә бер дәва язып бирермен. Шул дәваны эчерткәч, ул тынычсызлануыннан бераз тукталыр. Шулай да булса, әфәнделәр, бөтенләй терелүенә өмет бик аз.

Сигезенче мәҗлес

Гөлҗиһан һәм башкалар.

Гөлҗиһан *(ишектән елап кереп)*. Доктор әфәнде, мин нихәл итәрмен, кая барырмын!

Доктор. Тс, тс! Тавышыгызны чыгармагыз! Авыру янында елаган тавыш чыгарырга ярамый, ул аның кәефен генә боза.

Гөлҗиһан, күзен яулык белән каплап, акрын гына елый.

Белмәссең, бәлки, Ходадан вәгъдә җитсә, терелеп тә китәр. Дөньяда төрле вакыйгалар була. Менә бервакыт шундый бер кеше гакылыннан шашкан, ничә еллар үзен-үзе белешмичә йөргән. Бер-вакыт шуларның йортлары яна башлаган. Ул кешенең алты-җиде яшендә кечкенә кыз баласына ут кабынырга якынлашкач, бала бик каты ачы аваз белән кычкырып җибәргән дә, ул тавышка теге кеше йокысыннан уянып китеп, коточкыч пожарны күреп, кыз баланы кочагына алган да, ут эченнән йөгереп чыгып, баланы янудан коткарган һәм үзе дә яңадан гакылына килгән.

Җамали. Ходa безгә дә шулай ярдәм бирсә иде.

Камали. Илаһым, үзең ярдәм бир!

Гөлҗиһан. И Раббым, Ходаем!

Тынычлык.

Василий Дмитрич. Доктор әфәнде, алайса, сез Сираҗетдин әфәнденең гакылына зарар килү хак дисез?

Доктор. Анда һичбер шик-шөбһә юк.

Василий Дмитрич *(доверенныйларга карап)*. Алай булгач, әфәнделәр, безгә эшкә керешергә вакыт. Сез ни дисез?

Сираҗетдин *(күзләрен бераз ачып, үзалдына)*. Йә Алла, эшләр бераз җиңеләя, иң авырлары узды. Акча төрткәч, докторың эреде. Шайтан да эзләп таба алмаслык ялганнарны ялганлый!

Доверенныйлар. Без дә шуны уйлап торадыр идек, без дә шул фаразда.

Гөлҗиһан чыгып китә.

Тугызынчы мәҗлес

Гөлҗиһаннан башкалар.

Василий Дмитрич. Җамалетдин Гыйлаҗетдинович, соң сез нинди фаразда?

Җамали. Без нинди фаразда булыйк?

Василий Дмитрич. Доктор әфәнде әйтә, Сиражетдин Гыйлаҗетдинович гакылга килерлек түгел, ди. Шулай булгач, инде ул моннан соң сату итә алмас. Кибеттәге бар малын, йортларын сатарга кирәк тә, шуның белән бурычларын түләргә кирәк.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Ай-яй, начар сүз әйтте.

Җамали *(аптырап китеп)*. Ул ни дигән сүз? Ничә еллардан бирле бер тиен калдырмый түләп килгән фирманы шулай итеп тар-мар итмәкче буласызмы?

Василий Дмитрич. Ә соң сез ни эшләмәкче буласыз?

Җамали. Менә сезнең белән килешсәк, агай-эне икебездән беребезне апикун итеп куярбыз да, әүвәлгечә сату итә бирербез.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Менә монсы яхшы сүз.

Василий Дмитрич. Соң, сез ничек итеп килешмәкче буласыз?

Җамали. Белмим ничек килешергә.

Василий Дмитрич. Соң сез күпме бирмәкче буласыз?

Җамали. Белмим.

Василий Дмитрич. Илле процент бирәсезме?

Җамали. Ул ни дигән сүз? Аның йорты залук, кибетендә малы юк, акчасы урланган.

Василий Дмитрич. Ансын һәммәсен дә беләбез.

Җамали. Шулай булгач, ни өчен илле процент сорыйсыз? Аның кибетендәге бар малын сатып бетерсәгез дә, ун проценттан артык җыя алмассыз.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Монсы өчен абыйга рәхмәт.

Василий Дмитрич. Соң, күпме бирмәкче буласыз?

Җамали. Күпме дип, ун процент бирербез. Аны да инде тик, барган көенә фирманың эше туктамасын дип кенә бирәбез.

Василий Дмитрич. Алай бик аз. *(Доверенныйларга карап.)* Әйдәгез әле, монда килегез.

Бер читкә китәләр.

Ну, сез ни дисез? *(Үзара шыпыртлап бераз киңәшәләр. Янәдән килеп утырып.)* Ну, Җамалетдин Гыйлаҗетдинович, менә нәрсә, унбиш процент бирерсез. Аннан да ким булганда, иптәшләр риза булмыйлар.

Җамали. Ихтыярыгыз, без артык бирә алмыйбыз. Ничә еллардан бирле килгән фирманы бетерәсез икән, хәерле булсын.

Василий Дмитрич. Алай булса, менә нәрсә: ун процентның һәммәсен дә иртәгә биреп бетерергә кулыгыздан подписка бирәсезме?

Җамали *(Камалига карап)*. Камали, синдә иртәгә алты мең тәңкәләп акча булырмы? Калган яртысын мин табам.

Камали. Яхшы, ярар, булыр.

Василий Дмитрич. Димәк, алай булгач, риза буласыз?

Җамали. Риза.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Эш пешә.

Василий Дмитрич. Ну, доверенныйлар, сез дә ризамы?

Доверенныйлар. Риза, риза!

Василий Дмитрич. Алай булса, мин актны язам. *(Яза.)* Менә сезгә, үзебезнең йөз егерме мең сум алачагыбыз бәрабәренә унике мең сум алырга риза булганлыгыбызга распискалар. Рәхим итеп, һәммәгез дә шуңа кул куегыз!

Куялар.

Яхшы инде, алай булса, менә монсы сезгә. Ә менә монсы безгә. *(Кесәсенә тыга.)* Яхшы, хәерле сәгатьтә булсын.

Кул бирешәләр.

Ну, Җамалетдин Гыйлаҗетдинович, инде эш бетергәнлекнең сые сездән.

Җамали. Әйдәгез, рәхим итегез, барабыз.

Бер доверенный. Ә Сиражетдин Гыйлаҗетдиновичны тәбрик итәргә кирәк.

Василий Дмитрич. Юк, ярамый.

Җамали. Әйдәгез.

Чыга башлыйлар.

Сиражетдин *(үзалдына)*. Ух, эш пеште! Бер көн эчендә йөз дә сигез мең тәңкә файда!

Доктор. Әфәнделәр, сезгә бер сүзем бар. Әгәр дә минем сүземне тотсагыз, хәзерге көндә ике кешегә сез бик зур файда китерә аласыз. Бердән, сез авыруны терелтә аласыз, икенчедән, миңа бик зур шөһрәт була.

Доверенныйлар. Ничек итеп?

Доктор. Менә ничек итеп: бая мин сезгә сөйләгән идем бит, харикылгадә бер эш булса, диваналарның терелүе ихтимал, дип.

Доверенныйлар. Йә?

Доктор. Менә хәзер минем башыма бер уй килде. Сезнең кайсыгызда булса дүрт данә бишәр йөз сумлык акча бардыр бит?

Доверенныйлар. Бар, миндә дә бар.

Җамали белән Камали. Миндә дә бар.

Сираҗетдин *(үзалдына, шатланып)*. Аңладым, аңладым, бу доктор түгел икән, шайтан икән! Яңадан биш йөзлекне тамызмый туры килмәс. Дәртен белгәнне, дәрманын белер, диләр, бик дөрес сүз.

Доктор. Булса, китерегез монда акчаларыгызны.

Бирәләр.

Хәзер миңа калын-калын итеп дүрткә бүлеп төргән чуар кәгазьләр бирегез.

Җамали. Хәзер, китерәм. *(Чыгып китә.)*

Камали да өстәл асларыннан кәгазьләр эзли башлый.

Василий Дмитрич. Сез ни эшләмәкче буласыз? Мин аңламыйм.

Доктор. Бераз гына сабыр итегез, хәзер күрерсез.

Кәгазьләрне китереп бирәләр.

Менә аларны шулай итеп төрик.

Төрәләр.

Хуш, сез, әфәнделәр, менә бу почмакка килеп, бер дә дәшми-тынмый гына тик торыгыз.

Тегеләр почмакка китәләр. Доктор, тышкы ягыннан бишәр йөзлек акча белән төргән кәгазьләрне икешәр-икешәр ике кулына тотып, аларны күтәреп, акрынлап аяк очлары белән генә басып, Сираҗетдин артына килә. Соңра, кинәттән, аяк тибеп, бик каты аваз белән: «Сираҗетдин», — дип кычкыра. Сираҗетдин, сискәнеп, аяк өстенә баса. Акчаларга карап тора. Соңра көлеп - җибәреп:

«Акчам! Акчам!» — дип кулларын суза.

Доктор *(акчаны биреп)*. Мә, ал акчаларыңны. Монда кырык тугыз мең тәңкә! Акчаң табылды!

Сираҗетдин, акчаларны алып, контора өстәленә йөгерә. Өстәл эченә салып
бикләп, ачкычны ала.

Доктор *(халыкка карап)*. Ну, каналия, нинди оста эшли, артист кына буласы бар! *(Сираҗетдин янына бара. Бер кулы белән Җамалига ишарә кыла, Җамали килә.)* Сираҗетдин әфәнде, бу кем? Бу абзаң, күрешегез.

Сираҗетдин *(Җамалига карап)*. Абый!

Җамали. Исәнме, энем! Исән кайттыңмы?

Камали. Исәнме, энем?

Сираҗетдин. Исәнме?

Доктор. Хатынын чакырыгыз!

Җамали. Исән-сау кайттыңмы, энем?

Сираҗетдин. Ә?

Җамали. Исәнме, дим?

Доктор. Менә болар агаларың, таныйсыңмы?

Сираҗетдин. Таныйм.

Доктор. Танысаң, күреш.

Сираҗетдин күрешә.

Гөлҗиһан керә.

Унынчы мәҗлес

Гөлҗиһан һәм башкалар.

Доктор. Менә монсы кем?

Сираҗетдин. Гөлҗиһан.

Доктор. Күрешегез.

Күрешәләр.

Йә, инде утырыгыз.

Дүртесе дә утыралар.

Йә, менә инде тыңлап торыгыз, Сиражетдин Гыйлажетдинович! Әнә сезнең кырык тугыз мең тәңкә акчагыз, сез ул акчаны Мәскәү юлында югалттыгыз.

Сиражетдин *(сикереп тора)*. Ә?

Доктор. Утыр, утыр, менә инде хәзер ул акчалар табылды.

Сиражетдин. Сез кем?

Доктор. Мин — доктор.

Сиражетдин. Хуш?

Доктор. Хәзер инде син терелдең.

Сиражетдин. Мин авырмадым.

Доктор. Ярый, авырмасаң. *(Халыкка карап.)* Авырмаганлыгың бик мәгълүм. *(Сиражетдинга.)* Ярый, хуш инде! Мин китәм.

Сиражетдин *(урыныннан торып)*. Ярый, хуш! Ә болар кемнәр? Ә, Василий Дмитрич, уһуу, исәнме? Миңа ник әйтмисез, исәнме? Һа, сез дә исәнме? Акчага дип килдегезме? Менә хәзер сезгә акча бирәм. *(Өстәл астын барып ача башлый.)*

Доверенныйлар шаркылдап көлеп җибәрәләр.

Василий Дмитрич. Юк, Сиражетдин Гыйлажетдинович, кирәк түгел. Бирерсез әле. Әйдә, без сине сыйланырга алып барабыз. Шунда сөйләшербез.

Сиражетдин. Ярар, барам, бар, чыга торыгыз, кая, Гөлҗиһан, бүрек белән яңа киемнәрне китер.

Һәммәсе дә чыгып китәләр. Доктор кала.

(Докторга.) Аңладым, аңладым. Сезгә тагы биш йөз. Мин хәзер чыгам.

Доктор чыга.

Ә, менә монда икән җилән. *(Киенә.)* Эш пеште! Бер минут эчендә йөз дә сигез мең сум файда! Хатынны җибәрәм, яшь хатын алам, йорт салам, автамабиль алам. Типтерәм дөньясында! *(Чыгып китә.)*

Гөлҗиһан *(ишектән сөйләнеп керә)*. Бүрекләрең бу яктадыр, ахры. Ай Алла, чыгып та киткән, күрми дә калдым. Үзе дә терелде! Байлыгыбыз да үзебезгә калды. Кунакка барам, кунак чакырам, мәҗлес уздырам! Янсын дошманнарның йөрәге!

Пәрдә.

КАЙНИШ

ПЬЕСА 1 ПӘРДӘДӘ 2 МАНЗАРАДА (КАРТИНАДА)

ӘШХАС:

Габделкәрим — уртача тормышлы сәүдәгәр.
Бәдигыльҗамал — аның хатыны.
Ибраһим — аларның улы.
Зәйнәп — Ибраһимның хатыны.
Гөлҗамал — Габделкәримнең кияүгә бармыйча картаеп калган кызы.
Хәмидә — шәһәрдә мәшһүр яучы карчык.
Нәсимә — Ибраһимның кызы, 6—7 яшьләрдә.

БЕРЕНЧЕ МАНЗАРА

Уртача гына җыештырылган, уртача гына җиһазлы бер бүлмә. Түрдә һәр ике тарафта берәр ишек. Пәрдә күтәрелгәндә, Ибраһим белән Зәйнәп өстәлдә

чәй эчеп утыралар. Ибраһим янына кызлары Нәсимә утырган.

Беренче мәҗлес

Ибраһим, Зәйнәп һәм Нәсимә.

Ибраһим *(Нәсимәнең җиңнәреннән тотып һәм аңа матур күзләре белән карап)*. Нәсимә, Нәсимә, син мине яратасыңмы?

Нәсимә *(балаларча тавыш белән)*. Яратам.

Ибраһим. Әниеңне яратасыңмы?

Нәсимә. Яратам.

Ибраһим. Кайсыбызны күбрәк яратасың, минеме, әниеңнеме?

Нәсимә. Сине дә яратам, әниемне дә яратам.

Зәйнәп елмаеп көлеп утыра.

Ибраһим *(Нәсимәнең аркасыннан кагып)*. Нәсимә инде бик зур кыз булган. Әле мин аңа бик матур, күзен йома торган курчак алып кайтып бирмәкче булам.

Зәйнәп. Ул инде аны күптән бирле сөйли. Беркөнне Фәхри абзыйларда шундый бер курчак күргән дә «эти миңа ни эшләп шундый курчак алып кайтып бирми?» ди.

Ибраһим *(Нәсимәнең аркасыннан сөеп, ачык йөз белән).* Иһи-һи. Шулай дип әйттеңмени, кызым?

Нәсимә. Әйттем.

Ибраһим. Ярар, кызым, ярар, алып кайтып бирермен. Син шуның белән уйнарсың. Аннан соң, менә дәү булгач, сине остабикәгә бирербез. Гимназиядә укырсың. Яме, кызым?

Нәсимә. Йә.

Зәйнәп. Ул бер көннәрдә үк инде: «Әни, мин дәү булдым ич инде, мин ни эшләп сабакка бармыйм инде?» — дип сорап утырадыр иде.

Ибраһим. Шулаймы, Нәсимә бик акыллы ул. *(Аркасыннан сөя.)*

Зәйнәп. Тагы берне ясыйммы?

Ибраһим. Юк, җитте инде. Мин хәзер чыгам, барасы җирем бар. Бүген пристаньнан бер кешегә җибәргән наложный платежны алырга төшәм. *(Сәгатен карап.)* Уһу, сәгать тугыз булган икән. Нәсимә, мин сиңа бүген күзен йома торган бер курчак алып кайтырмын, яме?

Нәсимә. Йә.

Ибраһим *(урыныннан торып, Зәйнәпкә карап)*. Кара әле, минем яулыгым каралган икән, кая, миңа бер ак яулык бир әле. Мин сәгать икедә кайтып җитәрмен.

Зәйнәп. Ярый, хәзер. *(Яулыкны карап алып бирә. Ибраһим өстен киенә, Зәйнәп аның өстенә җәйге пальтосын киертә.)* Кара әле, мин бүген әниләргә барып кайтмакчы идем, барыйммы?

Ибраһим. Ярар, ярар, бар.

Зәйнәп. Мин озак тормам, хәзер кайтырмын.

Ибраһим. Ярый, ярый, бар. *(Нәсимәгә.)* Кил әле монда. *(Нәсимә килә һәм аны Ибраһим кочаклап, кулларыннан тотып.)* Йә инде, хуш-сау бул, йә, мине дә бер үп инде. *(Нәсимә үбә.)* Хуш, Зәйнәп, син дә. *(Маңгаеннан үбә, чыгып китә.)*

Зәйнәп озатып кала. Чәй урынын җыештыра.

Зәйнәп. Әйдә, кызым, теге якка. Мин хәзер дәү әниләреңә барам. Син шунда уенчыкларың белән уйный тор. Мин хәзер кайтырмын. Аннан сиңа тәмле мәмиләр алып кайтырмын, яме?
Нәсимә. Йә.

Ишектән чыгып китәләр.

Сәхнә бераз буш тора.

Икенче мәҗлес

Бәдигыльҗамал, соңра Гөлҗамал.

Бәдигыльҗамал *(кереп, скамьяларны рәтләгән булып).* Мәхәббәтсез, тәмам саруымны кайнатып бетерде инде. Ибраһим кайтты исә, шуның белән чукыр-чукыр чукырдашалар. Һәрвакыт тезгә-тез куешып утыралар да әҗе дә гөҗе киләләр. Ибраһимның тәмам башын әйләндереп бетерде инде. Кайдан алдык шул нәрсәне. Өйләнгәнче, Ибраһим «әни» дип тирә-ягымда сырышып-сырышып йөридер иде, хәзер, шул мәхәббәтсезне алганнан бирле, минем белән бер сүз дә сөйләшми. Үзләренең бүлмәләренә керәләр дә шунда дөмегәләр. Һичбер йорт карау дигән нәрсәләрдән хәбәрләре юк. Белмим инде, нинди эфу-тефүләр белән Ибраһимның башын-күзен әйләндергәннәрдер. Ибраһимның тәмам башын-күзен әйләндереп бетерде. Нәрсәсе белән Ибраһимга ярап тора торгандыр. Аларның нәселләрендә им-том бик күп дип ишеткән идем, башта аңа ышанмаган идем, мөгаен, инде болар Ибраһимга шундый бер эш эшләгәннәрдер. Югыйсә Ибраһим ул кадәр үк мөкиббән китмәс иде. Ул инде тагы Ибраһим, «Нәсимә» ди дә, бөтенләй исе китә. Ичмасам, балалары бала төсле булса икән, ул вакытта бер сүз дә әйтмәс идең, бөтенләй бит киленнең үзеннән өзелгән дә төшкән. Баласы әллә нинди җиде яттан, җилдән туган бер нәрсәдер шунда. Үзе һаман тагын ире янында җалманып йөргән була. Һичбер өй эшләрен карамый. Аңа иренә ярагач, шул җитә. Менә хәзер дә өйне җыештырыйм димәгән. Ташлаган да аналарына чыккан да киткән. Аларның чүпләрен син җыештырып йөрергә кирәк.

Нәсимә килеп керә.

Кит аннан, нәрсә монда лыгырдап йөрисең, бар, чык моннан! Сезнең артыгыздан чүбегезне мин җыештырып йөрергә кирәк.

Нәсимә йөгереп чыгып китә.

Һи, мәхәббәтсез, сөйкемсез! Мин синнән генә түгел, анаңнан да туеп беткән, берегезнең дә төсен күрәсем килми. *(Ишек янына барып.)* Гөлҗамал! Гөлҗамал!
Гөлҗамал *(кереп)*. Нәрсә, әни?
Бәдигыльҗамал. Әйдә менә, кер монда. Җиңгәңнең чүпләрен җыештыр. Без инде аның чүпләрен җыештырырга калган. Бар, канат алып кер. Менә бу идәнне себер.

Гөлҗамал чыгып китә.

Беркөнне Мәрфуга килеп сөйләде: «Хәйретдиннәргә ашка барган идем, шунда бүрекче Галәвинең хатыны сөйләп утыра, ди. Инде аларның Гөлҗамалларының азау теше ярганына да ун ел бардыр. Ни эшләп бер дә аңа кияү чыкмый икән, дип әйтә», — ди. Йөзе каралар! Минем алма кебек кызым өстенә нинди исемнәр тагып йөриләр бит! Картайган, картаймый ни, болар бары да шул Зәйнәп елан белән аның анасы чыгарган сүзләр генә. Минем кызым ул ефәк шикелле кыз.

Гөлҗамал керә, аңа карап.

Әйдә, себер, йә тагын җиңгәң: «Аның кулыннан бер эш килми», — дип сөйләп йөри башлар. Әле дә ул сине: «Картаеп беткән инде ул, битләренә җыерчыклар керә башлаган инде, бөтенләй төсләрен салган, карчыклар төсе керә башлаган инде», — дип сөйләп йөри, ди.
Гөлҗамал. Кем дисең?
Бәдигыльҗамал. Кем булсын, җиңгәң! Син генә аңа «туганым җиңги» дип исең китеп йөри. Ә ул синең исемеңне бөтен дөньяга чәчеп бетерә. *(Урындыкларны күрсәтеп.)* Менә боларның да тузаннарын сөрт. *(Чыгып китә.)*

Өченче мәҗлес

Гөлҗамал ялгыз.

Гөлҗамал *(идәнне себереп)*. Кара син аны, минем турыда ниләр сөйләп йөри икән? Мин әле моңарчы аның йомышларын тыңлап, аның кушкан эшләрен эшләп йөридер идем. Моннан соң, чәнчелеп китсен, бер эш тә эшләмәм. Мине: «Картайган, битенә җыерчыклар кергән», — дип әйтә, ди. *(Көзгегә карап.)* Минем кай җирем картайган? Бары тик кершән генә матур төшмәгән. Кияүгә китмәгән кеше бер

мин генә түгел, әнә теге Фәтхулла Мәһруе миннән ничә яшь олы, мин сабакка йөри башлаган вакытта ул аю шикелле җиткән кыз иде, әле һаман кияүгә китмәгән.

Дүртенче мәҗлес

Бәдигыльҗамал, Хәмидә.

Бәдигыльҗамал *(ишектән башын тыгып, кулы белән селтәп).* Кызым, бар, тизрәк чык, бар, яучы Хәмидә карчык кереп килә, үзеңне күрмәсен.

Гөлҗамал йөгереп чыгып китә. Хәмидә керә.

Әйдә, Хәмидә абыстай, әйдә, хуш киләсең. *(Үзалдына.)* Ярабби Ходаем, төкле аяклары белән килгән булсын. Мөгаен, Гөлҗамалга яучы булып килгәндер инде. *(Кычкырып.)* Әйдә, Хәмидә абыстай. Менә монда рәхим ит. *(Диванны күрсәтә һәм кулы белән диванның өстен себерә.)* Әйдә, рәхим ит, рәхим ит.

Хәмидә. Яхшы, яхшы, Бәдигыльҗамал, борчылма, борчылма, утырырмын. *(Утыра.)* Йә, бер дога кылыйк.

Дога кылалар.

Бәдигыльҗамал *(урыныннан торып, ишеккә таба барып).* Кая, кызым, самоварга ут кына салып җибәр әле, Хәмидә әбиең килгән.

Гөлҗамал *(тыштан).* Ярый, хәзер.

Хәмидә. Кара әле кем, Бәдигыльҗамал, мәшәкатьләнмәгез, мин озак утырырга килмәдем.

Бәдигыльҗамал. Юк, юк, куйсын, куйсын, аның бер дә мәшәкате юк. Бик рәхмәт, якын итеп килүегезгә. Эчәрбез әле, эчәрбез. Әллә нигә бер килгән кешене чәй эчертми җибәрергә ярыймы соң. Әле шуны әйтим дигән идем, өйдә җиткән кыз булуы бик уңай эш, үзеңә бер зур иптәш була икән. Менә хәзер йорт эшендә бер кайгым юк. Гөлҗамал барсын да эшли, самоварын куя, ашын пешерә, мич ашларын сала, керен уа, идәннәрен юа, аның өстенә әллә никадәр кул эшләре эшли. Инде, Алла кушып, яхшы урынга тап булсын, дим. Кыз баланы гомер буена асрап булмый. Алла хәерле урын насыйп итсен.

Хәмидә. Амин, шулай булсын инде. Әле мин дә шундый бер эш белән килгән идем, киленегез дә өйдә юктыр, ахры.

Бәдигыльҗамал. Юк, юк, өйдә юк, аталарына киткән. Аның шуннан башы кайтмый инде.

Хәмидә. Аның өйдә булмавы бик яхшы булды әле, сездән шуны сорашырмын дип килгән идем әле. Кода-кодагый булгач, сез белә торгансыздыр инде, киленегезнең сеңлесе нинди нәрсә? Төскә-биткә чибәрме? Яхшы, булган нәрсә микән? Мине Хисами Хәйруллаларыннан аңа яучы итеп җибәргәннәр иде.

Бәдигыльҗамал *(чырайларын сытып, үзалдына).* Әй конарсыз нәрсә, утырасың шунда лыгырдап, мин аны тагын безнең Гөлҗамалга бер-бер җирдән яучы булып килгәндер дип торам. *(Хәмидәгә.)* Кемнәрдән дисең?

Хәмидә. Хисами Хәйруллаларыннан.

Бәдигыльҗамал. Тапканнар икән сорар җир. Аны алмасалар, улларына кыз таба алмабыз дип белделәр микәнни? Әллә уллары бераз ни җиттерәк, тиле-милерәк нәрсәме?

Хәмидә. Юк, алай түгел, бик чибәр, бик тәүфыйклы, кулыннан бик яхшы эш килә торган бала.

Бәдигыльҗамал. Әллә булмаса, берәр гаебе бармы?

Хәмидә. Юк, андый-мондый бер гаебе дә юк.

Бәдигыльҗамал. Соң, алай булгач, нигә аларга барып егылганнар, без монда берсенә сөртенеп бик уңган идек инде. Көне-төне аналарыннан башы кайтмый, һичбер өйне карыйм, дими, дөньяның ансы җитешә микән, монсы җитешми микән, дими. Ире булгач, шул җиткән. Ире каршында ихахайлана, ире чыгып китте исә, бүлмәсенә керә дә ята. Без аңа монда хезмәтче булып йөрергә кирәк. Бар белгән эше киенү дә ясану. Бизәнеп ир каршысында киерелеп торырга гына белә. Ир бөлдергеч хатын. Юк, ул дөньяда алай гына торып булмый. Дөнья булгач, аның җиткән җире дә була, җитмәгән җире дә була, дөнья булгач, аны кайгыртырга да кирәк була.

Хәмидә. Мин берничә җирләрдән сорап караган идем, миңа алай дип яманламадылар. Бик уңган, бик булган кыз, диделәр.

Бәдигыльҗамал. Булган, булмый ни! Безгә дә монсын шулай дип мактаганнар иде. Без, сукырлар, шул сүзләргә ышанып барып сөртендек.

Хәмидә. Ярый алайса, шулай икән. Мин шуны гына сездән сорашыйм дип килгән идем. Ярый, хушсау бул!

Бәдигыльҗамал. Ярый, хуш!

Хәмидә. Алайса, сезнеңчә алар мәгъкуль кешеләр түгел икән?

Бәдигыльҗамал. Әйтәм ич, бер адәм үләксәсенә барып сөртенәселәре килсә алсыннар.

Хәмидә *(торып чыга башлап).* Ярый, Аллага тапшырдык, хуш-сау булыгыз, сезне борчыдым.

Бәдигыльҗамал. Ярый, хуш! Кара әле, сиңа шуны да әйтим, минем бу сөйләгән сүзләремне син тагы кодагыйларга барып әйтә күрмә, алар усаллыкны беткәнче белә торган явыз, начар кешеләр. Әгәр дә мин әйткәнне белсәләр, минем күземне ачырмаслар, бөтен зәхмәт укларын миңа кадый башларлар. Әле без инде аның берсеннән тәмам гаҗиз булып туеп беттек. Ибраһимның тәмам башын-күзен әйләндереп бетерделәр. Хәзер инде Ибраһим безнең улыбыз түгел, алар инде аны үзләренә тәмам кол итеп бетерделәр. Ибраһимның авызын, телен бәйләп бетерделәр.

Хәмидә. Җә, ярый, хуш!

Бәдигыльҗамал. Хуш!

Хәмидә чыгып китә. Бәдигыльҗамал бераз ишек ачып озатып кала.

Бишенче мәҗлес

Бәдигыльҗамал ялгыз.

Бәдигыльҗамал *(ачуланып, кулларын селти-селти)*. Лыгырдап йөри шунда, үләсе карчык, мин аның андый эш белән килгәнен белсәм, бусагамнан аягын да атлатмаган булыр идем. Үләрсең хурланып! Аларның җибер шикелле бер-бер артлы тупырдаган адәм актыгы кызларына кияү чыксын да, синең бердәнбер алма шикелле газиз балаңа кияү чыкмасын, имеш! Ачу китереп, лыгырдап килеп йөргән бу карчыгын әйтер идем... Кыйнап чыгарасы нәрсә, бу хурлыкка мин чыдый алмыйм! Үз сүземне итәрмен, Алла боерса, ни эшләсәм эшләрмен, Ибраһимнан бу ләтчәсен аерттырырмын! Чәнчелдереп, кадалдырып җибәрермен! *(Чыгып китә.)*

Алтынчы мәҗлес

Габделкәрим, Нәсимә, Бәдигыльҗамал.

Нәсимә бер-ике уенчык күтәреп кереп, бер почмакка утырып уйнарга тотына.
Бераздан икенче яктан өстенә киенгән көенчә Габделкәрим чыга.

Габделкәрим *(Нәсимәгә карап)*. Һа, минем тәти кызым монда икән! Ни эшлисең? Уйныйсыңмы, уйна, кызым. Кара, кара, аның нинди һәйбәт уенчыклары бар! Бу матур уенчыкларны кайдан алдың?

Нәсимә. Әти бирде.

Габделкәрим. Шулаймы, бигрәк матур икән. Кил әле, кызым, кил, сине бер сөйим әле. *(Бер урындыкка утырып, сөя башлый.)* Һай, минем тәти кызым, акыллы кызым!

Бәдигыльҗамал керә.

Бәдигыльҗамал. Тапкан икәнсең сөяргә бала! Сиңа ни әйтер идем, шул җыен яттан, җилдән туган баланы сөймәсәң, сөяргә башка бала таба алмаган икәнсең.

Габделкәрим. Тукта әле, хатын, син нәрсәгә саташасың! Әллә син тилебәрән орлыгы ашадыңмы? Нәрсәгә тилерәсең?

Бәдигыльҗамал. Тилердем шул, тилерми ни. Бар, чык моннан, бар, бар, күземә күренмә, күңелемне болгатма! *(Нәсимәне төрткәләп чыгарып җибәрә.)*

Габделкәрим. Син нәрсә котырасың, ни сөйләгәнеңне беләсеңме син? Ул безнең балабыз, балабызның баласы бит!

Бәдигыльҗамал. Булган, ди, булмый ни! Җилдән туган нәрсә!

Габделкәрим. Нинди юк сүз бу! Әйтсәнә, зинһар, бу нинди юк сүз?

Бәдигыльҗамал. Бер дә юк сүз түгел. Төсләрен дә күрәсем килми. Торгызмам, Алла боерса, торгызмам. Сүземдә торырмын.

Габделкәрим. Нәрсә торгызмассың?

Бәдигыльҗамал. Киленне торгызмам!

Габделкәрим. Ни өчен?

Бәдигыльҗамал. Шуның өчен!

Габделкәрим. Ничек шуның өчен?

Бәдигыльҗамал. Йә, көлеп утырма монда, аларның җибер шикелле тупырдап беткән кызларына кияү чыксын да, безнең бердәнбер алма шикелле кызыбызга урын табылмасын, имеш!

Габделкәрим. Ул сүз каян чыкты әле тагы?

Бәдигыльҗамал. Чыкты шул. Әле менә яучы Хәмидә килгән иде. Мин аны безнең кызыбызны сорарга килгән икән, дип сөенеп торсам, ул миннән теге аждаһа еланның сеңлесен сорашырга дип килгән икән. Ачуымнан җаным чыга язды. Имеш, аларның кызлары кияүгә китсен дә, безнеке калсын, имеш!

Габделкәрим. Шулай шул, хатын, кешеләрнең кызларына яше җитмәс борын ук кияү чыга, ә безнекенә... *(Көлә башлап.)* Солдаттан котылып калганына әллә ничә ел булса да чыкмый. *(Җитди.)* Беләсеңме бу нәрсәдән? Бу бары да синең усаллыгыңнан, синең явызлыгыңнан. Син явыз булганга күрә, безнең тирәбезгә килергә куркалар.

Бәдигыльҗамал *(елый башлый)*. Ярый, ярый, көлмә миннән, мыскыл итмә мине! Уф, йөрәгем! *(Елый.)*

Габделкәрим *(ишеккә таба барып)*. Ела, ела, бераз эчләрең бушар, ачуларың басылыр. Яңгырдан соң тузан да басыла. *(Чыгып китә.)*

Җиденче мәҗлес

Бәдигыльҗамал, соңыннан Гөлҗамал.

Бәдигыльҗамал *(бераз елаганнан соң)*. Шулай итеп минем каныма тоз сала ул. Аның да шул авызын-телен бәйләп бетергәннәр. Булмас, мин бу хурлыкларга чыдый алмыйм. Аерттырам дигәч аерттырам! Минем сүземә колак та салмыйча чыгып китте. Җитмәсә, тагы миннән мыскыл итеп көлеп ята. Аерттыргач, үзегезнең дә исегез китәр әле. Гөлҗамал, Гөлҗамал, кер әле монда! Нәрсә терәлеп торасың, синең аркаңда мин хурлыклар күрәм.

Гөлҗамал *(кереп)*. Нәрсә дисең, әни?

Бәдигыльҗамал. Терәлеп торма, дим. *(Комод тартмасыннан кәгазь алып.)* Менә, яз шуңа. Әнә, ал кара савыт.

Гөлҗамал. Нәрсә языйм?

Бәдигыльҗамал. Мин әйткәнне яз. Хат яз!

Гөлҗамал. Кемгә?

Бәдигыльҗамал. Әйткәнне көтеп тор. Җә, яз, җаным шикелле күргән сөекле бәгърем Зәйнәпкә...

Гөлҗамал. Кайсы Зәйнәп ул?

Бәдигыльҗамал. Анда синең эшең булмасын. Миңа кару кайтарма!

Гөлҗамал. Йә, яздым.

Бәдигыльҗамал. Бик сагынып, бик саргаеп, бер күрергә зар булып, бик күп сәлам, диген.

Гөлҗамал. Яздым.

Бәдигыльҗамал. Кызыма да күп сәлам, диген.

Гөлҗамал. Булды.

Бәдигыльҗамал. Синең белән күптән күрешкәнебез юк, кайчан күрешербез икән, диген. Кайда күрешербез икән, диген.

Гөлҗамал. Яздым.

Бәдигыльҗамал. Язгучы: мәгълүмегез, диген.

Гөлҗамал. Яздым.

Бәдигыльҗамал. Язсаң, ярый. Китер хатыңны!

Гөлҗамал. Әни, кемгә соң ул хат? Нинди Зәйнәп ул?

Бәдигыльҗамал. Шайтанга, анда синең эшең булмасын! Бар, син анда үз эшләреңне кара.

Гөлҗамал чыкмыйча тора.

Бар, тагын нәрсә терәлеп торасың? Күзләре акайган!

Гөлҗамал чыгып китә.

Менә күрерсез әле. Мин сезне ни эшләтермен. *(Як-якка карап әзләнә. Бераздан кәгазьне комод артына кыстыра.)* Мин әле сезне биетермен. Үз дигәнемне булдырмасам, дөньяда да тормыйм! *(Чыгып китә.)*

Пәрдә.

ИКЕНЧЕ МАНЗАРА

Шул ук бүлмә.

Беренче мәҗлес

Ибраһим, Бәдигыльҗамал.

Ибраһим, кереп, өстен чишенә. Кесәсеннән бер газета алып укырга тотына.
Бераздан, кулына канат тотып, Бәдигыльҗамал керә.

Ибраһим. Әни, аш тиз буламы?

Бәдигыльҗамал. Хатыныңнан сора! Синең бик сөекле хатының бар бит, шул әйтер. Мин монда синең аш пешерер өчен ялланып куйган асравың түгел. *(Caберә.)*

Ибраһим *(пошынып)*. Әни, соң мин сиңа алай ачуланырлык бер сүз дә әйтмәдем ләбаса.

Бәдигыльҗамал. Әллә оялмыйча шундый сүзләр дә әйтер идеңме! Аш пешерергә мин кирәк, самовар куярга мин кирәк. Монда сезгә картайган көнемдә асрау хезмәтен итеп йөрим. Бармы синең «әни» дип минем белән сөйләшеп утырганың? Бармы синең «әни» дип киңәш-табыш иткәнең?

Ибраһим. Әни, дим, зинһар...

Бәдигыльҗамал. Җикеренмә миңа! Мин, яхшымы, яманмы, сиңа ана. Бар белгәнең хатының. Бар тапканың хатыныңда. Бармы синең ана итеп, ичмасам, бер күлмәклек алып биргәнең?

Ибраһим. Җитәр, әни, зинһар, җитәр.

Бәдигыльҗамал. Ә, шулаймыни!.. Туры сүз шулай ачы була ул. Мин сиңа, яхшымы, яманмы, ана. Мин сине тапкан, үстергән. Сине үстергән чагында шулай булырсың да, һаман хатының артыннан өстерәлеп йөрерсең дип үстердеммени?

Ибраһим. Җитәр, дим, җитәр. Әни, зинһар, куй. Минем синең белән бер дә кычкырышасым килми.

Бәдигыльҗамал. Әллә тагын тел кайтарып минем белән кычкырышыр идең дәме! Кычкырыш! Кычкырыш! Бәддогадан курыкмасаң, кычкырыш. Ана бәддогасын алсаң, бик ерак китә алмассың. Ана каргышы, диләр аңа. *(Канат белән комод артындагы хатны себереп чыгара. Бераз йомшак тавыш белән сүзендә дәвам итеп.)* Ана хакы — Тәңре хакы, диләр. Дөньяда бер хатын белән генә эш бетми. Ара-тирә ананы да ригая кылырга кирәк.

Ибраһим *(кәгазьне күреп)*. Ул нинди кәгазь? Кирәкле түгелме?

Бәдигыльҗамал. Кирәкле кәгазь булса, аяк астына ташламассыз. Бездә чүп-чар аннан башка да җитәрлек.

Ибраһим *(кәгазьне алып укый, агарынып)*. Бу ни дигән сүз? Зәйнәпкә! Кызыма! Мәгълүмегез! Бу ни дигән сүз бу?

Бәдигыльҗамал *(күрмәгәнгә һәм ишетмәгәнгә салышып, сүзендә дәвам итә)*. Көн җыю, төн җыю, бер яктан җыя барасың, икенче яктан чүпли баралар.

Ибраһим *(каты-каты атлап, әле бер ишекне, әле икенче ишекне ачып)*. Әни! Зәйнәп кая?

Бәдигыльҗамал. Мин кайдан белим, үзеңнән сорап киткәндер. Ул миннән сорап йөрми ич.

Ибраһим. Куйсана әле, зинһар! *(Идән буена тиз-тиз йөрергә тотына.)*

Бәдигыльҗамал. Нәрсә булды тагын, табага төшкән мәче шикелле сикергәлисең?

Ибраһим. Уф! Мин моңа ышанмыйм! Ышанмыйм! Бу була торган эш түгел.

Бәдигыльҗамал. Нәрсә ышанмыйсың? Әллә берәр хәл булдымы?

Ибраһим. Кит әле, зинһар! *(Диванга барып утыра. Кулы белән йөрәген тота.)* Уф!

Бәдигыльҗамал *(килеп)*. Ни булды? Әллә йөрәгеңә берәр хәл булдымы? Миндә ишан өшкергән тоз бар, шуны изеп эч, йөрәгең басылып китәр.

Ибраһим. Кит, дим!

Икенче мәҗлес

Шулар ук һәм Зәйнәп.
Зәйнәп кайтып керә.

Бәдигыльҗамал. Әнә килен дә кайтты. Килен, кил әле тизрәк, Ибраһимга әллә нәрсә булды, йөрәген тотып утыра. Идәннән бер кәгазь алып укыган иде, Ходаем, югыйсә сихерле кәгазь булды микән?

Зәйнәп *(тиз генә шәлен салып, Ибраһим янына килеп)*. Ибраһим, ни булды сиңа?

Ибраһим эндәшми.

Ибраһим, Ибраһим.

Эндәшми.

Ходаем, ни булды икән моңа?

Бәдигыльҗамал. Мин бер дә белмим. Әллә өшкереп карыйк микән?

Ибраһим *(сикереп торып)*. Бернәрсә дә булмаган. Әни, син чыгып тор әле моннан. Безнең сөйләшәсе сүзебез бар.

Бәдигыльҗамал. Ярый, сөйләшегез, сөйләш. Алай гына булса, ярый, мин чыгам. *(Читкә карап.)* Эшләр пешә! *(Чыга.)*

Ибраһим *(Зәйнәпнең кулыннан тартып, бүлмә уртасына китереп, ачу белән)*. Кайдан кайтып киләсең?

Зәйнәп *(куркынып)*. Кайдан булсын, әниләрдән.

Ибраһим. Кайткан әниләреңнән, кайтмый ни. Уйнашчың яныннан кайттыңмы? Әйт дөресен тизрәк!

Зәйнәп. Ай Алла, җаным! Ул ни дигән сүзең ул?

Ибраһим. Җаным, җаным, ышаналар ди синең җанымыңа! Турысын сөйлә, безнең баланың атасы кем? Уйнашчымы?

Зәйнәп. Ярабби Ходаем, бу нинди бәла!!! Бу нинди бөһтан!!! *(Елый.)*

Ибраһим. Ела, ела, күзләрең чыкканчы ела, мине елап ышандыра алмассың. Син мине җиде елдан бирле алдап йөрткән икәнсең, син мине җиде елдан бирле мәсхәрә кылып, өстемнән икенче кеше белән йөреп, аннан булган баланы минем өстемә тагып йөргән икәнсең! Син бәдбәхет икән, син ялганчы икән! Җиде ел мине сөям дип алдаган икәнсең!

Зәйнәп. Алла хакы өчен дип әйтәм, миңа бөһтан бәлаләр якма... *(Елый.)*

Ибраһим. Бөһтан? Әллә шаһиты да кирәкме? Мә, кирәк булса, укы! *(Хатны битенә ыргытып бәрә.)*

Зәйнәп *(хатны алып укып, кулыннан төшереп җибәрә дә урындыкка егылып)*. Әй Раббым! Бар икән күрәселәрем! *(Елый.)*

Ибраһим *(хатны алып, кесәсенә салып, идән буенча йөреп)*. Хәзер инде син миңа кирәк түгел! Үзең дә кирәк түгел, балаң да кирәк түгел. Төялегез дә китегез. Уйнашчың белән бергә рәхәтләнеп торырсың.

Зәйнәп. Ибраһим җаным, зинһар, мине болай хур итмә. Икебез дә хур булабыз. Валлаһи, минем бер гөнаһым да юк, дошман сүзенә карап алданасың! *(Елый.)*

Ибраһим. Мин алданасын алданган инде, җитәрлек алданган. Мине антларың, елауларың белән генә ышандыра алмассың! Хуш, сау бул! *(Өстенә киенә, чыгып китә.)*

Зәйнәп кычкырып елап кала.

Өченче мәҗлес

Зәйнәп, Бәдигыльҗамал.

Бәдигыльҗамал *(Зәйнәп янына килеп)*. Ни эшкә шаулаштыгыз, ни эшкә бозылыштыгыз, әллә берәр хәл булдымы?

Зәйнәп *(елап)*. Ни булганын сез миннән яхшырак беләсез.

Бәдигыльҗамал. Ул ни дигән сүз ул? Яхшырак беләсез?

Зәйнәп. Мине болай хур иткәнегез өчен Аллаһы Тәгалә сезне үзегезне хур итсен. Миңа мондый бөһтан бәлаләр таккан өчен, Ходай сезгә аннан артыграк бәлаләр бирсен.

Бәдигыльҗамал. Ул нинди каргыш ул, каргышың үз башыңа төшсен! Җиде ел эчендә син минем шактый йөрәк итләремне ашадың. Минем Ибраһимымны бөтенләй үзеңә багындырып бетердең, Ибраһимны сарыга сабыштырып бетердең! Аш бу сиңа!

Зәйнәп. Син минем җиде ел эчендә башымны ашадың. Күрербез, Алла боерса. Хаклык тотар әле.

Бәдигыльҗамал. Сез сихерчеләр, сихерегез белән баламның башын-күзен әйләндереп бетердегез. Ир өстеннән ир тотып йөрмәссең. Сез, сихерләп, өемнән кешеләрне биздереп бетердегез.

Зәйнәп. Әйт, сөйлә. Сөйлисе сүзләрегез, яга торган бөһтаннарыгыз берсе дә калмасын. Күп яши алмассың, Алла орыр әле. *(Елый.)*

Дүртенче мәҗлес

Әүвәлгеләр, Ибраһим, Габделкәрим, соңра Гөлҗамал.

Габделкәрим *(ишектән керә-керә)*. Алай дуамалланырга ярамый, ашыгу шайтан фигыле.

Ибраһим. Мин бер дә дуамалланмыйм, хаклыгы шулай булгач, мин ни эшлим?

Габделкәрим *(өстен салып)*. Әйдә, сал өстеңне. Утыр. Хакмы, хак түгелме, ансын менә хәзер тикшерербез.

Бәдигыльҗамал *(читкә карап)*. Булып беткән эшкә бусы кайдан килеп катышты тагын? *(Габделкәримгә.)* Хактыр инде, хак булмаса, бозылышмаслар иде. Сиңа нигә кирәк ир белән хатын арасына керергә? Үз эшләрен үзләре белә торганнардыр инде.

Габделкәрим. Син үзең катышма, тик тор!

Зәйнәп *(елап)*. Әтки, валлаһи минем бер тиенлек гөнаһым юк.

Бәдигыльҗамал. Тик тор син дә! Каенатаңа тел ачма! Оятсыз!

Габделкәрим. Әйттем бит мин сиңа катышма, дип!

Бәдигыльҗамал. Нишләп катышмаска, Ибраһим минем улым түгелмени ул?

Габделкәрим. Ә минеке түгелме? Тик тор!

Бәдигыльҗамал. Тормам, мине бәйләп куя алмассың!

Габделкәрим. Хуш, әйт, ни өчен аермакчы буласың? Киленнең нинди гаебе бар?

Ибраһим. Мин ир өстеннән ир тоткан кеше белән ничек итеп торыйм?

Бәдигыльҗамал. Шулай шул, шулай.

Зәйнәп. Ялган!

Габделкәрим. Тик торыгыз! Хуш, син аның ир тотканын кайдан беләсең? Үзең күрдеңме? Яки күргән кешеләр бармы?

Ибраһим. Менә сөйгәненнән алган хаты бар.

Зәйнәп. Монсы да бөһтан, минем һичкемнән хат алганым юк.

Бәдигыльҗамал. Алган, алган! Әнә шул камут астыннан идән себергән чакта чыкты.

Габделкәрим. Тик тор, синнән сорамыйлар. *(Хатны алганнан соң, укып карап торганнан соң, көлеп.)* Тиле, тиле, бу хат белән хатын аералармы соң?

Бәдигыльҗамал. Ник аермасыннар, аералар шул.

Габделкәрим. Сине тиле дип әйтмичә, ни дип әйтим, утыз ел шушы өйдә гомер итеп, шул язуның кулын танымагач. Бар, чакыр әле Гөлҗамалны.

Ибраһим чыга башлый.

Бәдигыльҗамал. Чыкма, чыкма, үзем чакырам. *(Чыгарга тели.)*

Габделкәрим. Тик тор, урыныңда гына утыр! *(Үзе торып, ишеккә барып.)* Гөлҗамал, кил әле монда.

Гөлҗамал ишектән керә. Бәдигыльҗамал аңа төрле ишарәләр кыла, ләкин аны Гөлҗамал күрми.

Менә бу язуны таныйсыңмы?

Гөлҗамал. Таныйм.

Габделкәрим. Моны кем язды?

Гөлҗамал. Мин.

Ибраһим. Алай икән.

Зәйнәп. Йә Алла.

Бәдигыльҗамал. Ул түгел, ул түгел.

Габделкәрим. Ник яздың?

Гөлҗамал, анасыннан куркып, әйтмичә тора.

Әйт, әйт, турысын сөйлә, бер дә курыкма.

Гөлҗамал. Әни кушты.

Бәдигыльҗамал. Юк, юк, ялганлый, ялганлый.

Габделкәрим. Әй, хатын, хатын, ачу итәм дип, шундый начарлыкларны кылырга ярыймы соң инде? *(Ибраһимга).* Хаклыгың нишләде, йә, хатыныңны бу хатка ышанып аерасыңмы инде?

Ибраһим. Юк.

Бәдигыльҗамал. Юк, юк, мин бу хурлыкка чыдый алмыйм. Ул сезнең икегезне дә сихерләгән. *(Чыгып китә.)*

Габделкәрим. Килешегез инде, балалар. Моннан соң шатлык белән тату гомер итегез. Мондый эшләрдән соң монда бергә тору уңайсыз булыр. Үз башыгызга рәхәтләнеп гомер итегез. Миннән фатыйха!

Бәдигыльҗамал *(ишекне ачып).* Мин бу хурлыкка чыдый алмыйм, миннән бәддога!

Габделкәрим. Аның базары узды инде.

Нәсимә *(ишектән йөгереп кереп, Ибраһим янына килеп).* Әти, син кайттыңмыни?

Ибраһим. Кайттым, Нәсимә, кайттым. *(Ибраһим Нәсимәне күтәреп ала, Зәйнәп тә килеп кочаклый, икесе ике битеннән үбәләр.)*

Пәрдә.

БЕЗНЕҢ ШӘҺӘРНЕҢ СЕРЛӘРЕ

Манзара биш пәрдәдә

УЙНАУЧЫЛАР:

Себер бае — шәһәргә өйләнергә килгән, 35 яшьләр чамасында, мәгърифәтле бер кеше.
Яучы — аңа кыз димләргә йөрүче маклер сыман бер ысул кадимче.
Сәркатип — уртача яшьләрдә, урысчадан яхшы мәгълүматлы кеше.
Фатыйх
Насыйр — җәмгыяте хәйрия идарәсендә әгъзалар.
Касыйм
Садрый
Дежурный — клуб старшиналарыннан берәү.
Кара казакилы

Серый киемле
Гариф
Кәрим клуб әгъзалары.
Шкафчы — ысул кадимчеләр башлыгы.
Сакчы
Дирижер, рассказчик, карт, халык, членнар вә башкалар.

БЕРЕНЧЕ МАНЗАРА

Җәмгыяте хәйриядә.

Җәмгыяте хәйриянең залы. Урталыкта өстәл. Өстәл өстендә кәгазьләр, кара савыт, звонок һәм башка язу әсбаплары куелган. Пәрдә ачылганда, өстәл
янында җәмгыятьнең сәркатибе бер дәфтәрне карап утыра.

Беренче мәҗлес

Сәркатип, соңра җәмгыятьнең сакчысы.

Сәркатип *(үзалдына)*. Устав, устав, диләр. Уставның һичбер җитешмәгән җире юк. Бу устав буенча әллә нинди зур эшләр кылырга мөмкин. Бары тик тырышырга гына кирәк. Дарелгаҗизин, дареләйтам, виладәтханә, кыйраәтханә, көтепханә, шифаханә, ашханә, тагы, белмим, әллә нинди ханәләр ачарга мөмкин. Эш бары әгъзаларның тырышлыгында гына. Әгъзалар чынлап тырышсалар, акча да булыр, эш тә чыгарып булыр иде. Әгъзалар тырышмыйлар. Әле менә инде минем килгәнгә ике сәгатьләп була, ә алар әле һаман килмиләр. Тагы бер ярты сәгать кенә көтәм дә, кайтам да китәм. Аларның аена 15—20 тәңкә вазыйфалары өчен баш ватып, көн уздырып, монда көн буе утырыр хәлем юк. *(Звонок шалтырата.)*

Сакчы керә.

Кара әле, Хафиз, бар әле, капка төбенә чыгып кара әле, килмиләр микән?

Сакчы. Мин баядан бирле капка төбендә торам инде, як-якка карый-карый муеннарым каерылып бетте. Берсе дә килми.

Сәркатип. Син соң дәгъватнамәләрне һәммәсен дә бирдеңме?

Сакчы. Бирдем.

Сәркатип. Нәрсә диделәр?

Сакчы. Садрый абзыйның үзен күрмәдем. Асрауларына бирдем. Садрый абзый җәмәгате баскыч башыннан карап торадыр иде.

Сәркатип. Хуш?

Сакчы. «Ул нәрсә ул тагы?» — ди. Идарә мәҗлесенә записка, дигән идем, ачуланырга тотынды. «Бетмәде инде мәҗлесегез, — ди. — Көн дә, көн дә нинди мәҗлес булсын, бүген бармас, бүген безнең парлы кунакка барасыбыз бар. Һәр көн кич анда барып, төн уздырып кайтырга булмас», — ди.

Сәркатип. Башкалары нәрсә диделәр?

Сакчы. Касыйм абзыйны күргән идем. «Ярар, бушый алсам, барырмын. Минем, ясигъдән чыккач, бер җиргә туйга барасым бар. Миңа карамасыннар, мәҗлесне ачып эшкә башлый торсыннар. Мин пртакулга кул куярга барып җитәрмен. Бара алмасам, иртәгә пртакул дәфтәрен кибеткә төшерерсең, кул куеп бирермен», — диде.

Сәркатип. Ә Рәхим абзый нәрсә диде?

Сакчы. Ул да: «Мин бу көн бара алмам, вакзалга кунаклар озатырга төшәсем бар. Иртәгә пртакул дәфтәрен кертерсең, кул куеп бирермен», — диде.

Сәркатип. Алай икән. Ә Фатыйх?

Сакчы. Фатыйх абзый бернәрсә дә әйтмәде. «Барыбер, барсаң да, аяк туздырып йөрү генә калыр, җыелмаслар», — диде.

Сәркатип. Соң син әйттеңме, бүген бер дә җыелмый калырга ярамый, дип?

Сакчы. Әйттем.

Сәркатип. Башкалары нәрсә диделәр?

Сакчы. Ярар, барырга тырышырбыз, диделәр.

Сәркатип. Алай икән. Ярый, башка йомыш юк.

Сакчы чыга башлый.

Ә, кара әле, кем, Хафиз, сәгать ничә булган?

Сакчы. Унынчы ярты. *(Чыгып китә.)*

Икенче мәҗлес

Сәркатип ялгыз.

Сәркатип *(үзалдына сөйли)*. Унынчы ярты. Сәгать сигезгә дип чакырган мәҗлескә әле һаман килгәннәре юк. Бүген инде өченче мәртәбә чакыру, алай да килмиләр. Монда карыйсы эшнең очы-кырые юк. *(Кәгазьләрне актарып карап.)* Менә монда бер бичарасы юлга китәргә акчам юк, дип ярдәм сорый. Гаризасы язылганга нәкъ бер ай да ун көн булган. Әгәр бүген дә җыелмасалар, ул бичарага тагын ун көн көтәргә кирәк булыр. Әгәр дә ул кеше җәмгыятьнең ярдәменә ышанып ятса, язган булса, яз көне, шаять, китәр. Менә монсында бер бик фәкыйрь хатын урын өстендә үләргә ята, табиб китерергә ярдәм сорый, дигәннәр. Аның гаризасының язылуына да бүген нәкъ бер ай булган. Кем белә, мескен, көткән-көткәндер дә ярдәм килмәгәч, «ахры, булмас инде» дип, бәлки, күптән теге дөньяга киткәндер! Монда көтеп утырудан бер тиенлек тә мәгънә чыкмас. Кайтырга кирәк. Садрый байның хатыны: «Ул нинди көн саен мәҗлес», — дип әйтә, ди. Кем белә, бәлки, ул шулай көн саен мәҗлескә барам, дип, өеннән чыгып китә торгандыр. Бервакытны бер гласный шулай һәр көн өеннән: «Мин управага менәм», — дип чыгып китә икән. Бервакыт, кыш узгач, кыш буена кемнең ничә мәртәбә Дума мәҗлесләренә барганлыгын мөселман гәзитләренә язып чыгардылар. Хатыннары гәзитне укып карасалар, теге гласный кыш буе бары ике генә мәртәбә мәҗлескә барган булып чыккан. Шуның шикелле Садрый абзый да һаман мәҗлескә барам, дип чыгып китә торгандыр әле. *(Халыкка карап.)* Хуш, сау булыгыз, мин өйгә йокларга кайтам инде. *(Чыгып китә.)*

Өченче мәҗлес

Сәркатип белән идарә әгъзасы.

Тыштан тавыш. Юк, юк, китмә, китмә. Хәзер киләләр. Әйдә, әйдә.

Керәләр.

Сәркатип. Соң инде, Насыйр абзый, минем килгәнгә бит ике сәгать булды. Сездән 15—20 тәңкә вазыйфа алам дип, монда төн буенча утырыйммыни?

Әгъза. Хафаланма, хафаланма, хәзер килерләр. Мин, кибет япкач, хатын белән киниматографка барган идем, шуңа бераз соңга калдым, Фатыйх та шунда иде, ул да хәзер киләм, диде.

Сәркатип. Анда башка көнне барсагыз да яраган булыр иде. Сәгать сигездә чакырган мәҗлескә унда килгәч, эш ничек барсын?

Әгъза. Бармаса, мин нишлим инде? Һаман җәмәгать эше артыннан гына йөреп булмый. Башкалар тырышмагач, мин бер үзем генә нишлим? Кая, бүген каралырга нинди эшләр бар?

Сәркатип. Бүген каралырга тиешле булган эшнең очы-кырые юк. Утызлап гариза бар.

Әгъза. Һу, бигрәк күп икән. Кая соң, башкалар тизрәк килсәләр ярар иде. Бар әле, син кайсына-берсенә телефон белән хәбәр ит әле. Тизрәк килсеннәр.

Сәркатип. Ай-һай, килерләр микән? *(Телефон янына бара. Телефонны бора.)* Центральный! Центральный! *(Яңадан бора.)* Центральный! Центральный! Фу, чорт. Хафиз, Хафиз!

Сакчы керә.

Әллә бу безнең телефон бозылганмы?

Сакчы. Юк, бозылмаган. Кичә генә Кәрим абзый банкы белән сөйләште.

Сәркатип. Нишләп соң, алай булгач, бер дә хәбәр бирмиләр? *(Яңадан бора.)* Центральный! Йа Алла! Көчкә килделәр. Зинһар, миңа Садрый Атабаевның конторын тоташтырыгыз әле. Нәрсә, мәшгуль, дисезме? *(Халыкка карап.)* Бу вакытта ул кем белән сөйләшер икән? Алай булса, Хәким Ямашевка тоташтырыгыз. Рәхмәт. *(Шалтырата. Каршыга җавап бирәләр.)* Кайдан бу? Нәрсә? Яким Дадашев? Зинһар, кирәк түгел! Өзегез әле. *(Шалтырата.)* Мин аларга Хәким Ямашев, дим, ә алар Яким Дадашевка тоташтырганнар. *(Шалтырата.)* Центральный! *(Шалтырата.)* Центральный! *(Шалтырата.)* Центральный! Уф Алла! Хафиз, сәгатьне кара әле, күпме булган?

Сакчы. Ун тулып чирек.

Сәркатип. Уф! *(Шалтырата.)* Центральный! Центральный! Ярабби, шөкер, килделәр! Зинһар, дип әйтәм, Хәким Ямашевка тоташтырыгыз әле. Мин сезгә Хәким Ямашев, дим, ә сез Яким Дадашевка тоташтырасыз. Болай гына аңламасагыз, номерын әйтим, 666 нчы. Рәхмәт. *(Шалтырата. Каршыга җавап бирәләр.)* Кайдан бу? Нәрсә? Өченче час? Кирәк түгел. Зинһар, өзегез. *(Телефонның трубкасын элеп.)* Менә бәла, 666 нчы урынына 676 нчыны, өченче часны биргәннәр. Булмас, ахры. *(Маңгаендагы тирләрен сөртеп.)* Моңарчы һәммәсенә җәяүләп барып әйтсәң дә булыр иде.

Тыштан аяк тавышлары ишетелә.

Әнә, киләләр бугай.

Фатыйх килеп керә.

Дүртенче мәҗлес

Фатыйх һәм әүвәлгеләр.

Фатыйх. Әссәламегаләйкем!

Башкалар. Вәгаләйкемәссәлам! Әйдәгез, хуш киләсез.

Фатыйх. Нихәл, мәҗлес таралдымы әллә?

Сәркатип. Җыелса, таралыр.

Фатыйх. Мин бер килмәскә дә уйлаган идем дә, ут яктысы күргәч, тукта, кереп чыгыйм, дип кердем. Нихәл, ниләргә карар бирдегез? Кая, мин дәфтәргә кул гына куеп китим, эшем ашыгыч.

Әгъза. Әле мәҗлес булганы юк.

Фатыйх. Алай булгач, бүген булмас та инде.

Сәркатип. Килмәгәч, әлбәттә, булмас.

Фатыйх. Килмәгәч, дип, мин берүзем генә нишлим, башкалар берсе дә килмиләр ич?

Сәркатип. Җәмгыятьне тотарга да ябарга. Бүтән бер эш тә юк.

Әгъза. Әнә тагы киләләр бугай.

Себер бае белән яучы керә.

Бишенче мәҗлес

Шулар ук һәм Себер бае белән яучы.

Себер бае. Әссәламегаләйкем!

Башкалар. Вәгаләйкемәссәлам!

Себер бае. Мин бүген монда мәҗлес була дип ишеткән идем. Шуңа күрә бер кереп чыгыйм дигән идем. Өлгерә алмадым, мәҗлесегез таралган икән.

Сәркатип *(халыкка карап)*. Таралыр өчен әүвәл оешырга кирәк әле.

Әгъза. Рәхим итегез, таралмаган әле, хәзер яңа җыелабыз.

Фатыйх. Рәхим итегез, әфәндем, рәхим итегез. Сез кем буласыз? Ни белән сәүдә кыласыз? Кайда барасыз? Кем номерына төштегез? Озак торасызмы? Чугунка белән килдегезме?

Себер бае. Ие, чугунка белән килдем. Мин үзем Себер ягында сәүдә кылучы бер кеше булам, хатыным үлгән иде дә, монда өйләнергә дип килгән идем.

Әгъза. Рәхим итегез, рәхим итегез. Ни белән сәүдә кыласыз?

Фатыйх. Нинди җирдән өйләнмәкче буласыз? Бай кеше кызын алырга ният кыласызмы? Әллә уртача булса да ярыймы?

Себер бае. Минем сәүдәм төрле нәрсә белән. Нинди җирдән өйләнергә туры килер әле, ул кадәресен белә алмыйм. Минем монда бер дә белеш кешем юк.

Әгъза. Читек-кәвеш белән сәүдә кыласызмы? Монда мал аласызмы? Бездә читек-кәвешнең төрлесе бар. Бәһасен дә арзан гына бирербез.

Фатыйх. Кәләпүш, калфак, бүрек шикелле нәрсәләр аласызмы? Безнең нәрсәләр бик яхшы була.

Сәркатип. Менә сезгә кирәк булса базар! *(Кулын җәеп күрсәтеп.)* Менә инде син эшлә болар белән эшне!

Әгъза. Сезнең якка, бәлки, намазлык, комган, сөлге, эскәтер, чалма, чалма бүрек шикелле нәрсәләр дә китә торгандыр?

Фатыйх. Алары инде аның һәммә кешедә дә табыла, намазлык, комган шикелле нәрсәләр бездә дә бар. Без дә кыйммәт бәһа алмабыз.

Сәркатип *(халыкка карап).* Хәзер инде конкуренция дә башланды!

Себер бае. Әфәнделәр, мин андый нәрсәләр белән сату итмим. Мин урыс арасында сату итәм. Минем төрле нәрсә дигәнем икенче нәрсә. Мин кызыл мал, галантерейный, бакалейный нәрсәләр белән сәүдә кылам.

Әгъза. Алай булгач, бик яхшы. Менә Зарифка әйтергә кирәк. Ул сезгә глтаринный малларның һәртөрлесен дә табып бирер.

Фатыйх. Кызыл малны Вафа хаҗидан алырсыз, ул сезгә очсыз сатар. Акчага алсагыз, ул сезгә скитканы да күп ясар.

Сәркатип *(халыкка карап.)* Инде хәзер маклерлыкка да керешә башладылар!

Себер бае. Юк, әфәнделәр, мин монда мал алырга килмәдем. Мин малны туп-туры Мәскәүдән — фабрикантларыннан алам, мин монда бары өйләнер өчен дип кенә килдем.

Әгъза. Алай икән, соң сез нинди җирдән өйләнмәкче буласыз? Бай җирдәнме, уртача җирдәнме?

Сәркатип *(халыкка карап).* Инде хәзер яучылыкка да керештеләр!

Яучы. Байлар, мин сезгә бер сүз әйтим әле, бу безнең якташ кеше; безнең белән бер өяздән. Аңа кызны мин үзем димлим.

Әгъза. Кемне димлисең? Әнә, Җамали хаҗи кызын димлә, аны бик матур, диләр.

Сәркатип *(халыкка карап)*. Чеп-чи ялган!

Фатыйх. Безнең Әхмәтнең кияүдән кайткан кызы ничек булыр? Әгәр тол дип әйтмәсә, аны димләргә ярый. Бик чибәр кыз.

Сәркатип *(сәгатькә карап)*. Әфәнделәр, мин кайтам. Инде сәгать 11 тулган. Бүген мәҗлес булмас, ахры.

Фатыйх. Тукта, бераз сабыр ит әле, ул кадәр ашыгып кая барасың?

Сәркатип. Килмиләр ич.

Әгъза. Ник, килмәсәләр, без үзебез генә эшне карый алмыйбызмыни? Кая, китер эшләреңне, нәрсәләр бар?

Сәркатип *(халыкка карап)*. Кырырсыз инде сез эшне. *(Әгъзаларга.)* Менә өстәл өстендә һәммәсе дә хәзер.

Әгъза. Кая, укып күрсәт, нәрсәләр бар?

Сәркатип. Укудан эш калмас, укырмын. Ләкин әле бит монда устав буенча җитәрлек әгъзалар җыелмаган.

Фатыйх. Җыелмаса ни булган? Иртәгә Хафиз кул куйдырыр. Җә, укы. *(Себер баена.)* Без, менә шулай, кеше җыелмаган дип тормыйбыз. Эшне тиздән йөртә бирәбез.

Себер бае. Бик яхшы, бик яхшы.

Сәркатип *(кәгазьләрне карап)*. Менә монда бер шәкерт укырга дип иганә сорый.

Әгъза. Ул ни эшләп бездән сорый, ата-анасы укытсын, безнең балаларны бер кеше дә акча биреп укытмый.

Сәркатип. Фәкыйрь, ди, ятим, ди.

Фатыйх. Ятим булса, приютка кереп укыр. Бездә артык акчалар юк әле. Йә, икенчесен укы!

Сәркатип. Алай булса, инде моңа бирмибезмени?

Фатыйх. Юк, юк, атказ!

Әгъза. Атказ, атказ!

Сәркатип *(икенче кәгазьне алып).* Менә монсы, бик фәкыйрь идем, җәмгыятьтән миңа берәр киемлек бирмәсләр микән, ди.

Әгъза. Ул нинди аңгыра нәрсә ул тагы? Әле күптән түгел генә ураза узды. Шунда байлардан закәт сорарга ярамаганмыни? Юк, булмас.

Фатыйх. Йә, башкасын укы!

Сәркатип *(янә бер кәгазьне алып)*. Монсы, юлга акчам юк иде, бераз рәхим итмәсләр микән, ди.

Фатыйх. Ул ни дигән сүз тагын? Аны монда кем чакырып китергән, килмәсен иде. Андый урыннарга тарата башласаң, монда җәмәгать акчасы түгел, башыңдагы чәчең дә җитмәс. Йә, башкасын укы.

Сәркатип. Моңа да атказмыни?

Фатыйх белән әгъза. Атказ, атказ!

Сәркатип *(янә бер кәгазьне алып)*. Менә монсында шәһәрнең яшьләре игълан кылалар. «Без җәмгыяте хәйрия файдасына театрлар куеп, әдәбият кичәләре ясар идек, мәсарифыннан артып калган акчасын җәмгыяте хәйриягә бирер идек» диләр.

Себер бае. Афәрин, афәрин, сездә дә шундый һиммәтле яшьләр бар икән. Бик файдалы эш.

Әгъза белән Фатыйх һәр икесе тынычсызланалар.

Безнең сәүдә кыла торган җиребездә дә яшьләр ураза бәйрәмендә кыйраәтханә файдасына дип театр уйнаганнар иде. Җиде йөз сум файда иттеләр.

Фатыйх *(халыкка карап).* Алай икән, бозылган кеше икән! *(Себер баена.)* Җиде йөз тәңкә иттеләр, дисезме?

Себер бае. Әйе.

Сәркатип. Афәрин һиммәтләренә, бик шәп булган икән.

Фатыйх. Тик тор, син сүзгә катышма. Син ни беләсең, син бит идарә әгъзасы түгел.

Әгъза. Әйе шул, син катышырга тиеш түгел. Шәпме, түгелме икәнен без үзебез дә бик яхшы беләбез.

Фатыйх. Һә, җиде йөз тәңкә файда иттеләр диген, ә? Бер көндә җиде йөз тәңкә! Соң ул акчаны ни эшләттеләр?

Себер бае. Һәммәсен дә кыйраәтханәгә бирделәр.

Әгъза. Хәзрәтегез ни әйтте?

Себер бае. Бернәрсә дә әйтмәде, бик яхшы, диде.

Фатыйх. Хәрам, дип әйтмәдемени?

Себер бае. Юк, бик яхшы эш, диде.

Фатыйх *(халыкка карап)*. Муллагыз да үзегез шикелле бер азган-тузган нәрсәдер шунда!
Әгъза. Муллагыз кайда укыган?
Себер бае. Элек Казанда укып хәтме көтеп кылгач, хаҗга барып, Мисыр, Истанбулларда йөреп кайткан.
Фатыйх *(халыкка карап)*. Чеп-чи җәдит икән!
Әгъза. Алай булгач, әйтмәс шул. Мисырда укыганнар алар эшләпә киюне дә дөрес, диләр. Урыс суйган итне ашаудан да тартынмыйлар.
Сәркатип. Хуш, әфәнделәр, бу гаризага ни дип әйтәсез?

Тын.

Фатыйх. Насыйр, син ни дисең?
Әгъза. Белмим, ә син ни дисең?
Фатыйх. Мин бер сүз дә әйтә алмыйм, киләсе мәҗлескә калсын, дим.
Әгъза. Ярый шул.
Сәркатип. Әфәнделәр, яшьләр алар бүген үк җавап сорыйлар. Без берсекөнгә әдәбият кичәсе ясыйбыз, әгәр җәмгыяте хәйрия риза булмаса, икенче бер җәмгыять файдасына ясыйбыз, диләр, көтмиләр.
Фатыйх. Көтмәсәләр, алабия кичәләре белән чәнчелеп китсеннәр! Без аларның хәрам акчаларына калмаган!
Әгъза. Әлбәттә, әлбәттә, хәрам акчаны алырга ярамый.
Фатыйх. Сафа хәзрәт, Бохарадан укып, мөдәррис булып кайткан кеше, белми әйтмәс, мин беркөнне сораган идем: «Һич ярый торган эш түгел, чеп-чи хәрам», — диде. «Дуңгыз ите ни, ул ни, икесе дә барыбер», — диде.
Сәркатип. Соң бит, безнең җәмгыятьнең сумасы бик аз. Бирәчәкләребез дә бик күп, ә кассада акчабыз бик аз.
Әгъза. Син белмәгән эшкә катышма. Акчаң аз булса, юрганыңа карап аягыңны сузарсың.
Сәркатип. Алай булгач, кабул итмибез, дип әйтәсезмени?
Фатыйх һәм әгъза. Атказ, атказ!
Фатыйх *(сәгатен чыгарып карап).* Һу, сәгать 12 булган! Соңга калына, иртәгә иртәрәк торасы бар. Мин кайтам.
Әгъза. Мин дә кайтам, әйдә, бергә кайтабыз.

Торалар.

Сәркатип. Монда тагын 26 гариза бар, аларын ни эшлибез?
Фатыйх. Атказ! Ә юк, аларын икенче мәҗлестә карарбыз. *(Әгъза белән чыга башлыйлар. Әгъзага бөгелеп, колагына.)* Нихәл, ни эшләттек теге җәдитне! Авызына бармагын кабып шаккатып карап калдымы? Әйдә, минем белән барасыңмы?
Әгъза. Кайда?
Фатыйх. Беләсең инде.
Әгъза. Әйдә. *(Сәркатипкә карап.)* Пртакулны яз, иртәгә Хафиз кул куйдырыр. Хуш!

Чыгып китәләр.

Себер бае. Сезнең мәҗлес дигәнегез шушымы инде?
Сәркатип. Бу гына түгел әле, моннан биш өлеш битәрләре дә була.
Себер бае. Мин, бу көн җәмгыять була, дигәч, күреп калыйм дип, бу кешене көчләп алып килгән идем. Мин аны бик шәп була торгандыр, дип фараз кыладыр идем.
Яучы. Әфәндем, ул яхшы була торган иде дә, әле бу көн карт байларның берсе дә килмәгән.
Сәркатип. Алар килсә, монда бөтенләй Сафура бураннары куба!
Себер бае. Сезнең бу җәмгыяткә яшьләр бер дә катнашмыйлармыни?
Сәркатип. Катышырлар иде дә, аларга бер дә юл бирмиләр. «Сез җәдит», — диләр.
Себер бае. Соң, бу эш үзе дә җәдитләр эше бит?
Сәркатип. Дөрес, җәдитләр эше. Ул эшне әүвәл җәдитләр башлаган иде дә, соңыннан картлар: «Җәдитләр динне бозып бетерәләр», — дип килеп катыштылар. Яшьләрне төрлечә куркытып качырып бетерделәр.
Себер бае. Ярый, хәерле булсын, мин дә әгъза булып языйлырмын дигән идем дә, хәзер инде әгъзаларыгызның «атказ, атказ, атказ»ларын ишетеп күңелем кайтты. *(Яучыга.)* Шушы икән инде сезнең җәмгыятегез! Әйдә, тизрәк китик. Йә тагы берәрсе килеп безгә дә атказ, ди башлар. Әле мин ашамаган, безнең номерда кухнялар ябылгандыр. Әйдә, берәр ресторанга барып ашап кайтыйк. Атказ! Атказ! Атказ! Менә сиңа кирәк булса җәмгыяте хәйрия! Хуш, сау булыгыз.

Чыгып китәләр.

Сәркатип. Хуш. *(Кәгазьләрен җыештыра.)* Хафиз, Хафиз! Менә бу кәгазьләрне шкафка биклә. Мин киттем.

Сакчы керә.

Иртәгә мин килгәнче, кем килсә дә әйт: «Атказ!» — диген. Хуш, сау бул. Ишеттеңме? Һәммәсенә: атказ, атказ, атказ! *(Чыгып китә.)*

Сакчы *(кәгазьләрне алып)*. Атказ, атказ! Нәрсәгә җыелган булалар? Мин монда тора башлаганнан бирле һаман бер сүз инде ул: «Атказ, атказ!» *(Чыгып китә.)*

Пәрдә.

ИКЕНЧЕ МАНЗАРА

Ресторанда.

Зур зал, стена буйларына өстәлләр тезелгән. Берничә өстәлдә ашау-эчү белән мәшгуль берничә урыс утыра.

Беренче мәҗлес

Садрый, официант, урыслар вә дамалар.

Садрый *(залга кереп, сул тарафтагы өстәлгә утырып)*. Әле иртә икән, берсе дә килмәгән. Бәлки, алар җәмгыять мәҗлесенә барганнардыр. Алар килгәнче, берәрне эчә торырга кирәк. *(Звонок бирә.)*

Официант керә.

Бер бутылка сыра бир!

Официант. Яхшы. *(Китә.)*

Садрый. Җәмгыять бик яхшы сылтау булды әле, анда-монда барасы булса, «җәмгыятькә барам» дип чыгып китү бик ансат. Хатын: «Бүген бармасаң да ярар инде. Бик соңга калдың», — ди. Мин: «Юк, бер дә бармый калырга ярамый, карала торган бик кирәкле эшләр бар, мәҗлеснең ахырына барып җитсәм дә, барып калырга кирәк, анда миннән башка бер эш тә булмый», — дип чыгып киттем. Мин инде аларны күптән монда килеп җиткәннәрдер дип торадыр идем, әле килмәгәннәр икән. Узган ел гласныйлыкка да сайланырга да йөреп караган идем, булдырып булмады. Әгәр анда сайланган булсам, эш тагы да яхшырак буладыр иде.

Официант бер шешәне китереп куя.

(Садрый, шешәне карап.) Нигә мондыйны, кыйммәтлене китердең, миңа сталавай кирәк түгел, баварскийны китер.

Официант. Хәзер ярамый, князь, сәгать унике тулды. Сәгать уникедән соң бездә андый бирелми.

Садрый. Ни эшләп тулсын? *(Сәгатен чыгарып.)* Менә бит әле, сәгать уникедән чирек ким.

Официант. Юк, князь, безнең сәгать унике тулды инде.

Официант китә.

Садрый. Каһәр сукканнар, сәгатьләрен юри алга җибәреп куйганнар. Биш тиен көмеш әрәм китте. Алай буласын белгән булсам, мин җәмгыятькә кереп чыккан булыр идем. Унике тулганчы, арзан вакытта, бер-икене бушатып калырмын дип ашыга-ашыга килгән идем, булдырып булмады. Көн саен ун тиеннән ул бит елына утыз алты тәңкә була. Утыз алты тәңкә ул, нинди булса да бер эшкә ярап куя.

Икенче мәҗлес

Шулар ук һәм яшь егет.

Яшь егет *(залга кереп, өстәлләрне күздән кичереп, Садрый янына килеп)*. Исәнме, Садрый абзый!

Садрый. Исәнме!

Яшь егет *(урындыкны тартып)*. Сезнең янга утырырга мөмкинме? *(Урындыкка утыра.)* Монда бер студент килергә вәгъдә кылган иде, килеп җитмәгән икән.

Садрый *(халыкка карап)*. Менә тагын икенче бәла, бу инде кусаң да китмәс! *(Яшь егеткә.)* Утырыгыз, утыр.

Яшь егет. Студент килгәч тә, мин хәзер китәм. Ялгыз утыруы күңелсез. *(Звонок бирә.)*

Официант килә.

Кая, монда бер стакан китер әле. *(Садрыйга.)* Бүген бер җирдән ике йөз тәңкә акча аласы бар иде, мин кайтканчы, кибетләр ябылып калган, өлгереп булмады. Садрый абзый, миңа иртәгә кадәр ун тәңкә акча биреп торыгыз әле, мин сезгә иртәгә иртә үк, шул ала торган җирдән алгач та кертеп бирермен.

Официант стакан китерә. Яшь егет бер стакан тутырып эчә дә икенчене салып куя.

Садрый *(халыкка карап).* Менә бәла, чистый сүз көясе булды бу! Мин әле монда биш тиен артык китте, дип кызганып утырам, ә ул сала да эчә, сала да эчә.

Яшь егет. Минем иртәгә ала торган урыным бар. Ләкин миңа бүген бик кирәк иде. Монда бер кешегә бирәсе бар, бирми калсаң, вәгъдәсезлек була, яхшы түгел. *(Сыраны эчә. Шешәдән яңадан салмакчы була. Шешәнең эчендә беткәнлекне күреп.)* Монда беткән икән. *(Звонок бирә.)* Официант, кая, тагын монда берне китер әле, Садрый абзый, зинһар, бүгенгә тыңлап торыгыз әле, мин сезгә иртәгә иртә үк кертеп бирермен.

Садрый. Минем янымда ул кадәр үк акча юк.

Яшь егет. Алай икән, миңа бик кирәк иде шул. Булмаса, биш тәңкә генә биреп торыгыз, мин сезгә иртәгә иртә үк бирермен.

Садрый. Алай да юк.

Яшь егет. Соң, күпме генә бар?

Официант бер шешә китерә. Яшь егет, стаканга салып, берне эчә.

Садрый *(халыкка карап)*. Бер дә бирмичә котылып булмас инде, берәрне бирергә кирәк. *(Яшь егеткә.)* Барлы-юклы ике тәңкә акчам бар, мә, менә берсен бирим.

Яшь егет. Хәерле булсын, ичмаса, өч тәңкә дә юкмы?

Садрый. Юк шул.

Яшь егет. Хәерле булсын. *(Бер сумны алып, жилетка кесәсенә кыстыра.)* Иртәгә мин сезгә кибет ачкач та кертеп бирермен. Әле минем сезгә әүвәлге бирәчәкләрем дә бардыр. Аларны да кертеп бирермен. *(Яңадан шешәдән бушатып эчеп.)* Мин, теге яктан чыгып, студентны гына карап керим әле. *(Чыгып китә.)*

Садрый. Кара син аны, ә! Бер тәңкәлекне чәлде бит! Мин инде аның күзенә кырып салырга сукыр бер тиен дә бирмәгән булыр идем, ярамый. Бер көннәрне тегендә күргән иде. Бәладән башаяк, дим. Йә бирмәсәң, өйдәгеләргә белдереп харап итәр. *(Шешәдән салмакчы була.)* Әле моны да бетергән икән! *(Звонок бирә.)*

Официант килә.

Кая, тагы берне китер. *(Халыкка карап.)* Әүвәлгеләрен дә бирермен, дигән була, алырсың инде шайтаннан иман! Әле ярый, кесәдә бер тәңкәлек акча бар икән, югыйсә өч тәңкәлеге дә эрегән булыр иде.

Официант *(шешәне китереп куеп)*. Бу стакан артыкмы?

Садрый. Артык, артык, алып китә күр. *(Халыкка карап.)* Йә тагын килеп эчә башлар!

Официант алып китә.

Ул шайтаннан кая барсаң да, качып котылып булмый. Кайсы ресторанга гына кермә, ул анда була. Өстәл саен килеп эчә дә йөри. Хәерле булсын. Биш тиен урынына егерме мәртәбә биш тиен китте.

Яшь егет *(килеп утырып)*. Минем стаканны алып киттемени әле?

Садрый. Алып китте. Мин сине чыгып киткән дип торам.

Яшь егет. Ул ни эшләп алай алып китә аны, сорарга кирәк. *(Звонок бирә.)*

Садрый *(халыкка карап)*. Менә бәла! *(Яшь егеткә.)* Юк, кирәкми, мин хәзер китәм.

Яшь егет. Палужым, минем дә эчәсем килми. Теге студентны гына көтеп утырадыр идем. Хушыгыз әле хәзергә! *(Тора, кесәсеннән бер сумлыкны чыгарып.)* Китсәң китәрсең, миңа монда бүгенгә җитәрлек булды инде. *(Чыгып китә.)*

Өченче мәҗлес

Садрый һәм Касыйм.

Касыйм *(залга кереп, Садрый янына килеп утырып.)* Исәнме, Садрый!

Садрый. Исәнме!

Касыйм. Әле членнар җыелмадымыни?

Садрый. Юк әле.

Касыйм. Син җәмгыятькә бардыңмы?

Садрый. Юк. Ә син бардыңмы?

Касыйм. Юк. Минем бүген эшем бар иде. Вакзалга төштем. Син ник бармадың?

Садрый. Безнең бүген парлы кунакка барасы булды.

Касыйм. Кая, миңа да берне әйтергә кирәк. *(Звонок бирә.)* Вакзалда тегене күрдем, Мәскәүгә китеп бара. Бик матурланган икән ул.

Садрый. Мин әле өченче көн генә күргән идем, бер дә үзгәргән урынын тапмадым.

Официант килә.

Кая, тагын берне китер.

Официант китә.

Син, бәлки, бераз җибәргән булгансыңдыр, шуңа күрә чибәр күренгәндер.

Касыйм. Булса, бераз булгандыр инде. Кунак озатканда була торган эш.

Официант китерә, эчә башлыйлар.

Йә, тагы сезнең тирәдә нинди хәбәрләр бар?

Садрый. Ул-бу хәбәр юк. Әле ярый син килеп җиттең. Теге сиңа каршы очраган нәрсә сыраны эчеп, җанымны чыгара язды.

Касыйм. Аңа ни эшкә эчертәсең соң?

Садрый. Эчертми булмый, беркөн ул мине тегендә күргән иде, эчертмәсәң, ул аннары бөтен дөньяга исемеңне чәчеп йөри башлый.

Касыйм. Һу, әнә членнар киләләр.

Дүртенче мәҗлес

Шулар ук һәм Насыйр белән Фатыйх.
Насыйр белән Фатыйх кереп, килеп утыралар.

Фатыйх.
Насыйр. Исәнмесез, исәнме!

Фатыйх. Ник сез җәмгыятькә бармадыгыз?

Садрый. Барыбер җыелмагандыр бит?

Фатыйх. Җыелмаса, без үзебез генә эшли белмибезмени? Кая, әйтергә кирәк. *(Насыйрга.)* Нәрсә әйтәбез?

Насыйр. Әйтергә кирәк, икене китерсен.

Фатыйх. Юк ла, ул ярамый, иң әүвәл бик ныгытып нигез салырга кирәк. Аннан соң өстеннән сибәләргә ул да ярый. *(Звонок бирә.)* Иң әүвәл бик яхшылап бер графинчикны сындырыйк та, аннан соң аны әйтербез. Садрый, ярый бит шулай? Ә?

Садрый. Ярый шул.

Насыйр. Ярый, китерсен инде алайса.

Официант килә.

Фатыйх. Кая, син безгә бик шәп итеп закуска белән берне китер әле. Тольке, кара аны, закускасы бик шәп булсын.

Официант китә.

Ник монда кеше күз алдында, залга утырдыгыз. Монда бит теләгәнчә җәелеп утырып булмый. Кабинетка кереп утырырга кирәк иде.

Шул арада бер урыс белән марҗа, икенче өстәлгә килеп утырып, ашарга сорыйлар.

Садрый. Мин килгәндә, бер кеше дә юк иде, кабинетта ялгыз утыру күңелсез булыр дип, монда кердем.

Фатыйх. Кара әле, Касыйм, тегенең янындагы мәткәне, шәп бит?

Касыйм. Нәгыз икән шул.

Фатыйх. Без бит әле җәмгыятьтән киләбез.

Садрый. Ниләр булды?

Фатыйх. Анда без берничә төрле эшне карадык. Иртәгә сезгә пртакул кнәгәсен китерерләр, кул куярсыз. Анда теге тар балаклы яшьләр алабия кичәсе ясыйбыз, файдасын җәмгыятькә бирәбез, дип, прашиния биргәннәр иде, без риза булмадык. Акчаларын башларына чәйнәп яксыннар, аларның хәрам акчаларының бер тиене дә кирәк түгел, дидек.

Касыйм. Шулай шул, бик яхшы иткәнсез.

Насыйр. Анда бер Себер сәүдәгәре килгән иде, ул да алар яклы икән: «Яшьләрегез бик яхшы эш эшләмәкче булалар икән», — ди.

Фатыйх. Бездәге яшьләр дә бәйрәмдә әллә нәрсә ханә файдасына театр куйдылар, ди.

Насыйр. Бер кичтә җиде йөз тәңкә файда иттеләр, ди.

Фатыйх. Аның авызын бик яхшы томаладык.

Насыйр. «Аның акчасы хәрам бит», — дидек.

Фатыйх. «Сезнең хәзрәтегез андый эшкә ничек риза була?» — дигән идек, «Безнең хәзрәт ул акчаны хәрам дип әйтми, бик яхшы эш, дип әйтә», — ди. Аларның муллалары, үзләре шикелле, Мисырда укып, бозылып кайткан кеше икән.

Насыйр. Мин әйттем: «Мисырда укыган кешеләр алар эшләпә киюне, урысча киенүне дә дөрес, дип әйтәләр, урыс суйган итне ашаудан да тартынмыйлар», — дидем.

Фатыйх. Малаеңның авызы шап итеп капланды.

Көлешәләр.

Садрый. Нинди нәрсә соң ул, кайдан килгән?

Фатыйх. Бер малакасус, кызыл авызлы нәрсә шунда, өйләнергә килгән. Кайдагы икәнлеген сорамадык.

Фатыйх. Әнә, әнә шул нәрсә. Әле монда да килеп җиткән икән.

Садрый. Алай үзенең кыяфәте байга охшый.

Насыйр. Өйләнәсе булгач, бай булып күренергә тырышмыйча ярамый бит.

Фатыйх. Бай булып күренмәсә, аннан ары кыз бирмиләр бит!

Бишенче мәҗлес

Шулар ук һәм Себер бае белән яучы.

Себер бае *(звонок бирә, официант килә)*. Кая, безгә ашарга бернәрсә китерегез әле.

Официант. Рәхим итегез, нәрсә китерик? Менә прейскурант. Рәхим итеп, шуннан карап әйтегез.

Себер бае *(яучыга)*. Сез нинди нәрсә телисез, беренчегә суп әйтикме, борщмы?

Яучы. Алар нинди нәрсәләр?

Себер бае. Икесе дә шулпалы нәрсәләр.

Яучы. Ансын беләм, нинди иттән пешергән, балыкныкымы?

Себер бае. Юк, балыктан түгел, иттән.

Яучы. Юк, алай иттән булса, кирәк түгел. Мин урыс ите ашамыйм.

Себер бае. Ул бит урыс ите түгел, сыер ите. Адәм ите булса, мин дә ашамыйм.

Яучы. Юк, юк, мин ашамыйм. Син үзең аша. Мин берәр нәрсә эчеп кенә утырам. *(Официантка.)* Миңа бер шешә сыра китер.

Себер бае. Хәерле булсын, алайса, мин ашыйм әле. Минем ашыйсым килә. *(Официантка.)* Миңа бер порция суп китер, тавыктан булсын, икенчегә бер порция ростбиф китер.

Официант. Яхшы, ярар. *(Китә.)*

Икенче официант тегеләр өстәленә бер графина һәм закускалар китереп куя.

Фатыйх *(закускаларны карап, официантка).* Бу ни?

Официант. Гөмбә.

Фатыйх. Ә монсы?

Официант. Севрюга.

Фатыйх. Балыкмы?

Официант. Әйе.

Фатыйх. Ә монсы?

Официант. Бозау ите.

Фатыйх. Бозау ите?

Официант. Әйе.

Фатыйх. Ансын сезгә кем китерергә кушты?

Официант. Аның порциясе шулай инде.

Фатыйх. Без мөселман бит, ник син безгә андый нәрсә китерәсең? Бар, тиз алып кит. Аның урынына башка нәрсә китер.

Официант. Башка төрле нәрсә бирелми.

Фатыйх. Бирелмәсә, кирәк түгел, алып кит. Үзең аша.

Официант алып китә.

Фатыйх. Урыс суйган ит ашарга без җәдит түгел, ансын әнә теге җәдиткә бирер. Ул ашар, чиркәнмәс. *(Төкерә.)* Тфү, җирәнгеч, әле ярый, башка киткән вакыт булмады. Мин аның бозау итен башына каплаган булыр идем.

Садрый. Безнең өчен Максим трактиры яхшы, аның хәҗәене бик яхшы кеше. Мин, князь, мөселманнарга ярамый торган бернәрсә дә тотмыйм, ди. Анда һәрвакытта закускага тозлы кәбестә, тозлы кыяр, торма, балык — шундый нәрсәләр генә китерәләр. Шуның өчен анда агай-эне тулып ята.

Фатыйх. Моның әле кешесенә очраганы юктыр. Өйрәтерләр иде аны.

Эчәләр. Официант тегеләр өстәленә аш китереп куя.

Яучы. Ничек җирәнмичә ашыйсыз? Мин урыс ашының исен дә яратмыйм.

Себер бае. Без өйрәнгән инде. Безнең тора торган якларда ат итеннән башка мөселман суйган ит тә табып булмый.

Яучы. Ат ите бик шәп була ул. Без аны яратып ашыйбыз. Урыс ите ашау гадәте бездә юк. Агай-энедән бер кеше дә ашамый. Әнә, күрәсең бит, тегеләр закускага китергән итне дә кире җибәрделәр. Ул турыда безнең агай-эне динне бик яхшы тота.

Себер бае. Алар ни дип ашамадылар?

Яучы. Әйтәм ич, бездә ашамыйлар, дип, хәрам.

Себер бае. Ә теге графинадагы нәрсә хәрам түгелме?

Яучы. Хәрамын хәрам да инде, әллә ничек урыс ите шикелле түгел. Бәндәчелек инде, андый эшләр генә була ул. Тәүбә кылгач, бетәр.

Себер бае. Шәп икән!

Фатыйх. Мәҗлес бик шәп булып китте әле. Тагы берне алдырырга кирәк. Булган булган, берәгәйле булсын. *(Звонок бирә, официант килә.)* Кая, тагын берне китер.

Себер бае. Тегеләр баягы җәмгыять членнары түгелме соң?

Яучы. Шулар, теге икесе баягы кешеләр. Болары да членнар, бая мәҗлескә килмәделәр.

Себер бае. Мәҗлескә килмәсәләр дә, монда киләләр икән.

Официант тегеләр өстәленә тагын берне китерә. Эчәләр.

Яучы. Киләләр, дип, һәрвакыт та килмиләр инде, бүген шулай туры килгән.

Себер бае. Бая әдәбият кичәсеннән килгән акчаны хәрам, дигәч, мин аларны бик тәкъва кешеләрдер дип белгән идем. Үз турыларына килгәч, тәкъвалык бер якта торып тора икән. Суфи суган сөймәс, күрсә, кабыгын да куймас, ди.

Официант ростбифны китереп куя.

Фатыйх *(бераз кызган, боларга таба борылып)*. Ни ди җәдитең? Ни сөйли? Бездә алабия кичәсе ясыйлар, диме?

Себер бае. Ясаганны, әлбәттә, ясыйлар, дибез шул.

Фатыйх. Ә без ясамыйбыз, хәрам, дибез!

Насыйр. Без эшләпә дә кимибез, хәрам, дибез!

Себер бае. Бик яхшы итәсез. Алай булгач, эчмәскә дә кирәк иде. Ул да хәрамдыр бит?

Фатыйх. Ансы, ансы ничева, аның юлын без үзебез дә беләбез. Дөньяны менә сезнең шикелле җәдитләр харап итеп бетерәләр. Урысча киенеп, яланбаш йөреп, мөселманны мыскыл иттерәләр.

Дама янындагы урыс чыгып китә.

Касыйм. Фатыйх, Фатыйх, тукта әле, бәйләнүеңне куй әле.

Фатыйх борыла.

Әнә теге мәткә бушады, син шуны кара. Шәп бит, ә?

Фатыйх. Ә, бушадымыни? Әйдәгез әле, эчик әле. Мин аны хәзер кулга төшерәм.

Себер бае *(ашап бетереп)*. Берәр стакан чәй дә эчәргә кирәк. *(Официантка чәй китерергә куша.)*

Фатыйх. Мин аны хәзер кулга төшерәм. Кабинетка кереп утырырбыз. *(Дама янына барып утыра.)* Нихәл, баришна, ни эшләп утырасың? Әйдә безнең янга. Нинди матур, ә? *(Битеннән томмакчы була.)*

Дама *(урыныннан сикереп торып)*. Бу нинди безобразие? Официант!

Официант *(йөгереп килеп)*. Нельзя, князь, нельзя. Бар үз урыныңа!

Себер бае елмаеп көлеп тора.

Фатыйх. Төртмә, ник мине төртәсең?

Даманың ире керә, икенче яктан да берничә кеше керәләр.
Араларында яшь егет тә күренә.

Дама *(елаган тавыш белән)*. Володя, менә бу татар мине оскорбить итте. Монда килеп утырды да, әйдә безнең янга, ди.

Урыс. Как ул алай сметь итеп монда кеше хатыны янына килә? Официант, бар, чакыр хозяинны, полиция китерсен!

Официант чыгып китә.

Садрый. Ну, Фатыйх, бәйләнмәгез, әйдә, китик.

Урыннарыннан торалар. Касыйм акча чыгарып өстәлгә куя, чыга башлыйлар.

Фатыйх. Нигә куркасыз аннан ул кадәр, ул кем булган? Сүз әйттерәсе килмәсә, хатынын монда ират арасына алып килмәсен. Аның монда хатынын алып килгәне өчен кем винаават? Мин бер дә курыкмыйм!

Насыйр. Зинһар, юкны сөйләмә. Әйдә, әйдә, кайтабыз.

Чыга башлыйлар.

Урыс. Официант! Чыгарма боларны, хозяин килсен!

Фатыйх. Бер дә синнән куркып чыкмыйбыз, үзебез чыгабыз.

Хозяин килә, артыннан околодочный белән городовой күренә.

Алтынчы мәҗлес

Шулар ук һәм околодочный белән городовой.

Урыс. Вот менә бу татар минем хатынга начар предложение ясаган. Менә болар шаһитлар. *(Кешеләрне күрсәтә.)*

Фатыйх. Кем белә аны, әллә хатыны, әллә түгел? Хатыны булса, монда ирләр янына алып килмәсен. Без алып килмибез бит!

Околодочный *(городовойга)*. Әйдә, алып кит!

Фатыйх. Как ул алып китә мине, мин бит думавладилис, мин бит купис. Ни имеет права ул мине алып китәргә!

Околодочный. Ну, ну, күп сөйләмә, әйдә, анда баргач сөйләрсең.

Алып чыгалар.

Аның артыннан Касыйм, Насыйр һәм Садрый да бик юашланып кына чыгып китәләр.

Җиденче мәҗлес

Яшь егет, Себер бае, яучы һәм официант.

Яшь егет *(халыкка карап)*. Шауламагыз, хәзер миңа тагы бераз имәрлек урын чыкты. Әгәр бераз бөдәмәсә, мин аны бөтен шәһәргә фаш итәрмен. *(Чыгып китә.)*

Себер бае. Шәп икән эшләрегез, мәсьәләне бик яхшы хәл кылалар! Әйдә, без дә кайтыйк инде.

Торалар.

Кадимнәрегез бик шәпләр икән. И бичаралар, инәдән куркып, лом йоткан халыклар!

Чыгып китәләр.

Пәрдә.

ӨЧЕНЧЕ МАНЗАРА

Клубта.

Клубның бер бүлмәсе. Өстәлләр, урындыклар тезелгән. Бер почмакта лото барабаны куелган. Биш кеше домино уйный. Ике кеше алар янында
аяк өстендә басып карап тора.

Беренче мәҗлес

Домино уйнаучылар, дежурный.

Уйнаучыларның берсе. Йә, чык. Әйдә. Мин сиңа бик яхшы мач бирдем. Яса алты да алты.

Икенчесе. Юк әле, алты да алтылар алар өшкергән әле. Менә мин, болай итеп, бер дә бер генә ясап торыйм әле. *(Бер шакмак куя.)* Нихәл, шәп булдымы? Шулай итәләр аны. Бик тәмле булыр әле ул.

Өченчесе. Кайдан килеп утырдым синең кул астыңа, әйдә, Әптерәй, куй!

Дүртенчесе. Әйдә, шул көенчә генә, мин дублетын гына куям.

Бишенчесе. Капламадыгыз шул берлене, менә хәзер ала инде ул, син бер дә йөри белмисең!

Беренчесе. Юк әле, торсын, аның җиденчесе менә монда әле. *(Куя.)* Кая, китерегез әле акчаларыгызны! Ха, ха, ха! Ни эшләтте? Сигезенчесен кулыңа тотып калдыңмы? Шулай иттерәләр аны! Кая, китерегез акчаларыгызны, китер, китер!

Икенчесе. Өлгерерсең әле, ул кадәр ашыгып кая барасың? *(Шакмаклар ала.)*

Дүртенчесе. Сайлама, сайлама, алай иттереп сайлагач, һәркем дә отар.

Өченчесе. Монда миңа дүрт дублет килгән. Алай итеп уйнагач, уен буламыни инде ул, китер монда шакмакларыңны. *(Шакмакларны тартып ала.)*

Икенчесе. Кит аннан, кеше алдыннан ни эшкә шакмакларын тартып аласың?

Дүртенчесе. Китер, өләшеп бирәбез.

Читтән карап торучының берсе. Шулай кирәк, шулай, правило буенча өләшергә тиеш!

Икенчесе. Монда правило күтәп торсаң, авызыңны ачып калырсың!

Дүртенчесе. Кара әле хәерсезне, җыен алтылыкны бер кулга җыеп бетергән.

Икенчесе. Кулыңнан килсә, син дә җый, мин сиңа бер сүз дә әйтмим.

Дүртенчесе. Мин синең шикелле шулер түгел. Син генә ул һәммә шакмакларны билгеләп бетергән.

Өченчесе. Йә, өләшсәң өләш инде, нәрсәгә вакыт әрәм итеп утырасың?

Беренчесе. Кая, син миңа акчаны бирмәдең ич! Әле монда акчагыз ким, кайсыларыгыз бирмәгән?

Өченчесе. Мин башта ук бирдем, әнә ул ун тиенлек мин биргән акча.

Дүртенчесе *(өләшә-өләшә)*. Мин дә башта ук бирдем, ун тиен биреп, биш тиен кайтарып алдым.

Беренчесе *(икенчегә)*. Алай булгач, син әле монда бирмәгән.

Икенчесе. Нәрсә? Мин сиңа бая ук әйттем ич, ун тиенең миндә булыр, дип.

Беренчесе. Юк, ул алай ярамый. Динги на кон. Монда һәркем дә синең шикелле акча оттырып утыра.

Бишенчесе. Ул һәрвакытта шулай. Вакытында алып калмасаң, эченнән тына да кала.

Өченчесе. Ягез инде, зинһар, тизрәк булыгыз, нәрсә вакытны уздырасыз? Кемгә чыгарга?

Беренчесе. Хут менә моңа, иң әүвәл акча түләсен дә, аннан ары чыгар!

Ишектән дежур кереп, карап тора.

Икенчесе. Исең киткән икән шул ун тиен акчаңа, мә, ал, бу кадәр елак булырсыз икән!

Дежурный. Әфәнделәр, зинһар, бераз кеше төслерәк кылансагыз ла. Бер-берегез белән кычкырышып, клубта тавыш чыгармагыз.

Дүртенчесе. Син дежурный кеше, син карарга кирәк! Сезне бит шуның өчен старшина итеп монда сайлап куйган.

Беренчесе. Бу да бит старшина. Старшина була торып, үзе правилоны бозып утыра.

Өченчесе. Ишетегез, бу юлы өләшкән булып, җыен дублетны миңа тутыргансыз!

Икенчесе. Бер дә шаулама, менә хәзер мин синең бер дублетыңа бирәм. Миндә менә монда чыгарга бер дублет та юк, мәгез, сезгә алты да өч!

Өченчесе. Менә, менә ансына рәхмәт, чуен юлы китте. Йә, яса син өч тә өч!

Беренчесе. Өч тә өч ясарга аңа ерак әле.

Дүртенчесе. Кара әле, валлаһи, бер рәтле нәрсә килмәгән. Әйдә, куегыз, мин — пас!

Себер бае белән яучы кереп, карап торалар.

Икенче мәҗлес

Шулар ук һәм Себер бае белән яучы.

Бишенчесе. Тукта әле, алай булса, мин бик кызык итим әле, өч тә өчне куйыйм! Йә, капла!

Беренчесе. Бик шәп иттең, миндә алтылыдан күп нәрсә юк иде. Мә, рәхәтләнегез, алты да буш!

Икенчесе. Сиздек эшеңне, син бушлыга уйныйсың икән! Тора тор әле! Менә ул өч тә өч булып торсын әле. Куй, әйдә!

Өченчесе. Юк миндә, әйдә, куй!

Дүртенчесе. Чын хәерсезләр икән, кара әле, валлаһи, биш шакмактан берне дә куя алмыйча утырам. Каплагыз, зинһар, шуның өчлесен, ул өчлегә уйный.

Икенчесе. Шулаймы, уйныйм, сайлап ала, дигән идең, ник куймадың?

Дүртенчесе. Куярмын әле, бер дә кәперәймә, өчләрең белән әллә кая бара алмассың!

Икенчесе. Барганны карап торырсың. Ничек итеп кенә барырмын!

Бишенчесе. Мәгез, бер башын мин эчтем. Мәгез, өч тә дүрт!

Беренчесе. Маладис ул эшеңә! Минем дүртле дублет китте.

Дүртенчесе *(икенчегә)*. Нихәл, ни эшләттеләр? Ачасыңмы өчлекне?

Икенчесе. Бер дә ачмый торсын әле. Миндә аннан башкалары җитәрлек әле! Мәгез, дүрт тә алты!

Дүртенчесе. Чын хәерсез икәнсең! Ябыгыз тизрәк шуның өчлесен!

Өченчесе. Шулай итикмени? Мәгез, алайса, алты да биш булсын.

Дүртенчесе. Менә монсы ярады, ягез әле, менә сезгә мин биш тә бишле дублетны куеп җибәрим әле!

Бишенчесе. Шулай иттегезмени, тукта әле, алай булса, мин тагы алты да алты ясап җибәрим әле. Йә, каплагыз!

Беренчесе. Мин — пас! Алтылы тәмле булыр әле ул.

Икенчесе. Юк, мин дә пас!

Дүртенчесе. Ә, шулаймы, нихәл, пас булдыңмы? Синең шикеллеләрне шулай итәләр аны! Өч тә өч ясап, бик кабарынып утырган идең!

Өченчесе. Мин дә пас!

Дүртенчесе. Икесе дә монык үзендәдер инде ул!

Беренчесе. Булса, нәрсә карап утырасың инде? Йә, ал инде!

Бишенчесе. Уйнамагыз, егетләр. Ике башы да миндә, кая, китерегез акчаларыгызны!

Икенчесе урыныннан торып китә.

Бишенчесе. Кая барасың, акчаңны түләп кит!

Икенчесе. Мин уйнамыйм.

Бишенчесе. Уйнамасаң уйнамассың. Монда акчаңны түләп кит әле!

Дежурный. Әфәндем, алай ярамый, акчагызны түләп китегез!

Икенчесе. Кит аннан, акчам юк! *(Чыгып китә.)*

Дүртенчесе. Уенга кертергә кирәк түгел аны, һәркөнне ул шулай, оттырды исә, акчасын түләмичә чыга да китә.

Өченчесе. Бер дә килешә торган эш түгел инде.

Дүртенчесе. Җитмәсә, тагы үзе старшина! Старшиналарыбыз әүвәле үзләре тәртип белмиләр.

Өченчесе. Тәртип белмәгән кешене сезгә сайларга да тиеш түгел.

Беренчесе. Сайламыйча, кемне сайлыйсың? Бер кеше дә сайланмый. Акчасызга кемнең хезмәт итәсе килә?

Себер бае *(яучыга)*. Сезнең бар нәрсәгез дә кызык икән. Җәмгыятегезгә барсаң, анда талаш, клубыгызга килсәң, анда кычкырыш, ресторанларга керсәң, анда җәнҗал! Әллә сез шәһәрегездә талаш, кычкырыш, җәнҗал белән генә тамак туйдырасызмы?

Яучы. Юк ла, алай ук түгел лә, сез генә әле, әллә ничек, шундый вакытларга туры киләсез.

Дүртенчесе. Әйдә, өләшегез, дүртәү генә уйныйбыз.

Дежурный. Юк, әфәнделәр, сәгатегез тулды инде, уйнарга вакыт бетте.

Дүртенчесе. Тулса, икенче сәгатькә алырбыз.

Дежурный. Юк, хәзер лото башлана.

Беренчесе. Кая, кем белән башлыйсыз? Лотога монда кеше юк ич әле.

Дежурный. Теге якта кеше күп, хәзер керәләр. *(Икенче бүлмәгә чыгып.)* Кара, кем, звонок бирегез, лото сата башлагыз.

Икенче якта звонок тавышы ишетелә. Бүлмәгә халык керә башлый. Кайсы кайда, урыннар алып, утыра башлыйлар.

Өченче мәҗлес

Шулар ук һәм лото уйнаучы халык.

Лото әйләндерүче *(кычкыра)*. Әфәнделәр, лото башлана.

Себер бае *(яучыга)*. Нәрсә ату башлана?

Яучы. Юк, бернәрсә дә ату башланмый, лото дигән уен башлана.

Залда тавыш күтәрелә, һәркайсы бер-берсе белән сөйләшеп, шаулаша башлыйлар. Карта сатып алалар.

Күзлекле бер кеше. Гариф, Гариф, кара әле, син миңа икесе дә бер төслене биргәнсең, кая, берсен алмаштырып бир.

Читтән тавышлар. Юк, юк, алмаштырыш юк, бирмәгез, бирмә!

Себер бае. Сезнең монда тавыш бер дә артельный мунчадан ким түгел икән!

Дежурный *(Себер бае янына килеп)*. Әфәндем, сез, ахры, мондагы кеше түгелсездер?

Себер бае. Юк, әфәндем, мондагы түгел, читнеке. Шәһәрегезгә бер эш белән генә килгән идем дә, клубыгызны да карап чыгыйм дип кердем. Әле шуны әйтеп торадыр идем, монда сезнең һич кирәкмәгәнгә бик шаулашалар икән.

Тавыш һаман дәвам итә.

Дежурный. Шулайрак шул, нихәл итмәк кирәк? Әле клублар безнең арада яңарак бер эш. Халык ияләнеп җитмәгән, тавышланудан тыйсаң, аннан ары клубны бөтенләй ташлап, килмәс булалар. Шуңа күрә ихтыярлы-ихтыярсыз түзелә инде. Рәхим итегез, утырып карап торыгыз, әле музыка башланырга шактый вакыт бар.

Себер бае, яучы урындыкларга утыралар.

Серый киемле *(бүлмәнең икенче башында утырган бер кешегә картасын күрсәтеп)*. Кәрим, Кәрим, миңа теге кичәге бальшуйны алган карта чыккан.

Почмакта утырган кеше. Шаулама инде, алайса, алабыз, билләһи, алабыз!

Кара киемле берсе. Гариф, синдә 17 ле бармы?

Гариф. Юк.

Кара киемле. Миндә 17 ле икәү. Миндә ике бишле, ике унҗиделе, ике утыз алтылы, ике кырык тугызлы бар.

Гариф. Зарар юк. Алар чыга торган цифрлар.

Лото әйләндерүче *(звонок шалтыратып)*. Сатылган — егерме сигез карта, җиде сум. Җитмеш тиен клубка. Малый — алтмыш, бальшуй — бер сум егерме биш тиен.

Халыктан берәү. Ни эшләп алай?

Лото әйләндерүче. Бальшуйга биш тиен артык.

Халыктан берәү. Ярый, болгат.

Лото әйләндерүче. Беренче уен. Первый 49.

Серый киемле. Миндә юк.

Гариф. Шауламагыз! Ничек дисең?

Халыктан берәү.61.

Кара киемле. Шауламагыз әле!

Почмактагы кеше. Тише!

Лото әйләндерүче *(звонок бирә)*. 49, 36!

Гариф. Капла, Җәләли, 36 ны, әйттем, ул бит чыга, дип!

Халыктан берәү. Шауламагыз инде!

Лоточы. 3!

Кара киемле. Гариф, тирни булды!

Лоточы. 23, 14, 59!

Кара киемле. Кырык тугыз, диген!

Лоточы. 16!

Кара киемле. Ах!

Лоточы. 42, 43!

Халыктан берәү. Сана шулай, кырык дүрт, диген!

Лоточы. 39!

Кара киемле. Гариф, миндә фатир булды.

Лоточы. 34!

Кара киемле. Биш.

Лоточы. 4!

Кара киемле. Биш!

Гариф. Миндә фатир бар!

Кара киемле. Бальшуйдамы?

Халыктан берәү. Болгат!

Лоточы. 6!

Берәү. Готова!

Почмакта утыручы. Нәрсә?

Кара киемле. Каһәр суккан икән! *(Картасын күтәреп бәрә.)* Бишле фатир ни гомердән бирле торды бит!

Халыктан берәү. Минем дә алтмышлы фатир янды.

Икенче берсе. Страхавайт итәләр аны, ул вакытта янмас иде.

Лоточы *(тулган картаны килеп алып)*. Малый. *(Барабан янына барып.)* 6, 14, 23, 36, 42 — дөрес.

Гариф. Шаулама, малый гына китте әле, бальшуйны без алабыз!

Почмакта утырган кеше, урыныннан торып, икенче почмакка барып, идәнгә утыра.

Серый киемле. Кәрим, ни эшлисең анда?

Кәрим. Теге урын бик бәхетсез икән. Бары икене генә ябып калдым.

Гариф. Анда барып утырганчы, син менә монда, өстәл астына кереп утыр!

Кәрим. Утырырмын шул, анда синең эшең булмасын!

Лоточы *(звонок биреп).* Икенче уен, малый — алтмыш тиен, бальшуй — бер сум туксан тиен.

Халыктан берәү. Тыңлагыз, җәмәгать, яңа көйне әйтә!

Лоточы. 60!

Серый киемле. Әйт шуны!

Гариф. Бая миңа кирәк иде ул. Бая алтмышлы фатирым янды.

Лоточы. 51.
Берәү. Үзеңә булсын.
Лоточы. 17!
Кәрим. Үктәбрис!
Гариф. Болгат!
Кәрим. Болгатма, болгатма, харап итәсең, хәзер миндә фатир була!
Лоточы. 9!
Кәрим. Менә монсы ярый!
Халыктан берәү. Нәрсә син анда лыгырдап ятасың!
Лоточы. 13!
Берәү. Яхшылап болгат әле, гел баягыларны әйтәсең.
Лоточы. 29!
Берәү. Менә шулай. Тагы 32 не әйт!
Лоточы. 40!
Берәү. Ә, менә монсы ярамады!
Гариф. Шауламагыз инде, зинһар, әллә монда базар дип белдегезме?
Лоточы. 48!
Кәрим. Була, була!
Лоточы. 33!
Кәрим. Ай! 32 дисә...
Лоточы. 32.
Кәрим. Һап! Фатир булды!
Лоточы. 12!
Кәрим. Эһем! *(Урыныннан сикереп торып, барабан янына бара.)*
Кәрим. Һай!
Лоточы. 4!
Ике җирдән тавыш. Булды, готова!

Халык шауларга тотына.

Гариф. Әйттем бит, алабыз, дип!
Кара киемле. Бальшуймы?
Гариф. Юк, малый. Әй, малай!
Кәрим. Каһәр икән, шунда өч, дип әйтмәде бит, бальшуй буладыр иде!
Халыктан берәү. Ничәле дисең?
Кәрим. Өчле лә!
Берәү. Өчле булса, икәү уртаклыйдыр идек.
Гариф. Әйттем бит мин сиңа, өстәл астына кереп утыр, дип, чыгар иде. Малай! Кая, миңа бер стакан чәй, ике сумса китер әле.
Кәрим. Тыгыныгыз инде безнең акчага!
Лоточы. Ике малый — 4, 12, 29, 33, 40, 4, 13, 29, 33, 48 — дөрес. *(Акчалар китереп бирә.)* Өченче уен, малый — алтмыш, бальшуй — ике сум илле биш тиен.
Гариф. Менә бу юлы бальшуйны алырга расчет бар.
Лоточы. 52!
Берәү. Тукта әле, мин карталарны рәтләмәгән, ничә?
Лоточы. 52,45, 15!
Кәрим. Болгат!
Лоточы. 10, 8, 6, 1!
Кәрим. Болгат!
Лоточы. 31!
Берәү. Стоп!
Кәрим. Әбәү.
Гариф. Нихәл, болгаттымы?
Кәрим. Бигрәк тиз. Бары унике генә шакмак чыккан.
Гариф. Беркөнне теге клубта бары алты гына чыкты. Берәү бальшуйны алды.
Кәрим. Анда чыга. Мин дә әле бүген, моннан чыккач, анда барам. Ичмасам, анда барып оттырсаң да стует. Мин беркөн анда егерме дүрт тәңкә бальшуй алдым.
Лоточы. Бальшуй! 1, 15, 20, 31, 45, 52! Рәхим итегез!
Берәү. Мә сиңа биш тиен чәйлек!
Лоточы. Кит аннан, бальшуй алып та биш тиен генә бирергә.
Кәрим. Син миңа бальшуйны чыгар, билләһи, мин ун тиен бирәм.

Гариф. Мин 15 тиен!
Серый киемле. Мин егерме тиен!
Халыктан берәү. Кем арттыра, юкмы тагы арттыручы?
Лоточы. Дүртенче уен, малый — алтмыш, бальшуй — бер сум егерме биш тиен.
Кара киемле. Хәзер уенның тәме китте инде.
Лоточы. 6, 12, 9, 7, 3, 2!
Кәрим. Бигрәк вактан турый башладың!
Лоточы. 1!
Кара киемле. Менә тагы сиңа, башкаларны яратмасаң.
Серый киемле. Берлеләрнең барын да әйтеп бетерә инде!
Лоточы. 60!
Кәрим. Уһу! Сразы югары менеп китте!
Халыктан берәү. Тише!
Лоточы. 30,43, 14,21, 31,40!
Кәрим. Бол! Болгат.
Кара киемле. Нәрсә кешене куркытып утырасың?
Лоточы. 39!
Хатын-кыз тавышы белән берәү. Давольне!
Гариф. Яңа 50 тиен!

Халык шаулый.

Лоточы. 2 ,14, 21, 39, 43! Малый. *(Акчаны бирә.)* Актык уен, азы саналмый. 28, 3, 16, 5, 9, 29, 39, 43, 4, 12!
Кара киемле. Шул унике һаман чыга!
Лоточы. 50,45, 54, 17, 6, 11!
Берәү. Стоп!
Кәрим. Каһәр икән, тагы шул алды!

Халык шауларга тотына.

Серый киемле. Нигә ул кадәр каты кычкырасың, әллә ишетмәсләр дип беләсеңме? Бигрәк бизабрази кыланасың!
Берәү. Үзеңә чыкмаганга ачуың киләмени, үзеңә чыкса, үзең дә кычкырыр идең әле!

Ишектән бер дама килеп керә. Халык һәммәсе кинәттән туктап, һәммәсе дә шып булалар, һәркайсы даманы карарга башлыйлар.

Себер бае *(дежурный янына барып)*. Серләрегез мәгълүм булды. Сезнең тавышыгызны туктатырга бер хатын кеше булса җитә икән.

Дама чыгып китә. Халык янә шауларга тотына.

Монда тагы моннан башка берәр эш буламы?
Дежурный. Рәхим итегез. Менә хәзер музыка башлана.

Икенче якта звонок була. Халык чыгып китә.

Себер бае. Аннан соң?
Дежурный. Аннан соң тагы лото уйнала.
Себер бае. Аннан соң, аннан соң, янә музыка, янә лото. Башка юк?
Дежурный. Домино уйнала.
Себер бае. Башка юк?
Дежурный. Юк.

Икенче якта музыка уйный.

Себер бае. Әйдә, алайса, киттек музыка тыңларга! Лото, домино, музыка! Шул өч нәрсәне бергә кушкач, була ди клуб.

Чыгып китәләр.

Пәрдә.

ДҮРТЕНЧЕ МАНЗАРА

Базар чатында.

Базар чаты. Халыктан караганда уң һәм сул якта шкафлар. Каршыда кибетләр. Шкаф алларында эшсез халыклар җыелып торалар. Базардан халыклар узгалап йөриләр. Уң яктагы шкафта берничә кәләпүшләр, шешәләр, тасмалар вә башка вак-төяк галантерея тартмалары күренә.

Беренче мәҗлес

Шкафчы, мөритләр, халык, соңра кәләпүшче кыз.

Шкафчы *(үзенең алдына җыелган мөритләргә).* Бик яхшы иткәннәр, бик яхшы. Мин аларга рәхмәт әйттем. Бу эшегезнең әҗерен, Алла боерса, кыяматтә күрерсез, дидем. Аларның хәрам акчаларын алып, җәмгыятьне мордар ясарга ярамый, дидем. Әдәбият кичәсе, имеш! Анда авыз күтәреп җырлыйлар, ди, сөйлиләр, ди. Җыен кызыл авызлар чыгып скрипка, гармон уйныйлар, ди, кочаклашып бииләр, ди. Ул нинди әдәбият кичәсе булсын? Анда нинди әдәп булсын? Ул әдәпсезлек кичәсе ул! Кем дә кем мөселманча итеп, менә шуның шикелле кызыл төймәле казакилар кисә, башына ак бүрек кисә, мыегын сөннәтчә итеп кыркып йөртсә, чалбар балагын озын итеп йөртмәсә, чәчен алдырса, өендә идәнгә тезләнеп кыйблага каршы утырып ашаса, хәзрәтләр алдында тез чүгеп кенә утырса, йөргән чагында алдына гына карап йөрсә, муллалардан алга чыгып сүз сөйләмәсә, менә шул кеше чын әдәпле кеше булыр.

Халык. Дөрес әйтәсең, мулла Әхмәтҗан, дөрес!

Шкафчы. Ул җәдитләр барысы да кафирләр алар, барысы да җәһәннәмлекләр алар!

Халык. Рәхмәт, рәхмәт!

Шкафчы. Аларның каннары хәләл, маллары ганимәт, хатыннары талак!

Берәү. Шулай укмыни, мулла Әхмәтҗан? Ансын сез белми әйтми торгансыздыр?

Шкафчы *(прилавкага аякларын бөкләп менеп утырып).* Аларның һичберсенең никахлары дөрес түгел. Алар динне мыскыл итеп кыска киемнәр киеп, аякларына шиблит, башларына картус киеп, чәчләрен, мыекларын җиткереп, кулларына әллә нинди шайтан мөгезе шикелле таяклар тотып, ак якалар куеп, корсакларын киереп йөриләр.

Мөритләрдән берсе. Аларның муеннарына кигәннәре нәгъләт камыты инде ул, нәгъләт камыты!

Бер сала кешесе тәмәке тартып узып бара.

Шкафчы *(акырып)*. Һай, нәгъләт, ташла тәмәкеңне, ташла!

Сала кешесе илтифат итмичә узып бара. Шкафчы урыныннан сикереп төшеп.

Ташла, дим, нәгъләт, ташла! Һи, оятсыз! *(Йөгереп барып, авызыннан тәмәкесен тартып алып, аяк астына салып таптап.)* Ничек итеп шулкадәр мөселманнар алдында, базар уртасында, тәмәке тартып барасың? *(Урынына килеп яңадан аягын бөкләп утыра.)*

Сала кешесе аптырап карап тора да кулын селтәп китә.

Мөритләр. Менә монсы өчен рәхмәт, яхшы иттең.

Шкафчы. Шәригать әмере мәгъруф, нәһи ганилмөнкәр кылырга боерган. Әле ярый ташлады. Ташламаса, мин аның яңагына да менеп төшкән булыр идем.

Бер мөрит. Шулай шул, ник монда мөселманнарны мәсхәрә кылып бара! Әйдә, Ибраһим, чәйгә керәбез, син дә керәсеңме?

Шкафчы. Барыгыз, бар, ике дә өчне әйтә торыгыз, мин хәзер кереп җитәм.

Бер кеше *(шкаф янына килеп)*. Әфәнде, миңа бер ярты дюжина ак яка кирәк иде.

Шкафчы *(бик коры гына)*. Юк!

Бер кеше. Мин мондагы түгел идем, кайдан табарга мөмкин булыр икән?

Шкафчы. Кит аннан, кит, кит, кит! Мин нәгъләт камыты белән сату итмим!

Кеше. Ник, ул нәгъләт камытымыни?

Шкафчы. Кит, дим, кит, кит! Кәсәфәтең йогар, кит! Сезнең шикелле динсезләр белән сөйләшәсем дә килми!

Кеше. Сез мине ни өчен мәсхәрә кыласыз? Мин ничек динсез?

Шкафчы. Җәдит син, җәдит! Аягыңа кара! Хи, хи, хи!

Кеше. Синең бар эшең, ахры, шул, кешегә көфер пичәте басып утыру гына булырга кирәк. Әйтәләр иде аны, сезнең базар чатында да көфер почмагы дигән җир бар, дип. Шушы икән инде, ярый, күрдек. *(Китә.)*

Шкафчы. Авызы тыгылдымы малаеңның? Хи, хи, хи!

Мөритләр. Рәхмәт, мулла Әхмәтҗан, рәхмәт, шулай кирәк.

Шкафчы. Каһәр төшкән җәдит! Ак яка, дип сорап ята бит! Бирермен мин ак якаларыгызны! Үзегез белән бергә ак якаларыгызны җәһәннәмгә салып яндырырмын!

Бер кыз *(бер төргәк кәләпүш китереп)*. Абзый, кәләпүш алмыйсыңмы?

Шкафчы. Кызый үзе бик чибәр икән! Кая, китер әле, карап карыйк. *(Кәләпүшләрне карап.)* Моны үзегез эшләдегезме?

Кыз. Әйе.

Шкафчы. Апаң бармы?

Кыз. Йә, аласыңмы?

Шкафчы. Апаң бармы? Апаң булса, алам. Апаң матурмы?

Кыз. Йә инде, шаярма, алсаң ал, алмасаң, бир кәләпүшләрне.

Бер мөрит. Апасы да моңа охшаса, чибәр булыр!

Шкафчы. Апаң булса, апаңа әйт, кәләпүшләрен алмыйм, үзе матур булса, кече хатынлыкка алам, дип әйтте, диген!

Кыз. Китер инде! *(Кәләпүшләрне тартып ала.)* Лыгырдап утырасыз шунда, чүбек чәйнәп! Кәләпүш алырга әле синең акчаң юк! *(Китә.)*

Мөритләр. Ха, ха, ха, ха! Ни эшләтте кызый?

Бер мөрит. Үсеп җиткәч, бу әле әллә нинди атчайный кыз булыр!

Шкафчы. Безнең урамдагы Галим кызы ул, аталары үлгәч, кәләпүш эшли башладылар. Тутасы бик нәгыз нәрсә аның. Күкрәкләре менә болай!

Бер мөрит. Монсы да яман булмас. Бер-ике елдан таза гына хайван булыр. Хәзердән үк күкрәкләре калка башлаган!

Ике шәкерт кыска киемнәрдән узып баралар.

Шкафчы. Шифырт, шифырт! Итәкләрегезгә абынып егылмагыз! Һи, күмер караклары!

Шәкертләр. Лыгырдама, чухур! *(Китәләр.)*

Мөритләр. Ха, ха, ха! Алай да үзең бер дә тешләмичә уздырмыйсың!

Бер мөрит. Мулла Әхмәтҗан ул барсын да булдыра.

Халык бер тарафтан йөгерә башлый.

Шкафчы. Нәрсә бар анда? Нәрсәгә йөгерәләр?

Мөритләр ашыгып китәләр. Шкафчы да шкафына аркылы бер таяк куеп китә. Бераздан икенче шкаф янына кешеләр җыела.

Икенче мәҗлес

Юан кеше, нечкә кеше, сары сакал.

Юан кеше *(шкаф янына сөялеп)*. Ишеттегезме, яңа хәбәр, әле менә чәй янында укыдылар?

Нечкә кеше. Нинди хәбәр?

Юан. Чалма Афстралияне Макидуниядән куып чыгарган икән.

Сары сакал. Аны инде бер көннәрдә үк укыдылар. Афтралия, дисезме, нәрсә дисез әле, бер көн эчендә шуның җитмеш мең солдатын кырганнар, ди.

Нечкә. Дөрес сүз булды микән, чалмага әгелчән пумукка күп салдат җибәргән икән, дигәннәр иде.

Юан. Юк сүз! Әгелчән нишләп салдат бирсен? Чалманың аның үз салдатлары да ничә миллионлап бар бит!

Сары сакал. Чалманың аның кораллары да бик шәп, ди. Аларда менә шушылай беләккә кия торган бер төрле мылтык бар, ди, бер минут эчендә ике йөз тапкыр ата, ди. Һичкем каршы килә алмый, ди.

Юан. Аларга каршы тора ала торган кеше бу заманда бер дә юк инде. Аларның туплары да бик ерактан ала, ди.

Сары сакал. Алар бит, бер елны, грикләрне дә ни эшләттеләр! Грикләрнең Фисалия дигән зур бер крипечләре бар икән. Ничә миллионнарга төшереп салганнар икән. Ягърупа шул вакытта әйткән иде: «Бу крипечне алты ел сугышсалар да ала алмаслар», — дип. Чалмалар шуны бер көн эчендә алдылар.

Юан. Чалмага каршы аңа кеше чыдый алмый инде. Бисмарк әйткән ди: «Әгәр дә ун ел эчендә Турцияне бүлеп алмасагыз, аннан соң пузны булыр», — дип әйткән, ди.

Нечкә. Әле беркөн әгелчәннәргә каршы афганнар сугыш ачканнар, имеш, дигәннәр иде. Бу арада бер дә ул турыда хәбәрләр күренми.

Юан. Юк сүздер ул. Афган хәзер үк сугышмас, әле ул берничә ел хәзерләнер дә, аннан соң әгелчәннәргә каршы чыгар. Афган ханы инде ул бик күптән бирле, Һиндне алмыйча туктамыйм, дип әйтә, ди. Афганнар алар бик сугышчы халык. Бер тотынсалар, әгелчәннең эшен китермичә, бер дә туктамаслар.

Нечкә. Әле соң Япун ни эшли, Япун?

Юан. Япунның эше шәп аның. Япунның патшасы Микаду мөселманлыкка чыгарга юл эзли икән, ди. Әгәр дә чалма риза булса, мин бөтен гасударствам белән мөселманлыкка чыгар идем, дип әйтә икән, ди.

Сары сакал. Япун патшасы инде ул үзе күптән мөселманлыкка чыккан, ди. Бары тик әле халкын мөселман итә алмаганга гына аптырый, ди.

Нечкә. Юк сүзләр. Патшасы үзе мөселман булгач, аның халкын мөселман итәргә көче җитмәс идемени?

Юан. Юк, тора тор әле, алай бик тиз генә булмый ул. Халык ул приказчик түгел. Бу заманда инде приказчикка да тиз генә сүз тыңлатып булмый. Әле менә приказчиклар, кибетләр иртә белән сәгать сигездә ачылсын да, кич белән сәгать җидедә ябылсын, дип йөриләр. Атнасына бер көн кибет ябылу гына җитмәгән, аның өстенә син тагы кибетне дә иртә яп. Хәзер инде байлар хуҗа түгел, приказчиклар хуҗа. Әүвәлге заманнарда без салкын кибеттә иртә белән сәгать биштән башлап кара төнгә кадәр сату итәдер идек, алай да байга тиз генә ярап булмыйдыр иде.

Сары сакал. Алар шул хәзер клубка барып гуляйт итәргә өйрәнделәр инде. Төне буена клубта утыралар да, аннан ары көн буена аңгы-миңге килеп йөриләр.

Нечкә. Губернаторга әйтеп, аларның клубларын яптырырга кирәк иде.

Юан. Бик күп йөреп карадык инде. Булмый, ди. Әле менә бу көн әллә нинди кәмит ясыйлар икән. Аны ясатмаска кирәк, дип, пристефкә барган идек, анда закунга каршы килә торган бернәрсә дә булмагач, без тыя алмыйбыз, диде. Ул бит безнең шәригатьтә дөрес түгел, дигән идек, дөрес булмаса, бармассыз, ди.

Сары сакал. Карга карганың күзен чыгармас, ди. Алар инде аңа шатланалар гына.

Өченче мәҗлес

Шулар ук һәм шкафчы, мөритләр, соңра школьник, мужик, Себер бае, яучы, кеше вә халык.

Шкафчы *(килеп аягын бөкләп утыра. Аның артыннан мөритләр дә киләләр)*. Бик яхшы иттеләр. Этнең бәддогасы төшсә, бөтен кеше һәлак булып бетәр иде.

Бер мөрит. Бервакытны шулай Истанбулда бер солтан урамдагы этләрне җыярга кушкан. Шәһәрдәге бар этләрне җыеп бер атауга илтеп ташлаганнар. Шуннан соң, этләрнең күз яшьләре төшеп, шәһәрдә халык кырыла башлаган. Бик каты ачлык булган. Шуннан соң солтан, тәүбә итеп, этләрне кире кайтарган. Авыру да беткән.

Шкафчы. Этләрне бер дә бирергә ярамый. Мин һәрвакытта, эт тотучылар килсә, этләрне качырам. Эт үтерсәң, аның афәте бик зур була.

Теге шкаф алдындагы кешеләр дә җыелалар.

Юан. Нихәл, анда нәрсә бар иде? Халык ни эшкә җыелган?

Шкафчы. Эт үтерүчеләр килгәннәр. Күмәчче Галәвинең этен тотып алып китәләр дигәндә генә, көчкә генә сызгырып котылдырып калдык. Эт үтерүчеләрнең бөтенләй ачулары кабарды.

Бер мөрит. Кабармый ни, алар бит акчаны эт башыннан алалар. Мулла Әхмәтҗан, син сызгырып бик яхшы иттең. Ахирәттә аның өчен сиңа зур әҗер булыр.

Ике школьник узып бара.

Шкафчы *(иснәштергәләп)*. Фу, колак исе чыга! Мәскәү яна!

Юан. Нихәл, егетләр, җилән кысмыймы?

Школьник. Не лай, собака. *(Кереп китәләр.)*

Шкафчы. Менә шулар инде бөтен дөньяны каралтып бетерүчеләр, динсезләр. Боларның кырыгына бер иман да юк инде!

Бер яктан бер мужик бер тире күтәреп килә. Аның каршысына икенче яктан биш-алты кеше йөгереп килеп, һәммәсе дә тирегә ябышалар.

Берсе. Ничә тиен?

Мужик. Бер сум утыз тиен.

Берсе. Башыңа капла, әйдәгез, әйдә, сатарга китермәгән ул!

Китә башлыйлар. Бер читтә Себер бае белән яучы килеп чыгып карап торалар.

Мужик. Соң, күпме бирәсез?

Берсе. Җитмеш тиен!

Мужик. Юк, алай ярамый.

Берсе. Ну, җитмеш биш тиен.

Мужик. Бер сум ун тиен.

Икенчесе. Әйдәгез, әйдә!

Берсе. Сиксән тиен! Ну, туксан тиен!

Мужик китә.

Мужик. Бирегез акчагызны.

Берсе акча чыгарып бирә. Тирене алалар да кереп китәләр.

Себер бае. Алар ни эшлиләр?
Яучы. Тире алалар.
Себер бае. Ничә мең тире?
Яучы. Юк, бер генә.
Себер бае. Нигә соң бер тирегә ул кадәр җыелганнар.
Яучы. Бездә шулай инде: берсе ала да, калганнары файданы бүлешәләр.
Себер бае. Шәп икән! *(Шкафны күрсәтеп.)* Ә монда халык ни эшкә җыелган? Әллә бу сезнең бир-жагызмы?
Яучы. Юк, биржа түгел, бу безнең шәһәрнең могтәбәр кешеләре җыела торган җир.
Себер бае. Анда соң алар ни эшлиләр?
Яучы. Анда төрле сүзләр була.
Себер бае. Әйдә, алайса, без дә барып тыңлап торыйк әле. Берәр файдалы сүз ишетербез.

Китәләр.

Себер бае. Әссәламегаләйкем!
Шкафчы. Вәгаләйкемәссәлам... сәламен дә, сезгә ни кирәк? Әгәр ак яка кирәк булса, миндә юк, йөрмәгез!
Мөритләр. Ха, ха, ха, ха!
Себер бае. Ник алай дисез?
Шкафчы. Чүлмәкнең тышыннан билгеле. Җәдит икәнегез әллә кайдан күренеп тора!
Себер бае. Җәдит булгач ярамыймыни? Сез җәдитләргә әйбер сатмыйсызмыни?
Шкафчы. Кит аннан! Кит, кит, кит! Без андый паганый маллар белән сату итмибез.
Себер бае. Хәерле булсын! *(Китә. Яучыга.)* Сезнең могтәбәр кешеләрегез шулармыни инде?
Яучы. Шулармыни дип, болар гына түгел инде, әле монда барысы да җыелып җитмәгән.
Себер бае. Сезнең монда бөтен дөньяга исеме җәелгән «Көфер почмагы» дигән чатыгыз кайда? Килгән көе ул чатыгызны да күреп китик инде.
Яучы. Көфер почмагы?
Себер бае. Әйе, узган-барганга эт шикелле өреп кала торган бер почмак бар, диләр иде.
Яучы. Белмим, ул кайсы булыр икән тагы? Аны инде җәдитләр әйтә торганнардыр?
Себер бае. Дөрес, укыганрак яшьләр авызыннан ишеткән идем.
Яучы. Алай булса, шул чатны әйтә торганнардыр инде, монда башка андый чат юк.
Себер бае. Алай булса, бераз сабыр ит әле, шунда, кайда булса да, сүзләре ишетелә торган бер урынга барып тыңлап утырыйк әле.
Яучы. Ярар.

Бер җиргә утыралар.

Шкафчы. Каһәр суккан нәрсә! Бүген икенче җәдит инде, ак яка сорап, мыскыл итеп килде.
Сары сакал. Ул ак яка сорамады ич!
Шкафчы. Сорамаса да билгеле инде. Аның башка нәрсә сорау ихтималы юк.
Бер мөрит. Кем соң ул?
Шкафчы. Чурт белә аны! Әфтәх каян килеп ияргән тагы ул җәдиткә!
Бер мөрит. Ә, беркөнне сөйләгәннәр иде, Себердән бер бай өйләнергә килгән, Әфтәх яучы булырга йөри икән, дип. Шул нәрсәдер инде, алайса?
Шкафчы. Ә, шул нәгъләт икән инде, алайса, шул! Бая Фатыйх әйткән иде, бик кызык иттек, дип. Өченче көн шул динсез җәмгыятькә кергән, анда теге тар балаклар әдәбият кичәсе ясыйбыз, файдасын җәмгыятькә бирәбез, дип, прашиния биргәннәр икән, бу динсез шунда яшьләрне яклап утырган була, ди. Фатыйхлар бик яхшы иткәннәр, моның авызын каплаганнар.
Бер мөрит. Рәхмәт аларга, бик яхшы иткәннәр.

Европача киенгән бер кеше таяк тотып узып бара.

Шкафчы. Менә тагы бер җәдит! Шайтан чакырып, таягыңны селкеп йөрмә монда!
Җәдит *(туктап)*. Нәрсә дисең?
Шкафчы. Исәнме, дим, исән торасыңмы, дим!
Мөритләр. Ха, ха, ха, ха! *(Көләләр.)*
Җәдит. Авызыңа телең сыймыймы әллә? Нәрсә лыгырдаган буласың? *(Килә башлый.)*
Шкафчы *(урыныннан сикереп төшеп)*. Кит аннан, кит, кит, кит! Кәсәфәтең йогар, кит! Син кафир, мордар!
Җәдит *(китә-китә)*. Һи, хәбис, зверь!
Шкафчы *(артыннан бара-бара)*. Кафир сез, кафир. Хи, хи, хи! *(Туктый.)*

Җәдит. Синең шикелле урам этләре бөтен урам буенча өреп бара торганнар иде, әле син ул кадәрле үк булдыра алмыйсың икән! Һи, подлец! *(Китә.)*

Себер бае. Утыру бушка китмәде. Бер картинаны күрдек.

Шкафчы *(урынына килеп, аягын бөкләп утыра).* Ул җәдитләрнең бар эшләгән эшләре хәрам, ашаганнары хәрам, эчкәннәре хәрам, йөргәннәре хәрам, торганнары хәрам, өсләренә кигәннәре хәрам!

Себер бае *(халыкка карап).* Ә адәм ите чәйнәү, көн буена гайбәт сатып утыру — ансы хәрам түгел!

Бер кеше шкаф янына килә.

Кеше. Кая, миңа бер мыскал гына дару бир әле.

Шкафчы. Ниндине бирим, укмаштырганы булсынмы, бармаклысымы?

Кеше. Бармаклысын бир.

Шкафчы чыгарып бирә, акча алып сала.

Себер бае. Ул кеше дару белән сату итәмени?

Яучы. Итә.

Себер бае. Кара син аны, үзе кадим булса да, аптик тота икән. Мин мөселманнан аптикче юктыр дип беләдер идем.

Яучы. Юк, ул аптикче түгел.

Себер бае. Соң ул нинди дару сата?

Яучы. Дару дип инде, дару түгел. Кеше белмәсен өчен аны шулай дип әйтәләр.

Себер бае. Нинди нәрсә соң ул?

Яучы *(Себер баеның колагына гына).* Әфьюн ул. Әфьюн. Полиция белмәсен өчен аны шулай дару дип әйтәләр.

Себер бае *(халыкка карап)*. Шәп икән. *(Яучыга.)* Соң, ул хәрам түгелмени?

Яучы. Ул ни эшләп хәрам булсын! Ул бит аракы түгел, хәрам булса, аны ишан хәзрәт тыяр иде. Ишан хәзрәт аны бик шифалы нәрсә, ди. Әледән-әлегә мулла Әхмәтҗаннан берәр кадаклап алдырта. Бу кеше ишан хәзрәтнең бик якын кешеләреннән.

Себер бае. Соң ул исертмиме?

Яучы. Юк, аның һич тә исе сизелми, аны борчак кадәрле генә кабып, артыннан чәй эчеп җибәрсәң, бөтенләй күз аллары яктырып китә. Әле аның тагы икенче төрлесе, мәгъҗүн дигәне бар. Ансын ишан хәзрәт үзе җитмеш җиде төрле шифалы нәрсәләрдән ясата. Әгәр инде ансын бер бал кашык кабып чәй эчеп җибәрсәң, бөтенләй бу дөньядан кичәсең. Ахирәт күз алдыңа килә.

Себер бае. Хур кызлары да күзгә күренәләрме?

Яучы. Әй, син биграк инде, арттырып җибәрә башладың!

Шкафчы. Син теге җәдитне монда өйләнергә килгән, дисеңме?

Бер мөрит. Әйе, өйләнергә килгән, ди. Укымышлы, урысча да, мөселманча да яза белә торган кыз булсын, дип әйтә, ди.

Юан. Андый кыз кирәк булса, мәткә алыр!

Шкафчы. Үзе шикелле татар марҗалары бетмәс әле!

Мөрит. Кызны күреп алам, үзе күренмәсә, патритен күрсәм дә ярый, дип әйтә, ди.

Шкафчы. Сурәтне төшерүче дә, төшертүче дә — икесе дә кафир!

Сары сакал. Сурәт төшкән кызны алучы? Бусының да аннан артык җире юк!

Ул арада урамның бер башыннан халык йөгерешеп чыга. Кибетләрдән дә ак алъяпкыч япкан кибетчеләр, кайсы себерке, кайсы щетка күтәреп, йөгерешеп чыгалар.

Шкафчы. Күсе тотканнар, күсе! *(Сикереп төшеп, себерке күтәреп йөгерә, аның артыннан мөритләре дә йөгерәләр.)*

Тавыш. Ычкындырма, нык тот! Бәр, себерке белән! Өстенә бас! Башына бәр, башына!

Үтерәләр. Берсе койрыгыннан җеп белән өстерәп китә. Көлешәләр.

Шкафчы *(килеп, себеркесен куеп)*. Әйдәгез, инде чәйгә керик.

Китәләр.

Себер бае. Ярый, моны да күрдек. Шәһәрнең шәп кешеләре эт булып өреп калу белән генә канәгатьләнмиләр, мәче булып күсе дә тоталар икән! Әйдә, киттек.

Китәләр.

Читтән тавыш. Кайда куясы бу шәп гарчицаларны!

Икенче бер тавыш. Үзең аша!

Пәрдә.

БИШЕНЧЕ МАНЗАРА

Әдәбият кичәсендә җәнҗал.
Бакча сценасы ясалган.

Беренче номер

Мәшһүр скрипач сәхнәгә чыгып, башын ия. Скрипкада «Ашказар» көен берничә мәртәбә уйный. Халык кул чаба. Скрипач башын ия. Яңадан «Тәфтиләү» көен уйный. Халык янә кул чаба. Скрипач, яңадан җиңел бер көй
уйный. Халык кул чаба.

Икенче номер

Рассказчик Фәләнев уйнаячак. Халык көтә. Ул арада тавыш күтәрелә. Уртачарак киенгән, киң сакаллы берәү европача киенгән яшь бер адәмгә бәйләнә.

Киң сакал. Урын беткәнме сиңа, нәрсәгә монда кеше хатыны янына килеп утырасың?

Яшь егет. Әфәндем, бит минем урыным шушы. Менә билетым!

Киң сакал. Менә билетым, менә билетым! Чурт кушканмы сиңа монда кеше хатыны янына билет алырга?

Яшь егет. Әфәндем, мин бит белеп алмадым. Минем янымда кем утырасын мин кайдан белим?

Киң сакал. Әфәндем, әфәндем, дигән булып, тагын монда кеше мыскыл иткән була! Син үзең дә күптән түгел генә әфәндем идең әле!

Яшь егет. Ай Алла, абзыкаем, мин бит бу турыда бер дә гаепле түгел. Минем урыным шулай туры килгәч, мин нишлим?

Киң сакал. Килгән, килми ни!

Билет караучы *(болар янына килеп)*. Әфәнделәр, ни бар? Акрын гына утырсагыз ла, тавышланмасагыз ла!

Киң сакал. Тавышланмагыз, дигән була тагы! Нигә монда кеше хатыны янына ир кеше китереп утыртасыз?

Билетчы. Аны бит без утыртмаган, үзе утырган.

Киң сакал. Әнә, әйттем бит, син үзең утырган, дип!

Билетчы. Ялгыш әйттем, аның билеты шулай инде сезнең янызга туры килгән.

Яшь егет. Бу турыда мин гаепле түгел, әфәндем.

Киң сакал. Тик тор, синнән сорамыйлар. *(Хатынына.)* Әйдә, утыр менә бу якка! *(Хатынын үз урынына утыртып, үзе яшь егет янына утыра.)* Син шул, әйдә алып бар, алып бар, анда бик күңелле була икән, дип алып килдең! Булды менә монда күңелле! Булмый ни! Сиңа монда, яныңда яшь егетләр утыргач, күңелледер шул! *(Билетчыга.)* Нәрсә монда тагы кеше хатыны каршына килеп калкынып торасың? Әллә хатын күргәнең юкмы? *(Хатынына.)* Капла битеңне! Син монда егетләргә күренер өчен дип килгән икәнсең!

Хатын. Әй, сиңа әйтәм, кеше алдында алай бөһтаннар ягып, мине харап итмә инде! Кеше арасында көлке булабыз ич!

Киң сакал. Көлке, көлке, син үзең көлке! Мине монда кеше арасында көлкегә калдырдың! Әнә һәммә кеше безгә карап көлеп тора!

Билетчы. Әфәнделәр, зинһар, тавышланмыйча гына утырсагыз ла. Хәзер икенче номер башлана.

Киң сакал. Башлансын, пычагыма да хаҗәте юк! Әйдә, тор, хатын! Минем монда җыен ир-ат арасында сине утыртыр хәлем юк! Һәммәсенең күзләре тоз булган, безгә карап торалар! *(Тора.)* Әйдә, әйдә, капла битеңне! Сөртенеп егылма.

Чыгып китәләр. Рассказчик чыга. Урта бер җиргә туктый, сөйли.

Хатыннар хөррияте

Көям бирмәк өчен хөрлек, азатлыклар хатыннарга,
Бөтен фикерем, уем шулдыр, карамый көн вә төннәргә.
Бу уйдан кайтасым юктыр, әгәр канлы сугыш булса,
Хатыннар ирке тугрында үләрмен мин, үлеш булса.
Хатыннар! Атлагыз алга, бу юлда шаула, матбугат!
Хатыннарны кысучыларга каршы ач сугыш, ук ат!
Иел, и халкы дөнья! Уртадан юл бир хатыннарга.
Яшә, и галәми әнса, вакыт хаклыкны аңларга.
Таралырга вакыт инде чапан атлы болытларга.
Чапаны да, Бохары да ашарга калсын этләргә!
Алар да ир кеби шаһлык, хәкимлек намнары таксын.
Хатыннан көч тәрәккый бәхренә күл, күл булып аксын!
Укы, яз, бел, тырыш син, и мөкаддәс яртыбыз безнең!
Кеше булмак өчен иң, иң беренче шартыбыз безнең!

Эшем бар бит, хатын, тиз булсана, бирсәңче чалбарны!
Бу тапланган икән, бир, яхшысы һәм тапсызы бармы?
Кара, монсы да тапланган, дидем бит, таплары бетсен!
Шуны чистартмагансың, йә, хатынмы син, сыер бит син!

Халык кул чаба. Рассказчик кереп китә. Дирижер сәхнәгә чыга.

Дирижер. Әфәнделәр, программада мәшһүр җырчы Адамантов җырлаячак дип язылган булса да, ул, авыру булган сәбәпле, килә алмады. Шул сәбәптән без аның урынына шәһәребезнең мәшһүр музыка һәвәскәрләрен чакырдык. Хәзер, 3 нче номер — җырчы Адамантов урынына милли музыка һәвәскәрләреннән ясалган оркестр уйнаячак.

Сәхнәгә урындыклар тезә башлыйлар.

Партердан берәү. Далой, далой, кирәк түгел безгә аркистр, далой! Безгә Адамантов җырласын!

Дирижер. Әфәнделәр, шауламый гына утырсагыз ла, әдәбият кичәләре яңа бер эш булганга күрә, безнең халкыбыз, ахры, төшенеп җитә алмый торгандыр.

Партердан икенче берәү. Дөрес! Афәрин!

Партердан берәү. Далой! Далой! Кирәк түгел безгә аркистр! Далой! Безгә Адамантов җырласын! Без башканы тыңламыйбыз! Кирәк түгел!

Партердан икенче берәү. Кирәк булмаса, бар, чык та кит! Нәрсә монда кычкырып утырасың?

Партердан берәү. Чыкмыйм мин. Миңа Адамантов кирәк! Адамантов җырласын! Аркистр кирәкми!

Дирижер. Әфәндем, әйттек бит инде, мөмкин түгел, дип. Адамантов авырый. Шул сәбәптән аның чыгуы мөмкин түгел.

Партердан берәү. Ул булмаса, кирәкми! Башка кеше җырламасын.

Партердан икенче берәү. Дирижер әфәнде, нәрсәгә ул кешене сөйләтеп торасыз? Аның өчен монда никадәр кеше тәшвишкә төшә. Чыгарыгыз да җибәрегез үзен!

Партердан берәү. Мин ни эшләп чыгыйм? Мин дә монда синең шикелле тыңларга килгән.

Партердан икенче берәү. Чыкмаса, полиция белән чыгарыгыз! Нәрсәгә монда тавыш ясап утыра?

Дирижер. Әфәндем, монда алай тавыш чыгарып, халыкның кәефен җибәреп утырмагыз. Тыңлыйсыгыз килми икән, билет акчагызны кайтарып алыгыз да, яхшылык белән чыгып китегез!

Партердан берәү. Билет акчасын?!

Дирижер. Әйе, билет акчасын кире кайтарып алыгыз да чыгыгыз.

Партердан берәү. Һә, алай икән. Мин аны сездән бигрәк яхшы беләм.

Дирижер. Соң, ник чыкмыйсың, ник кешене көттерәсең?

Партердан берәү. Соң, соң! Минеке бит билет түгел, контрамарка!

Дирижер *(көлеп)*. Алай икән! Аны каян алдыгыз?

Партердан берәү. Адамантов бирде. Мин җырлагач, бик каты кул чабарсың, диде. Ә үзе монда килмәгән!

Дирижер. Алай булгач, инде сез акча алмыйча гына чыгып китегез!

Партердан берәү. Юк инде, туганкай, мин чыкмыйм, ярый, тыңлыйм.

Дирижер кереп китә.

Өченче номер

Оркестр бер-бер артлы берничә мәртәбә уйный. Халык кул чаба. Кереп китәләр. Алар кереп китүгә, ишектән картрак бер кеше керә дә әрле-бирле йөри башлый, урындыклар арасыннан бер алга, бер артка таба бара.

Карт. И Ходаем, и Ходаем! Бар икән күрәселәрем! Шәһәрдә бер дә акыллы кеше калмаган икән инде! Кара инде боларны! Бары да ахыр заман галәмәтләре! Әхмәди, Әхмәди, кая син? Тиз чык, йөзең кара булган нәрсә! Кая минем углым, кая качырдыгыз? И оятсыз, оятсыз, оялмыйча мәзингә кадәр килгән бит! Кая куйдыгыз минем углымны? Ник берегез дә эндәшмисез? Һәммәсе бергәләшеп минем углымны качырганнар! Җитмәсә, тагы авызларын ерып, көлеп торалар!

Яшь егет, урыныннан торып, кача башлый.

Ә, әнә, әнә, кая качасың! Әллә артыңнан җитмәс дип беләсеңме? Мин сине якаңнан өстерәп алып кайтырмын! *(Артыннан бара башлый.)*

Билетчы. Әфәндем, сезгә ни кирәк?

Карт. Кит аннан, Ходай органнар, кит! Минем углымны аздырырга керешкән икәнсез! Мин аңа, өйгә кайткач, күрмәгәннәрен күрсәтермен әле!

Билетчы. Абзый, монда андый тәртипсезлекләр ясап йөрмәгез!

Карт. Кит аннан, кызыл авыз, кит! Мин сезнең барыгызны да, аталарыгызга әйтеп, кирәгегезне бирдерермен әле!

Яшь егет кулис артына кача. Карт та артыннан кереп китеп.

Качма, качма, миннән качып котыла алмассың, мин сине алып кайтмыйча калмыйм!

Яшь егет сценага килеп чыга. Аның артыннан карт та, сценага килеп чыгып, яшь егетнең колагыннан тотып.

Һи, оятсыз, оятсыз! Оялмыйча, миннән рөхсәтсез-нисез син монда килеп йөрергә! Әйдә өйгә! *(Яшь егетне өстери.)*

Дирижер вә башка берничә кешеләр, сценага кереп, картның кулыннан егетне коткарырга тырышалар.

Сценадагы кешеләр. Бабай, бабай, бу ни эшегез бу? Монда андый тәртипсезлек чыгарырга ярамый. Әйдә, чык моннан! Үзе дә кайтыр. Барыбер инде уен бетте. *(Картның кулыннан егетне коткаралар.)*

Карт *(халыкка карап, елаган тавыш белән)*. Ягез инде, җәмәгать, әйтегез инде, мин нихәл итим инде? Ни эшлим инде бу бала белән? Шулай ук инде актык углымны да кулымнан алып, мине мәхрүм итеп калдырасызмыни? *(Еламсырый.)* Тычканга үлем, мәчегә көлке, ди. Җитмәсә, тагы сез авызыгызны ерып көлеп торасыз! *(Чыгып китә.)*

Себер бае *(ложадан)*. Җәмгыятегездә — җәнҗал, ресторанда — җәнҗал, клубыгызда — җәнҗал, базарыгызда — җәнҗал, әдәбият кичәгездә дә җәнҗал! Булмас, ахры, өйләнмим мин! Хуш, сау булыгыз! *(Чыгып китә.)*

Музыка марш уйный.

Пәрдә.

ӨЙЛӘНӘМ!.. НИК ӨЙЛӘНДЕМ!

Комедия 2 пәрдәдә

ӘШХАС:

Әхмәт — конторада хезмәт итүче. Беренче пәрдәдә егет, икенче пәрдәдә өйләнгән.
Нәгыймә — аның хатыны.
Коридорный.
Кер юучы.
Ногман
Исмәгыйль — Әхмәтнең иптәшләре.
Шакир
Имчәк баласы
Кечкенә бер бала — Әхмәтнең балалары.
Кибетче
Сучы
Итче — Алачык ияләре.
Күмерче
Утынчы
Габтерахман — Әхмәтнең анасы белән бертуган кардәше.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Номерда бер бүлмә. Бүлмәнең җыештырылуы уртача гына.

Беренче мәҗлес

Әхмәт ялгыз, соңра коридорный.

Әхмәт *(ишектән кереп, өстен сала-сала)*. Менә син бәхетсезлек, яңа гына унике тәңкәгә алган шиблит бөтенләй эштән чыга язды бит. Мин коры җир дип бассам, ул өеп куйган пычрак икән. Чап! пычракның уртасына. Шиблитым шиблит кенә түгел иде, харап булды бит. Бүген кич танцевальный вечерга барасым булганга гына кигән идем, бөтенләй харап иттем. Тукта инде, моны әүвәл чүпрәк белән сөртеп киптерергә кирәк тә, аннан ары ваксалармын. *(Звонок бирә дә, утырып аягын сала башлый.)* Бөтенләй эштән чыгардым, кичкә кадәр генә кипсә ярар иде. Кипмәсә, аннан ары эш харап! Бүген кич Нәгыймәгә танса кичәсенә барырга вәгъдә кылган идем, әгәр дә бармасам, Нәгыймә үпкәләр. Ул бүген минем белән танцевать итәргә дә сүз бирде. Гали миннән һаман «син Кохановканы танцевать итә белмисең» дип көлеп йөридер иде, менә инде мин бүген күрсәтим аңа үземнең ничек танцевать иткәнемне!

Ул, кәкре аяк, миннән көлеп йөрмәсен әле. Только менә бу шиблит каһәр сукканның пычракка батуы гына кәефне җибәрде әле. Йә, ярар, яхшылап сөрткәч беленмәс әле.

Ишектән коридорный керә.

Коридорный. Нихәл, Әхмәт абый, ни йомыш?

Әхмәт. Менә син, туган, шушы шиблитны гына яхшылап сөртеп, тазартып китер әле. Минем бүген барасы җирем бар иде.

Коридорный. Әй, юк, Әхмәт абый, минем эшем ашыгыч, кырыгынчы номерга хәзер самовар кертәсем бар. Аннан ары утыз бишенче номердан обед сорадылар. Аны керткәч, егерме өченче номерга аптектан дару алып кайтасы бар. Бай әле дә орыша: «Сез, — ди, — һаман-һаман шул кызыл авызларның гына көйләрен көйләп йөрмәгез», — ди.

Әхмәт. Мин бит монда сезгә акча түләп торам.

Коридорный. Булса булыр, Әхмәт абый, көндез эш күп вакытта итек чистартып торып булмый инде. Салып калдырыгыз, кич белән чистартып калдырырмын. Тульке бер дә бу арада чәйлек бирмисең әле, әнә анда, түбән коридорда, өченче номерда тора торган кеше кибеткә бер кадак алма алырга җибәрсә дә, чәйлек бирә.

Әхмәт. Бар, миңа бер чүпрәк кенә китер, алайса, үзем сөртермен.

Коридорный. Чүпрәк тә юк, кичә кич кенә һәммәсен сыгып кибәргә элеп куйдым.

Әхмәт *(коридорныйның кулындагы кара пычрак тастымалын күрсәтеп).* Әнә ул кулыңдагы кара чүпрәк нәрсә соң?

Коридорный. Нәрсә булсын, тастымал, чынаяк сөртә торган.

Әхмәт. Ә, тастымал? Чынаякны шуның белән сөртәсезмени?

Коридорный. Ә соң нәрсәгә сөртим, әллә ак полотнодан ясаган тастымалга сөртикме? Әле бай шуңа да ачулана: «Тастымалларны яхшы карап тотмыйсыз, бик тиз чертеп, каралтып бетерәсез», — ди.

Әхмәт. Алай булса, бар, син щетка гына китер, үзем чистартырмын.

Коридорный. Щетканы иртә белән утызынчы номердагы студент алган иде, ул номерында бикләп киткән, кичсез кайтмый.

Әхмәт. Кадалып кына китегез.

Коридорный. Башка йомыш юкмы? *(Чыгып китә.)*

Икенче мәҗлес

Әхмәт ялгыз.

Әхмәт *(халыкка карап).* Ул чынаяк сөртә торган тастымал, имеш, әгәр инде, мәсәлән, самовар сөртә торган тастымал булса, ансы нинди булыр иде икән? Юк инде, болай гына торып эш чыкмый, ничек итеп булса да эшне үзем рәтләргә кирәк. Иң әүвәл менә шушы газет кәгазьләре белән сөртергә дә, аннан соң берәр кара кер табылыр әле, ансы белән ялтыратырмын. *(Бер газета ала да бераз карап.)* Бу газет үзе укылмаган икән укылуын да, ярар инде, әллә нәрсә юктыр әле, кичәгесе белән бу көнгесе арасында күп аерма булмас. Кичәгесендә урлаган өчен, исереклек өчен, садака соранып йөргән өчен 78 кеше частка эләккән булса, бу көнгесендә 88 эләккән булыр. *(Чистарта.)* Хәер, өченче көн празник иде, празник көнне исерек күбрәк булганга, күбрәк эләгәләр. Телеграммаларында да күп хикмәт булмый. Берсендә фәлән җирдә тау ишелгән дип язган булса, икенчесендә поездлар бәрелешкән, вагон юлдан чыккан, фәлән җирдә янгын булган да 200 йорт янган дип язган була. Менә минем шуңа исем китә. Газет саен әллә ничә кызның, өметсез гыйшык сәбәпле, ак серкә эчеп агуланганын язалар. Үләргә теләгәч, нигә инде ак серкә эчеп мәшәкатьләнеп, үлмичә калырга кирәк тә һәм ни өчен эчәргә кирәк? Бер гыйшык өметсез булган икән, наплевать! Ансын ташла да, икенчесен сөй! Хәер инде, андый ак серкәләр эчүчеләр арасында матурлары аз була.

Шулай ук менә шушы сөртү белән минем шиблитның да эше тәмам булды. Менә бу җирләрендә генә бераз, газетларның озын фильетоннары шикелле, бетеп җитешмәгән бер-ике чистартырлык ахры бар барын да, ансын инде кипкәч, щетка да табылгач, иртәгә чистартырмын. *(Кулын юып килеп.)* Йә, хәзер инде ни эшләргә кирәк? *(Тәрәзәдән карап.)* Яңгыр да туктаган икән, көн аязган. Танца кичәсе бүген шәп булыр әле, җәй буе тик торып, аяклар камашып бетте инде. Бүген минем шикелле аякларын язарга килүчеләр күп булыр әле. Танцылар кызык була булуын, бүген бер сөйгәнрәгең белән танцевать итәсең, икенче көнне икенче, аннан да матуррагы белән танцевать итәсең. Ләкин өйләнмичә генә гел әрлебирле шататса итеп, җылкы итенә кызыккан малай шикелле генә йөрүнең бер мәгънәсе дә юк. Кич буе әле берсе, әле икенчесе белән танцевать итеп йөрисең дә эт шикелле арып кайтып егыласың, аннан соң төн буе тик саташып ятасың. Колак төбендә төн буе «Киквук» та «Матчиш», «Русский славянский» да «Вальс». Ул «Вальс» инде бөтенләй башны әйләндерә. Төн буе бөтен кроватең белән дулкын өстендә диңгездә тирбәнгән шикелле ятасың. Юк, болай гына йөреп күп мәгънә чыкмас, ахры, бер чибәренә ныклап күңел куярга да өйләнергә кирәк. Ләкин кемгә өйләнергә, кемне алырга кирәк? Бер исәпләгән-

дә, өйләнү күңелле нәрсә. Тукта әле, өйләнү дигәннән, бер нәрсә хәтеремә килде. Тукайның шигырендә өйләнү турысында бер нәрсә бар иде, минем аны яхшылап укып караганым юк иде әле. Өйләнү турысында ул ни яза икән? Әгәр ул да шәп язса, тотарга да карар бирергә һәм өйләнергә кирәк. *(Өстәл өстеннән Тукай шигырьләрен ала да, актарып табып, кроватена арка өсте ятып укырга тотына.)* «Өйләнү түгел сөйләнү». Дөрес, бик дөрес әйткән, өйләнү, әлбәттә, коры сөйләнү генә түгел, аңа бик күп баш ватарга кирәк. *(Укый.)*

Кара, иптәш, сиңа килдем киңәшкә.
Күз аттым мин бүген бик шәп кәләшкә.

Каплаган да куйган, нәкъ менә мин инде ул. Менә, мәсәлән, мин бүген киңәшкә килдем, һәм шулай ук мин бүген бик шәп бер кәләшкә, әйе, ягъни мәсәлән, инде Нәгыймәгә күз атып торам. *(Укый.)*

Ни дирсең син, әгәр дә мин өйләнсәм,
Кеше төсле урынлашсам, көйләнсәм?

Шәп киңәш сорый, акыллы сүз әйтә: «Кеше төсле урынлашсам, көйләнсәм», — ди. Дөрес шул, бик дөрес! Безнең менә — нәрсә бар, нинди рәт бар да, нинди көй бар? Шиблитың балчыкка баткан икән, аны үзең чистарт. Ә өйләнгәч инде андый эшләр һич булмый. Иң элек яхшы гына, адәм төсле тора башлыйсың. Иртә белән яңгыр булу ихтималы бар икән, җанашың инде сине озатырга чыккан җирендә көн болытлы икәнне күрә дә: «Җаным, көн болытлап тора, яңгыр явып пычратмасын, галошыңны да киеп чык, зонтигыңны да алып чык», — ди инде. Син алып чыгасың да, яңгырда чылanудан да котыласың һәм шиблитың да пычранмый. Әнә бәр тәкъдир пычрана да икән, ул чакта синең өстеңнән киемеңне салдырып кибәргә элеп куя да, шиблитыңны да чистарта, мондагы шикелле газет кәгазьләре белән үзеңә чистартып торырга да кирәк булмый. Щетканы да студент номерына бикләп китми. *(Укый.)*

Алай булгач, өйлән, дус, чикмә ваем,
Матур, якты гомер бирсен Ходаем.

Һәм вакыйган да бик шәп сүз әйтә, «матур, якты гомер бирсен Ходаем» ди, бик шәп сүз бит! «Матур, якты гомер!» Ух, нинди шәп эш! Ә монда ятканда гомерең түгел, номерың да якты түгел. Тәрәзәсе кечкенә, тәрәзә пәрдәләре тузанга карыш каткан, караңгы. Хәер, инде түбәнге катта зуррак тәрәзәле номер алсаң, алай булмас иде булуын да, андый номерлар бик кыйбат шул. Алган жалуниянең яртысын номер өчен бирергә кирәк. Ә аннан соң үзеңә расходка тотарга нәрсә кала? Безнең шикелле аз жалуния белән тора торган кешегә өйләнмичә, номерда тору бер дә ярый торган эш түгел. Өйләнергә кирәк, өйләнергә! Тотам да бүген үк Нәгыймәгә аулакта гына сүз салам. Ул инде, бәлки, үзе дә миннән, минем авыздан, андый сүз кайчан гына чыгар икән, дип йөри торгандыр. Тотарга да тәвәккәл кылып, әйтергә кирәк, югыйсә инде мин әйтмичә, ул үзе миңа әйтмәс. Чынлап та бит, Нәгыймә бик мәгъкуль; үзе матур, үзе җитез. Ай, юк, бик тиз үк алай кырт кисеп әйтеп куярга ярамас. Бәлки, ул мин уйлаганча ук булып чыкмас. *(Укый.)*

Шулай димсең? Шулаен ул шулай да,
Ярый ла, эш барып торса уңайга.

Бу да дөрес, әйе шул, ярый ла эш барып торса уңайга. Әгәр уңайга бармаса, нишләрсең? Мәсәлән, ул сине яратмас булса йә син аны яратмас булсаң? Дөньяның эшен белер хәл юк бит, йә булмаса баең урыныңнан куып чыгарыр да, урын таба алмыйча аптырап йөрерсең. Ул вакытта аны кая куярсың? Әле болай, ичмаса, бер башың да, бер үзең. Ә син бар анда, аның белән тамагың теләсәң кайдан табып туйдыр. *(Укый.)*

Хатын алмак читен бит һәм мәшәкать,
Бер алгач, булмый бит шайтанны ташлап.

Афәрин, дөрес! Өйләнү бик читен, бик мәшәкать. Өстәвенә, бер алгач, аның белән аерылышып йөрүе үзе бер читен эш. Хосусан, хатынын аерган икән, дип сөйләүләре үзе бер килешмәгән эш. *(Укый.)*

Бөтенләй бәйләнә анда аяк, кул.
Юләрлек ул өйләнмәк — гайре мәгъкуль.

Дөрес, дөрес, бик дөрес. Өйләнү вакыгдә юләрлек, имеш, аяк-кулыңны үз ихтыярың белән бәйләп куй, имеш. Менә, өйлән дә син, Әхмәт, аннан ары танца кичәләренә барып, Сашалар, Машалар белән танцевать итеп кара, бөтенләй өеңдә тузан туздырырлар. *(Укый.)*

Алайса, көчләми һичкем, өйләнмә,
«Киңәш бир дә, киңәш бир» дип сөйләнмә.

Ярый, син дигәнчә булсын, өйләнмим. Дөрес шул, нигә кирәк үзеңне-үзең хатыныңа кол итеп торырга? *(Укый.)*

Шулай димсең, шулаен ул шулай ла,
Әгәр дә охшаса ул тулган айга!

Әйе, ягъни мәсәлән, минем Нәгыймәм төсле булса, ух, нинди хозур! Әйтерсең лә моны язучы Нәгыймәмне күргән дә, аңа гашыйк булган, дип. *(Укый.)*

Фәрештә күк көлеп, алдыңда торса,
Вә туптай киң кочакка ул атылса.

Тәмам, тәмам нәкъ койган да куйган! Нәкъ менә Нәгыймә. Ух, күрсәгез иде сез аны Краковяк танцевать иткән чагында бөтерләнгәләп йөргәнен, гүяки менә инде электрик лампасы әйләнәсендә очып әйләнеп йөргән күбәләк шикелле. *(Укый.)*

Шулай булгач, ничек алмый түзәрмен,
Алам мин, бәлки, рәхәттә йөзәрмен.

(Сикереп торып, бөтенләй җиңеләеп.) Алам, алам, һич түзәр хәлем юк. Бүген үк үзенә әйтәм. *(Яңадан килеп ятып укырга тотына.)*

Шулай дисең? Шулаен ул шулай да,
Ярый ла эш барып чыкса уңайга.
Хатыннарны сөюче бер матур яшь
Минем ярны сөюдә булса көндәш?

Әйе, менә, мәсәлән, Гали шикелле, ул да аңа бик күз кыздырып йөри йөрүен. *(Укый.)*

Сөеп китсә хатын һәм ул егетне,
Читен тормыш, бер айда бар да бетте.

Һәм дөрес әйтә, әгәр андый булса, тот та суел да үл инде. Ләкин инде ансы булмас, матурны кем яратмас? Гали ул үзе Нәгыймә тирәсендә киләп сарып, тәлинкә тотып йөри. Мин бар чагында, Нәгыймә андый камыт аякка илтифат итәме соң? *(Бераз торып.)* Ләкин ул бит миннән баерак, әгәр дә аның байлыгына кызыкса? Һич белер хәл юк, хатын-кызга ышанып бетәргә ярамый. *(Укый.)*

Алайса, көчләмәс һичкем, өйләнмә,
«Киңәш бир дә, киңәш бир» дип сөйләнмә.

Дөрес, һич кирәге дә юк, өйләнмим дә, кирәкми дә. *(Укый.)*

Өйләнмим, дим, «өйләнмим» ул матур сүз,
Читен шул дөньяда тормак хатынсыз.

Һәм дөрестән дә дөрес, хатынсыз торудан читен бернәрсә булмас. Һич ашавыңның рәте юк, эчүеңнең рәте юк. *(Укый.)*

Ятасың боз кебек салкын түшәктә,
Гүя син бу җиһанга килмешәк лә.

Моннан да дөрес сүз юк инде. Хосусан, номерда тору бигрәк читен. Әле хәзер зарарсыз әле, түзеп була, әмма инде кыш көнендә бөтенләй зәмһәрир тамугсы шикелле була. Номер хозяине үзе номерда тормаганга белми. Утынны янга калдырыр өчен аз ягып, бөтен кыш буе безнең тешләрне танцевать иттерә. Юк инде ул, өйләнмичә бәхеткә ирешеп булмый. *(Укый.)*

Бүленми эш тә бер мәгълүм вакытка,
Бу хәлләр бик ерак, иптәш, бәхеткә.

Бу сүзнең дөреслегендә һич шик юк. *(Укый.)*

Кәләшкә мин бүгеннән яучы салсам,
Озак үтми аның куйнына барсам?

Һәм бүген үк яучы салам; хәер, миңа яучы да кирәкми, турыдан-туры үзем тотам да әйтәм. Ул да кабул итәр, эш тә бетәр. Яучы — форма өчен генә җибәрермен. *(Укый.)*

Җылы куллар белән ул тәнне сарса,
Бәхет шул, эзләмим мин башка нәрсә.

Бу сүзне инде нәкъ ул мин булып әйткән. *(Укый.)*

Алай булгач, өйлән, дус, чикмә ваем,
Җылы, якты гомер бирсен Ходаем.

Мәсьәлә хәл кылынды, өйләнәм, Нәгыймәне алам, бүген үк әйтәм. *(Укый.)*

Шулай ла ул әгәр дә иркә булса!
Тәкәббер бер кабарган күркә булса!

Нәгыймә ул иркәлеккә иркә дә инде, ләкин алай кабарган күркә түгел. *(Укый.)*

Риза булмый минем тапкан табышка,
Сәбәп булса һаман юк-бар тавышка.

Нәгыймәдә андый эш булмас, ул минем бик бай түгел икәнне, минем байда торганны белә бит. *(Укый.)*

Риза булмый минем алган киемгә,
Төшерсә ул кесә якны кыенга?

Ансы да булмас дип беләм. Шаять, мин тапканга риза булыр. *(Укый.)*

Ире кем? Баймы, юкмы, белми хәлен,
«Китер!» дип дауласа зәңгәр вә алын?

Нәгыймә зиһенсез кыз түгел ул, алай дауламас, ул минем хәлне белер. *(Укый.)*

Шулай, иптәш, алай курыксаң, өйләнмә,
«Киңәш бир дә, киңәш бир» дип сөйләнмә.

Рәхмәт киңәшеңә, мин алай бер дә курыкмыйм. Әгәр инде бераз курку була икән, аннан гына зарар юк. *(Укый.)*

Шулай да бит ата булмак күңелле,
Бөтенләй шат итә ул хәл күңелне.

Шәп, шәп, бик шәп! *(Укый.)*

Балаң йөгереп менә алга «әти» дип,
Китер, әткәй, миңа мәм-мәм, тәти, дип.

Нинди хозур бит! Аларның шунда идәндә тәгәрәп уйнап йөрүләре үзе дә хозур, күңелле эш. *(Укый.)*

Бу хәл, иптәш, юатмасмы күңелне,
Бөтен рәхәт, хозур шунда түгелме?

Дөрес, әлбәттә, шунда. *(Укый.)*

Алай булгач, өйлән, дус, чикмә ваем.
Әти булмак насыйп итсен Ходаем.

Бетте, мәсьәлә хәл кылынды, өйләнәм! *(Сикереп торып китапны өстәлгә куя башлый да.)* Тукта әле, ахырына кадәр укып бетерергә кирәк. *(Укый.)*

Шулай да соң балаң булса биш-алты,
Өең тулса шулардан һәм каралты.

Тулса соң, аның ни зарары бар, бигрәк яхшы, картайган көндә, алар хезмәт иткәндә, син тик рәхәтләнеп ятарсың.

Шуларны туйдырамын дип тирең түк,
Иел җиргә, дуга төсле билең бөк.

Монсы да бернәрсә дә түгел, безне әтиләр мәшәкать чигеп тәрбия кылып үстермәгәннәрмени? Аңа карап бер дә ватылмаганнар, бик яхшы торганнар. *(Укый.)*

Алай булса, хатынсыз тор: өйләнмә.
«Киңәш бир дә, киңәш бир» дип сөйләнмә.

Хәер, бер дә киңәш бир, дип сорамыйм, карар бирелгән, өйләнәм, вәссәлам! Әле тик болай, тагы нәрсәләр язгансың икән дип кенә укыйм. *(Укый.)*

Шулай да ул балалар үссә бар да,
Әгәр дә җир җиләктәй пешсә бар да,
Таянып яшь гакылга һәм дә көчкә,
Керешсә һәрберсе бер яхшы эшкә?

Шулай шул, мәсәлән, кайсы адвокат, кайсы доктор, кайсы инженер булып китсә, һичбер хәл юк; мин үзем дә яхшы ук зур кеше булыр идем булуын да, бары тик әтиләр генә укытмаганга гына контор-

щик булып калдым. Укыган булсам, мин бу зирәклегем белән әллә нинди шөһрәтле бер кеше булыр идем. Белер хәл юк, бәлки, киләчәктә булып та китәрмен әле. *(Укый.)*

Баеп китсә алар шул эш юлында,
Итәрләр тәрбия картлык көнемдә.

Анда һич шөбһә дә юк. Әхмәтең ул вакытта, түшен киереп, автомобильләргә генә утырып йөрер. *(Укый.)*

Алай булгач, өйлән, дус, чикмә ваем,
Тыныч картлык насыйп итсен Ходаем.
Шулай, ләкин кирегә ишсә язмыш,
Үлеп китсә хатын күп тормый ялгыш?
Биш-алты яшь балаң калса кулыңда,
Менә инде чокыр тормыш юлында.

Ансы шулаен шулай да, ләкин бит андый эшләр һәркемгә дә булмый, «бүредән куркам» дип, урманга керми тормыйлар инде. *(Укый.)*

Тынычлык юк аларның борчуыннан!
Колагың тык аларның чыр-чуыннан!

Зарар юк, түзәрбез. Алай бераз мәшәкате булмагач, тормышмыни ул? *(Укый.)*

Менә, иптәш, бу эшкә аптырыйм мин,
Бу уемны уйлагач та калтырыйм мин!

Юк эштән куркасың икән, алай булгач, син тавык йөрәк икәнсең, ә менә мин бер дә курыкмыйм. Хосусан, Нәгыймә минем хатыным булса, бер дә курка торган эш юк. *(Укый.)*

Алай булгач, куша чорт, һич өйләнмә,
«Киңәш бир дә, киңәш бир» дип сөйләнмә.

Дөрес, афәрин! *(Укый.)*

Диям бер сүз, бүтән бер сүз дә катмам:
«Хатын алсаң, кирәк ит көн дә батман».

Аның белән дә куркыта алмассың, кирәк исә йөз батман булсын, мин карар бирдем, вәссәлам. Өйләнәм дигәч өйләнәм! Менә хәзер бик шәп кенә иттереп киенеп җибәрәм дә, танцага барам. Нәгыймәне күрәм, сөйләшәм, риза булса, бүген үк вәгъдә куям. Монда тузан арасында болганып, йөрәккә йон үстереп торыр хәл юк. *(Торып йөри башлый.)* Кара инде бу өстәл өсләрен, бөтенләй тузанга батып беткән, ә өйләнеп тора башлагач, боларның берсе дә булмас. Ялт иткән булыр. *(Звонок бирә.)*

Горничный керә.

Өченче мәҗлес

Әхмәт, горничный.

Горничный. Нәрсә бар?
Әхмәт. Нәрсә булсын, кара менә бу тузаннарны. Һич җыештыра алмыйсыз.
Горничный. Мин монда кырык номерга бер үзем ничек җитешим? Алай бик чиста торасың килсә, өйләнерсең дә хатының җыештырыр.
Әхмәт. Ә менә монсы өчен сезгә рәхмәт. Хатын булса, шулай чиста булыр иде, диген, ә? Бик дөрес, бик дөрес. Ну, син әле боларны җыештырып ал әле. Аннан ары, өйләнгәч, мин үзем дә сезгә кушмам.
Горничный. Минем хәзер эшем бик күп, соңыннан җыярмын.
Әхмәт. Мин хәзер чыгып китәм.
Горничный. Алай булгач, иртәгә иртә белән җыярмын.
Әхмәт. Ә мин иртә белән иртә үк чыгып китсәм?
Горничный. Сез кайткач җыярмын.
Әхмәт. Мин бит кич белән генә кайтам.
Горничный. Кайтсагыз, иртә белән бер вакыт табып җыелыр әле. *(Чыгып китә.)*
Әхмәт. Менә инде сөйләш болар белән! Юк, болай торып булмый, өйләнәм! Хәзер үк шиблитларны чистартып, танцевальный вечерга барам, Нәгыймәгә әйтәм, мин бүгеннән башлап хатынлы кеше!

Чыга башлый, ишектә кер юучы хатын очрый.

Дүртенче мәҗлес

Әхмәт, кер юучы хатын.

Кер юучы. Тукта, ул кадәр ашыгып кайда барасың?

Әхмәт. Шулай, эшем бар, чыгып барам.

Кер юучы. Бу вакытта нинди эш булсын, үзе бәйрәм, үзе кич, гуляйт итәргә бара торгансыңдыр әле!

Әхмәт. Гуләйт итәргәме, юкмы, анда синең эшең юк. Кайда, күпме акча кирәк?

Кер юучы. Бер сум сиксән тиен.

Әхмәт. Ә?!

Кер юучы. Нәрсә, ә? Әле дә арзан алам. Кер юган акча ашарга да чүт-чүт кенә җитә.

Әхмәт. Бер дә алай түгел инде, юар өчен, күп булса, ун тиенлек сабын, якаларын крахмалларга биш тиенлек крахмал киткәндер, бер дә артык китмәс. Өйләнәм, болай үземне тереләтә талатыр хәлем юк.

Кер юучы. Өйлән, миңа дисәң, бер түгел биш хатын ал. Ул чагында хатыннарың тереләтә генә таламаслар, тереләтә тиреңне дә тунарлар. Бабайлар, «хатын алсаң ни кирәк, көн дә батман ит кирәк» дигәннәр. Туйдыра-туйдыра җаның чыгар.

Әхмәт *(үзалдына).* Кара, кара, монсына кадәр ниләр сөйләп маташкан була бит! Юк инде ул, Әхмәт алай артын исәпләми эш кыла торган кеше түгел. Ул бик яхшы белеп эшләр. *(Кер юучыга.)* Йә, ярый, мә акчаңны ал да тизрәк тай. *(Акча бирә.)*

Кер юучы. Ярый, хуш, сау бул, өйләнсәң, керләреңне башка кешегә бирмә, безгә бирерсең, без пот башыннан хисаплап та юабыз. Ярый, хуш. *(Чыга.)*

Әхмәт. Ярый, ярый, бик хуш. *(Кер юучы чыгып киткәч.)* Кара син аны, мине бөтен гомер буенча үзләренең тырнакларында әләктереп тотмакчы булалар бит. Аларга шул безнең шикелле хатынсыз кешеләр кадерле. Һәммә кеше өйләнеп бетсә, аннан соң аларның ризыклары киселә. Ну, ярый, китәргә кирәк. Нәгыймә белән тизрәк күрешергә кирәк. *(Чыга башлый.)*

Ул арада ишек шакылдаталар.

Рәхим итегез!

Ишектән Ногман керә.

Бишенче мәҗлес

Әхмәт, Ногман.

Ногман. Нихәл, иптәш, әллә син берәр җиргә барырга торасыңмы?

Әхмәт. Әйе.

Ногман. Кайда барасың?

Әхмәт. Танцага.

Ногман. Ә? Танцага? Кит аннан, юләр! Акыллы кеше танцага барамы соң! Йә, утыр әле, йөрмә юк артыннан, кая, туган, минем бик эчәсем килә, самовар китерт әле.

Әхмәт. Әйтәм бит, мин танцага барам, дип.

Ногман. Барсаң барырсың, мин махсус чәй эчәргә дип килдем. Өйдә дә күңелсез, хозяйка әллә кемнәренә кунакка киткән. Өйдә күңел каралткыч бер бабушкадан башка бер кеше дә юк. Бик эч пошыргыч булганга, тоттым да сиңа килдем.

Әхмәт. Әйдә, алайса, минем белән танцага, чәйне шунда эчертермен.

Ногман. Юк, минем алай бер-ике стакан чәй белән генә тамак туярлык түгел, әле минем нығытып ашыйсым килә.

Әхмәт. Алай булса, мин самовар китертәм, үзең утырырсың да эчәрсең.

Ногман. Юк инде, ансы бик килешеп бетми, кеше номерында мин берүзем генә нишләп чәй эчеп утырыйм?

Әхмәт. Алай булгач, мин ни эшлим? Мин барырга вәгъдә бирдем.

Ногман. Беләм, беләм, нинди булса да бер портнихага вәгъдә куйгансыңдыр әле, бетмәс монда андыйлар. Аларның поты бер тиен.

Әхмәт. Юк, иптәш, син алай мыскыл итмә.

Ногман. Йә, йә, кәефең китмәсен, алайса, портниха түгелдер инде, шәбрәктер, модискадыр, алайса.

Әхмәт. Бер дә түгел.

Ногман. Ну, хәерле булсын, бар, бара бир, мин тагы икенче җирдә чәй эчәрлек урын табармын әле. Бер дә булмаса харчевняга барып эчәрмен. *(Тора.)* Ярый, хуш. *(Чыга башлый.)*

Ул арада ишектән Исмәгыйль керә.

Алтынчы мәҗлес

Әүвәлгеләр һәм Исмәгыйль.

Ногман. Кермә, кермә, туганкай, монда кертмиләр.
Исмәгыйль. Ни өчен? *(Кул бирә.)* Исәнмесез!
Ногман. Ни өчен, дисезме? Менә сезнең кавалир танцага бара.
Исмәгыйль. Танцага?! Ерунда! Акыллы кеше танцага барамы соң? Мине дә бер барышня чакырган иде дә, мин бармыйм.
Әхмәт. Таптылар бер сүз, ерунда! Сезнеңчә нәрсә генә ерунда түгел соң?
Исмәгыйль. Вот менә ерунда түгел нәрсә. *(Бер колода карта чыгара.)* Юлда килгәндә ала килдем. Наверно, мин әйтәм, аларның карталары юктыр. Мин әйтәм, алып барыйм. Әле ничек соң, сезнең бүген бер дә кешеләр юк?
Әхмәт. Нинди кешеләр кирәк тагын, әллә притон дип белдегезме, монда һаман җыелып карта уйнап ятарга?
Исмәгыйль *(Ногманга карап)*. Сөбханалла, сөбханалла, бу ни булган моңа бүген? *(Әхмәткә.)* Әй, син, шәп егет, бу ни булды сиңа бүген, ә?
Әхмәт. Берни дә булмаган, әйтәм бит мин сезгә, мин бүген танцага барам, дип, һәм барам, уйнамыйм.
Исмәгыйль. Ну, как хочешь. Ну только бүген карталарның бик шәбен алып килгән идем. Атласный карталар.
Әхмәт. Булса булыр. Мин бүген уйнамыйм.
Ногман. Уйнамый ул бүген, бик акыллы кеше булган.

Ишектән Шакир керә.

Җиденче мәҗлес

Әүвәлгеләр һәм Шакир.

Шакир *(бик сузып)*. Әссәламегаләйкем!

Ногман, Исмәгыйль шаркылдап көлеп җибәрәләр.

Ногман. Менә тагын бер член. Собрание ачыла.
Шакир *(кулларын биреп)*. Әле собрание ачылмадымыни? Мин, инде соңга калганмындыр дип, ашыга-ашыга киләм.
Исмәгыйль. Юк, туганкай, бүген собрание ачылмый.
Шакир. Ни өчен? Әллә бүген берәр траурный көнме?
Ногман. Безнең Әхмәт бүген свиданиегә бара.
Шакир. Аның шул булыр инде, ухажур!
Ногман. Хәтта бүген безгә чәй дә эчертмим, ди әле.
Шакир. Аның чәе безгә нигә кирәк? Әйдә ул китә бирсен, безнең монда членнар җитәрлек әле. Муса да хәзер киләм, диде. Аннан башка да собрание полный булыр.
Исмәгыйль. Әйдә, алайса, сез эшкә керешегез. Әхмәт, әйдә, син дә берәр генә кон уйна инде.
Әхмәт. Юк, мин уйнамыйм.
Исмәгыйль. Ну әйдә, нәрсә уйныйбыз, теммы, банкымы?
Исмәгыйль,
Шакир. Банкы, банкы!
Ногман. Кем банковать итә?
Исмәгыйль. Кем старший, шул.
Ногман. Әйдә, ачып сал.
Исмәгыйль *(өләшә)*. Девятка, валет, король. Әйдә, Ногман, сиңа өләшергә.
Ногман. Бер сум банкы. *(Акча чыгарып сала, өләшә.)*
Әхмәт. Ну, егетләр, хуш, мин киттем. *(Чыга.)*
Тегеләр *(күтәрелеп карамыйча)*. Хуш.
Ногман. Йә, сиңа күпмегә?
Исмәгыйль. Вабанк!!!

Пәрдә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Беренче пәрдә белән икенче пәрдә арасында биш ел узган була.

Беренче мәҗлес

Әхмәтнең фатиры, уртача гына җыештырылган.

Әхмәт *(ишектән кереп, өстен салып)*. Гаҗәп, үз-үземә исем китә, бу акча дигән нәрсә кайда китә бу? Өченче көн генә байдан кырык тәңкә акча алдым, ә бүген кесәдә сукыр бер тиен дә калмаган, дисәм дә хата булмас. Аның өстенә тагы — бурыч, бурыч, һич иге-чиге юк. Конторадан чыгып өйгә рәхәтләнеп туры кайтырга да ихтыяр юк. Кайсы гына кибет алдыннан узсаң, аннан чыгып акча сорыйлар. Акча сорауларыннан куркып, өйгә туры гына кайтасы урынга, әле урамның бер ягына, әле икенче ягына чыгып, яки бөтенләй башка урамнан уратып кайтырга туры килә. Инде хәзер шәһәрнең бер ягына барасың булса, бөтенләй икенче ягына таба китеп, шәһәрне бөтенләй әйләнеп чыгарга туры килә. Элек, ичмаса, акчаң бар вакытта граф булып «ду» китереп торадыр идең дә, акчаң беткәч, икенче ай башы җиткәнче, тик песи шикелле генә тавышың-тынышны чыгармый ятадыр идең. Ә хәзер белмим инде, ни дип әйтергә дә белмим. Әле утынчы, әле күмерче, әле сучы, акча сорап, теңкәне кортып бетерә. Ә син, шуларның бәлаләреннән котылыйм дип, көн эшлә, төн эшлә, алай да көчкә генә тамагыңны туйдырасың. Һичбер ал да юк, ял да юк. Инде минем бер ай буладыр бугай, бер газет та укыганым юк иде. Бүген, тукта әле, нәрсәләр язалар икән, берәр файдалы эш юк микән дип, бер газет сатып алдым. Укып карыйм әле, бераз тынычлап ял да итәрмен, дөньядан бераз хәбәрдар булырмын. *(Кесәсеннән газета алып, диванга сузылып, газетаны актара башлый.)* Әһә, менә городской театр. Яле, анда ни бар? Нәрсә дигән? Буначичның гастроленең актык көне! Мәшһүр җырчы Буначичның гастроленең актык көне! Билетлар бөтенләй сатылып беткән. Ай-ай-ай! Элек Варламов килгән, Давыдов килгән генә түгел, килә икән дигән хәбәрне ишеткәч тә, театр кассасына билетка дип йөгерә торган Әхмәтнең бүген Буначичның, бөтен дөньяга мәшһүр Буначичның, шәһәргә килүеннән, аның операда иштирак итүеннән, хәтта бөтенләй шәһәргә операның килүеннән дә хәбәре юк! *(Бераз торып.)* Хәер, аннан хәбәре булмаса, Әхмәтнең аның урынына хәзер итчеләрнең, утынчыларның, күмерчеләрнең концертларыннан бик яхшы хәбәре бар. Хәзер колак төбендә алар шундый, шундый шәп концертлар бирәләр, шак та катарсың.

Икенче яктан бала елаган тавыш ишетелә.

Менә, менә хәзер концертлар башлана.

Бала елаган тавышлар куәтләнә һәм берничә баланың бердән елаган тавышлары ишетелә.

Бу ни җитте генә концерт та түгел, бөтенләй хор белән җибәрәләр.

Нәгыймәнең балаларны орышкан тавышы ишетелә һәм асрау кызның да тавышлары ишетелә.

Шулай, шулай, менә хәзер хорның җитешмәгән җире калмады инде. *(Урыныннан торып, ишекне ачып.)* Нәгыймә! Бу ни тавышлануыгыз инде бу? Нигә елатасыз инде, аларны нигә карамыйсыз?

Балалар һаман елый.

Юатыгыз инде шуларны!

Балалар тагы да катырак елыйлар.

Йа Алла! Менә сиңа тагы кирәк булса, тагы да шәбрәге.

Нәгыймә керә.

Икенче мәҗлес

Нәгыймә, Әхмәт.

Нәгыймә *(биләгән бер баланы күтәреп кереп)*. Әле син кайтып та җиткәнсең, бар икән күрәселәрем, Ходаем! Туйдым инде бу балаларның тавышыннан! Һич сулу алыр хәлем дә калмады инде. Әле берсе акыра, әле икенчесе кычкыра. Син тагын аш хәзерлә диярсең әле, мә, бераз юатып торчы шул балаларны. *(Баланы Әхмәткә бирә дә чыгып китә.)*

Бала елый.

Өченче мәҗлес

Әхмәт, соңра Нәгыймә.

Әхмәт *(баланы селкеп)*. Чү, чү, нәнә, чү, чү, чү! *(Селкетә. Бала аның саен акыра.)* Чү, чү, чү! Ә! Ә! Менә син агай, моны нишләтергә инде? *(Ишек янына барып.)* Нәгыймә, Нәгыймә! Елый бу! Мә, зинһар, ал!

Нәгыймә *(ишектән кечкенә бер баланы кертеп)*. Әнә бар, бераз атаң янынарак барып тор әле, туйдым инде сезнең тавышыгыздан! *(Ишекне ябып чыгып китә.)*

Бала *(Әхмәтнең итәгенә килеп)*. Әти, әти!

Кечкенә бала акыра.

Әхмәт *(кечкенә баланы селкеп)*. Чү, чү, чү!
Бала. Әти, дим! *(Чабуыннан тарта.)* Әти, дим!
Әхмәт. Нәрсә кирәк тагын? Чү, чү, чү, чү, чү!
Бала. Әти, дим, абый минем курчагымны ватты! Арбаны миңа бирми, үзе уйный! *(Елый.)*
Әхмәт. Җитәр, җитәр, сабыр ит, арба да булыр, бары да булыр. *(Баланы селкеп.)* Ә! Ә! Ә!

Бала һаман елый.

Нәгыймә, дим, Нәгыймә. Мә ал, зинһар, бу баланы, зинһар, ал!
Нәгыймә *(тыштан)*. Сабыр итсәнә, мин ашымны хәзерлимме, баланы карыйммы? Юат бераз.
Әхмәт. Юат, юат, юатырсың боларны. *(Селки.)* Чү, чү, чү!

Ишектән урам кибетчесе керә.

Дүртенче мәҗлес

Әхмәт, урам кибетчесе.

Кибетче. Әссәламегаләйкем!

Әхмәт. Вәгаләйкемәссәлам! *(Үзалдына.)* Менә тагы бер бәла. *(Балага.)* Чү,чү, чү! *(Кибетчегә.)* Әйдә, Нигъмәтҗан абзый, хуш киләсең! *(Балага.)* Чү, чү, чү! *(Кибетчегә.)* Нихәл, Нигъмәтҗан абзый, ни йомыш? Чү, чү, чү!

Кибетче. Ни йомыш булсын, билгеле инде. Көттем, көттем, килмәдең, бөтенләй күздән югалдың, акча кирәк.

Әхмәт. Чү, чү, чү! Кирәктер шул, ләкин бит әле хәзер минем акчам юк, шуңа күрә сезгә күренергә дә оялып йөрим.

Кибетче. Беләм, беләм, бик беләм. Үзең әйтмәсәң дә, качып йөргәнеңне бик беләм. Аша, аша да, аннан соң кач! Шул булдымыни эш!

Әхмәт. Мин нишләп качыйм, акчам юк, акчам булгач, үзем кертеп бирермен әле.

Кибетче. Кертерсең син кызыл кар яугач. Яхшылык белән хәзер бирсәң бир, бирмәсәң, мин өстеңнән миравайга бирәм.

Әхмәт. Миңа дисәң, аръягына кадәр бир.

Кибетче. Ә, син шулай икән әле, тукта, мин сине өйрәтермен әле. *(Читкә карап.)* Аны ничек итеп өйрәтерсең инде, әле тик болай куркытыр өчен генә әйтәм.

Бишенче мәҗлес

Шулар ук һәм сучы.

Сучы *(ишектән башын тыгып)*. Бай өйдәме?
Әхмәт. Өйдә, ни кирәк?
Кибетче *(үзалдына)*. Бай, бай, тик акчасы гына юк.

Сучы. Бай, сездән биш мичкә су акчасы аласы бар иде. Шуны рәхим итеп кенә биреп җибәрсәнә. Хәзер солы да бик кыйбат, ат азыгына да акча җитештерер хәл юк.

Әхмәт. Икенче алырсың әле, бүген акчам юк.
Кибетче *(үзалдына)*. Бүген юк, иртәгә булачак түгел, ди.

Сучы. Бай, дим, зинһар, алай шаяртма әле, биш мичкә акчасы әллә ни түгел бит инде, җыенысы бер тәңкә акча икән, биреп кенә җибәр әле.

Әхмәт. Ишетәмсең, бүген юк, дим.
Сучы. Кайчан булыр соң?
Кибетче *(үзалдына)*. Кызыл кар яугач.
Әхмәт. Йә, күп йөдәтмә әле, алырсың, бар, чык әле, бар, бар!
Сучы. Кума, кума, мин синнән садака сорамыйм бит, үз акчамны сорыйм.

Ишектән итче керә.

Алтынчы мәҗлес

Шулар ук һәм итче.

Итче. Бирешмә, бабай, бирешмә. Сора, сора, бу заманда сорамыйча бирү диган нәрсә беткән инде ул. Бигрәк тә менә мондый коры көязләрдә. Кая, син, Әхмәт, бу арада бер дә күренмисең дә, итне дә

читтән ала башладың бугай, ахры, минем синнән биш сум егерме тиен ит акчасы аласы бар. Шуны биреп җибәрче әле.

Кибетче *(үзалдына)*. Миңа монда рәт чыкмас, ахры. Үземә дә тизрәк таярга туры килер. Минем дә бер туш ит акчасы бирәсе бар иде, җә миннән дә сорый башлар.

Әхмәт *(куркынып, тотлыгып үзалдына.)* Ми... ми... минем... башыма кыямәт кубачак көн бүген икән. Инде монсына ни җавап бирергә кирәк? Монсының күзенә карарга да куркыныч. *(Итчегә.)* Ә, кем абзый, зинһар, дип әйтәм, ие, зинһар, дип әйтәм... *(Үзалдына.)* Фу, чорт возьми, монсына ни дип әйтим икән инде, һичбер сүз дә табар хәл юк! *(Итчегә.)* Зинһар, дип әйтәм, кем абзый, әй, Вәли абзый, әй, юк, Гали абзый. Зинһар, дип әйтәм... Уф, булмый инде. *(Баланы чыгарып бирә дә килеп утыра.)*

Итче. Нәрсә булмый инде, әллә минем акчаны ябып калмакчы буласыңмы?

Сучы. Әйе, әллә минем атымның актык азыгын йотмакчы буласыңмы?

Итче. Мин алай ашатмам, теш казналарыңны җимереп алырмын.

Күмерче килеп керә.

Җиденче мәҗлес

Шулар ук һәм күмерче.

Күмерче. Әһә! Үзе дә өйдә икән, кешеләр дә күп икән. Бик шәп булды әле. Хәзер инде оялыр, бирми калмас. *(Әхмәткә.)* Бай, бай, кайда, мин акчага килгән идем, анда тышта атым көтеп тора, эшем ашыгыч, атым китеп бармасын, миңа теге ике кап күмернең генә акчасын биреп җибәрегез әле.

Әхмәт *(ни эшләрен дә белмичә)*. Аһ! Кабер газабы.

Кибетче. Әйе, әйе, без менә мөнкир-нәкирләр.

Итче. Җә, күп телеңә салынма, китер акчаны, минем эшем ашыгыч.

Күмерче *(тәрәзәдән карап)*. Трррр! Атым китеп бара, кая, тизрәк акчамны биреп җибәр әле...

Сучы *(йөгереп килеп)*. Анда минем дә атым бар... Алар тагын тибешмәсеннәр, кайда, тизрәк булыгыз әле, көттермәгез әле.

Бала *(йөгереп килеп, Әхмәткә сарылып)*. Әти, әти! Миңа арба алып кайт!

Әхмәт *(сикереп торып)*. Чәнчелегез, кадалыгыз! Бетте баш! *(Чыга башлый.)*

Һәммәсе бердән. Тукта, тукта, качма, кая барасың? Җибәрмә! Кача алмассың!

Сигезенче мәҗлес

Шулар ук һәм утынчы.

Утынчы. Тукта, ул кадәр кая ашыгып барасың?

Әхмәт. Җибәрегез мине, зинһар, җибәрегез.

Һәммәсе бердән. Җибәрмә, җибәрмә! Акчаны биреп китсен.

Утынчы *(ишеккә аркылы төшеп)*. Әйе, акчаны биреп кит, ничә ай бит инде, бүген бирәм, иртәгә бирәм, дип, һаман алдалап йөртәсең. Рәхмәт сезгә. Аның бирәчәге бар икәнен, бирәчәген бирми йөргәнен сез дә беләсез икән. Инде менә хәзер май числасы, әгәр дә гыйнвар җитсә, бит алганына нәкъ бер ел тула, ә үзе һаман, бүген бирәм дә иртәгә бирәм, дип алдалап йөртә. Утыны тагын утын гына булса икән, менә дигән, зифа буйлы кызлар шикелле, һәйбәт каен утыны иде бит.

Итче. Шулай, шулай, итне алганда теге җирен бирмә, бу җирдән бир, дип сайлап алган була, аңа син менә дигән җирен бирәсең, ә ул аны яратмаган була. Яхшы җирен, билдәмәсен бир, ә менә акчага килгәч, бер тиен дә юк.

Күмерче. Каен утыны утынмыни ул! Менә мин аңа чынаяк шикелле шыңгырдап тора торган нарат күмере бирәдер идем, ә ул аның кадерен дә белми. Хәзер андый күмерне көтәргә сату түгел, шыңгырдап торган көмеш акчага табуы да читен.

Әхмәт *(бер читкә барып утырып)*. Инде болардан ничек кенә итеп котылырга?

Сучы. Җә, тизрәк булыгыз әле, көттермәгез. Анда минем атым тик тормый.

Күмерче. Һай, рәхмәт төшкере. Минем ат та тыпырчына башлаган, җә, тизрәк җибәрегез әле!

Итче. Җә, син, чибәр егет, нәрсә терәлеп каттың?

Әхмәт. Мин хәзер генә сезгә акчаны кайдан табыйм, бераз сабыр итегез, акчам булгач, барыгызга да бирермен.

Күмерче. Мине генә тизрәк алдан җибәр әле, анда ат тик тормый, тыпырчына. *(Тәрәзәдән карап.)* Тпррр, хайван!

Сучы. Җә, тизрәк бул. Минем эшем син генә түгел. Тагы биш җиргә су китерәсем бар.

Кибетче. Сезнең эшегез булган шикелле, минем дә эшем күп, тизрәк булыгыз.

Тугызынчы мәҗлес

Шулар ук һәм Ногман, Исмәгыйль, Шакир.

Шакир. Әссәламегаләйкем!

Өйдәгеләр. Вәгаләйкемәссәлам!

Ногман. Менә, иптәш, без килдек. Анда бармакчы булдык, монда бармакчы булдык та, артык уңайлы урын таба алмадык.

Исмәгыйль. Мин әйтәм, мөгаен, дим, Әхмәт, дим, өйдә, дим, Әхмәткә барабыз, дим. Әхтәри ярабыз, дим, какрас, мин әйтәм, минем күптән түгел генә алган атласный әхтәриләрем бар, дим. *(Кесәсеннән карта чыгара башлый.)*

Әхмәт *(чыраен сытып)*. Куй әле, зинһар, шундый юк эшләрне! Кил әле менә монда. *(Бер читкәрәк тартып китереп.)* Туганкай, менә монда эшләр начар әле. Күрәсеңме бу кешеләрне? Болар менә барсы да миннән алачакларын сорарга килгәннәр.

Исмәгыйль. Алачакларын?! *(Тегеләргә борылып карый.)* Соң?

Әхмәт. Шул, менә мине бер айдан бирле инде акча сорап йөдәтәләр, «бирмәсәң, чыкмыйбыз» диләр. Син инде, туганкай, карта уйнарга да килгән булгач, акча да алып килгәнсеңдер инде, зинһар миңа бер ун-унбиш сум гына акча биреп тор. Мин тиздән бирермен.

Исмәгыйль *(бик каушап)*. Әй, юк, туганкай, юк, мин бары тик уйнарга, болай, вакыт уздырырга гына дип, аз гына акча алып килгән идем. Миндә юк, әнә син Ногманнан сора, аның акчасы күп булырга кирәк. Әле монда килгәндә генә тәмәке алганда бишлек алмаштырды. Янында башка кәгазьләре дә күренәдер иде. Мин юри, бу юк-бар акча белән генә уйнарга бармыймы икән, дип күземне төшердем, аның акчасы күп. *(Куллары белән кирегә селтәп, кесәләрен капшап.)* Юк, туганкай, юк. *(Кирегә чигенә.)*

Әхмәт. Бигрәк инде син, кешене шундый вакытта да поддержать итмисең.

Исмәгыйль. Юк бит, булмагач ни эшлим?

Әхмәт, өметен өзеп, Шакир янына бара.

Исмәгыйль *(бөтенләй артка чыгып, үзалдына)*. Мин үзем монда биш-ун тәңкә эләктереп булмасмы, пальтоны чөйдән алырлык эш чыкмасмы, дип йөрим. *(Юка пальтосын күрсәтеп.)* Кара моны, үтәли җилләр сызгыра. Кесәдә бөтенләе биш тәңкә акча бар, аны да биреп, үзем авызымны күтәреп калыйммыни! Мин үзем әле биш янына берәр бишне эләктереп булмасмы, кышкы пальтоны алып кайтыр идем, дип йөрим әле, ул мине актык акчадан колак кактырмакчы була. Моннан ничек тә тизрәк сызарга кирәк. *(Кеше күрмәгән арада чыгып китә.)*

Күмерче *(үзалдына, тәрәзәдән карап)*. Ай-һай, ат кына китмәсә ярар иде. Кайдан килеп чыкты бу нәрсәләр? *(Әхмәткә.)* Кайда, минем ат тик тормый, мине тотмагыз әле, җибәрегез!

Кибетче. Сезнең эшегез булган шикелле, минеке дә күп, анда кибет тә ябык әле.

Әхмәт. Хәзер, хәзер, сабыр итегез бераз. *(Шакирны бер почмакка китереп, акрынрак.)* Кайда, туганкай, синең акчаң бардыр, миңа бер ун тәңкә генә акча биреп тор әле. Боларның гына авызларын тыгылдырып җибәрим әле. Аннан соң мин сиңа берничә көннән үк табып бирермен.

Шакир *(каушабрак)*. Ә? Ни дисең! Акча?! Минем, туганкай, үземнең дә синекеннән артык түгел, әле мин карта уйнарга да синнән сорап торырмын дип килгән идем, менә, ышанмасаң кара. *(Портмонетын күрсәтеп.)* Күп булса, алтмыш-җитмеш тиен акча бар.

Ногман *(үзалдына)*. Бу, мөгаен, берәм-берәм чакырып, акча сорый торгандыр, ахры. Йә миннән дә сорап, актык биш тәңкәдән колак кактырыр. Яхшы чакта тизрәк таярга кирәк. *(Акрын гына чыгып китә.)*

Әхмәт. Зинһар, дип әйтәм, Шакир, тыңла әле. Җә әле, зинһар, шундый, кешенең тәмам егылган вакытында дуслыгыңны күрсәт әле.

Шакир. Юк, дим, юк. *(Кире чигенеп.)* Булмый, һич булмый, мөмкин түгел, хуш, сау булыгыз, мин киттем. *(Чыга.)*

Әхмәт. Шакир... ул да китте... Ногман! Ах, йөзе кара икән, ул да чыгып сызган. *(Диванга егыла.)*

Күмерче. Кайда, туган, мине җибәр әле, минем атым тик тормый.

Сучы. Бай, бай, мине дә, зинһар, тотма әле, минем суга барасым бар.

Кибетче. Минем дә анда, ишек төбендә, әллә никадәр кеше җыелгандыр.

Итче. Җә, син, егет, тизрәк бул. Нәрсәгә кешене көттереп торасың?

Күмерче *(стенадагы сәгатькә сузылып)*. Бирмәсәң бирмәссең, миңа шул җитәр. *(Алмакчы була.)*

Кибетче *(өстәлдә тора торган самоварга ябышып)*. Миңа да шул ярар.

Сучы *(өстәлдәге лампага тотынып)*. Хатын күптән бирле бер шарлы лампа алып кайт, дип даулыйдыр иде. Әйдә, рәхәтләнсен, миңа да шул ярар.

Итче *(карап торып)*. Егетләр, сез ни эшлисез, ул ни эшләвегез?

Әхмәт *(сикереп торып)*. Сез ни эшлисез сез, ул ни эшләвегез?

Кибетче. Ни эшләү булсын, алачагыбызны алабыз.

Итче. Ә миңа нәрсә?

Кибетче. Нәрсә булсын, бар, теләсәң, син дә ал.

Итче. Чынлап та болай карап торып кына булмас, ахры. *(Ары-бире каранып.)* Ә! Менә монда машина бар икән, миңа да шул җитәр. *(Өстәл астыннан машинаны тартып чыгара.)*

Утынчы. Ә миңа нәрсә?

Әхмәт. Караул! Йортымны талыйлар!

Нәгыймә *(йөгереп кереп, теге кешеләрне күреп)*. Аһ! Харап булдык!

Балалар *(йөгереп чыгып)*. Әти, әти! *(Әхмәткә сарылалар, елыйлар.)*

Ишектән Габтерахман керә, мондагы күренешне күреп, шаккатып карап тора.

Унынчы мәҗлес

Шулар һәм Габтерахман.

Габтерахман. Әссәламегаләйкем!

Тегеләр һәммәсе карап торалар. Кайсыберсе кулындагы нәрсәләрен урыннарына куярга маташалар.

Әхмәт *(Габтерахманны күреп, оялып)*. Ах! Абый! *(Башын ике кулы эченә алып.)* Харап булдым!

Габтерахман. Бу ни хикмәт бу? Әллә фатир күченәсезме?

Әхмәт *(аптырап, ни әйтергә дә белмичә)*. Ә, эм, ни... юк... болай гына... тегеләй генә...

Габтерахман. Нәрсә болай гына? Нәрсә тегеләй генә? *(Теге кешеләргә.)* Нәрсә, сез ул нәрсәләрне нишләтәсез? Аларны кайда алып барасыз?

Итче. Менә Әхмәтнең бирәчәге бар иде дә, без азрак акча сорарга килдек.

Габтерахман. Ә ул нәрсәләрне ник алдыгыз?

Күмерче. Акча бирмәгәч, ник алмаска!

Сучы. Кеше алгач, ярар әле, дип, менә моны мин дә алдым. *(Лампаны күрсәтә.)*

Кибетче. Әйе, әйе, алар алгач, әйе, мин дә...

Габтерахман *(итчегә)*. Ә сез?

Итче. Кеше алгач, мин дә инде өлешсез калмам.

Габтерахман. Әхмәт, бу ни эш бу?

Әхмәт эндәшми.

Габтерахман *(кесәсеннән бумажнигын чыгарып)*. Кайда, кемгә күпме?

Сучы. Биш мичкә.

Күмерче. Ике кап. *Һәммәсе*

Итче. Пот та унҗиде. *бергә.*

Кибетче. Күмәч, икмәк, он, тоз, чәй, шикәр.

Габтерахман. Туктагыз! Ул кадәр бердән кычкырмагыз. Сумасын әйтегез. *(Сучыга.)* Йә, сиңа күпме?

Сучы. Биш мичкә.

Габтерахман. Мин сиңа күпме, дим?

Сучы. Әйтәм бит, биш мичкә.

Габтерахман *(ачуланып)*. Беләм, барысы күпме?

Сучы. Биш мичкә!

Габтерахман. Тфү! Ничә тиен?

Сучы. Ә, эм, бер тәңкә.

Габтерахман. Шулай диген, мә, ал. *(Егерме бишлек кәгазь акча бирә.)*

Сучы *(акчаны әйләндергәләп)*. Бай... бу күпме соң?

Габтерахман. Күпмелек булсын, егерме бишлек.

Сучы. Әй юк, аңа юк. Мин атымны да 18 гә генә алдым, анда да сигез тәңкәсе бакыр иде.

Габтерахман. Кайда, кайсыгызда бар?

Һәммәсе портмонетларын актаралар.

Күмерче. Миндә юк.

Кибетче. Миндә дә юк.

Итче. Мәгез, рәхим итегез!

Габтерахман *(итчегә)*. Сиңа күпме? Мә! *(Кибетчегә.)* Сиңа күпме? Мә! *(Һәммәсенә бирә.)*

Сучы *(лампаны алып чыга башлап)*. Ярый, рәхмәт!

Габтерахман. Ул лампаны кая алып барасың?

Сучы. Тфү, тфү, оятлы булырмын икән! Мин инде аны үземнеке булды дип белгән идем, хатын күргәч шатланыр, дигән идем. *(Чыга.)*

Күмерче. Бик һәйбәт шыңгырдап торган өч кап нарат күмере бар. Яратсаң алып кал. Бик шәп күмер. *(Чыга.)*

Кибетче. Күмәч, икмәкне читтән алма. *(Чыга.)*

Әхмәт. Ах, ник өйләндем, нигә дип өйләндем!

Пәрдә.

ХАФИЗӘЛӘМ ИРКӘМ

Комедия 4 пәрдәдә

УЕНГА КАТНАШУЧЫЛАР:

Хафизә — авылның данлыклы матур кызларыннан.
Хафиз — авылның егетләреннән, ярлы кеше баласы.
Вахит — Хафизәнең атасы.
Хөбби — Хафизәнең анасы.
Кәрим — авыл кулагының улы.
Сиражи — кулак, комитет председателе, Кәримнең атасы.
Сиби
Нигъмәт
Әхмәди
Фатих — авыл егетләре.
Давыт
Баһави
Фазылҗан
Карт — авыл карты.
Мәрфуга
Сәгадәт — авыл кызлары.
Кәримә
Хәмидә
Комиссар.
Старший — отряд башлыгы.
Әби — авылда двор тотучы карчык.
Егетләр, кызлар, кызылармеецлар.

Вакыйга авылда.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Авылда ындыр арты, яр буе. Суның аргы ягында урманлыклар күренә. Пәрдә ачылганда, сәхнә буш. Бераздан, як-ягына каранып, Кәрим керә.

Беренче күренеш

Кәрим *(үзалдына сөйләнә)*. Беркем дә юк. Һичбер кем дә минем шикелле ашыкмый. Хафизәләрне киндер тукмаклар өчен монда җыелачаклар, дигәннәр иде, мин, ахры, ашыгыбрак килгәнмендер. *(Бер агач төбенә утыра.)* Кем белә, бәлки, башкалар шикелле булсам, мин дә ашыкмас идем. Ләкин шул мине сөю, көнләшү ашыктыра. Ийе, Хафиз Хафизәне сөя, шулай ук Хафизә дә аны сөя. Мин дә Хафизәне сөям, чын күңелдән сөям, ә Хафизә мине сөйми, Хафизны сөя. Хафизә сөймәслек кыз түгел, аны һәркем дә яратыр, һәм ул шулай сөелергә тиеш тә. Чөнки ул матур, андый матурлар тирә-якларда бик сирәк табылалар. Бәлки, бөтенләй табылмаслар да. Шулай булгач, бер Хафиз гына аны нишләп яратмасын, аның Хафизәне яратуы бер дә гаҗәп түгел. Тик менә Хафизәнең миңа күз төшермичә, шул шыр ялангач ярлы Хафизны сөюенә генә бер дә акылым җитми. Ничә тапкыр яучы җибәртеп карадым, берсен дә кабул итми. Миңа, Хафизәне кулга төшерү өчен, Хафизны юлдан алып ташлаудан башка бер чара да юк. Ни булса да булсын. Миңа аны юл өстеннән алып ташларга кирәк, аннан соң, бәлки, мин Хафизәне үземә карата алырмын. *(Бер якка карап.)* Сиби килә, минем бердәнбер дусым. Аңар сер сыя, башка егетләрнең берсенә дә ышаныр хәл юк. Барысы да аума халыклар. Эчертеп, исертеп сыйлаганда, һәммәсе дә сиңа дус булып, әллә ниләр эшләргә вәгъдәләр кылалар, айныгач, макмыр башларыннан бар вәгъдәләре дә очып беткән була.

Сиби керә.

Икенче күренеш

Сиби. Нихәл, иптәш, монда берьялгызың гына, әвене янган кеше шикелле, борыныңны салындырып, ни эшләп утырасың? Без сине тегендә, чишмә янында, килер әле, дип көтеп утырабыз. Анда безнең иптәшләр, гармуннар белән әйттереп, ду килеп утыралар, мин әле монда нихәлләр бар икән дип белергә генә килгән идем. Әле берәү дә юк икән, кызлар да килмәгәннәр. Әллә бүген киндерне башка җирдә тукмакларга булганнар микән?

Кәрим. Килерләр әле. Синең белән мин генә бит ул бик борчылабыз. Башка һичбер кемнең дә җаннарын борча ашамый.

Сиби. Ашамыймы соң, бик нык ашый, бары тик син генә аны шулай дип уйлыйсың. Йә, сөйлә әле, иптәш, нихәлләр бар, ниләр бар? Бу арада синең белән күрешеп сөйләшә дә алган юк. Яңарак хәбәрләр юкмы?

Кәрим. Ни булсын, берни дә юк.

Сиби. Теге беркөн түбән очта булган җыелыштан бирле Хафизәне күргәнең юкмы?

Кәрим. Юк, күргәнем юк. Нигә? Әллә берәр төрле яңарак эшләр булганмы?

Сиби. Юк, алай артык яңа эшләр булганы юк. Тик болай гына, үзем генә әйтәм, берәр төрле ятрак, яңарак эшләр юкмы, дим. Хафизны үз тирәсенә шактый гына күп ишләр җыйган, дип сөйлиләр. Җыен ярлы-ябагайлар аның тирәсенә җыелганнар, ди. Аннан соң тагын, алар Хафиз белән Хафизәне мактап бер яңа көй, бәетләр дә чыгарганнар, ди. Бүген монда киндер тукмаклаган җирдә шуны җырламакчы булалар икән. Түбән очның Исми Хәйрие көйләрен дә отып кайткан. Безнекеләр дә анда, чишмә янына җыелып, шул көйгә салып, Хафизны яманлап бәет чыгара калдылар. Бик күңелле такмаклар тезәләр. Мин сине эзләп монда килдем. Әйдә, кызлар җыелганчы, шунда, алар янына барыйк та аннан соң егетләр белән бергәләп җыелып монда киләбез.

Кәрим. Анда ничек, безнең яклы егетләр күпме?

Сиби. Байтак бар. Мин киткәч, бәлки, тагын да җыелганнардыр әле. Безнең як күп булыр. Бөя бөяргә дә җитәр. Әйдә киттек.

Кәрим. Әйдә алайса, киттек.

Китәләр. Пауза. Хәмидә белән Мәрфуга керәләр.

Өченче күренеш

Хәмидә. Әбәү! Монда бер кеше дә юк ич! Мин бая ук инде Шәмкиләргә кергән идем, Хөбби абыстай: «Безнең Әсма инде бая ук, әллә кайчан ук, киндер тукмаклаган җиргә китте», — дигән иде. Әллә ул туп-туры Сәрбиләргә китте микән? Бәлки әле кызлар шунда җыелганнардыр?

Мәрфуга. Юк, ул Гайниҗамалларга кергәндер. Гайниҗамал аның «дусым»ы бит. Шуның белен бергә килә торганнардыр. Һи, бу кызларны да әйтер идем шул, үзләре киндер тукмаклыйбыз дип йөргән булалар, ничә көннән бирле сөйләнеп йөриләр, ә үзләре таганнарын да асып әзерләп куймаганнар. Болар соң таганны кайда гына асмакчы булдылар икән? Бер дә әзерләгән нәрсәләре күренми. *(Агачтагы бауларын күреп.)* Ә, менә икән, менә, элгәкләре дә бар. Монда әзерләгәннәр икән. Асарга бүрәнәсе генә кирәк.

Хәмидә. Менә монда бер бүрәнә кисәге дә бар, шулдыр инде, шуны асмакчы булганнардыр. Бу бик кыска бит, монда ничә генә буй тукмакларлар икән?

Мәрфуга *(карап)*. Шул бик җиткән инде, алты тукмак белән тукмакларлык булгач, ярый. Бүген көннең актыгы түгел әле. Озаккарак сузылса, тагы да күңеллерәк булыр. Хәзер инде авыр эш вакыты да, урак өсте дә түгел. Ашлык коела дип куркасы юк. Әнә кызлар да җыела башладылар, Кәримә белән Сәгадәт тә килә.

Кәримә белән Сәгадәт керәләр.

Хәмидә *(Сәгадәткә)*. Гармуныгызны ничек алып килмәдегез?

Сәгадәт. Минем гармун туганымнарда иде. Беркөн абыз әти ачулангач, ватып якмасын дип куркып, аларга илтеп куйган идем. Әле тукмаклый башламаган икәнсез.

Хәмидә. Без нәрсә тукмаклыйк? Безнең киндер дә, тукмак та юк. Без бүген бит Сәрбинең бирнәгә дип әзерләгән нечкә киндерләрен тукмакларга гына килдек.

Сәгадәт. Кара әле, сез ишеттегезме әле, Хафиз белән аның иптәшләре Хафизәне мактап яңа көй чыгарганнар. Көйләре дә, җырлары да бик матур. Хафизәне бөтенләй күккә күтәргәннәр. Бүген монда кызлар җыелгач, шуны җырламакчы булалар, ди. Җырларын тыңларга түбән оч кызлары белән егетләре дә менмәкче булалар икән. Җырларының берничәсен мин дә отып алдым. Мин инде ул көйне гармунда да уйный белә башладым.

Хәмидә. Син юкка гына гармуныңны алып килмәгәнсең, уйнап күрсәткән булыр идең.

Сәгадәт. Егетләр килгәч уйнарлар әле, ишетербез. Мин алар шикелле үк матур итеп уйный белмим әле. Хафизның Хафизә белән йөргәненә Сираҗи Кәрименең бик ачуы килә икән, ди. «Мин, — дип әйтә икән, ди, — ни эшләсәм дә эшләрмен, шул Хафизәне Хафиз кулыннан тартып алмасам, дөньяда исемем Кәрим дә булмасын, дөньясында йөрмим дә», — дип әйтә икән, ди.

Мәрфуга. Аның шул булыр инде, фитнәнең. Байлыгына масайган була да, әллә кем булган булып, борынын чөеп йөри. Прсидәтел улы булгач та, үзен әллә кем дип исәпли, Сираҗиның байлыгы аның бер айлык. Йә, әйдәгез инде, кызлар да килеп җитәрләр, без бүрәнәне рәтләп, күтәреп асып куя торыйк. Ә, әнә, Сәрбиләр дә киләләр, туганым да килә, әйдәгез, элик.

Кызлар. Әйдәгез.

Нечкәрәк бер бүрәнәне бергәләшеп күтәреп, җирдән ярты аршин биеклектә итеп бауга эләләр. Сәрби һәм берничә кыз бер төргәк киндер һәм тукмаклар күтәреп керәләр.

Сәрби. Әле кызлар шулай гынамыни?

Сәгадәт. Тукмак тавышлары ишетелә башлагач җыелырлар әле. Кояш баер вакыт та җитеп килә. Тизрәк кызларга хәбәр бирә башларга кирәк. Аларның кайсыберләре әле, бәлки, безнең монда җыелачагыбызны да белми торганнардыр.

Хәмидә. Әйдәгез алайса, эшкә башлыйк.

Сәрби. Әйдәгез. *(Киндерләрне җәеп тукмакларга керешәләр.)*

Сәгадәт *(бераз тукмаклагач, туктаган арада).* Безнең монда киндерне гел бер генә төрле көй белән тукмаклыйлар. Аны әллә ничә төрле көй белән тукмаклый торган җирләр дә бар икән. Мин былтыр әниләр белән кодагыйларга кунакка барган идем, шунда ишетеп кайттым. Ничә тукмак белән тукмаклаганнардыр, ул кадәресен белә алмадым. Авылның икенче башында тукмаклыйлар иде. Барып карый алмадым. Әмма соң инде тавышлары шулкадәр матур булып ишетеләдер иде! Һич сөйләп тә бетергесез менә. Шулкадәр моң, шулкадәр күңелле! *(Яңадан тукмаклый башлыйлар.)*

Хәмидә. Кара әле, туганым, кайбер якларда бөтенләй киндер сукмый торган җирләр дә бар икән. Абый сөйләде. Абый әйтә: «Без салдатта хезмәт иткән җирдә, ди, киндер бер дә юк, ди. Һәмме кеше дә ситсы белән йоннан гына киенәләр, ди. Анда сөлге-эскәтер сугучылар да юк, ди. Ыштыр чорнап, чабата-оек киеп йөрүчеләр дә юк, ди. Сала кешеләре дә суканы күн итек киеп сукалыйлар, ди. Анда бездәге шикелле агач сукалар да юк, ди. Торганы сабан гына. Ашлыкны да машина белән уралар, печәнне дә ат җигеп, машина белән чабалар», — ди. Менә рәхәт, ә? Дөньяда шундый җирләр дә бар икән.

Сәгадәт. Булмый ни, бардыр шул. Ул гына түгел әле, җитен киндерен чуарлап суга торган җирләр дә бар икән. Аларның суккан киндерләрен минем дә күргәнем бар. Нәкъ менә сәрфинкә шикелле вак шакмаклы була икән.

Сәрби. Базарда минем дә күргәнем бар. Бер марҗа кигән иде. Аларны әллә кайсы яктан шунда, читтән килгәннәр, диделәр. Яңа җиргә күчеп баручылар, диделәр. Яңа җиргә дигәннәре кайдадыр инде, ул кадәресен мин белмим. Нәкъ менә чуар ак яулык шикелле шакмаклы иде.

Яңадан тукмаклый башлыйлар. Бераздан еректан, «Хафизәләм» көен уйнап, җырлап килгән тавышлар ишетелә, ләкин сүзләре аңланмый.

Сәгадәт. Киләләр, киләләр, теге яңа көйне, Хафизә көен җырлыйлар бугай, бик матур көй икән. Әгәр дә Хафизә бу көйне үзе ишетсә, бер дә урынында басып тора алмас иде. Үрле-кырлы сикерер иде. Хәер лә, ишеткәндер инде, бер генә түгел, әллә ничә тапкыр ишеткәндер. Кичә егетләр, җыелышып, өй түрләреннән җырлап узганнар, ди. Анда әле, Хафизәдән дә бигрәк, Кәрим үрле-кырлы сикерә, ди. Бөтенләй кая барып бәреләсен дә белми, ди. Кәрим инде берничә көннән бирле кемне күрсә, шуны сыйлап, үзенә ишләр дә җыя башлаган, ди...

Хәмидә. Йә, әйдәгез, тукмаклыйк әле, тавыш бирик.

Тукмаклыйлар. Еректан түбәндәге җыр тавышлары ишетелә.

Олы юлдан атлар чаба, ком буранын туздырып,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, ком буранын туздырып.
Матур егет пар кыз таба, йөрми гомер уздырып,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, йөрми гомер уздырып.

Хафизәнең матурлыгы тирә-юньгә дан булган,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, тирә-юньгә дан булган.
Хафизә кулга эләкмәгәч, Кәрим күзе кан булган,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, Кәрим күзе кан булган.

Хафиз егет Хафизәне тулган айга охшата,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, тулган айга охшата.
Кәрим йөрәк кайгыларын яшен түгеп бушата,

Хафизәләм иркәм, аппагым ла, яшен түгеп бушата.

Хафизә озын чәчләренә чәч тәңкәләр тезә икән,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, чәч тәңкәләр тезә икән.
Хафизәнең кайгысына Кәрим ничек түзә икән,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, Кәрим ничек түзә икән.

Җырлап керәләр.

Хафизәнең ак яулыгын чайкаганда су алган,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, чайкаганда су алган.
Хафизә күзен салмагачтыр, Кәрим башы чуалган,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, Кәрим башы чуалган.

Нигъмәт *(кереп)*. Ягез, кызларның асыллары, без килгәч кенә нишләп туктадыгыз? Бик матур итеп тыкырдататадыр идегез бит әле. Каравылчы Төхфи бабай шакылдавыгыннан бер дә ким түгел иде.

Хәмидә. Без түгел әле, сез үзегез туктадыгыз. Кәримнең борынына бер-икене чиерткәч тә, шуның белән эш беттемени?

Нигъмәт. Инештә су бетмәсә, бездә җыр бетмәс. *(Бер озын кәгазь күрсәтеп.)* Менә ул бездә никадәр әле. Ятлап та бетерерлек түгел.

Хәмидә. Йә әле, Нигъми абый, бик күңелле икән, тагын бер җырлагыз әле.

Нигъмәт. Сез дә безгә кушылып, бергәләп җырлыйсызмы? Безгә кушылып җырласагыз, җырларбыз.

Кызлар *(бергә)*. Җырлагыз, җырла, кушылабыз, кушылабыз.

Нигъмәт. Әйдәгез, егетләр, матур кызларның сүзләре җирдә калмасын. Калганын җырлыйбызмы?

Егетләр. Җырлыйбыз, җырлыйбыз, актыгына кадәр җырлыйбыз. *(Җырлыйлар.)*

Хафизәнең баш яулыгы аллы-гөлле буйлы икән,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, аллы-гөлле буйлы икән.
Хафизә кулдан ычкынгачтын, Кәрим ниләр уйлый икән?
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, Кәрим ниләр уйлый икән?

Кәрим ниләр уйлый икән? — утрып, үкреп җылый икән,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, утрып, үкреп җылый икән.
Хафизә — Хафиз кочагында, Хафиз куены җылы икән,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, Хафиз куены җылы икән.

Нигъмәт. Йә инде, кызлар, күңелегез булдымы?

Хәмидә. Рәхмәт сезгә.

Нигъмәт. Без сезнең сүзне тыңладык. Инде сез дә безнең сүзне тыңлагыз. Йә, инде бер матур гына итеп киндер тукмаклап алыгыз.

Сәгадәт. Ярый, тыңлыйбыз. Әйдәгез, кызлар.

Тукмаклый башлыйлар. Егетләрнең кайсы чүгәләп, кайсы агачларга сөялеп карап торалар.

Әхми *(бераздан, уң якны күрсәтеп).* Егетләр, егетләр, әнә Хафиз үзе дә килә. Әйдәгез, егетләр, җырлап каршы алабыз.

Нигъмәт *(як-якка каранып)*. Кая? Ә, менә бу яктан Хафизә дә килә. Әйдә, башлагыз!

Күмәк җыр.

Югары очтан берәү килә, Хафизәнең атлавы,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, Хафизәнең атлавы.
Батыр егет, матур кызны бик күңелле мактавы,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, бик күңелле мактавы.

Хафизә — кызлар янына, Хафиз егетләр янына килеп туктыйлар. Хафиз белән Хафизә ымлашып исәнләшәләр.

Хафиз. Исәнмесез, иптәшләр! Сез нишләп бездән көләсез?

Әхми. Безме? Һич юк, без нишләп синнән көлик? Бер дә көлмибез. Ә әнә анда, тегендә, Кәрим ялчылары бездән көләргә дип җыенып йөриләр, ди. Чишмә буенда, безне мыскыл итеп, бәет чыгарып яталар, ди. Сиби дә шунда, ди. Кәрим кичә төн буена аларны эчертеп, сыйлап чыккан, ди. Без шуны ишеттек тә монда җыелып килдек. Киндер тукмаклаган җиргә алар да килми калмаслар. Әгәр дә андый-мондый мыскыл итә калсалар, без дә аларга бирешмәбез.

Хафиз. Рәхмәт.

Нигъмәт. Ягез инде, кызлар, нишләп сез, без килгәч кенә, тукмаклаудан туктадыгыз? Әйдә тыкырдатыгыз. Мин дә сезнең тукмак көенә басып биеп алырмын.

Кызлар, җыелып, киндер тукмаклый, егетләрнең берсе гармун уйный. Нигъмәт бии башлый.

Тыкыр-тыкыр, тыкыр-тыкыр, кызлар киндер тукмаклый,
Кызлар киндер тукмаганны безнең китап бик мактый.

Биюендә дәвам итеп.

Әйдә, кызлар, булышыгыз, бергә салыйк сукмакны,
Дус шатлыктан кулын чаба, дошман көя, ух-ах, ди.
Бие, бие син, егет, такырайт ындыр табагын,
Бии белмәгән җырласын, кызганмасын тамагын.

Сиби кереп яшеренеп тора. Егетләр белән кызлар кара-каршы бии башлыйлар. Хафиз, Хафизә янына килеп, башы белән ымлап, Хафизәне бер читкә алып китә.

Хафиз. Хафизә, сиңа сөйлисе бик күп сүзләр бар. Бүген кич күрешеп сөйләшергә вакыт таба алырсыңмы?

Сиби, яшеренгән җиреннән күренмичә генә чыгып, Хафизәләр артына яшеренеп, сүзләрен тыңлап тора.

Хафизә. Хафиз, син бүгенгә генә сабыр ит инде. Бүген моннан да бик соң кайтылыр. Аның өстенә тагы бүген әни минем монда килүемә дә бик борчылып калды. Кичә кемнәрдер урамнан безнең турыда чыгарылган көйне уйнап, җырлап уздылар. Ахрысы, әниләр шуны ишеткәннәрдер. Әни бүген көн буена миңа ачуланып, караңгыланып йөрде. Син иртәгә кич, мәзин ясигыга азан әйткәч тә, безнең келәт артына кил. Шул вакытта мин дә чыгармын, иркенләп сөйләшербез. Ләкин, кара аны, зинһар, дип әйтәм, бик сак була күр, Кәримнәр сине күрмәсеннәр. Болай да әле ул ачуыннан тиресенә сыя алмыйча йөри. Йә, ярый, бар инде, читкәрәк кит, һәммәсе дә безгә күз салып карап торалар.

Хафиз. Ярый алайса, мин иртәгә шул син әйткән вакытта килермен, син, зинһар, чыкмыйча кала күрмә, сөйлисе сүзләр бик күп.

Хафизә. Ярар.

Хафиз. Хәзергә хуш.

Хафизә. Хуш. *(Хафиз егетләр арасына китә.)*

Нигъмәт. Бии торгач, корсактагы ашаган ипиләр дә коелып бетте. Тукмак көенә басу бик күңелле икән. Моннан соң инде бу көйне «Тукмак көе» дип әйтербез.

Фазылҗан. Ягез, әйдә, кызган юлы кызсын инде.

Ерактан җыр һәм гармун тавышы килә.

Әхми. Аһа, егетләр, иптәшләр, теге оч егетләре, ак чабата-ак оеклар менеп киләләр. Әгәр дә безне тешләп җырласалар, яхшы карагыз, бер дә бирешмәгез, бер урынына ун җавап кайтарырга тырышыгыз.

Нигъмәт. Хафаланма, бирешмәбез, тырышырбыз, әгәр дә бик ачуны китерсәләр, мәми авызларының салма савытларына менеп төшәргә дә бик кыйбат алмабыз.

Җыр тавышы якыная бара.

Әхми. Әһә, егетләр, араларында Кәрим дә бар. Ахры, үзләрен сыйларга да өлгергәндер, бик болагайланып киләләр.

Нигъмәт. Болагайлансыннар! Алар болагайлансалар, без аларга уңагайлап та җибәрә белербез.

Хафиз. Анысы шулаен шулай да, ләкин эш зурга китеп бармасын. Исерекләр белән сугышып йөрү яхшы түгел. Әгәр дә бәйләнә башласалар, китүебез яхшы булыр.

Нигъмәт. Бер дә курыкмагыз. Кара-каршы әйтешмичә китте-митте юк, кирәк булса, бәргәләшеп тә алырбыз.

Кәрим партиясе *(җырлап керә)*.

Хафиз киткән ил буена, илдән хәер сорарга,
Хафиз бүкән, апара корсак, илдән хәер сорарга.
Хафизә балчык эзләп йөри ватык чүлмәк сыларга,
Хафизә бүкән, апара корсак, ватык чүлмәк сыларга.

Хәмидә *(Хафизәгә)*. Әйдә, Хафизә, без тизрәк, яхшы чагында моннан китик, күрәсең алар нинди исерекләр.

Хафизә. Сугыш-фәлән чыгарып, Хафизларны харап итмәсләр микән?

Хәмидә. Син алар өчен кайгырма, Хафизның иптәшләре әле җитәрлек. Алар ул исерекләргә генә бирешмәсләр. *(Китә башлаган кызларны күрсәтеп.)* Әнә күрәсең, бар кызлар да китеп бетәләр.

Хафизә. Әйдә алайса. *(Китә башлыйлар.)*

Сиби *(качып торган җиреннән чыгып, Кәрим партиясенә кушылып).* Туктагыз, кызлар, кайда качасыз? Без бит аю түгел, ашамабыз.

Хәмидә. Күзле бүкәннәр! Кыйланышлары! Җирәнгечләр! Бер тиенлек эчеп, егерме тиенлек исергәннәр. *(Китәләр.)*

Кәрим. Кызлар, туктагыз әле, ник китәсез?

Кәрим партиясе *(җырлый).*

Хафизәләрнең капкасын
Калмаган ди ачасы,
Хафизә лә бүкән, ачык авыз,
Калмаган ди ачасы.
Ачык капкаларны күргәч,
Килә ташлап качасы,
Хафизә лә бүкән, ачык авыз,
Килә ташлап качасы.

Көләләр.

Хафиз партиясе *(җырлый).*

Аргы яктан болыт килә,
Яшен яшьнәп, камчылап.
Хафизәләм иркәм, аппагым ла,
Яшен яшьнәп, камчылап.
Бай баласы Кәрим елый,
Яше ага тамчылап.
Хафизә матур эләкмәгәч,
Яше ага тамчылап.

Кәрим партиясе *(җырлый).*

Аргы якның егетләре,
Авызлары селәгәй;
Хафизә, сөрт авызларын —
Авызлары селәгәй.
Хафиз малай ач бетләре
Йөри булып күләгәй.
Хафизә, кара, күрмисеңме?
Йөри булып күләгәй.

Хафиз партиясе *(җырлый).*

Кәрим, Кәрим-кәрләләргә
Әллә ниләр кирәкми.
Хәфизәләм иркәм, аппагым ла,
Әллә ниләр кирәкми.
Айдай матур Хафизәләр
Кәримнәргә эләкми.
Хафизәләм иркәм, аппагым ла,
Кәримнәргә эләкми.

(Барысы бердән.) Ха, ха, ха. ха!

Кәрим. Авызыгызны җыя төшегез, малайлар! Юк исә тешләрегезне җирдән җыеп алырсыз!

Хафиз. Чамалабрак сөйлә, малай! Кем белән сөйләшкәнеңне белеп сөйләш. Әгәр дә без сезнекен җыйдырсак, үзегез дә хәйран калырсыз.

Кәрим. Кем белән сөйләшкәнебезне бик яхшы беләбез, ач бет! Хәерче! *(Иярченнәренә.)* Әйдәгез, урыгыз үзләрен!

Бәргәләшүләр башлана. Дисәтникләр белән сотский керә.

Сотский. Һи, йөзегез каралар! Караңгы төн эчендә бу нинди тавыш?! Тотыгыз үзләрен!

Аеклар кача, исерекләр егылып кала. Сотский белән дисәтникләр куа китәләр.

Сиби *(кире кайтып).* Кәрим, Кәрим!

Кәрим *(кереп)*. Нәрсә? Ни бар?

Сиби. Бая мин Хафиз белән Хафизәнең сөйләшкәннәрен тыңлап тордым. Хафизә Хафизга иртәгә кич ясигыга азан әйткәндә келәтләре артына килергә кушты. Үзләрен шунда эләктерербез.

Кәрим. Ярый. Иртәгә тагы сөйләшербез. Сый миннән, тырышыгыз! *(Тиз генә китәләр.)*

Сотский белән дисәтник *(яңадан кереп)*. Әнә тегендә тагы икесе! Һи, йөзе каралар! *(Куа китәләр.)*

Пәрдә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Йорт артында түтәл бакчасы. Түрдә бер якта такта түбәле бер каралты. Икенче якта тәрәзәсе бакчага караган бер келәт. Келәт белән каралты арасында кечкенә капка. Вакыт кич. Ай калыккан. Яшькелт яктылыкта якындагырак кешеләрнең йөзләрен танырлык. Пәрдә күтәрелгәч, Кәрим белән Сиби шыпаеп кына керәләр. Тирә-якны тикшереп карыйлар. Кеше юклыкка ышангач, Сиби Кәримне сәхнә алдына алып килә.

Сиби. Кичә мин сиңа яхшылап сөйли алмадым. Дисәтникләр кугач, өйгә кайттым да яттым. Бүген иртә белән сиңа сөйләргә дип барган идем, син атаң белән базарга киткән икәнсең.

Кәрим. Ийе шул, вулыс эше белән этине чакыртканнар иде. Базардан әйберләр дә алып кайтасы бар иде. Базардан әле күптән түгел, яңарак кына кайттык. Мин, атны туаргач та, монда йөгердем. Йә, сөйлә, ниләр бар?

Сиби. Шул менә, мин монда бигрәк шул бар булганнарны сиңа сөйләп бирер өчен дип килдем. Кичә сез тегендә, чишмә буенда, бәетләр чыгарып маташкан арада, мин качып-посып кына ындыр артына тегеләр янына бардым да аларның ниләр сөйләгәнен, ниләр эшләгәннәрен яшеренеп кенә карап тордым.

Кәрим. Йә, йә, сөйлә, тизрәк сөйлә, нәрсәләр сөйләделәр?

Сиби. Күп артык сүз сөйләмәделәр. Хафизә безнең урам буеннан уйнап, җырлап узганыбызны, синең Хафизга ачуланып йөргәнеңне, безнең Хафизны сагалап йөрү ихтималыбыз булганын сөйләде дә, бүген кич Хафизны шушында килергә чакырды, мәзин ястүгә азан әйткәндә келәт артына, түтәл бакчасына килергә кушты. Шушында иркенләп сөйләшергә булдылар.

Кәрим. Йә?

Сиби. Бары шунда инде. Мин дә шул вакытта синең белән монда килеп, безнең яклы булган егетләр белән бергәләшеп, аларның күрешеп яткан вакытларында гына кинәттән килеп чыгып, Хафизны тотып әверергә булдык.

Кәрим. Анысын бик шәп иткәнсез, ә соң әле безнекеләр кайда?

Сиби. Мин аларга алдан ук хәбәр биреп, аларны алдан ук хәзерләп кисәтеп куйдым. Алар мунча янына, су буена килеп, шыпырт кына җыелып торырга булдылар, шунда алар тавышсыз-тынсыз гына сагалап торып, мин хәбәр биргәч тә килеп, Хафизны эләктерәчәкләр.

Кәрим. Юк, алай гына эләктерү ярамый. Бер кыйнау белән генә эш бетми. Аның яклы булган егетләр дә әз түгел. Бүген без аны кыйнасак, икенче бервакытны, вакытын туры китереп, аларның да безне кыйнау ихтималлары бар. Һәм шулай булачак та. Кичә дә без дуамалга тавыш чыгарып бәйләнүебез белән зур ялгышлык иттек.

Сиби. Соң алай булгач, синеңчә, нишләргә кирәк? Синеңчә, тик шулай гына, үзе теләгәнчә генә, рәхәтләнеп йөри бирсенмени? Минемчә, аны тотып бик нык итеп эпәләүдән башка бер юл да юк. Аны шулай итеп кенә бу тирәдән биздермәсәң, башкача һичбер төрле итеп тә биздерергә мөмкин түгел.

Кәрим. Була, башка юл белән дә бик шәп итеп эшләргә була.

Сиби. Ничек итеп?

Кәрим. Башкачарак итеп. Менә ничек: ул монда килсен дә, бик иркенләп кенә, бернидән дә шикләнмичә генә... *(Ян-ягына каранып.)* Юк, безгә монда, якын урында, сөйләшеп торырга ярамый. Кичә син анда агач артында аларны яшеренеп тыңлап торган шикелле, безне дә кемнең булса да берсенең берәр җирдә яшеренеп тыңлап тору ихтималы бар. Без хәзергә бу якын-тирәдән читкәрәк таеп торыйк әле. Безгә нишләргә кирәк икәнен мин сиңа шунда сөйләрмен.

Сиби. Белмим, нәрсә генә эшли алырсың икән, мин бер дә төшенә алмыйм. Бер дә ышана алмыйм, берәр эш чыгара алырсың микән?

Кәрим. Чыгару гына түгел, чыгарганда да менә дигән шәп итеп чыгарырбыз. Эш чыгару да, теш чыгару да алар безнең өчен берни дә тормыйлар. Әйдә, без хәзер моннан китик тә тегендә, су буенда, мунча янында иптәшләрнең җыелганын көтеп торыйк. Шуннан торып Хафизның килгәнен сагалап карап торырга да уңайлырак булыр. Шунда ук киңәш-табышларын да итәрбез.

Сиби. Әйдә алайса, киттек.

Чыгып китәләр. Сәхнәдә тынлык. Бераздан качып-посып кына Хафиз керә.

Хафиз. Ялгышмасам, тирә-яклар тыныч, беркем дә юк шикелле. *(Як-ягына карангалап, шыпаеп кына келәт янына килеп тыңлый да келәт тәрәзәсен чиертә. Эчтән җавап юк.)* Җавап юк. Ахрысы, мин ашыгыбрак, иртәрәк килгәнмендер. Билгеле, иртә килгән. Мин бит аңар мәзин ястүгә азан әйткән вакытта килермен дип вәгъдә биргән идем. Ул да шул вакытта чыгарга булган иде. Әле азан әйткәне юк. Азан әйтү түгел, әле мин килгәндә, мәчеткә ут та кермәгән иде. Йөрәк түзми шул. Тасырдап тора. Ниш-

лисең бит, тизрәк күрергә дип ашкынасың. Шул тирәдә бераз ышыкланыбрак көтеп торырга кирәк. *(Пауза.)* Бүген, әллә нишләп, эчләр пошып, күңелләр тынычсызланыбрак тора. Әллә инде кичәге тынычсызлыклар шунда баштан чыгып бетмәгәннәр. Әле ярый, минем иптәшләр күп иде. Аның өстенә тагы, бәхеткә каршы, сотскилар да килеп чыктылар. Юк исә, ихтимал, әллә нинди күңелсез хәлләр булган булыр иде. Ярый әле, үчсез котылдык, бездән дә, алардан да зарарланган кешеләр булмады. Ни җитмәгән инде шул Кәримгә! Кеше өлешенә күз төшермәсә, аңар авылда башка кызлар беткәнмени? *(Келәт тәрәзәсеннән ут яктысы күренә.)* Әһә, Хафизә келәткә чыкты. *(Тәрәзәгә чиертмәкче була.)* Юк. Ярамый. Кем белә, бәлки, Хафизә түгелдер? *(Тәрәзәдән үрелеп карый.)* Берни дә күренми. Тәрәзәнең пәрдәсен төшереп куйганнар. Азан әйткәнне көтеп тормыйча хәл юк. Күпкә түзгәнне, азга гына түзәрмен. *(Бераз читкәрәк китә.)* Тирә-якта сагалап торучылар була күрмәсен. Нигәдер күңел бик курка, тез буыннары да калтырый башладылар. *(Бер яктан азан тавышы ишетелә.)* Азан әйтә, ут та сүнми, чыгып та китмиләр, мөгаен, Хафизәдер. Тукта, сынап карыйм әле. *(Акрын гына тавыш белән җырлый.)*

Тәрәзәнең бусагасы бик киң микән, тар микән,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, бик киң микән, тар микән.
Хафизә күк матур ярлар бу дөньяда бар микән,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, бу дөньяда бар микән.

(Тәрәзәдә ут сүнә дә яңадан яктыра.) Әһә, булды, Хафизә икән. *(Барып тәрәзәне чиертә.)*

Хафизә *(эчтән)*. Хәзер чыгам. *(Утны кыса. Тынлык. Сакланып кына кечкенә капкадан чыга.)*

Хафиз. Хафизә!

Хафизә. Чү, акрын, кеше-кара күренмиме?

Хафиз *(тиз генә тирә-якны барып карап)*. Юк, юк. Беркем дә күренми, бик тыныч. *(Килә, Хафизәне коча.)*

Хафизә. Чү, тимә әле, тукта әле. Кичәге көннән бирле җаным бер дә урынында түгел әле. Нәрсәгәдер җаным тынычсызланып, борчылып тора.

Хафиз. Минем дә.

Хафизә. Кичә без киткәч ниләр булганын бер дә белә алмадым. Кешедән сорашырга да яхшысынмадым. Без китеп, Гобәйләр чатын борылгач та, аннан, сезнең яктан, ындыр артыннан әллә нинди тавыш-гаугалар ишетелде, әллә нинди сугыш-фәләннәр булмагандыр бит?

Хафиз. Юк, бик ул кадәр зур эшләр булмады. Бары тик бераз гына өстебездәге тузаннарны кагышкалап кына алдык. Шулай да, әгәр дә сотскилар килеп чыкмаган булса, шактый гына зур бәрелешүләр дә булып алган булыр иде. Үзең дә күргәнсеңдер, Кәримнең иярченнәре барысы да бик исерекләр иде. Тавыш чыгартыр өчен Кәрим аларны юри сыйлаган. Моннан соң инде алар безне бер дә тыныч тотмаслар, безгә ничек тә бераз саграк булырга туры килер.

Хафизә. Ийе шул, мин дә шулайрак дип әйтмәкче идем. Бераз тавыш-тыннар басылганчыга кадәр күрешмичәрәк, сакланыбрак торсак, ничегрәк булыр иде икән дип әйтмәкче идем?

Хафиз. Анысы шулай, мин дә шулайрак уйлыйм. Ләкин без алай торудан гына тынычлык таба алырбыз микән? Әгәр дә без һаман да шушы көйгә генә торсак, Кәрим безгә бер дә тынычлык бирмәс бит. Ул безне һаман да борчып кына торыр.

Хафизә. Соң син нишләмәкче буласың?

Хафиз. Әгәр дә мин яучы җибәреп әтиләреңнән сине соратып карасам, ничегрәк булыр иде икән? Әтиләрең сине бирергә риза булмаслар иде микән, дим?

Хафизә. Сынап кара, «ятып калганчы атып кал» дигәннәр бит, кем белә, бәлки, риза да булырлар. Ә соң әгәр дә әтиләр риза булмасалар, ул вакытта нишләрбез?

Хафиз. Риза булмыйлар икән, әгәр дә син үзең риза булсаң, ул вакытта да җае табылыр. Моннан качып китәрбез дә икенче бер авылга барып никах укытырбыз. Аннан соң калага барып, бераз вакытка кадәр калада торып торырбыз да, соңыннан, тавыш-тыннар басылгач, әтиләрең белән килешеп, яңадан авылга кайтып тора башларбыз. Аңарчы, бәлки, күз алдыннан югалып торгач, Кәримнең дә өмидләре өзелер.

Хафизә. Мин алай гына китәргә куркам шул. Әгәр дә әти-әниләр рәнҗесәләр, нишләрбез? Йә булмаса, качып киттеләр дип тоттырсалар, ни итәрбез?

Хафиз. Юк, Хафизә, син бер дә алай хафаланма, әтиләрең алар акылсыз кешеләр түгел, бер дә алай иттермәсләр. Без бит никах укытырбыз. Никах укыткан булгач, алай «качып киттеләр» дип әйтә дә, тоттыра да алмаслар. Хәзер инде андый заманнар узган. *(Як-ягына каранып.)* Минем күземә тегендә, читән буйларында кемнәрдер йөргән шикелле тоелды. Әллә нинди кеше күләгәләре күргән шикелле булдым. Безне сагалап йөрүчеләр-фәләннәр була күрмәсеннәр тагы. *(Акрын гына, шыпаең кына карый.)* Юктыр, ахры, болай гынадыр. «Курыкканга куш күренә» диләр.

Хафизә. Шулай да бит, бу бит бик читен бер эш. Баштарак, берәр төрле эшкә урнашканчы, көн күрүләре дә бик авыр булыр бит. Без бит бер дә шәһәр тормышына иялəнгән кешеләр дә түгел. Анда барып, бернисез генә ничек итеп урнашып тора башларбыз?

Хафиз. Анысы шулаен шулай да, ләкин бит шәһәр җирендә бер кешенең дә ачтан үлгәнен әйтмиләр. Шөкер әле, минем көчем дә, тазалыгым да бар. Кулымнан эш килмәслек егет тә түгел. Мин бит, бик оста булмасам да, балта эшләрен дә яхшы гына беләм. Анда берәр балта остасына ялланып эшләрмен, һич булмый икән, көнлекче булып, утын ярып йөреп булса да тамагыбызны туйдыра алырбыз әле. Шәһәр җирендә эшләгән кешегә эш табылыр. Бары тик...

Хафизә. Кара әле, тегендә минем күземә читән артыннан кешеләр үрмәләп йөргән шикелле күренә башлады.

Хафиз. Юк, берни дә юктыр. Бая миңа да шулай тоелган иде дә, ахрысы, кеше булмагандыр. Читәннең артында кемнең булса да бозаулары йөри торгандыр.

Хафизә. Юк, мин әллә нигә бик шикләнәм. Сагалап йөрүче кешеләр-фәләннәр була күрмәсен. Яхшы вакытта мин кереп китим. Йә, мине югалтып, артымнан эзли чыга башларлар. Әни әле болай да бик борчылып йөри. Озак торырга туры килмәс. Хәзергә хуш. Иртәгә тагы шушы вакытларда монда килерсең. Шунда иркенләбрәк сөйләшербез. Ничек тә саграк бул.

Хафиз. Ярый алай булса, хәзергә хуш, җаным! *(Җырлый.)*

Бакча ишегеңне ачып куй, кояш төшсен түтәлгәй,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, кояш төшсен түтәлгәй.
Күңелең, күзеңне төшермә Хафизыңнан бүтәнгәй,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, Хафизыңнан бүтәнгәй.

Хафизә. Хуш! *(Җырлый.)*

Кызу кояш кыздырса да бакчадагы түтәлне,
Хафизым иркәм, аппагым ла, бакчадагы түтәлне.
Хафизәң тик сине сөя, сөйми синнән бүтәнне,
Хафизым иркәм, аппагым ла, сөйми синнән бүтәнне.

Хафизәңнең бар уе син, уйнаса да, көлсә дә,
Хафизым иркәм, аппагым ла, уйнаса да, көлсә дә.
Хафизәң сине һич онытмас, үлсә, гүргә керсә дә,
Хафизым иркәм, аппагым ла, үлсә, гүргә керсә дә.
Хуш!

Хафиз. Хуш, җаным! *(Кочаклашып үбешәләр. Хафизә кереп китә.)*

Хафиз *(ялгыз. Үзалдына)*. Үзем дә белмим, ни өчендер шул Хафизә миңа авылдагы бөтен кызларның һәммәсеннән дә матуррак күренә. Үзен күргән саен күрәсе генә килеп тора. Ә күргәннән соң йөрәкләрем тибә башлый да каушавымнан сөйлисе сүзләремне дә онытып бетерәм. Берни дә сөйли алмый калам. Ах, тагын бер бик кирәкле бер сүз әйтәсем калган икән. Тукта әле, үзенә әйтим әле. *(Тәрәзәдән үрелеп.)* Хафизә, Хафизә! Ишетми. Әллә өйгә кереп китте микән? Хафизә, Хафизә!

Кәрим, Сиби һәм башка берничә егет төрлесе төрле яктан йөгерешеп керәләр.

Кәрим. Тотыгыз, тот!

Сиби. Келәт басалар!

Егетләр *(бердән)*. Тотыгыз, тот! Сибегез! Кайда сез? Келәтегезне басалар! Карак бар! Карак! *(Хафиз качмакчы була. Аны тотып алалар.)*

Кәрим һәм иптәшләре *(капканы ачып)*. Чыгыгыз! Чыгыгыз! Келәтегезне басалар!

Вахит, Хөбби кечкенә капкадан чыгалар. Тирә-яктан берән-сәрән кешеләр җыела башлый.

Вахит. Нәрсә, ни бар?

Сиби. Келәтегезне бастылар.

Хөбби. Ярабби Ходаем! Җыеп, саклап килгән бодай оным бар иде, харап булдык!

Вахит. Кайда? Кем? Кая таба китте?

Егетләр. Менә, тоттык. Кем икәнен белеп булмый. Башын яшерә.

Вахит. Кая дисәтник? Кая староста? Егетләр, зинһар, җибәрә күрмәгез, ычкындырмагыз! Кәмититкә алып барыйк.

Фазылҗан. Кабыргаларын яхшылап санагыз! *(Егетләр йодрыкларын йомарлап киләләр. Суккалыйлар.)*

Кәрим. Юк. Егетләр, монда тимәгез. Без кыйнап гаепле булмыйк. Суд үзе тикшерер.

Вахит. Ийе, ийе, егетләр, сез, зинһар, булышыгыз инде. Әйдә, кәмититкә алып барыйк үзен. Чү! Чү! Бу Хафиз түгелме соң?

Сиби. Ийе, ийе, шул икән, шул!

Вахит. Һи, яхшыдан яман туган нәрсә, оятсыз!

Хафиз. Валлаһи, Вахит абзый, минем һичбер гаебем юк. Алар бары тик дошманлык белән генә...

Кәрим. Әйдәгез, әйдә, егетләр, күп сөйләтмәгез үзен. Анда баргач тикшерерләр.
Хафиз. Кара аны, Кәрим! Онытма! Бу эш сиңа бик кыйбатка төшәр.
Кәрим. Күрербез!

Егетләр Хафизны алып китәләр.

Сиби *(Кәримне читкә тартып).* Шаулама, иптәш, эш пеште! Кыз синеке. Сыеңны гына кызганма.
Кәрим. Аннан эш калмас!

Пәрдә.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘ

Тәбәнәк кенә, начар гына, иске генә өй. Түрдә киң сәке, зур мич, ике якта тар гына ян сәкеләр. Сәке белән ян сәке алдында өстәл. Өстәл өстендә чынаяклар. Әби самавыр хәзерли. Старший белән иптәш солдатлары капчыкларыннан икмәкләрен чыгарып, ашарга хәзерләнәләр.

Старший. Нихәл, әби, тормышларың ничек? Көн күрүләр бик авыр түгелме? Бала-чагаларың бик күп түгелме?

Әби. Шөкер әле, бер көе генә авыш-кыеш китергәләп, гомер итеп килгән булам шунда. Минем бит бер башым да бер үзем генә. Булышырга бер кешем дә юк.

Старший. Беркемең дә юкмыни?

Әби. Балаларым булуын булган иде дә, барысы да яшьләтә үлеп беттеләр. Берүзем, берьялгызым гына калдым. Соңгы елларга кадәр карт белән икәү генә менә шулай, сезнең шикелле калага баручылар, каладан кайтучыларга аш пешереп, самавырлар куеп, двор төшергәләп көн итеп килгән идек килүен дә, узган ел картым да үлеп киткәч, бөтенләй япа-ялгыз, ятим калдым. Шулай да, шөкер әле, яхшы кешеләр бөтенләйгә үк ташлап бетермиләр. Искедән бирле аш-су күреп килгән дус-ишләр бөтенләй үк хәтерләреннән чыгарып бетермиләр әле. Узган-барганда һаман да миңа төшеп, аз-маз булса да ризыкланырлык биреп китәләр. Әллә ни артык эшләр булмаса да, тамагың тук булып, көннәрне әвеш-кыеш китерерлек булса, риза инде шунда, безнең дөньяда күп торасы калмаган инде, үлгәнче ач булып, кешедән садака-хәер сорарырга чыгарлык булмаса, бик риза инде. Шуңа риза инде. *(Пауза.)* Карагыз әле, улларым, самавыр кайнап чыгып өлгергән инде. Үземнең бер дә көчем калмаган. Билләрем дә бик авырта. Карчык кешенең карчыкларча булыр инде аның. «Картайгач, карт эт шикелле буласың» диләр иде, бик дөрес икән, бер дә карт эттән артык җирем калмаган, самавырны өстәл өстенә үзегез генә алып куймассыз микән? Бик авыр шул. Яшь чагында моннан да зур самавырларны да дыңгырдатып китереп куя торган идем.

Старший. Ярар, ярар, әби, бер дә үзегез күтәреп азапланмагыз. Безнең егетләрдә көч күп әле, алар алып куярлар. Ягез әле, иптәшләр, кайсыгыз булса да берегез самавырны алып килеп китереп куегыз әле. *(Кызылармеецлардан берсе самавырны өстәлгә куя. Чәй салып эчәргә керешәләр.)* Әби, әйдә, сез дә чәй эчәргә рәхим итегез. Утырыгыз.

Әби. Юк, рәхмәт, үзегез генә тынычлап, иркенләп кенә эчегез әле. Мин шунда, әгәр дә сездән артып калса, сездән калганны, берәрне генә эчеп алырмын. Безнең шикелле карчык кешегә чәйне күп эчү бик файдалы түгел. Тышка күп йөретә. Сез соң нинди чәй эчәсез? Яфрак чәеме? Яфрак чәй ул әллә нишләп минем йөрәгемә ярамый, йөрәгемне кисә.

Старший. Юк, әби, яфрак чәй түгел, төрле җиләкләрдән киптереп ясаган чәй.

Әби. Алай булса, берәрне генә эчеп карыйм, алайса.

Старший. Әйдә кил, рәхим ит, утыр.

Әби. Тукта инде, алай булгач, мин дә сезне сөт белән сыйлыйм. Бераз сөтем калган иде шикелле, сөтләп эчегез. *(Барып, бер савыт белән сөт китерә.)*

Старший. Алай булса, сез безне сөт белән сыйлагыз, без дә сезне шикәр белән сыйлыйк. *(Бер шакмак шикәр бирә.)*

Әби. Рәхмәт, улым, бик зур рәхмәт. Без инде шикәрне бик күптән үк онытып бетергән идек. *(Шикәрне ала. Ян сәкегә барып утыра, чәй эчә башлый.)* Улларым, сез соң ничек, салдат хезмәтен бетереп кайтып киләсезме? Әллә булмаса, сезне өйгә кунакка гына җибәрделәрме?

Старший. Юк, әби, без эш белән йөрибез!

Әби. Нинди эш? Әллә сезне иген-фәлән җыярга дип чыгардыларммы?

Кызылармеецлар көлешәләр.

Старший. Юк, әби, бер дә курыкма, иген җыярга түгел, башка төрле бер эш белән.

Әби. Юк, алай-болай куркып әйтүем түгел, куркырга, мин бит иген игә торган, йә булмаса, ашлык җыеп, ашлык-тару белән сату итә торган кеше дә түгел. Әле тик болай гына, исемә төшкәнлектән генә әйткән сүзем. Халык бит әлләниләр сөйли.

Старший. Алай икән. Соң, нихәл, авылыгызда нинди хәлләр бар? Авыл халкы нинди эшләр бетереп ята? Авылыгызда тынычлыкмы?

Әби. Ни эш бетерсен, безнең сала кешесенең эше билгеле инде аның. Иген игә, булса — урагын ура, көлтә кертә...

Урамда гармун тавышы һәм «Хафизәләм иркәм» көен җырлаган тавышлар ишетелә.

Старший. Алар кемнәр? Болай җырлап йөриләр? Әллә солдатка каралачак яшьләрме?

Әби. Юк, тегеләй генә, яшьләр үзара гына җырлап йөриләр. Билгеле инде, араларында салдатка каралучылары да бардыр.

Старший. Ахры, бу көй яңарак чыккан бер көйдер, минем моңарчы мондый көйне бер дә ишеткәнем юк иде.

Әби. Ийе, яңа көй ул. Монда, безнең авылда, Хафизә атлы матур бер кыз бар. Егетләрнең, яшь-җилбәзәкләрнең, беләсең инде, аларның бар белгәннәре кыз гына. «Кыз» дигәч тә кызып китәләр, аларның авызларыннан сулар килә. Яшьләрнең аларның дөньяның авырлыкларына бер дә исләре китми. Шул Хафизә дигән кызны безнең авылның ике егет сөеп йөриләр. Яшьләр шуларга төбәп бәет чыгарганнар. Әле менә бер-ике генә көн элек шул Хафиз дигән егетне келәт баскан өчен тотып яптылар. Иртәгә суд булачак.

Старший. Нинди Хафиз дигән егетне?

Әби. Шул инде, кызны сөеп йөргән егетне.

Старший. Ничек соң ул, ул шулай начар куллы егет идемыни?

Әби. Юк, моңарчы алай бер дә начар исеме ишетелгәне юк иде. Болай үзе бик акыллы, бик инсафлы егет шикелле күренәдер иде. Кеше инде карбыз түгел, эчен ярып карап булмый. Тышыннан гына карап, кешенең яхшымы, начармы икәнен кайдан беләсең? Кем белә, бәлки, ярлылыгыннан аптырагач, шайтан җилкеткәндер инде.

Старший. Ничек соң ул, он-фәлән, ашлык-фәлән урлаганмыни?

Әби. Юк, алай аның янында оны-фәләне булган дип әйтмиләр. Оны-фәләне булмаган, бары тик келәт тәрәзәсеннән керергә теләгән вакытта гына егетләр килеп тотканнар.

Старший. Нинди келәт тәрәзәсеннән?

Әби. Бая әйттем бит әле, Хафизә дигән бер матур кыз бар дип. Шуларның келәт тәрәзәсеннән.

Старший. Кем белә, бәлки, ул анда урлар өчен кермәгәндер, кыз янына килгәндер.

Әби. Ул кадәресе инде безгә караңгы. Бәлки, шулайдыр. Иртәгә судлары булачак. Шунда беленер әле. Ләкин тоткан егетләр келәт басарга кергән иде, дип әйтәләр икән.

Старший. Аны соң кемнәр тоткан?

Әби. Шулар инде, бая әйткән идем бит әле, кызның икенче бер сөйгән егете бар дип, шул егетләр тоттырган. Әле ул бүген кич монда безгә килеп, иптәш егетләрен җыеп сыйламакчы булып киткән иде. Бәлки, озакламыйча килеп тә җитәрләр инде. Миңа ашарга да әзерләп куярга кушып киткән иде. Ике каз да пешертте. Кайдандыр ике чиләк бал да алып килделәр. Базга төшереп куйдым, озакламаслар, бәлки, килеп тә җитәрләр инде.

Старший. Алай икән! Әби, син «каз» дигәч искә төште. Синдә бераз ашарлык берәр нәрсә юкмы? Без сиңа бәясен түләрбез. Үзеңдә булмаса, башка берәр кешедән булса да табып китерә алмассыңмы? Маймы, йомыркамы, кайсы булса да ярый. Ит булса, бигрәк тә яхшы. Мә, менә, акчасын да ала кит, камисар кайткач, аңарга да ашарга нәрсә кирәк булыр.

Әби. Үземдә сезгә җитәрлек нәрсә табылмас шул. Ярый, күрше-коланнарга барып карыйм. Табарга тырышып карармын. Бәлки, табылыр әле. Ә соң үзегез генә чыгып эзләп керә алмассыз микән? Мин бит ялгыз кеше.

Старший. Әби, курыкма, без синең әйберләреңә тия торган кешеләр түгел, әгәр дә син үзең генә барырга курыксаң *(бер кызылармеецны күрсәтеп)*, менә бу иптәш тә синең белән барсын. Без бит солдат кешеләр. Солдат кеше авыл халкының күзенә күренеп, әйбер сорый башласа, бушлай алмагайлары дип куркып, сатарга теләмиләр, бары тик шуның өчен генә сезгә кушам.

Әби. Әйдә, ярый алай булса, күршеләрдән берәрсенә барып карыйк. Бәлки, бирерләр.

Старший *(иптәшләреннән берсенә)*. Бар, Шакир иптәш, әби белән син барып кил әле. Менә сиңа бераз акча, барыгыз, тизрәк кайтыгыз!

Шакир. Слушаюсь!

Әби. Ярый, барып карыйк, әйдә алайса, улым, барып карыйк. Һи, язмыш! Әгәр дә исән булсалар, минем дә сезнең шикелле балаларым булыр иде.

Шакир. Әйдә, әби, киттек.

Әби. Әйдә, бәбкәем, әйдә. *(Чыгалар.)*

Старший. Кызык эшләр! Бу әбинең сөйләгән әкиятләре мине бик гаҗәпләндерә башладылар әле. Бу эштә нинди булса да берәр төрле сер булырга кирәк, минем шул серне аңлыйсым килә. Мин монда мич башына менеп, яшеренеп ятам. Ә сез, әби кайткач, нинди булса да берәр төрле сылтау табып чыгып ки-

тегез. Соңыннан, егетләр киткәч, кайтып ятырсыз. Йә булмаса, туп-туры ишегалдында арбага ятырсыз, бүген көн җылы, туңарлык түгел. Әби кайткач мине сораса, «йөреп керәм» дип чыгып китте диярсез. Аның ул егетләрне сыйлауның нинди булса да берәр төрле мәгънәсе булырга кирәк, ул аларны бушка гына сыйламый торгандыр, аңладыгызмы, иптәшләр? Әгәр дә андый-мондый зуррак эш чыкса, камисар кайткач, аңар да белдерербез. Аңладыгызмы?

Кызылармеецлар. Аңладык.

Старший. Ярый, әйдәгез эшкә. *(Мич башына менәп ята.)*

Бер кызылармеец. Чыннан да, моннан берәр төрле эш чыгу ихтималы бар бит, ә? Кем белә, бәлки, алар арасында дезиртирләр дә бардыр әле.

Икенче кызылармеец. Билгеле, бардыр.

Карчык белән кызылармеец керәләр.

Әби. Ну, егетләр, бәхетегез бар икән. Мин бер дә табылыр дип уйламаган идем, сез сораганнарның барысы да табылды.

Бер кызылармеец. Рәхмәт сиңа, әби, ярый, бик яхшы булган, алайса. Әби, хәзергә син ул нәрсәләрне беразга җыеп куеп тор. Старший кайткач, үзебез сорап алырбыз. Бәлки, ул тиз кайтмас.

Әби. Ул, старшина дисезме, кайда китте соң ул әле?

Бер кызылармеец. Ул «бераз йөреп керәм» дип чыгып китте. Камисар эш белән киткән иде, алар, бәлки, бүген бөтенләй дә кайтмаслар. Тиз кайтмасалар, без йоклап-нитеп калсак, кайткач сорасалар, алып бирерсең. Шакир иптәш, синең йокың киләме, минем йокым бик килә, мин тышка арбага чыгып старшийлар кайтканчы бераз йоклап алмакчы булам, синең йоклыйсың килмиме?

Шакир. Килмәгән кая ул, бик килә, бик арылган.

Бер кызылармеец. Әйдә алай булса, арбага чыгып бераз йоклап алыйк. Әйберләрне дә үзебез белән алыйк. Кәзүнни нәрсәләрне калдырып йөрү ярамас. *(Шыпыртлап.)* Теге егетләр килгәч, күреп шикләнмәсеннәр. *(Ымлый да барысы да чыгалар.)*

Әби. Барыгыз, бар, балаларым, ял итегез, аргансыздыр. Ерак җирдән килгәч армый ни. *(Үзалдына.)* Юньле генә егетләргә охшыйлар. Шулай да алар сораган нәрсәләрнең барысы да үземдә бар икәнен әйтергә курыктым. Кем белә бит, бәлки, әллә нинди кешеләрдер. Очраган бер кешегә ышанып бетереп булмый. *(Урамда җыр, гармун тавышлары ишетелә.)* Киләләр бугай, ярый, бик яхшы, бик вакытлы киләләр. Салдатлар бар вакытта килүләрен бер дә күңелем тартмаган иде. Ярый әле чыгып киттеләр. Башка кешеләр булса, мин аларны фатирга да төшермәгән булыр идем дә шул, салдат кешегә сүз әйтеп булмый. Әллә нинди бәлагә эләгү ихтималың бар.

Кәрим керә.

Кәрим *(сузып, сыер мөгрәгән аваз белән болагайланып)*. Әби өйдәмү?!

Әби. Өйдә, өйдә, балакайларым, әйдәгез, рәхим итегез, хуш киләсез.

Кәрим *(ишекне ачып)*. Әйдәгез, егетләр! *(Алты-җиде егет керә, кайсы исерек, кайсы кызмача.)*

Әухәди *(кереп)*. Ха, ха, ха, ха! Шәп эш, ә?! Сыйланабыз диген, ә? Кәрим шәп егет ул, ярый ул, аның өчен, ичмасам, нишләсәң дә стует. Ә ул Хафиз нәрсә? Ул бит ач бет! Аның үзенә дә юк, кешегә дә.

Кәрим *(кызмача)*. Ну, егетләр, әйдәгез, сәке түреннән. *(Утыралар.)* Әйдә, тарт гармуныңны!

Гармунчы. Була ул. Хафизә көенме?

Кәрим. Ярый, тарттыр. Әй, юк, кирәкми, бүгенгә аны тарттырма, башканы әйттер.

Фазылҗан. Хафизә көен аны Кәрим Хафизәне алган вакытта туйда әйттерербез.

Кәрим. Әби, кая, баягы казлар белән балларны китер әле.

Әби. Ярый, хәзер китерәм. Мин аларны, бик әчеп, тәмсезләнеп, кыркуланып бетмәсен дип, базга төшереп куйган идем. Хәзер алып менәм.

Кәрим. Ярый, бар алайса, тизрәк алып мен.

Әби. Ярый, хәзер. *(Чыга.)*

Кәрим. Ягез, әйдәгез, әйттерә башлагыз. Тарт гармуныңның колагын!

Гармун уйный, егетләр җырлыйлар. Бу урында нинди булса да берәр төрле авыл көе җырлана.

Фазылҗан. Шуны беләсе иде, тегендә Хафиз нишләп ята икән, Хафиз? Кандалалар белән борчалар үзен үрле-кырлы сикертәләр бугай.

Фатыйх. Әле аның сикерәсе көннәре алда. Аны судта тагы да яхшырак сикертерләр әле. Ну, малай, Кәрим, үзеңдә баш та бар икән соң! Кайдан табып уйлап чыгарган бит! Келәт басарга кергән, имеш! Ха, ха, ха, ха! Келәт басарга диген, ә? Ийе, келәт басарга кергән. Тычкан кимерерлек бер сынык каткан икмәгә дә булмаган буш келәтне басарга! Ха, ха, ха, ха!

Кәрим. Йә, җитәр инде. Авызыңны бик артык җырма. Беләсең икән — бик яхшы, эчеңнән генә тын. Йә әби килеп керер.

Фатыйх. Мин бит болай гына, үземнең исем киткәннән генә әйтәм. Келәт баскан диген, ә? Ну соң үзендә баш та бар икән! Һаман әле көләсем килә. Ха, ха, ха, ха! Хафиз келәт баскан?

Фазылҗан. Йә, сиңа әйтәләр бит инде «тик утыр» дип. Бу кадәр тотнаксыз бортак авыз булырсың икән!

Фатыйх. Юк, юк, мин бит болай гына. Әйдә уйна гармуныңны, мин биим.

Гармунчы озын көй уйный. Фатыйх алпан-тилпән биеп маташа. Әби бер култык астына каз кыстырып, ике кулына ике чиләк белән бал күтәреп керә.

Давыт. Менә, ичмасам, әбине мактасаң да ярый. Әби дисәң дә әби. Әбинең дә менә дигәне! Җан теләгән нәрсәне алып килгән бит.

Әби. Караңгыда базга чүт-чүт кенә егылып төшмәдем. Егетләре яхшы, егетләре! Егетләр хөрмәтенә генә төштем. Юк исә караңгы төн уртасында җен оясы — базга һич аягымны да атлап төшмәс идем. Төнлә белән базга күп төшеп йөрергә ярамый. Җен сирпелүе бар.

Кәрим. Рәхмәт сиңа, әби, рәхмәт. Синең яхшылыгыңны һичбер вакытта да онытмабыз. Менә эшләр генә бетсен, әби, аннан соң мин сине буш итмәм, әби. Үзең дә беләсең бит әле, безнең эшләр бар. Менә кайчан Хафизә минеке булыр, шул вакытта мин сине түр башына менгереп утыртып, баш кодача итеп сыйлармын.

Әби. Бик яхшы, улым, бик рәхмәт. Алла морадларына ирештерсен. Чибәр егетләргә чибәр кызлар килешә. *(Читкә.)* Атаң үлсә ни миңа, анаң үлсә ни миңа. Биш сум акчаң бир миңа.

Фатыйх. Торам, торам да, һаман да минем исем китә, Хафиз тегендә, ябылган җирендә, ниләр генә уйлап ята икән? «Чыннан да әллә мин келәт басарга кирәдер идемме икән» ди микән? Ха, ха, ха, ха!

Давыт. Фу, валлаһи! Тәмам туйдырып бетердең инде син дә. Әйдә, тот кулыңа да эч. Эчеп исерерсең дә кайтып йокларсың.

Фатыйх. Юк әле, тора тор әле, мин бер дә исерек түгел! Ха, ха, ха, ха! Минем бары тик көләсем генә килә. Хафиз-егет келәт баскан. Аның дала-кыр шикелле такыр идәненә сөртенеп егылып башын ярган! Ха, ха, ха, ха!

Давыт. Булса соң, сиңа нәрсәгә? Син тик эчүеңне генә бел. Сез дә шул, сезгә нигә кирәк иде шул бортак авызны ияртеп йөрергә!

Фатыйх. Исерек! Итәрсең мине тиз генә исерек! Әйдә менә уйнап кара бию көен, мин сиңа биеп күрсәтим. *(Торып биемәкче була да абынып егыла.)*

Давыт. Йә, тор инде, нәрсә ауныйсың?

Кәрим. Йә, тимәгез аңар, ятсын шунда. Аның булуы җиткән инде. Әйдәгез, егетләр, ашагыз, эчегез, уйнагыз, көлегез, биегез, бүген минем туй!

Фатыйх *(яткан җиреннән)*. Юк әле... Туй түгел... Туй алда... Кәрим, мине туйдан калдырма... *(Йокыга китә.)*

Давыт. Ягез әле, тагы бераз җиңел көйләрдән әйттереп җибәрегез әле.

Эчәләр, җиңел уйнала. Җырлыйлыар, биилә́р, исерәләр.

Кәрим. Ягез, иптәшләр, күңелегез булдымы инде?

Егетләр. Шәп, шәп, бик шәп! Маладис, Кәрим, маладис! Кәрим маладис! Кәрим барысын да булдыра ул!

Кәрим. Туктагыз әле, егетләр, монда бал бик күп бит әле. Әйдәгез, эчәбез.

Әби. Егетләр, бераз саграк булыгыз. Бик тавышланмагыз. Монда каладан килгән фатир төшкән салдатлар бар. Араларыннан берсе зуррак башлыклары булырга кирәк, ансы йөрергә чыгып китте. Шулар ишетә күрмәсеннәр, яхшы түгел...

Егетләр. Нәрсә? Салдатлар? Кайда? Нинди салдатлар?

Әби. Нindиләр икәнен белмим, башлыклары йөреп кайтам дип чыгып китте. Аннан да зуррагы, камисар дигәне, вулыска кантурга киткән бугай. Башкалары ишегалдында, арбада йоклыйлар.

Егетләр *(аерым-аерым)*. Ват тибә на! Менә сына кирәк булса.

Фазылҗан. Менә сиңа пәрәмәч!

Давыт. Бетте баш алай булса! Әйдә, үкчәң күтәр, сыз тизрәк!

Кәрим. Син нишләп соң аны элегрәк әйтмәдең?

Әби. Әйтәм бит, тышта, арбада йоклыйлар дип, бик тавышланмасагыз, алай бик күп зарарлары булмас.

Кәрим. Юк инде, алай булгач, барып чыкмады. Әйдәгез, егетләр, киттек моннан!

Давыт. Туктагыз әле, эчеп бетермәгән бит.

Кәрим. Юк, ярамый, монда ярамый. Әйдәгез, балның бер чиләген үзегез белән алыгыз. Калганын иртәгә яңадан килеп эчәрбез.

Давыт. Ну, ярый алайса, әйдәгез!

Кузгалалар, алпан-тилпән килеп чыгалар. Фатыйхны уятып, җитәкләп алып чыгалар. Урамда җыр, гармун тавышлары ишетелә. Әби өстәлне җыештыра.

Әби. Ахры, башка җирдә күбрәк эчкәннәрдер. Бер чиләкне дә эчеп бетерә алмадылар.

Кызылармеецлар керәләр.

Шакир. Тышта шактый гына салкынча икән, өрә башлады. Инде кунаклар киткәч, керергә дә ярый торгандыр.

Әби. Ярый, ярый, бик ярый. Әйдә, сез дә бераз кунак булыгыз. Менә, каз итләреннән, балдан да рәхим итегез. *(Алларына каз ите куя. Берәр җамыяк бал салып бирә.)* Монысын базга төшереп куйыйм әле. Монда торып кыркуланып бетмәсен. Иртәгә тагын килеп, баш төзәтергә дип сорарлар әле. *(Чыга.)*

Старший *(мич башыннан төшеп)*. Иптәшләр, безгә монда эшләргә шактый гына зур эшләр бар икән әле. Камисар кайткач, мин эшне аңар далажит итәрмен. Ул аларның күрмәгәннәрен күрсәтсен, арт сабакларын укытсын әле.

Пәрдә.

ДҮРТЕНЧЕ ПӘРДӘ

Нигъмәтләрнең өе. Авылча чибәр генә җыештырылган. Хатирә өстәлгә аш урыннары хәзерләп йөри. Өстәл янына тыштан урындыклар кертә.

Хатирә *(әзерләп бетереп)*. Инде шәп булгандыр. Аш-сулар гына булып җитсә, килсәләр дә ярый. Менә кызык. Кәрим Хафизәне алам, Хафизның башын чыкмас тишеккә тыгам, дип йөргәндә генә, үзе эләккән дә куйган. И, абый шатланган! Шатлыгыннан бөтенләй эченә дә сыя алмый: Кәрим-кәрләләргә аларга хәзер инде кришке диме, книшке диме шунда, ансы ни дигән сүздер инде. Ярый инде, бәхетләре бар икән. Мин бер дә болай булыр дип уйламаган идем. Түбән очлар Хафизның башын чыкмас тишеккә тыга алмаганнар шул. Ярый, бик яхшы, шулай кирәк аларга, борыннарын бик югары чөеп йөриләр иде, менә хәзер чөеп карасыннар инде, хәзер сыйларга Кәримнәре юк. Тукта, җиңги янына чыгып керим әле, ул әзерләнеп җитә микән? *(Чыга. Пауза.)*

Нигъмәт *(ишектән Әхми белән кереп)*. Ну, Әхми иптәш, әйдә рәхим ит, моннан элек Хафизга яла яккан чакларда Кәримнәр бәйрәм иткән булсалар, хәзер инде без бәйрәм итәбез. Безнең шикелле ярлыларның сыйлары зур булмаса да, дошманнарны җиңүнең шатлыклары зур булыр.

Әхми. Мин судка бара алмадым бит, суд ничек булды соң?

Нигъмәт. Анда, туган, эшләр башкачарак йөри икән. Анда син Кәмитит Сиражи малае дип исләре китеп тормыйлар икән. Монда беренче җавапны алган чагында гайрәт орган малайларын, анда баргач, бөтенләй песи булдылар да калдылар.

Әхми. Йә, йә, сөйлә әле, эшләр ничек булды?

Нигъмәт. Тукта әле, мин кат-кат сөйләргә катыннар түгел, менә иптәшләр килсеннәр, аннан соң барыгызга бердән аермачык итеп сөйләп бирермен. Мин сөйләп бирә алмаганнарын Хафиз белән Хафизәдән сөйләтерсез. *(Ишекне ачып.)* Хатирә!

Хатирә *(ишектән кереп)*. Нәрсә, абый?

Нигъмәт. Йә, сез ничек, әзерләнеп җитәсезме инде? Хафизәләр тиздән кайтып та җитәрләр инде.

Хатирә. Без хәзер, җиңги әйтә: «Муллалар белән кодалар килеп җитсә дә ярый инде, — ди. — Безнең барысы да хәзер инде», — ди.

Нигъмәт. Нинди кодалар? Нинди муллалар?

Хатирә. Ник, никах укырга. Туй итәргә.

Нигъмәт. Аларның никахлары укылгандыр инде. Без бит монда кызыл туй итәбез.

Хатирә. Әбәү! Ул нинди туй була соң ул тагы? Абый, аның туйның кызыллары, яшелләре дә буламыни?

Нигъмәт, Әхми көләләр.

Нигъмәт. Була шул, сеңелем, була. Бик кызык, бик күңелле була. Менә килгәч күрерсең әле.

Хатирә. Әкәмәт икән, алайса.

Нигъмәт. Әкәмәт шул. Менә синең үзеңне дә шундый кызыл туйлар ясап кияүгә бирербез әле.

Хатирә *(оялып)*. Әй, китсәнә, мәхәббәтсез! *(Чыга.)*

Әхми. Яшь әле ул, йә, шуннан соң?

Нигъмәт. Нәрсә шуннан соң?

Әхми. Судта эшләр ничек булды, дим.

Нигъмәт. Андагы әкәмәтләрне сөйли-сөйли арып бетәрсең, әйттем бит инде, егетләр, кызлар килсеннәр дә аннан соң барыгызга да берьюлы сөйләрмен дип. *(Тышта, еракта җыр, гармун.)* Әнә егетләр дә киләләр бугай, әйдә, үзләрен каршы алыйк.

Әхми. Әйдә. *(Чыгалар. Пауза.)*

Хатирә *(кереп)*. Әбәү, абыйлар чыгып та киткәннәр икән әле. Урамда әллә кемнәр җырлап киләләр. Әллә кызыл туй дигәннәре шул микән. Мөгаен әле, кызыл әләмнәр дә күтәреп килә торганнардыр. Шуңа күрә кызыл туй ди торганнардыр. *(Җыр тавышы якынлаша.)*

Җыр:

Көн авыша, төн авыша,
Безнең яшьләр кавыша;
Сөйгәненә каушалмаган
Авыруга сабыша.

Матур егет, матур кызлар
Бер-берсен табыша;
Бездә хаклык, бөтен яшьләр
Безнең якка авыша.

Хатирә *(тәрәзәдән карап)*. Шул, шул, әйттем бит кызыл әләмнәр күтәреп килә торганнардыр әле дип. Менә хәзер белдем инде кызыл туйның нәрсә икәнен! *(Йөгереп чыга.)*

Җыр:

Кәрим туе карчыкта,
Үзе ята капчыкта;
Иптәшләрең күп бит синең,
Әйдә сыйлан, бар, чык та.
Кәрим эше шәп ие,
Бар иде аның әбие;
Тәбегә төшкән тычкан кебек,
Капчык эчендә бие!
Шәп, ди, Кәримнең өе,
Сау торамсың бер көе;
Бу кем көе дип сорасаң,
Кәрлә Кәримнең көе!

Хатирә *(йөгереп кереп)*. Җиңги, җиңги, киләләр, киләләр! Әй күңелле дә соң!

Нигъмәт. Әйдәгез, әйдә, кодалар, хуш киләсез!

Әхми. Әйдәгез, егетләр, әйдә, түрдән узыгыз!

Кәли *(кереп)*. Кызыл туйлар мөбарәк булсын, яшьләр башына бәхет кунсын, өйләре бала белән тулсын. *(Көлешәләр.)*

Әхми. Һи, тозсыз! Теләк тә тели белмисең, алар мәчемени өйне бала белән тутырырга?

Кәли. Башка нинди теләк телим соң? Шуннан артыгы безнең кулдан килми инде. Бай булсыннар дип әйтә алмыйм, буржуйлардан болай да бик күп җык күргән инде.

Нигъмәт. Ягез, әйдә утырышыгыз, гәпләшегез! Тиздән кияү белән кыз да кайтып җитәрләр инде.

Бер егет. Алар соң нигә кайтмый калдылар?

Нигъмәт. Никах укытырга калдылар, мин туйга әзерләнә торырга дип алданрак кайттым.

Кәли. Анда нинди никах ул тагы?

Нигъмәт. Нинди никах булсын, кызыл никах. Берсе алганлык, икенчесе барганлык хакында язылырга калдылар.

Кәли. Ә, алай икән, бөтенләй аңлый яздым.

Әхми. Йә, Нигъмәт, бая әйткәнеңне сөйлә инде?

Егетләр. Нәрсәне, нәрсәне?

Нигъмәт. Судның ничек булганын. Әхми бая миннән судтаниләр булганын сораган иде дә, мин, кат-кат сөйләмәс өчен, сез килгәч сөйләргә дип калдырган идем.

Егетләр. Чынлап, сөйлә әле, без дә ишетик.

Нигъмәт. Суд бөтенләй бер кәмиткә әйләнеп китте. Кәримнең иярченнәре берсе өстенә берсе сөйләп, бутап бетереп, адәм көлкесе булып беттеләр. Берсе әйтә: «Хафиз келәткә керде», — ди. Икенчесе әйтә: «Кермәде, бары керергә генә маташадыр иде», — ди. Берсе: «Хафизны кыйнадылар», — ди. Икенчесе: «Кыйнамадылар», — ди. Сез мунча янына ни өчен килгән идегез, дигәч, берсе: «Кәҗә эзләргә килдем», — ди. Икенчесе: «Кәрим килергә кушты», — ди. Шулай да әгәр дә судта Хафизә белән старше дигән салдат булмаган булса, Хафизның эше начар булган булыр иде. Ну соң Хафизә белән старше дигән салдат бөтен серне ачтылар да салдылар. Салдат Кәримнәрнең әби йортында ниләр кы-

ланганнарын,ниләр сөйләгәннәрен — һәммәсен дә бәйнә-бәйнә ачты да салды да бирде. Ул старше, алар әбигә килер алдыннан Кәримнәрнең әбигә киләчәкләрен ишеткәч, мич башына менеп ятып, кемнең нәрсә сөйләгәнен тыңлап яткан икән. Ә тегеләр, исерек баштан мактанышып, үзләренең нәрсәләр эшләгәннәрен һәммәсен дә сөйләгәннәр. Салдат шуларның һәммәсен ап-ачык сөйләде дә бирде. Судтагы бөтен халык түзә алмыйча яңгыратып кул чаптылар. Ә аннан соң инде Хафизә дә эшне ап-ачык итеп сөйләп биргәч, Кәрим иярченнәренең корган төрле пәрәвез оялары себерелеп түгелде. Кәрим яклы булып ялган шаһитлык биргән иярченнәрнең йөзләре күп-күнгәк булып, тораташ булып каттылар.

Нигъмәт сөйләгәндә, кызлар, берәм-берәм кереп, аш өенә таба узалар.

Егетләр. Ә соң Хафизә нәрсә дип сөйләде?

Нигъмәт. Хафизә ул бөтенләй халыкның исен китәрде. Мин, диде, авылда җавап алган вакытта, диде, авыл хатыннарының миңа төрле яла ябуларыннан куркып, диде, дөресен сөйләргә курыккан идем, диде, соңыннан Хафизны караклыкта гаепләп япканнарын күргәч, җавап алган вакытта Кәрим иярченнәренең Хафизга ялган яла ягуларын ишеткәч, минем аркамда аның хурлыкка калачагын белгәч, һич чыдый алмадым, бөтен куркуларымны, оятларымны бер якка ташладым да, дөресен сөйләр өчен, батыраеп, монда судка килдем; Хафизны келәт янына мин чакырдым, аны анда мин китердем, Хафизның һичбер келәт басканы да юк, һичбер нәрсә урларга уйлаганы да юк, болар бары Кәрим иярченнәренең уйлап чыгарган ялганнары гына, диде. *(Бөтен егетләр яңгыратып кул чабалар.)*

Егетләр. Маладис Хафизә, маладис! Ну соң кыз да икән! Йә, йә, шуннан соң?

Нигъмәт. Шуннан соң Кәрим иярченнәре күп-күнгәк булдылар да калдылар, телләре тотлыкты.

Егетләр. Шуннан соң, шуннан соң?

Нигъмәт. Шуннан соң судиәләр киңәшкә кереп киттеләр дә, бераздан чыгып, Хафизның акланганлыгын, Кәрим иярченнәренең ялган таныклык биргәнлекләре өчен судка биреләчәкләрен әйтеп, ябарга алып киттеләр. *(Егетләр кул чабалар.)*

Егетләр. Йә, йә?

Нигъмәт. Ә аннан соң тагы шул да бар икән әле, судка килүчеләрнең дакументларын тикшергән вакытта Кәримнең дизиртир икәнлеге беленгәнлектән, аны дизиртирләрне яба торган төрмәгә алып киттеләр. Аннан соң Хафизны коткарып чыгарып җибәрделәр.

Егетләр. Шуннан соң?

Нигъмәт. Аннан соң судка җыелган яшьләр Хафиз белән Хафизәне тәбрикләп, Хафизны чөеп, аларны сыйларга алып китмәкче булдылар. Без моннан баручылар аңа ирек бирмәдек, егетләр: «Без авылга алып кайтып, аларның туйларын итәбез», — ди башладылар. Шуннан ук үзара акча салышып, авылга алып кайтырга, сыйлар алырга булдылар. Авылга кайткач, йә яңадан берәр төрле комачаулык чыгар да яңадан аркылы төшүчеләр булыр дип, Хафиз белән Хафизәне күндереп, язылышырга алып киттеләр, мине туйга әзерләнә торыр өчен монда кайтарып җибәрделәр. *(Тышта кыңгырау тавышлары.)* Инде тиздән кайтып та җитәрләр, яңлышмасам, бу кыңгырау тавышы шуларныкы булырга кирәк.

Егетләр *(ду кубып)*. Шулар, шулар! Әйдә, каршы алырга! *(Чыга башлыйлар.)*

Арадан берәү. Җырлап каршы алабыз, җырлап!

Тавыш. Әйдәгез, егетләр, җырлап!

Чыгалар. Икенче яктан кызлар да йөгерешеп чыгалар. Тышта җыр.
Жиңгел көйгә җырлана.

Хуш, хуш килегез, бакча булсын илегез, *(2 тапкыр.)*
Ике матур килгән юлга гөлчәчәкләр сибегез. *(2 тапкыр.)*
Сип, сип, сибегез юлларына гөлчәчәк, *(2 тапкыр.)*
Чәчәк күк үк матур булып яшьләр гомер итәчәк. *(2 тапкыр.)*

Атлар килеп туктаган тавыш, күтәренке рухлы тавышлар.

Килде, килде яшь бикәч, әйдә тизрәк ишек ач.
Өйләргә дә ямьнәр керсен, яшь бикәчләрне күргәч.

Нигъмәт *(ишектән кереп, юл биреп)*. Хуш килдегез, рәхим итегез, яшь кияү, яшь бикәч!

Җиңги *(эчтән йөгереп чыгып каршы алып)*. Хуш киләсең, килен, төкле аякларың белән, бәхетең белән. *(Ишектән тупырдашып керәләр.)* Әйдә, килен, әйдә, кияү, түрдән узыгыз. *(Мендәрләр салган ике урындыкны күрсәтә.)*

Хафизә.
Хафиз. Рәхмәт, җиңги, илтифатыгызга.

Егетләр, кызлар тирә-яктагы эскәмиәләргә тезелеп утыралар.

Җиңги. Әткәгез белән әнкәгезгә дә хәбәр иттем. Алар да хәзер киләләр. Хафизның котылганын ишетеп алар да бик шатландылар.

Хафизә. Рәхмәт.

Җиңги. Картайганнар шул инде. Аларның да ахыр гомерләрендә дөньяда тынычлап торасылары килә. Ярый инде. Шатлык, тигезлек белән гомер итегез.

Нигъмәт *(поднос белән өч стакан бал китереп өстәлгә куеп, икесен Хафиз белән Хафизәгә биреп)*. Мәгез, юлда озак кайтып тамакларыгыз кипкәндер, балдан рәхим итегез, менә сезгә май. Майдан да авыз итегез. Дөньяда балдай татлы, майдай тук булып гомер итегез. *(Өченче стаканны кулына алып.)* Иптәшләр, мин сезгә бер-ике генә сүз сөйләп, үземнең шатлыгымны белдермәкче булам. Иң элек якын күргән иптәшем Хафиз белән аны тиң күреп, аңа иптәш булган Хафизәне никадәр зур авырлыклар күреп, никадәр зур хурлыкларга чыдап, ахры бер көн җиңеп, кавышулары белән тәбрик итәм. Бу җиңү бер Хафиз белән Хафизәнең җиңүе генә түгел, бәлки, бик күп ярлыларның байгураларны җиңүе, төрле пәрдәләр астында тоткынлыкта яткан туташларыбызның, авыр пәрдәләрне ертып ташлап, якты дөньяга чыгу җиңүе. Яшәсен меңнәрчә Хафизәләр! Яшәсен меңнәрчә Хафизлар, ура!

Егетләр. Ура! Яшәсен Хафизә! Яшәсен Хафиз!

Хафиз *(торып)*. Нигъмәт иптәш бик дөрес сүз әйтте. Чыннан да, без моңарчы тоткынлыкта идек. Әгәр дә без үзебез тоткынлыгыбызны аңлап, бергәләшеп баш күтәреп чыкмасак, бәлки, без тагын да ничә елларга кадәр шул тоткынлыкта яшәгән булыр идек. Ривәлүтсия килеп, безнең аякларыбыздагы богауларны өзде. Без богаудан котылдык. Безнең богаудан котылуыбыз ачуыннан байлар безгә каршы тешләрен шыкырдаталар. Шыкырдатыгыз, иреннәрегезне чәйнәгез, без барыбер сезне җиңәрбез! Мин бу стакандагы ширбәтне үзебезнең җиңүебез, минем һәм минем кадерле иптәшем Хафизә һәм сез иптәшләрем хөрмәтенә эчәм. Барыбызның да киләчәк тормышларыбыз татлы булсын! *(Стаканын Хафизә стаканына чүки. Икесе бергә эчәләр.)*

Һәммәсе. Яшәсен Хафиз, яшәсен Хафизә!

Карт керә.

Карт *(ишектән кереп)*. Әссәламегаләйкем!

Егетләр. Вәгаләйкемәссәлам, әйдә, бабай, хуш киләсең!

Карт. Киләм, балаларым, киләм, бик шатланып киләм. Хафизның котылганын, Хафизә белән кушылганнарын ишетеп, аларны котларга дип киләм. Туйларыгыз котлы булсын. Хафиз улым, Хафизә, син дә, бик исән-сау, шатлык белән йөреп кайттыгызмы?

Хафиз. Хәйри бабай, сезнең яхшы теләкләрегез аркасында, бик исән-сау кайттык. Әйдә, бабай, түрдән узыгыз, безнең сөекле кодаларыбыздан булырсыз.

Карт. Узам, балаларым, бик шатланып узам. Үзем дә шул сезнең шатлыкларыгызны күреп, карт көнемдә бер яшәреп калыйм дип килдем. Сезнең хәбәрләрне ишетеп, бөтен авыл шау килә. Әле монда килгәндә, мәчет яныннан узганда, мәзингә очрадым, миңа әйтә: «Болай ашыгып-ашыгып кая барасың?» — ди. Мин әйтәм: «Хафиз белән Хафизәнең туйларын күрергә барам», — дим. Миңа әйтә: «Һи син, карт җүләр, — ди, — картайган көнеңдә син дә шул җүләрләр белән бергә җүләрләнеп йөрисеңме инде, — ди. Үзеңнең бер аягың җирдә, икенче аягың гүрдә, картайган көнеңдә сиңа мәчет түрендә генә утырырга кирәк иде, — ди. Андый шайтан бала очырган җиргә баручыларга, андый шайтаннарга ияручеләргә хәзрәтнең дә бер дә ризалыгы юк», — ди. Мин әйттем: «Хәерле булсын, мин әйтәм, ризалыгы булмаса булмас инде, мин әйттем. Моңарчы да аларның ризалыкларын алабыз дип кара җәяүгә калып беттек инде», — дидем. Шуннан соң мәзин ачуланып кулын селтәде дә китте.

Хафиз. Бик яхшы иткәнсең, бабай.

Нигъмәт. Рәхмәт, бик яхшы иткәнсең, бабай.

Карт. Шулай булмый ни, моңарчы нинди-нинди генә туйлар булмады, ярлы булгач, берсе дә, син карт кеше, әйдә туйга рәхим ит дип, безнең шикелле ярлыларны чакыручылар булмады. Муллалары да, мәзиннәре дә — барысы да байлар белән генә булып килделәр. Ә менә сез, чакырмыйча гына килсәм дә, ике куллап каршы алдыгыз! Рәхмәт сезгә, балаларым, шатлык белән тигез гомер итегез!

Хафиз. Рәхмәт, бабай, безне тиң күрүегезгә. Нигъмәт иптәш, бал-майдан Хәйри бабайга да авыз иттер әле.

Нигъмәт. Була ул. *(Бал салып бирә.)*

Карт *(балны алып)*. Без яшь чакта балны аны җырлап бирә торганнар иде, хәзер сезнең яшьләрдә андый йолалар юкмыни?

Нигъмәт. Нишләп булмасын. Бик бар. Әйдәгез, иптәшләр, Хәйри бабайга җырлап та бирегез инде.

Әхми. Әйдәгез, егетләр, җырлыйбыз.

Егетләр. Әйдәгез. *(Җырлыйлар.)*

Әйдә, дуслар, җырлап бирик,
Китерик туйның йоласын;
Безнең дуслар шат булсыннар,
Дошманнар тик еласын.

Көн-төн баю, ярлы талау —

Дошманнарның уйлары;
Дуслар белән бергә булсын
Без ярлының туйлары.

Безнең авыл зур авыл,
Уртасыннан су ага;
Элек байлар рәхәт чиккән,
Хәзер безнең шобага.

Совет үзебезнеке,
Ил үзе дә безнеке.
Безне һичкем җиңә алмас,
Бөтен дөнья безнеке.

Бөтен җир-сулар безнеке,
Ис китми вак-төяккә;
Дөньяда тормыш калмасын
Буржуйга, аксөяккә.

Олы-кече, бергәләшеп,
Илгә хезмәт итәрбез;
Бергәләшеп хезмәт итсәк,
Рәхәт гомер итәрбез.

Вахит белән Хөбби кереп артта карап торалар.

Без үстердек буйларны,
Ашлык, сарык, куйларны;
Җиң сызганып, уйнап-көлеп,
Без итәбез туйларны.

Без килмәдек китәргә,
Килдек туйлар итәргә;
Насыйп булсын ике яшькә
Рәхәт гомер итәргә.

Карт *(Вахит белән Хөббине күреп)*. Яшьләр, балалар, юл бирегез, карт белән карчык килә. Хафиз, атаң белән анаңны каршы ал. Кайда син, Нигъмәт, китер үзләренә бал!

Хөбби. Ярабби Ходаем, картайган көнемдә бар икән күрәселәрем! Аһ-һа-һай! *(Кычкырып елый башлый.)*

Карт. Тукта әле, Хөбби! Нәрсә булды тагын сиңа? Кеше шатланып туй иткәндә, син авыз күтәреп елап торасың. Әйдәгез менә монда, кода-кодагый булып түрдән утырыгыз.

Икесенә дә урын бирәләр, Вахит белән Хөбби утыралар.

Карт. Менә шулай, менә шулай. Кеше шатланып туй иткәндә, син тагы авыз күтәреп елап торасың.

Вахит. Анысына синең исең китмәсен. Хатыннарның, карчыкларның аларның шулай булыр инде. Алар шатлансалар да, кайгырсалар да шулай авыз күтәреп елаудан башканы белмиләр.

Хөбби. Ник, менә тагы, шулай шул, дөрес түгелмени? Шулай шул, безнең кайгыбыз да, хәсрәтебез дә шул инде. Бала... бит... ул... Аһа-һа-һа...

Карт. Кайда, Нигъмәт, тизрәк китер балыңны, йөрәге басылсын.

Нигъмәт бал китерә. Карт, алып, Вахит белән Хөббигә бирә.

Хөбби.
Вахит. } *(балны алып)*. Рәхмәт. Ярый, исән булыгыз.

Эчәләр.

Карт *(Хөбби эчкәндә)*. Хөппи, Хөппи, Хөппи, хуп! Менә шулай, менә шулай! *(Пауза.)* Йә инде, кызлар, егетләр, туйның җитешмәгән җире калмасын, бер җырлап та бирегез.

Егетләр. Әйдәгез, әйдә, җырлыйбыз.

Давыт *(тәрәзәне ачып)*. Хафизә апа! Хафиз абый! Мин дә керим инде! Мин бит сезне бик яратам.

Хафиз һәм егетләр. Әйдә, кер, кер!

Давыт *(атылып кереп)*. Менә рәхмәт, Хафизә апа! Хафиз абый! Валлаһи менә, мин сезнең икегезне дә бик яратам. *(Бер җиргә чүгәли.)*

Гармунчы уйный башлый, кызлар белән егетләр күмәк җыр белән «Хафизәләм» көенә җырлыйлар.

Хафиз белән Хафизәнең сөрмәле икән күзләре,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, сөрмәле икән күзләре.
Сөешеп барган матурларның айдай нурлы йөзләре,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, айдай нурлы йөзләре.

Кызарып чыккан кояшлар төшлекләргә авыша,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, төшлекләргә авыша;
Яшьтән сөйгән яшь матурлар бер-берсенә кавыша.
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, бер-берсенә кавыша.

Хафиз белән Хафизәләр шат яшәсеннәр бергә,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, шат яшәсеннәр бергә.
Мондый шатлыклар китсеннәр яшьләр өчен гомергә,
Хафизәләм иркәм, аппагым ла, яшьләр өчен гомергә.

Карт. Йә, булган икән, берәгәйле булсын, туй икән, чын туй булсын, кара-каршы биеп тә җибәрегез!

Кызлар, егетләр. Ярый, бабай, сүз юк. *(Кызлар белән егетләр кара-каршы бииләр. Берничә пар биегәч, карт алга чыгып.)* Һи, сез, яшьләр, минем карт йөрәкне дә җилкетеп җибәрдегез. Мин дә биим әле. *(Бии.)*

Давыт *(карт биегәндә йөгереп чыгып)*. Тукта, бабай, Хафизә апаның туенда мин дә биеп калыйм. *(Икесе бергә комически рәвештә биегәндә, пәрдә төшә.)*

Пәрдә.

Хикәяләр

САБИР ХӘЗРӘТ

I

Казанга якын бер бай карьянең имамы Сабир хәзрәт яки Сабир хаҗи дәю мәшһүрдер. Бу хәзрәт ир урталарында, зурга кариб урта буйлы, кызгылт чырайлы, сакалына чал керә башлаган, илле яшьләр чамасындадыр. Борыны зур вә калку, күзләре һәм зур вә өстә. Буены да озынрак, беләкләре юан, бармаклары ире, иркәк йөзле, киң иңсәле сәламәт адәмдер. Йөзе күренекле һәм ачык вә бәшашәтледер. Киеме тәкәллефсез, ләкин тәмиз улып, урта бәһале заттан җилән вә гяһа әгъля бәнарис чапан вә көзнең башыннан ук тамак тун киеп, галибән чуар чалмадан йөрүчедер.

Бу хәзрәт — нәсәп иясе, өч-дүрт бабадан бирле мәншүрле имамнар сөяләсеннән улып, яхшы ук галим вә мөдәррис кешеләрне, аталары гавамнан (мужиктан) улдыгы өчен, «маштан катык» дәю истиһза иткүчедер. Сабир хәзрәтнең әукаты яхшы, мәшәкатьсез вә хафасыз гомер кичермәктәдер. Сабир хәзрәт бер кәррә үзе өчен хаҗ итмештер, соңра, юл хәреҗлеге күбрәк бирелсә, бер-ике елда бер бәдәл хаҗны һәм кабул итәр иде.

Сабир хаҗи, бәдәл белән Хиҗазга барса, хаҗга васыять иткән мәрхүмнең җанына шәфкать, варисларына мәрхәмәт өчен генә барам, дәю сөйләнер иде. Бу хәзрәт мәктәп вә мәдрәсә илә иштигальне файдасыз, биһүдә вә мәшәкатьле санап, һичбер вакыт аның мәхәлләсендә мәктәп булганы юк иде. «Әнә мөәзин Сафаның олугъ хатыны үзенең ашханәсендә балалар укытадыр. Гавам баласы, кирәк иркәк, кирәк кыз бала булсын, шунда барып, «Кәлимәтөн тайибәтөн», бераз намаз тирәсе үгрәнсә, шул җитә, анлар мулла булачак түгел», — дәю, мөнәсәбәт чыкканда, мәхәлләнең кешеләрен җуатадыр (йобата) иде.

Сабир хәзрәт тереклеккә пәк оста, йорты төзек. Кара-каршы ике агач өйнең берендә Сабир хәзрәт белән бер абыстай ятканда, каршы ханәдә ике абыстай ятырлар иде.

Бу хәзрәт, гайрәт иясе булып, остазбикәләрне забыт вә идарә итә белмәке белән мәшһүр иде.

Хәзрәтнең ахурда (кәнүшнидә) бер пар яхшы атлары вә ашханәсендә хатынлы хезмәткәре бар иде. Аның ханәләре азбар (йорт) уртасында, бакча эчендә; ишек алдысы хәтфә түшәгән кеби яшел үлән (үләм) берлә өртелмеш иде. Мәгәр кара якта ирләреннән зарланып килгән җиңгәй вә киленнәр эзе белән сукмак пәктапталган вә карайган иде. Сабир хәзрәттә бәгъзе вакыт асрау кызлар торгаласа да, абыстайлар аны тиз качыралар иде.

Бер кәррә зыяфәттә Сабир мулла карьясенең икенче мәхәллә мулласы, ләтыйфә йөзеннән (уйнапкөлеп): «Безгә бер асрау кыз кергән иде, бән, түзә алмый, бер-ике көннән кызга кул салмакчы булдым.

Ләкин кыз:

— Ай-һай, син, мулла абзый! Бигрәк ашыгасың икән! Мин Сабир хәзрәттә тордым, ул ун көнсез бәңа кул тикермәгән иде, — дип әйтәдер», — диде.

Сабир мулла, авылдаш мулласының бу сүзенә ни әйтәчәкне шашырып, бер җавап бирмәй, фәкать кызарып калды.

Сабир хаҗи бер вакытта дүртенче хатынга бер гами кызын алмыш иде. Кызның агасы, кардәшенең хәлен белмәгә кәлдекендә, кияү хәзрәтнең чәй эчкән җиренә очрап, чәйгә утырды. Сөйләшә торгач, мулланың каенагасы: «Безнең кардәшемдә сәламәттер, шаять», — дидектә, Сабир мулла: «Ун көннән бирле күргәнем юк, шунда ашханәдә бозаулар имезеп йөри бугай», — диде.

Сабир телгә чапак, пәк җавапчан, мәгәр күбрәк фахиш сүзләр иде.

Бәдәл хаҗы Сабир муллага бирелгән бай угыллары вә айларның тол калмыш әһлияләре, үзен хөрмәт итеп, зәкят вә гошер вә һәдияләр бирерләр иде. 95 сәнәдә «Туй итмәс» карьясенең бае Хикмәтулла, атасы Гыйззәтулла мәрхүмнең бәдәле өчен мең сум юл хәреҗлеге биреп, Сабир мулланы Хиҗазга озатты, вә, бу бәдәл Сабир хаҗиның башка бәдәлләреннән артыграк вә җибәргән бае да Хикмәтулла бине Гыйззәтулла могтәбәр вә шөһрәтле булдыгыннан, хаҗи хәзрәте: «Әгәр дә бу сәфәремнән сәламәт йөреп кайтсам, шул Хикмәтулланың кардәше Бибимәрзияне соратып карармын, шаять, бирсә кирәк. Бәндә мәхәббәтләре бар, бәне сәвәләр. Әгәр дә бәңа мәхәббәтләре булмаса, бумча гозер итеп вә бу кадәр акча биреп, бәне хаҗга җибәрмәсләр иде. Әлбәттә, буйлар бәнем кыйммәт вә кадеремне тәкъдир итә белерләр», — дип, күңеленә тынычландырды. Вә Бөре суы буендагы карьяләрнең береннән бер итекче мөселманны үзенә юлдаш итеп, Хиҗаз сәфәренә рәван улды. Бибимәрзия дәрте берлә нәшьәләнеп, сәфәр мәшәкатене тоймас иде. Буннан әүвәлге сәфәрләрендә Сабир хаҗи һәнүз телендә фахиш сүзләр йөрткүче иде. Әмма бу сәфәрендә көенечле вә фикерле бер хәлдә йөрде.

Һәрни исә Сабир хаҗи сахибелхаҗның әһелләренә зәмзәм сулары, тәсбих вә мисвәк, вә хөрмә җимеше, вә төрбәи шәриф тупрагы, вә хәтта «муе мөбарәк» дип, бер «кыл» да кәлдерде.

Вә кайтышта хатыннарга мәхсус Истамбул затларыннан, җәүһәр вә ефәктән һәдия вә җиһазлар алып, анлары Бибимәрзиягә атап, гыйзьле вә яшерен саклар иде.

Хаҗдан кайтдыкта Сабир хаҗи, тугъры Хикмәтулла бай йортына инеп, берничә көн кунак булды.

Мулла Сабир хаҗи, Хикмәтулланың ханәсеннән зыяфәткә чыктыгында вә кайтдыгында, өй алдындагы ачык ишекләр үтәли күз уйнатып, Бибимәрзияне күзәтмәгә вә, һич булмаса, аның күлмәк итәгене күреп калмага тырышадыр иде. Бибимәрзия сагышы Сабир мулланы күп рәхәтсез итте, хәтта кичәләрдә йокусы тынычсыз вә низамсызга әйләнде. Сабир мулла Хикмәтулла байга серне ачу өчен һичбер ышанычлы кеше тапмай вә бу хосуста һичкемгә әмният итмәйдер иде. Чөнки йортындагы хур кызлары кеби өч абыстайның өстенә дүртенчегә яучы булмакның, агырлыгыннан һичбер төрле бәһанә берлә бу тәзәүвеҗгә хәйлә вә зарурат күрсәтмәк мөмкин түгел иде.

Ахыр хаҗиемыз бу мәслихәт хосусында биззат үзе батырлык кыйлмага карар бирде.

Беркөн, ишрактан соң иртәге чәйдә, бу илтимасны байга әйтмәк нияте барлыгыннан әллә нигә җаны тыгызланып, вөҗданы тәгъзиб итмәктә иде. Ул көн иртә намазында хәтта күршеләре сизәрлек мозтариб булып утырды. Намаздан соң байның үзенә мәхсус залында чәйгә утырдыкта, хаҗиемыз кәмаль мәртәбә ыспайланып, бер-ике кәррә агызыны вә иреннәренә селкетеп, сул кулы берлә бот төбенә таянып вә уң кулына йомарлап тоткан кыйммәтле бал кашыгыны кулында бер-ике кәррә уйнатып, бисмиллаһиррәхманиррәхимне кычкырып әйтәрәк, саф балга сузылып, чынаяк астындагы чәйне эчеп җибәрдектә: «Йә инде, мулла Хикмәтулла! Бу хезмәтне икмаль вә әда иттек, иншалла, атаңыз мәрхүмнең хаҗы кабулдыр. Бу хосуста күп кәрамәтләр вә хикмәтләр заһир булды, Гар шәрифтән үткәндә вә Гарәфәттә төрле серләр ачылды. Хосусән, ихрамнан чыгасы көндә, уяулы-йокылы чагымда, әгъля вә бәләнд тавыш белән «әгузе билләһи минәшшайтаниирраҗим, иннә ма ятәкаббәлуллаһу минәлмоттакыйн» кауле шәрифе колагыма керде. Атаң мәрхүмне бән күрә алмадым; арамыз ерак вә катнашып өлфәтләнүгә сәбәп булмадыгыннан, күрешү насыйп булмагандыр. Ул мәрхүмне сәхи (җумарт) вә мөттәкый, вә голямага мәхәббәтле кеше иде, диләр. Алла Тәгалә аның рухы пакьне шат вә хәррәм әйләсен!

Инде насыйп булса, мулла Хикмәтулла, хезмәтнең тәкабелене Алла Тәгаләдән сорыймыз. Шулай да булса буйлә булдык. Бу исә сезнең берлә безнең арамызда бер карабәт вә якынлык булды инде. Буның ядкяренә (сагынмаклыгына), насыйп булса, безгә шул кардәшең Бибимәрзияне никахландырырсыз бит?» — диеп, Сабир мулла, имтихан йөзеннән, Хикмәтулланың йөзенә бакты.

Ул вакыт Хикмәтулланың йөзендә: «Бу ниткән гаҗаиб сүз сөйлисең син, хаҗи?» — дигән сүзләр укыладыр иде.

Хаҗи, Хикмәтулланың йөзенә язылмыш ушбу гыйбарәне укыдыкында, сүзене дәвам итеп: «Бу мәслихәт сезгә гаҗәп тоелмас, шаять? Сез дөнья күрмәгән кеше түгел, сезнең гыйлемнән дә өлешеңез бар бит, сез Алуш карьясенең Ярулла хәзрәттә яхшы дәрес укыдыңыз бугай? Сезгә инанамыз, сез Коръәннән һәм мәгънә фәһем итсәңез кирәк: «Әгузе билләһи минәшшәйтаниирраҗим, фәнкиху матабә ләкем миннисаин мәсьна вә сөляса вә робагъ».

Бу эшне бертөрле дөнья күрмәгән наданнар, хасидләр, бәлки, хәрислыктан (туемсызлыктан) диерләр.

Әмма безнең мәкъсудымыз Ходага мәгълүм. Безнең күңелемездә асла ул ният юк. Әгәр безнең күңелемездә ярамас ният булса иде, раузаи мотаһһәрә тотар иде; насыйп булса, мулла Хикмәтулла, бу мәслихәтне кабул итеп, шушы сәфәремдә атаңыз мәрхүмнең хаҗына бер ядкяр булсын өчен безгә шул кардәшең Бибимәрзияне гакды никах итүгә риза булырсыз бит?» — диде вә үзе, поднос өстенәрәк сөрлегеп вә тәрилкәдәге багырсак данәләренә аралаштырып, берәр данәсене алып капмак булып, вә күзләре берлә җылмаебрак, Хикмәтулланың өстенә тугъры карап торды.

Хаҗи хәзрәте бу сүзләрне сөйләгәндә, Хикмәтулла бай бер агарып, бер күгәреп, ни кыйлачагыны шашырып, тыгызланып вә мозтариб булып утырды. Хаҗиның бу сүзләренә «ля»дән, «нәгам»нән һичбер җавап әйтмәй, берничә дәкыйка торып, соңра уңга-сулга боргаланып, бераз тәҗаһел вә белемсезлек итәрәк: «Йә, хәзрәт! Кәрәм идеңез әле, чәеңез суынгандыр, әллә яңартып биримме?» — диде. Хаҗи хәзрәт, суынып беткән ярым чынаяк чәйне чынаякның өстеннән генә бер-ике йотымда бетереп, чынаяк чокырыны шалдыратып астына куярак: «Мә, мулла Хикмәтулла, яса әле!» — дәю, сүз вә җөмләне кисмәү өчен (әгәр дә шул арада бераз туктап торылса, янә сүз башлап вә кузгатып җибәрүе көч булачагыннан), мәгънәсез буш сүзләр берлә булса да, хаҗи яргычны туктатмай әйләндерә бирде (ягъни сүзне өзмәде). Вә шул арада: «Йә, мулла Хикмәтулла, ни әйтәсең? Бунда ят кеше юктыр әле. «Әлхәйре ля йәәххәр», бер сүз әйтеңез. Бу хосуста һичкемгә мөшавәрә вә киңәш итмәк лязем түгел. Буның кебек эштә вәсвәсә (коткы) була торган. Ашыгу шайтаннан, бәгъзе эшләрдә ашыгу мәкруһ вә мәзмүм булса да, җиткән кызны тапшыруда ашыгу савап, бәлки, ваҗиб эштер. Насыйп булса, киленбикә берлә генә сөйләшеңез дә, мулла Рәхимҗанны чакырып, эшне тәмам итәек, мулла Хикмәтулла!» — диде.

Хикмәтулла бай, хаҗиның илтимасына шафи җавап бирмәсә дә: «Яхшы, хәзрәт, бераз мөһләт биреңез, ләкин бездә һичбер вакыт андай фикер булганы юктыр. Бу хосуста бездән артык кардәшнең үзендә ихтыяр», — диде. «Синең өч хатының өстенә бармаса яхшы иде», — дигән фикер берлә үзене мөтәсәлли әйләде.

Бибимәрзияне Сабир мулла Хикмәтулланың туган сеңелесе дәю бәллидер иде. Хәлбуки Бибимәрзия Хикмәтулланың халәсе (анасы берлә тугъма кыз кардәше) Гайшәдән туган иде. Гайшә, баласы Мәрзияне дөньяга кәлдергәч, баладан вафат булмыш вә тутасы Гафифә абыстайның һәм шул көннәрдә алты көнлек баласы үлеп, сөт вә икътизаи табигать вә кардәшлек вә инсаният җәһәтләреннән бу ятимне бала иденмәк лязем кәлдекеннән; Мәрзияне үз баласы җиренә тотып, имезеп тәрбия итмеш иде.

Хикмәтулла Мәрзиянең бинте халә идекене беләдер иде, әмма башкалар күбе белмәйләр иде.

Бу Мәрзия тарафындагы осул вә кардәшләре күптән үлеп бетдекләреннән, аның ата вә анасы кемнәр идеке хосуста сөйләшергә урын да юк иде. Саниян, Мәрзия үзе пәк илтифатлы вә назик, вә мөляемә улдыгыннан, шул йортның, үз кызы кебек, Гыйззәтулла бай йортына өлфәтләнгән вә җөмләне үзенә ияләштереп сәүдергән иде. Вә мәга һаза, Хикмәтулла бай, Сабирның яңлыш занын белепме, белмәйме, Мәрзиянең туган сеңел дәгел идекене әйтмәде. Хаҗи хәзрәте, аулак чәйләр хәзерләтеп, Хикмәтулланы янә берничә кәррә кысып вә тыгызлап караса да, озын фикерле яшь байның агызыннан бер яхшы сүз дә ала алмады.

Хаҗины озатдыкта, Хикмәтулла, рәфыйкасе Хәнифә ханым катына чыгып, зиядә гаҗәпләнмәк берлә: «Ни эшләргә кирәк, әнисе, хаҗи Бибимәрзияне сорый бит?» — диде.

Ул вакытта Хәнифә җиңгәйнең күңеленә бер-берсенә хилаф булган ике нәрсә хотур итте. Әүвәле ирләрнең гаддарлыгына вә туемсызлыгына, шулкадәр гүзәл абыстайлар өстенә хаҗиның янә хатын алмак арзусында булуына зиядә ачуланды. Шул ук дәкыйкада хаҗиның куәтенә вә, затән, хатыннарга бунча мәхәббәтле вә анлар юлында мөбтәля вә корбан булуына бераз да йомшарып, башыннан җиңелчә бер фикер кичерде.

Шулай да булса, Хикмәтулла бай вә Хәнифә җиңгәй һәр икәве бу эшкә асла разый дәгелләр иде. Хаҗиның һәр сәнәдә берничә хатын алыштырганы анларның колагына һәм төшкән иде.

Мәрзиянең анасы Гайшә мәрхүмә берлә Хикмәтулланың апасы Гафифә Вятка корбендә ...ге мәншүрсез имамның кызлары иде. Шул җиргә кыска вакытта мөсафирлык берлә кәлүп... карьясенең имамы Ышанмасов Гайшәне тәзәүвеҗ итмеш вә ике кич хилвәти сахиһәдән соңра үзенең йортына киткәч, Гайшәнең кесәсеннән бер парча мәктүб табылмыш иде. Мәктүб каралдыкта, фәна каләм берлә язылмыш: «Мәнкүхәм мулла Габделмалик кызыны, арамызда мәхәббәт юклыгыннан, бер мәртәбә баин берлә ...к иттем», — дигән сүзләр укылды.

Ике тәүлек кияү куены күрмеш Гайшәнең йөзендә әүвәлге кызлык нисбәте бетеп, бертөрле оятыннан кызарган сыман кызарып, шешемсерәп вә өрелеп киткән кебек күренә башламыш иде. Ул вакыт Гайшә туташ артык киенеп-ясанудан вә урамнан үткүчеләрне тәрәзә үтәли карап калудан тукталды. Хәтта хәер-садака килдергән хатыннар янына да бер-ике дәкыйка вакытка гына чыгып, һәмишә үзенең бүлмәсендә көн кичермәктә иде. Гайшәнең санаулы көннәре үтеп, бер кыз бала дөньяга кәлде. Гайшә шул баладан үлеп, югарыда мәзкүр рәвешчә, кыз бала Мәрзия халәсе Гафифә абыстай тәрбиясендә калды.

Сабир мулла, Мәрзия мәсьәләсене үзе башкара алмагач, серне яучылык берлә мәшһүрә Шәрифә карчыкка чиште. Аңа халык Шәркәй диерләр иде. Шәркәй бер кешенең капкасы төбендә күренсә: «Бу убыр карчыгы кыз сихерләмәгә кәлгәндер», — дәю, күргән егетләр сүгеп калырлар иде.

Шәркәйгә Сабир мулладан хәзер бер савыт зәмзәм, әбнүс тисбә (тәсбих), бер мисвәк, хаҗ хөрмәсе вә бераз тупрак һәм 12 аршин ситсы һәдия ителде. Шәркәй әбигә бу кадәр һәдия төшкәнен күргәч, абыстайлар: «Бу эш бер хикмәтсез булмас, бунда, әлбәттә, бер сер бардыр», — диештеләр. Ләкин абыстайлар хәзер дә өстләренә көндәш килүеннән анча курыкмыйлар иде. Мулланың кинә өйләнәчәге хакында үзара сөйләшеп көлешәләр иде. Шәркәй карчык Сабир хаҗи катыннан чыгып килдектә, уртанчы абыстай аңа каршы торып: «Шәрифә әби, хәерле булсын! Изге юлга!» — дәю әйтеп калды.

Шәркәй йөз төрле мәкер берлә Хикмәтулла бай карьясенә китте. Бу Шәркәй өчен карьядән карьягә йөрмәк бернәрсә түгел иде.

Хикмәтулла бай карьясе берлә Сабир мулла карьясе арасы байтак мәсафә булса да, Шәркәй ике көндә «Туй итмәс» карьясенә барып җитте. Ул карьядә Шәркәй карчык сөлек сатып вә салып һәм өшкереп-төкереп йөрдекендә берничә кәррә булдыкыннан, Хәнифә җиңгәй Шәркәйне пәк таныйдыр иде. Шул сәбәпле Шәркәйне тәрәзәдән күргәч тә: «Алланың каһәре суксын, Шәркәй килә! Мөгаен, шул эшкә килә инде», — диде.

Шәркәй, йөз наз берлә кереп: «Исәнме, җаным, балакаем Бибихәнифә? Сәлимә исәнме? Мәсгуд исәнме?.. Яхшы, яхшы, Алла Тәгалә тәүфыйкларын, бәхетләрен бирсен», — дәю, бер җиргә чүгәләп, әлләрен маңгае тугърысына кадәр күтәреп, пышын-пышын белгәннәрен укып, озын бер дога кыйлдыктан соңра, филхаль урыныннан кузгалып: «Кайда соң әле, кызым Бибимәрзия кайда?» — дәю, кызның үз бүлмәсенә узып, кызга бик озын догалар итеп вә зур теләкләр теләп, гизлечә бик күп сүзләр сөйләшеп, ничә сәгать кыз катында ултырды.

Озын сүзнең кыскасы, Шәркәй әби ни итсә дә итте, кызны ризаландырып, Хикмәтулла байның вәгъдәсен алып, туйның вакытын тәгаен иттереп китте.

Сабир хаҗига шатлык хәбәр килдектә, Шәрифәне зиядә кадер вә хөрмәт итеп: «Әби! Гомерем булса, сине ташламам, бу хезмәтнең каршулыгыны бу дөньяда җиткермәк безнең хәлемездән килмәй, менә, мә, сиңа бу бездән садака булсын, син ятимә кешесең, тәрбияң һәркайчан безгә важиб, аз да булса, буны кабул итеп ал әле, әби», — дәю, Сабир мулла Шәркәйгә бер күк кәгазьне сонды.

Шәркәй: «Юк, юк, кирәкмәс, хәзрәт, минем хезмәтем Ходай ризасына булсын, мин сездән һичбер нәрсә тамгы вә өмет итмәймен, тик без ятимне хәер-догаңыздан ташламаңыз, хәзрәт», — дәю, бераз чигенгән булып, ул арада күк кәгазьне (бишлекне) алып, бүлмә буена ултырып, акчаны итәгенә куярак, әлләрене кыз катындагысыннан да югарырак күтәреп, гаять озын бер дога кыйлды.

Сабир хәзрәт тә: «Әби, насыйп булып, янә бер хаҗга барсам, раузаи мотаһһарәдә сезнең өчен мәхсус дога кыйлырым. Фәхригаләм саллаллаһе галәйһи вәссәламга сездән биззат сәлам сөйләп, кыямәт көнендә шәфәгатьче булмасыны риҗа идәрем», — диде.

Шәркәй әбине хаҗи озатып чыгардыкта, мозкүрә уртанчы абыстай, кинә үзе өчен һәм көндәшләре тарафыннан яучы карчыкка каршы чыгып: «Хәерле булсын, Шәрифә әби! Туйга кайчан барамыз? Өчәү генә безгә күңелсез. Әүемезнең бер почмагы китек кебек иде. Иптәшемезне күрәсемез килә, туйны тизрәк булдырыңыз инде», — диде.

Һәр тарафтан туй хәзерлеге күрелмәгә башлады. Хаҗиның күңеле, никях булачагына тәмам ышанып: «Бу Хикмәтулла бай кызның хиссасыны төгәл тапшырыр микән?» — дигән фикергә төште.

Байның вакытына карап, туй Сембер кайтуга билгеләнде. Вәгъдә никях көненәчә берничә һәфтә көтмәк лязем иде. Шул һәфтәләрдә Сабир мулла, Шәркәйне «Туй итмәс» карьясе юлыннан чыгармай, кызга һәдияләр (бүләкләр) җибәрде вә мәктүб язды. Сабир мулла бер мәктүбендә язадыр: «Бибимәрзия җаным! Хаҗ сәфәренә чыкмас борын, сәнең нурлы йөзеңне күреп, сәңа гашыйк булдым. Күз каравың берлә бәни хәйран иттең. Аһ! Сәфәремнән йөреп кайтканчы, көнемдә-төшемдә сән булдың. Алла Тәгалә хәзрәтеннән дога мәкъбүл була торган урыннарда вә мәхсус вакытларда сәне сорадым. Имди шаять ки догаларым кабул булгандыр, күзем нуры! Һәрничек Алла Тәгалә тизлек берлә безне кавыштырса икән», — дәю.

II

Хикмәтулла бай Сабир мулланы хаҗга озатканда, Сабир муллага Мәрзиянең сач тараганыны күрмәк мөяссәр булган иде. Бөтен тәнле, урта буйлы, ак йөзле, кара сачлы, маи күзле сылу кыз, су читенә чыгып утырган пәри кызы кеби, саурынача салынган көр вә зур сачыны тараганда күренеп, (габденниса улан) хаҗины фитнәгә салмыш иде.

Бу Мәрзия ни сәбәпле бу кадәр гүзәл күренгәнлекене Сабир әфәнде үзе дә белмәйдер иде. (Ки буйдагы гаҗәп серне белгәч, укучымыз хәйран булачактыр.)

Бу туй хаҗи хәзрәтенә аерым әсәр итеп, әллә нигә Сабирның йөрәге җилкенә вә эче поша; эчене бушатырга һичбер әхбаб юк иде. Никяхка өч көн калдыкта, хаҗи хәзрәте, үзенең санаулы көннәре вә сә-

гатьләре тиз үтсен өчен вә бу эшкә бер тәяммен өчен, мәдрәсәдә хәлфәсе — ... карьянең имамы мулла Габдулла хәзрәткә бер дәгъватнамә язып, пар атыны җибәрде. Бәсмәлә, хәмдәлә, хәмде сана вә салават соңында, намәсендә язадыр ки:

«Әфзалел фозала вә әгъләмел голяма иткаәл әткыя вә әкмәлел әүлия остазы мөхтәрәм вә шәйхе мөкәррәм дамелля Габдулла хәзрәтдән кәмаль тәвазигълык илә догаи хәйриягезне риҗа итеп, сәламе сөннәтелисламла-рымызы укыдык. Вә баз мәхфи улмая ки, бу сәнә Хәрәмәен мохтәрәмәеннән сагъ вә сәламәт кайтуымның шатлыгына, сез бөзрекне хөрмәт итмәк вә җәнабыңыз өчен мәхсус кәлдердекем маи зәмзәм вә хөрмәдән тәнавел иттермәк вә муе мөбарәкне һәм зиярәт иттермәк өчен, бу намәне Хамил Хадимем Гыймран илә пар атымны тарафыңызга йибәрдем. Шушы атларга ултырып, һәрничек фәкыйрь шәкердеңезгә дога бирмәк өчен тәшриф боермакыңызны үтенәмен. Вә бундан соң янә бер мәслихәт вә мөшавәрәм бардыр ки: әсыйлем Гыйззәтулла мәрхүмнең хаҗыны әда кыйлып кайтдыкымның шатлыгына бер ядкяр булсын өчен, мәрхүмнең угълы мулла Хикмәтулланың үтенүе буенча, кардәше Бибимәрзияне тәзәүвеҗ итмәк касдындамын. Насыйп булса, Алла тәбарәкә вә Тәгалә әҗәлгә сабырлык бирсә, шушы мартның ...нче көнендә гакде никях иҗра ителәчәктер. Һич кичекмәй кәрәм боерасыз, хәзрәт! Никях көненәчә сез бөзрекне хөрмәт итеп, тәяммәнә никях хөтбәсене сездән үтенмәк буламыз. Бакый гафуыгызны риҗа улынадыр.

Әлхаҗ Мөхәммәт Сабир Ышанмасов. ... сәнә, ...март».

Сабырның остазы Габдулла хәзрәт тәкъва вә риясыз бер имам иде ки, табгы сәлим, күңеле канигъ, хөсен вә вәкарь сахибе, хөсен вә кобыхне фәрекъ итүче, тәхәммелле вә сахибел-әүрад бер имам иде. Фәкать: «Бу замандагы ишаннарның бар ниятләре җәмгы мал, бар эшләре тәнәгъгом вә тәрәффәдер. Үзләре наданнар, даим дин танымаган җаһил мужиклар берлә вакыт заигъ итәләр», — дип, замана ишаннарыны гаеп иткүче иде. Үзенең шәкерте мулла Сабир хосусында дәхи ул кадәр разый түгел иде. Бер кәррә фарызны әда иткәч, хаҗ белән сәүдә кыйлмак нигә кирәк? Даим хатыннар белән шөгыльләнмәк, бер тоташ нәфес арзусына хезмәт итмәк мәшругъ булырмы икән? «Загел гыйльме фи әфхазенниса» дәю, чырае бозылып, Сабир мулланы истихфаф вә истиһза сурәтендә зикер итәр ирде.

Сабир мулладан килгән мәктүбне алгач, ачып укымас борын, Габдулла хәзрәт мәктүбнең тышыннан вә адресыннан вә саир каринәләреннән белеп, эшнең асылына төшмәк вә бер микъдар әсрарга ирешмәк өчен: «Бу ни? Буны кем бирде? Ул атлар кемнеке? Кайдан килгән?» — дәю, тәвәкъкыф вә тәрәддөттә калды. Ихтисас кабләл вәкугъ кабиленнән, мәктүбне эленә алдыкта, монкабиз вә мозтариб булды. Мәктүбне ачып, тиз-тиз күз йөртеп чыктыгында, хәйран булып, башыны уңга-сулга салып: «Ай ахмак! Әүвәл язганы ялган! Гүя миңа махсус май зәмзәм вә хөрмә кәлдермеш. Буннан әүвәл ничә кәррә хаҗга барып, бер катрә зәмзәм вә бер danә хөрмә кәлдергәне юк иде. Бу кәррәсендә бәңа һәдияләр кәлдермеш!» — дәю, Габдулла хәзрәт үз-үзенә сөйләнде. «Бу ахмак дөнья вә ахирәт [тә] хәрап вә рисвай булыр; тизрәк бармасам, әллә ни хилаф шәргы эшкә икъдам кыйлыр, ахмак! Хикмәтулла үзе үтенеп бирә, имеш! Әллә ничә яучы йөрткәнсең дә... Кызы кем бит!» — диде.

Габдулла хәзрәт, үзенә мәгълүм сергә бинаән (түгел ки Сабир мулланың ялганлап язган мәктүбенә имтисалән), иртә таң, атар-атмас намаз укып, сәфәргә чыкты. Ике арада байтак мәсафә булса да, шул көн кеше ятканчы, Габдулла хәзрәт Сабир мулланың йортына барып җитте. Остаз хәзрәтенең кәефе бозылып, ачигълы бер кәйфияттә түргә узды. Хәзрәтнең кәефсезлеге юл мәшәкатеннән дәгел иде, бәлки, Сабир хаҗиның хәрислыгы (комсызлыгы) берлә икъдам кыйла язып калдыгы эш хосусында бер яшерен сергә мотталигъ улдыгыннан иде. Габдулла хәзрәт, әүдә кеше калдырмай чыгартып, ишекне элдердектән соңра, Сабир муллага бер иске мәктүб бирде. Мәктүбтә язылмыштыр:

«Дустым вә Шәригем мулла Габдулла хәзрәткә дога вә сәлам бәгъдендә, тәкъдире илаһи ирешеп, кече кызым Гайшәне шәкердегез Сабир хаҗига никяхландырмыш идек. Ике кич зофаф улынып, кияү киткәч, кызымыз кесәсеннән кияүнең язып калдырмыш хәрам хатыны тапты. Кызымыз Гайшә хәмелле булып вә вакыты җитдектә бер кыз бала тугъдырып, шул баладан вафат тапмыш иде. Иттифакан, шул вакытларда Гыйззәтулла исемле адәмдәге олугъ кызым Гафифәнең алты көнлек баласы үлеп, Гайшәдән калган тыйфел Мәрзияне Гафифәгә тапшырдык. Кияүнең даимән үз-үзене тәрбия итмәсе, гыйш вә гыйшрәт, вә нисван берлә иштигале, вә балаларына тәрбия вә илтифаты юклыгы атасы мәрхүмгә кыясән дә мәгълүмдер. Бу Сабирның йортындагы балалары да ни табылганны киеп, ятим балалар кеби тәрбиясезләрдер. Шуның өчен баланың вөҗүде хакында кияүне агяһландыруда файда зан итмәдек. (Вакыйган, Сабир мулла бер никяхына кергән хатыннарына вә балаларына асла игътибар итмәйдер иде; үзенең нәфесенә ошаган нәрсәләрне кәсеп итүдә тәкъдир вә язмышны теленә дә алмый, ля йөбали теле вә фигыле берлә кеше рәнҗетмәктә иде.) Бән исә, кыз сората башлагач, Сабирны кып-кыска кайтармыш идем. Остабикә дигән нәрсә: «Шушындый бай хаҗига да кыз бирмәгәч, кызны кемгә бирерсең? Үземез фәкыйрь, карыйлыгымыз да бар, бәлкем, дөньямызга да бер нәрсә файдасы булыр бай кеше-

нең», — диеп, гаҗиз иткәч бирдек иде. «Вә кянә әмруллаһе кадрән мәкъдура...» Имди, мулла Габдулла хәзрәт, сез һәм дустым, һәм шәригем, һәм сахибе серем уллыгыннан, бу серне сезгә әманәт идәрем. Һәрничек Гыйззәтулла кияү ятимәнең тәрбиясеннән агырсынмак, яхуд гаҗиз булмак ихтималы барлыгыннан вә яхуд башка бер-бер сәбәптән, вакыты хаҗәттә бу серне фаш итәрсез дәю раҗи кәминә *Габделмалик... Ф.*»

Аңладыкмы, әфәндем? Бу мәктүбтә ни беленде?

Мәрзиянең анасы Гайшә — Сабирның мәнкүхәсе, Мәрзия дә — Сабирның кызыдыр. Сабир мулланың алып аерган хатыннары ике дистәдән артык булдыгыннан, Сабир ике кичлек мәнкүхәсе Гаишәне оныта язган, хәтта оныткан иде. Бу хаҗиның тәвәккәле там Ходаның рәззакы галәм булуына иманы кәмаль иде. Пәйгамбәр сөннәте диеп, һәр сәнә берничә хатын ала, балалар тәрбиясене биззат Ходаның үзенә тапшырадыр иде ки: аның йортына да төшермәй хәрам хаты бирелгән хатыннарыннан туган балалары күп иде. Сабир мулла гаять голулектә улып, берәр-икешәр генә кичлек хатыннарны бер аергач, кайтарып сөйләмәгә вә телгә алмага (тәнәззел итмәс) гарьләнер иде. Сач тараганда, Мәрзиянең Сабир мулла күзенә фәүкыльгадә сөемле (сөйкемле) күренүе мәрхүмә Бибигаишәнең рәсемен вә сурәтен күрсәтдекеннән иде. Бибимәрзия хәзерге көндә бигайниһи 18 яшендә чагындагы анасы Гаишә улдыгыннан, бу Мәрзия Гаишәгә гаять охшаган икән диеп, Сабир мулланың уйламавы гаҗәп иде.

Сабир мулла Гаишәне гаять сәвәчәк иде. Ләкин гали күңелле Гаишә зофаф көннәрендә Сабир мулладан бизеп: «Күземә аю кебек күренәсең, синдә тузан кадәр дә мәхәббәтем юк, әлбәттә, мине аерып калдыр», — дәю, катгыян таләп итдекеннән, мулласы да ул кадәр агыр сүзләр әйткән хатын берлә хөсне могашәрә мөмкин булмаячагыны белеп, вә буның җиренә башка бер кызны алмак һәм мөмкин булсын хәйләсе илә хәрам хатыны гизлечә мәнкүхәсенең җәебенә куеп калдырмыш иде.

Сабир мулла, остазы Габдулла хәзрәттән мәктүбне алып укыдыкта, бу дәсисә Мәрзияне алдырмас өчен корылган бер вәсвәсә улачагыны зан итәчәк иде. Мәгәр саргаеп вә искереп беткән мәктүб бу төһмәтне кабул итмәдекеннән, зарурәтән буның чын эш идекене игътираф итмәк лязем кәлде. Буның кеби хәрислыктан килгән хаталыкка кешенең вөҗданы рәхәтсез улмаса, лөзүме улдыгыннан, Сабир мулла, йорт-җир вә җәмигъ мал вә дәүләтене мәсҗед вә мәдрәсә файдасына ташлап, хатыннарыны аерып, бер төннең эчендә карьясеннән чыгып качты.

Сабир мулла әлхаль сәламәттер, Азия халыклары арасында сәрсәм вә гариб сәяхәт итәр. Сачы-сакалы җитен кеби агарган, яңаклары ябышкан, иңсәсе чыккан. башы салынган, кулында агыр таягы, өстендә керләнгән ак җиләне бардыр.

Бу үзе хосусында булган вакыйганы бәңа сөйләп: «Сән килештереп яза беләсең, яз! Мөселман кардәшләремә гыйбрәт булсын, анлар милләтләрен онытып, тиешсез эш берлә вакыт качырмасыннар», — дәю, бәңа бу кыйссаны язып нәшер итмәгә әмер итте. Кәндесе, ияген уйнатып вә агыр аякларыны сөйрәп, «Мөхәммәдия» укый-укый, Җөмә әкәнең тирмәсеннән чыгып, Казимөхәммәд хәзрәткә барам дәю, мал таптаган кылган өсте берлә далага юнәлде.

КҮГӘРГӘН АЛТЫННАР

I

Май аеның иң әгъля, җылы көннәреннән берендә хәзрәт мәсҗедтән кәмаль вәкарь илә чыгып килә иде. Мәсҗедтән чыгуга, икенде алдыннан гына явып киткән ягъмур саясендә тузаннары басылып, сафланган һава һәм яңа яфрак ярып бетергән каен агачларыннан чыккан хуш исләр хәзрәтнең борынына килеп керде. Бу яхшы һаваны иснәү илә, хәзрәтнең әүвәлдән дә йомшак табигатьләре яңадан бер йомшарып, үпкәләре җәелеп, рәхәтләнеп китте. Бу кадәр хуш исле яхшы һаваны борыннарыны бераз югарырак күтәреп иснәгәннән соң, һаваның татлылыгыннан күбрәк ләззәт алып калу өчен, агызын ачып та бер кәррә сулу алып куйды. Хәзрәт бу ләззәтләр вакытында акрын вә вәкарьле йөрүеннән дә туктаган иде. Ушбу кадәр аз бер тәләззез илә эше тәмам булганнан соң, хәзрәт янәдән, гадәттәге рәвешендә, мәсҗед ишегалдындагы каеннарны артта калдырып, вәкарь илә генә урам капкасыннан чыкты.

Капка төбендә, капкадан дүрт-биш адым кадәр читтәрәк, бер шәкерт илә җәяүле — юлның баганасына сөялеп тора торган, башына чиркәс бүреге, өстенә керләнгән җиләнсымак нәрсә кигән төрек борынлы бер кеше хәзрәтнең мәсҗедтән чыкканын көтеп торалар иде. Иң әүвәл шәкерт, мәхрәҗләрен кәмаль чыгарып, бик ихтият илә, аның артыннан теге нәмәгълүм кеше гарәпчәгә бер дә оешмаган агызлары илә сәлам бирделәр.

Хәзрәт, бер дә вәкарьне бозмыйча гына, акрынлык илә сәлам алганнан соң, гәрчә бүген җәй көненең якты кичләреннән бер кич исә дә, китап күп моталәгә кыйлганлыктан, күзләре бераз кайткан бул-

ганлыктан, каршысындагы кешеләрне таныр өчен, куен кесәсенең бер почмагына гына җирләштерелгән пенснәсене акрын гына алып, гадәттәгечә, ак яулыгы илә бер мәртәбә сөрткәннән соң, матур һәм мәһабәт кенә кылыч борынына куйды. Каршысындагы кешеләргә бераз күз йөрткәннән соң, ике кешенең берсе танымаган адәми булдыкыннан, иң әүвәл ул шәкерткә илтифат итеп, ни йомыш илә килгәнлегенә сорады.

Шәкерт хәзрәтнең мәдрәсәсендә игъдадия сыйныфларының берсендә укый торган бер шәкерт иде. Бу көн хәзрәттән өенә кайтырга рөхсәт сорау өчен килгән иде. Бу шәкерт мәдрәсәдә вакытларында тәнгә сыланып тегелгән тужуркалар, брюкалар киеп, гәрчә тәрбияли алмаса да, чәчне озын итеп җиткереп, «базар»га чыккан вакытларында биш тиенлек ак якаларыны куеп, хәлфәләр күрмәгәндә, иптәшләре арасында яланбаш көенчә йөри торган «образованный» бер шәкерт исә дә, бу көн ни өчендер, хәзрәт каршына килгәндә, аягында читек илә кәвеш, өстендә җөббә, башында да озын чәчне күмәрлек итеп кара кәләпүш өстенә «бохари»ча ураган чалма иде. Баштагы чалма бик керләнгән булса да, кич караңгылыгында ак төсле булып күренә иде.

Гадәттә, хәзрәт бундай өенә кайтырга рөхсәт сорап килүче шәкертләргә: «Атаң хат язып бирәсем бар, иртәгә килерсең», — дип җибәрә торган иде, һәм шәкертләр, һәр намаз соңында хәзрәтнең вакытын тугъры китерер өчен, бер-ике көн мәсҗедкә килеп йөрсәләр дә, ахырдан хәзрәтнең хат язарга вакыты булмаганлыктан, болай гына рөхсәт алып китә торганнар иде.

Бу көн харикыльгадә бер эш булды. Хәзрәтнең яхшы һава иснәп табигате йомшарган иде. Шул сәбәптән, атасына хат язам дип, шәкертне бер-ике көн кичектереп торуны мәгъкуль күрмичә, тугърыдан-тугъры рөхсәт бирде.

Шәкерт, бик зур шатлык илә хәзрәтнең кулыны үбеп, күрешеп, тиешле садакасыны биреп, янәдән кулын күкрәгенә куеп, башларын иеп, кәмаль тәвазигълык илә сәлам биргәннән соң, «Тәгълимел-мөтәгаллим» китабының кушуы буенча, остазы күзенә күренмәс булганга кадәр арты илә барып, чаттан борылып, күздән югалды.

Нәүбәт намәгълүм адәмгә килде. Бу вакытка кадәр багана янында сөялеп торган бу кеше, шәкертнең китә башлаганыны күреп, хәзрәткә таба якынлашты. Шәкерт китүгә, үзенең ватык агызлары илә яңадан бер кәррә сәлам биреп, хәзер генә шәкерттән күреп өйрәнгән белеме илә, хәзрәтнең эш илә мәшгуль булмаганлыктан йомшарган, бикәләр кулы шикелле ак вә йомшак кулларыны үзенең күсәк кеби бармаклары илә кысып күрешеп, щетина мыеклы тупас иреннәре илә хәзрәтнең кулыны үбеп, бераз чәнечке урыннары калдырып, эзләндереп, чын кальбеннән тәвазигълык әсәрләре күрсәтте. Хәзрәт, бераз уңга таба мәел итеп, ике аршин озынлыгындагы көмеш башлы кызыл камыш таягыны ярты адым кадәр алга таба куеп, алга таба атлый башлап, өенә таба хәрәкәткә хәзерләндегене мөсафирга белдерде. Мөсафир да, хәзрәткә ияреп, аның артыннан барырга риза идекене күрсәтте. Вак адымнар илә урамның икенче тарафына чыга башладылар. Хәзрәт акрынлап мөсафирның кем вә нинди кеше идекене сораша башлады. Хәзрәт мөсафирны садака җыеп көн күреп йөрер өчен йортыннан чыккан бер чиркәс булыр дип фараз кыйлып та куйган иде һәм гариб мөсафирга ярдәм кыйлдыру өчен байларга мөрәҗәгать кыйлуны да уйлап, бер-ике байның исемнәренә дә күңеленнән кичереп алган иде. Ләкин мөсафир, аның фараз кыйлганынча, чиркәс тә һәм садакачы да булып чыкмады.

Мөсафир үзенең анатолияле бер төрек идекене, һөнәре дә бакчачылык булып, ушбу шәһәрдәге Лимонадов нам бер бакчачыда иптәше илә бакчада хезмәт кыйлганнарыны ярым-ярты тупас төрек теле илә аңлатты.

Хәзрәт тә, мөсафир да сүз ушбу җиргә җиткән вакытта, никадәр акрын йөрсәләр дә, урам аркылы чыгып, хәзрәтнең урамдагы кунак як ишеге төбенә килеп туктаганнар иде.

Хәзрәт, ак җон хиркасы эченнән кигән бикасап казакиенең кесәсеннән юка гына ясмык ачкычыны алып, ишекнең Америка системасында эшләнгән бигене ачып, ишектән яртылаш кереп, мөсафирга йөзе илә әйләнде.

Хәзрәт, гадәттә, үзенең каршына, мәсҗед алдына килгән кешеләрнең иң ахырдагысы илә һәрвакытта ушбу рәвештә сөйләп, йомышларының йомышлап, ишегенә бикләп кереп китә торган иде. Килгән кешеләрнең йомышлары зур булмаганда, яхуд күрешергә килгән кеше бик зур игътибарлы адәм булмаганда, өенә алып кереп тынычлыгын бозмыйдыр иде.

Бу көн бу ярлы мөсафирдан да бик зур йомыш чыгуны фараз кыйлмадыктан, аны да ишек төбеннән генә җибәрергә уйлаган иде.

Шул ният илә, ниһаять, мөсафир төрекнең ни йомыш илә үзенә килгәнлегенә сорады. Эченнән: «Бу мөсафир инде өенә кайтырга юллык өчен миннән бераз ярдәм сорый торгандыр», — дип уйлады. Гөнаһ шомлыгына каршы, гәрчә хәзрәт никадәр иҗазәтле зур шәехләрдән булса да, күңеленә килгән илһамнарының һичберсе тугъры килмәде. Төрек, сүзене кеше ишетүдән курыккан шикелле, як-ягына караганнан соң, үзенең эчендә бик зур һәм яшерен бер сер барлыкыны, ул серне сөйләргә шәһәрдә хәзрәттән башка зур һәм инабәтле кеше таба алмаганлыгыны вә ул серне бу урында, ишек төбендә генә, сөйләргә җәсарәт итә алмаганлыгыны хәзрәткә аңлатты.

Төрекнең агызларыны кыйшайтып, акрынлык илә һәм тәвазигъ илә сөйләүләре хәзрәткә тәэсир итте. Әллә кайдан, чит мәмләкәттән килгән бер кешенең агызыннан да үзенең бер зур кеше идекене ишеткәч, хәзрәтнең яхшы йомшак һава һәм татлы агач исләре илә йомшаган хәлим табигате яңадан йомшарып китте. Үзе бераз эчкәрәк кереп, төреккә дә эчкә керергә юл бирде. Төрек, хәзрәтнең мөбарәк ханәсенә былчыратудан куркып, аякларының очлары илә генә басып, эчкә керде, аның артыннан хәзрәт тә ишегене ябып, дикъкать илә бикләп, күздән югалдылар.

II

Эчтә һәм йортның югарыгы катында караңгылык иде. Гәрчә вакыт сәгать унберләр булса да, хәзрәт икътисадка бик ригая кыйла торган кеше булганлыктан, хатын-кыз ягыннан башка бүлмәләрдә ут яндырылмаган иде.

Хәзрәт, ишекне бикләгәннән соң, барып югарыга менә торган баскыч янындагы электрик лампасыны кабызып, үз артыннан югарыга менәргә төреккә юл күрсәтте. Югарыга менгәннән соң, кунак бүлмәсенә төрекне утыртып, үзе хатын-кыз ягына чишенергә кереп китте. Бер-ике дәкыйкадән соң күлмәк өстеннән эре юллы бикасап чапан һәм гадәттә кия торган күк хәтфә түбәле бохар кәләпүше урынына, бүгенге кунагы төрек булганлыктан, аңларга бер изһары мәхәббәт булсын өчен, кызыл фәс киеп, кунагы янына чыкты. Озак тормады, бер биш-ун дәкыйка соңында, янә дә төреккә ригая уларак, гадәттәге берәр стакан чәй урынына берәр финҗан каһвәләр дә килде.

Бераз сүзләр сөйләшенеп, хәзрәтнең хаҗ юлында төрекләрдән күргән ихтирамнары вә анда күрелгән гаҗаиб вә гараибләр бәян иделеп тәмам булганнан соңра, яшерен сохбәтләр башланды.

Төрек сүзгә кереште. Үзенең вә иптәшенең Трабзоннан килеп, бу шәһәрдәге Лимонадовка бакчачылык хезмәтенә керешкәнлекләрене яңадан бер мәртәбә тәкрар кыйлганнан соңра, яңадан бер мәртәбә әтрафына карап алып, чит кеше юк икәнлеккә күңеле кәмаль карар тапкач, бик ихтият белән эчке куен кесәсеннән төйнәлгән бер яулык чыгарып чишеп, өстәл өстенә дүрт-биш данә күгәргән алтын һәм җиде-сигез данә күгәргән көмеш акчаларны чыгарып салды.

— Менә бу алтыннар һәм көмешләр — рус алтыннары һәм рус көмеш акчаларыдыр. Фәкать бунлар җир астында ятып бераз ушбу рәвештә күгәргәннәр. Без буның ни кыймматкә торганлыгыны белмимез. Без буннарны иптәшемез илә икәү җир казыган вакытта бакчадан таптык. Буның бундай алтыннары — биш мең данә, көмешләре өч мең данәдер. Без үземез, чит җир кешесе булганлыктан, бу алтыннарны кайда куярга да белмимез. Үземез илә бергә сакласак, тотылып җавапка калуымыздан куркамыз. Киңәш итәргә дә һичбер ышанычлы кешемез булмадыкыннан, сезнең олугъ идекегез безгә күптән мәгълүм булганга күрә, җәсарәт итеп, сезгә киңәшкә килдек. Зинһар, сез безнең серемезне кешегә фаш итә күрмәңез. Безгә бу алтыннарны кайда куярга булса да бер киңәш биреңез. Әгәр бер инабәтле һәм безне алдамаслык бер кеше табылса, без бу алтыннарны дүрт-биш мең сумга булса да сатып, мәмләкәтемезгә китеп, гомеремез буенча сезгә хәер-дога кыйлыр идек, — диде.

Алтыннарны күргәч һәм айларның күплегенә вә арзанлыгыны ишеткәч, хәзрәтнең хәлим табигате яңадан да бераз йомшарды. Пенснәне кесәсеннән алып, ак яулык илә сөртеп,күзлекнең бер дә табы калмаганлыгыны ут яктысына тотып бик дикъкатьләп карап кигәннән соң, алтыннар гына тотарга сәляхиятле булган, керсез, ак асылзадәләр кулы кеби кулларының бармаклары илә алтыннарны тотып, әйләндереп карап тамаша кыйлырга кереште.

Алтыннар вакыйгъдә бер тарафында ике башлы кара кош сурәтләре төшерелгән, икенче тарафына «5 рублей» дип язылган борынгырак рус алтыннары иде. Ләкин бераз тышкы яклары балчык илә катып күгәргәннәр иде.

Хәзрәт, алтыннарны туйгангача карап тамаша кыйлганнан соң, әүвәлгедән берничә кат йомшаклык күрсәтеп, төрек илә мөшавәрәгә кереште. Төрекнең серене кешегә фаш кыйлмаска сүз бирде. Нинди булса да инабәтле бай бер кешегә әйтеп, васита булып, алтыннарны саттырып, төрекне баетып мәмләкәтенә җибәрергә вәгъдәләр кыйлды. Яңадан берничә финҗан каһвәләр китереп, төрекне сыйлап, байларга күрсәтер өчен алтын вә көмешләрдән берәр данәсене алып калып, урамга кадәр төрекне артыннан озата чыгып, кадер-хөрмәт күрсәтте. Хәзрәтнең бу илтифаты да бик сирәк кешеләргә генә мөяссәр була торган иде. Әксәрдә хәзрәт кунакларын югарыдан, баскыч башыннан гына озатып калып, ишек бикләргә хадимәне генә куша торган иде.

III

Кунак чыгып китү илә, хәзрәтнең мәгыйшәтендә яңа дәверләр башланды. Гадәттә, хәзрәт ястүдән соң берәр сәгать китап карагач, ятып, иртә намазга кадәр хили истирахәт кыйла, мөнәббиһ сәгатьнең шалтыраган тавышына уянып, иртә намазына китә, аннан кайткач, янәдән, иртәге чәйгә чакырылган булмаса, сәгать тугызларга кадәр истирахәт итә торган иде.

Бу көн алтыннарны күргәч һәм алтын хәбәрләрене ишеткәч, хәзрәтнең йокысы качты. Гәрчә вакыт соң булып, гадәттә ята торган вакыты узганга бер сәгать булса да һәм икенче бүлмәдә абыстайның мышлап йоклаган тавышлары ишетелә башлаганга бик күп вакытлар үткән булса да, хәзрәтнең күзенә йокы керми иде. Кунакны озатып, тын калганнан соң, хәзрәтнең күзенә бер-бер артлы өем-өем акчалар, байлыклар күренә башлады. Йортлары әллә нинди зиннәтләнгән төсле күренә иде, дөньяда рәхәтлек хис кыйладыр иде. Ләкин бер читен мәсьәлә бар: бу алтыннарны ничек итеп кулга кертергә кирәк? Бу кадәр күп алтыннарны кулга кертү өчен дүрт-биш мең сум акчаны кайдан алырга кирәк?

Хәзрәтнең ике-өч җирдәге зур таш йортларда иштираке булып, хили сумасы булса да, анлар акчалата сума булмаганлыктан, хәл бераз мөшкил иде. Бу йортларны рәһенгә салып, акча табу мөмкин исә дә, аңарга шәрикләреннән ризалык алырга кирәк булачак. Ризалык алып йөрсәң, сернең сизелү ихтималы бар. Ул ихтималлардан котылырга да, бәлки, юл табылыр иде, ләкин алганнан соң ул алтыннарны тәмизләп, сатып бетерергә кирәк булачак, сәүдәгәр булмаган кешегә бу да бер читен эш. Соңра бу алтыннарны алтын бәрабәренә алмаштыруның риба булу ихтималы да юк түгел.

Шуларны уйлап утыра торгач, хәзрәт таң атканны сизми дә калды.

Көн шактый яктыра башлаган иде. Хәзрәтнең өендә бу вакытта да яктылык булганлыктан, халыкның шөбһәгә төшү ихтималлары да юк түгел иде. Шул сәбәптән хәзрәт тиз генә кунак як утларыны сүндерде һәм, намаз вакыты бик җиткән булганлыктан, тәһарәт алып мәсҗедкә китте. Барганда, кайтканда һәм намаз эчендә дә күңелендә һаман шул йөзе сары алтыннар иде. Намазда кушкан сүрәсендәге «вәннәҗмес-сакыйб» дигән сүздәге йолдызлар да күзенә алтын булып күренеп, кыйраәтендә бераз ялгышып та алды. Кайткач, бу эшнең үзеннән генә булмаячагыны исәпләп, мөрид байларыннан берсенә серене ачып, аның илә бергә алтыннарны алып, яхуд аннан алдырып та, үзенә хезмәт хакы берничә мең сум гына алып калырга фараз итеп, чишенеп урынга ятты. Ятканнан соң да бу акчаларның риба булмавыны күңеленнән мөхакәмә кыйлып, ниһаять, кәгазь акча биреп алган тәкъдирдә риба булмаячагына күңеленнән карар биреп, кояш чыгар алдыннан салкынайган һавада, абыстайның җылысы илә эреп, йокыга китте. Төшендә дә һаман алтыннар, көмешләр вә байлыклар күреп саташты.

IV

Хәзрәт йокыдан уянганда, сәгать тугызлар булган иде. Абыстайның: «Тор, мулла, тор! Чәй булды инде», — дигән сүзләренә уянып китте. Төшендә күргән татлы хыяллары бүленде. Гүя алтыннар, кулына керәм дигәндә генә, төшеп югалган шикелле булды. Моның өчен абыстайга бераз ачулана язып та калды. Ләкин анларның төш икәнлегене белгәнлектән, өнендә дә алтыннарга кавышу дәрте илә тиз генә урыныннан торып, тәһарәт алып киенде. Хадимне җибәреп, мөрид байны базардан чакыртып менгерде. Башка көннәрдә иртәге чәйне абыстай илә сохбәт итеп, кәефләнеп эчә торган булса да, бу көн, алтыннар хөрмәте өчен, ул ләззәтне фида кыйлып торырга мәҗбүр булды.

Мөрид бай хәзрәтнең бик якыннарыннан һәм хәзрәт тирәсендә йөри торган байларның иң зирәк вә ачык фикерлеләреннән иде. Асыл сумасы атасыннан калган булса да, үзенең бик зирәклеге аркасында сумасыны арттырып, бик тиз баеган иде. Бу көндә хәзрәтнең болай бик иртә чакыртуыннан, нинди дә булса харикыльгадә бер эш бар идекене «зирәк» бай бик тиз сизенеп алды. Шул сәбәптән, хәзрәтне озак көтәргә мәҗбүр итмичә, тиз генә килде һәм, тугъры югары менеп, кунак бүлмәсенә керде. Хәзрәт байны, гадәттәгедән дә ачык чырай илә кабул итеп, чәй эчәргә утыртты. Бераз базар хәлләрене сорашканнан соң, «мөһим мәсьәлә»не хәл итәргә керештеләр.

Хәзрәт иң әүвәл файданың биштән берсенә үзене керәштерүне шарт кыйлып, бай тарафыннан бертөрле ризалык алганнан сон, кичә төректән нәмүнә өчен алып калган алтын илә көмеш акчаны байның алдына куеп, кичә төрек илә ике арада булган эшләрнең һәммәсен дә байга сөйләде. Бай да, күп файданы күргәч, бик кәефләнеп, биш мең данә алтынның хәзерге базарда утыз җиде мең ярым сум, өч мең көмеш өч мең сум, җәмгысы кырык мең биш йөз сум булачагыны «зирәк»леге аркасында тиз генә хисаплап алды. Ләкин файданы күбрәк итү мәкъсуды илә, никадәр арзан булса да, бундай хәвефле эштә надан төрекләргә биш мең сум бирү тиеш булмаганлыгыны, аңларга ике мең сум биргәндә дә бик рәхәтләнеп сатачакларыны бәян кыйлды. Хәзрәт тә байның «зирәк»легене тәхсин кыйлып, ике мең сум илә төрекләрне ризалатырга карар бирделәр. Хәзрәт, төрек килгәч, аны байның үзенә җибәрергә вәгъдә кыйлып калды. Алтын хыяллары илә дәртләнеп, бай да үзенең магазинына чыгып китте.

V

Берничә көннәр узды. Ушбу узган көннәрдә дикъкать кыйлып караган кешеләргә ике төрекнең «зирәк» бай магазины тирәсендә киләп сарганлыкларыны күрергә бик мөмкин иде. Бай кереп чыккан көнне кич төрек, иптәше илә хәзрәткә килеп, яңадан күренеп киткәннәр иде. Хәзрәт бунларга байның кибетене үгрәтеп, буйдан соң шул бай илә эш күрергә кушып, төрекләрне озатып калган иде. Шул көннән бирле төрекләр «зирәк» бай тирәсендә киләп сара башладылар. Бай илә берничә кәррәләр күрешеп хак

тугърысында да сөйләштеләр. Бай, берничә алтын нәмүнәләрне алып, кислоталарга салып һәм төрле дарулар тиереп карап, алтынның чынмы, ялганмы идекене тәфтиш кыйлып карады. Алтынның алтынлыгында һичбер шөбһә юк иде. Бай, үз күзенә генә ышанмаганлыктан, серне приказчикларыннан берсенә ачты. Алтын тануга маһир булган бу приказчик та, алтыннарны төрле дарулар илә юып карап, чын алтын идекләренә шәһадәт бирде. Бу тарафтан да күңел тынычланды. Фәкать бу эшнең хәерле булыпбулмавыны тәфәәэл кыйлып карау өчен хәзрәттән истихарә кыйлып карарга үтенде. Гәрчә хәзрәтнең мөкаррәбләрдән икәнлегенә игътикады бик кәмаль исә дә, ихтият өчен, шәһәрдәге башка «зур» кешеләргә мөрәҗәгать кыйлып, анлардан да истихарәләр кыйлдырды. Истихарәләрнең һәркаюсы яхшы чыкты. Хәзрәт төшендә бик шәп бакчалар, бик һәйбәт ялтырап аккан чишмәләр күрде. Башка «зур кешеләр»нең дә күргән төшләре бик әһәмиятле иде. Берсе — байның бик әгъля тройка атлар илә йөргәнене, икенчесе — байның йорты өстенә бик биек манара үскәнлегене күрде.

Истихарәләрнең һәркаюсы эшнең хәерле булачагын күрсәтәләр иде.

Бай алтыннарны алырга карар бирде, ләкин ничек булса да файдалырак рәвештә алырга юллар табарга кирәк иде. Шуның өчен бай алтыннарны алу тугърысында бик сабырлык күрсәтте. Төрекләр байга көненә берничә мәртәбәләр килеп, алтыннарны сакларга курыкканлыкларыны сөйләп, бу газаптан тизрәк котылдыруны байдан үтенсәләр дә, бай да, үзенең ул кадәр алтыннарны урнаштырырга урын таба алудан курыкканлыгыны һәм аның илә үзенең дә эләгү ихтималы барлыкыны бәян итеп, назлана иде. Иштә шул сәбәпләрдән иде ки, төрекләр көненә берничә мәртәбәләр байның кибете тирәсендә килеп саралар иде. Сатулашулар һаман дәвам итә. Һәрбер килгән саен төрекләр алтынның бәһасеннән берәр йөз сумны төшерәләр, бай да килгән саен иллешәр сум арттыра иде. Шул рәвешчә, сөйләшә һәм сатулаша торгач, ниһаять, өч мең сумга килештеләр.

Өч меңнең ике мең сумы — төрекнең иптәшенә (чөнки ул алтыннарны элек күргән), бер меңе үзенә булачак булды. Алтыннарны китереп тапшыру илә ике мең сумны байдан алып, иң әүвәл иптәше шәһәрдән китәчәк. Берничә көннән соң калган мең сумны алгач, төрек үзе дә ватанына сәфәр итәчәк иде.

Ихтият тәдбирләренең һәркаюсы иҗраэ ителде. Төрекләр алтыннарыны байның өенә кич илә, кеше күрмәгән вакытта гына китереп тапшырачак булдылар. Төрек алтыннарны салыр өчен яхшы бер тимер сандык хәзерләп куярга һәм үзе дә, йөзәр сумлык кәгазь акчалардан башканы хисаплап белергә бик маһир булмадыкыннан, акчаларның һәркаюсыны йөзәр сумлык итеп хәзерләргә байдан үтенде. Һәм политсәгә беленү хәвефе булмасын, сер дә чит кешеләргә беленмәсен өчен, алтынны тапшырган вакытта бер приказчиктан башка әүдә һичбер кеше булмаучылыгы да шарт ителде.

Алтыннарны икенче көн кич сәгать унбер тулганда китереп тапшырырга карар бирелде.

VI

Икенче көн булды. Иртәдән үк алтыннарны кабул итәр өчен хәзерлекләр башланды. Йортта хатынкыздан һичкем калмады. Бай һәркаюсын дачага җибәрде. Хәтта төрекләрнең керεп чыкканлыкларыны күрмәсеннәр өчен, дворник илә кучерга да бу көн, дачага барып, бикәләрне саклап кунарга әмерләр бирелде. Әүдә һичкем калмады. Кич кибет япкач, бай приказчикны үзе илә әүгә алып кайтты. Яңадан һәртөрле ихтият тәдбирләре кыйлынды. Йортның урам ягына караган бүлмәләрнең һичберсенә яктылык кертмәделәр. Фәкать ишегалды ягына караган бүлмәләрдән берсенә генә бик якты итеп утлар яндырып, ике кат пәрдәләрне төшереп, тыштан һич күренмәслек итеп тәрәзәләрне томаладылар. Хәзерлекләр тәмам булды. Төрекләрне тавышсыз-тынсыз, шыпырт кына алып керү өчен, приказчик та капка төбенә чыкты.

Сәгать ун тулды. Сәгатьнең суккан тавышы бүлмә эчендә ялгыз калган байның күңеленә тәэсир итте. Алтыннарга кавышу шатлыгы илә политсәгә эләгү, яхуд серне кешегә беленү хәвефләре бергә катышканлыктан, изтирабка төшеп, байның йөрәге сикерә иде. Күңелене әллә нинди үзе белмәгән хәвефләр ишгаль кыйлып, курка иде. Гүя бер җинаять эшләргә хәзерләнгән кеше шикелле каушап, куллары, аяклары калтырый башлады. Башлары да әйләнгән шикелле һәм күз аллары караңгыланган төсле булды. Тынычсызлыгыннан урынында утырып тора алмас булды. Торып, бүлмә буенча йөри башлады. Берничә мәртәбәләр урам янындагы караңгы бүлмәләргә чыгып, бик ихтият илә тәрәзәләрдән карады. Вакытлар бик акрынлык илә генә уза иде. Эч пошканлыктан, вакыт кичерү өчен китап укымакчы булып, атасы заманыннан ук калып, бу көнгә кадәр ара-тирә тузаннарыны сөрткән вакытларда асраулар тарафыннан тотылудан башка кеше кулы тимәгән вә һичбер кәррә беркем тарафыннан да ачып укылмаган китаплар янына килеп, берәр-берәр китапларны актара башлады. Куллары китапларны актарса да, зиһене һаман алтыннар илә мәшгуль булганлыктан, һичберсене аңлый алмый иде. Актарып-актарып та, укырга бернәрсә дә таба алмагач, китап шкафы яныннан китте. Аякларында тамам куәт беткән иде, хәлсезлектән, язу өстәле янындагы урындыкка утырды. Шул вакытта сәгать унберне дә суга башлады. Бер сәгать тын торганнан соң суккан бу сәгать тавышлары алтыннарның якынлашуыннан байга хәбәр бирәләр иде. Бай, урыныннан сикереп торып, урам янындагы тәрәзә янына барды. Күкне кара болыт каплаган булганлыктан, гәрчә җәйге төн булса да, яктыдан чыккан күз илә урамдагы нәрсәләрне күрү

мөмкин түгел иде. Шул вакыт ерактан яшен яшьнәгән яктылык күренде. Күз ачып йомганчы ялтырап киткән бу яктылыкта урамнар бик мәһабәт вә куркыныч булып күренде. Бай, «ля хәүлә» укып, тиз генә башыны тәрәзәдән алып, ут яндырган бүлмәгә кереп китте. Куркуы артканнан-арта вә аның бәрабәренә үзендә куәтсезлек барганнан-бара көчәя иде. Бичара бай, куәтсезлектән вә арганлыктан чыдый алмыйча, турецкий диванга егылды. Шул заман, бик каты күк күкрәгән тавыш ишетелеп, артыннан ук тәрәзәләргә бәреп, бик каты шыбырдап ягъмур ява башлады. Байның куркуы тәмам чиктән ашты. Ниһаять, бундай куркулы вә тынычсыз алтыннардан ваз кичеп, алтыннарны алмаска уйлый башлады, ләкин бу фаразы нәтиҗә чыгарырлык дәрәҗәгә килеп җитмәде, парадный ишегенең шалтырап ачылганлыгы вә аның артыннан ук ихтият илә ябылып бикләнгәнлеге һәм ике-өч аяк тавышының югарыга менгәнлеге ишетелде.

Димәк, алтыннар килә. Байның изтирабына һич чама юк. Байның әүвәлге куркулары таралып, аның урынына, күз ачып йомганчы, алтын гыйшкы урынлашты. Тышта яшьнәгән яшеннең тавышы яңадан байны бер мәртәбә дерелдәтте. «Йа Алла! Бу алтыннар никадәр куәтле нәрсәләр! Нинди зур тавышлар вә нинди куәтле шаптырдау һәм ялтыраулар илә киләләр!» Бай тәмам каушап төште. Аптыраганлыктан ни эшләргә дә белми иде.

Бундай бәйнәлхәуфи вәрриҗа булган агыр бер заманнар да кичте. Ишектә, зур капчыкны кочаклап, ике төрек илә приказчик килеп керделәр. Капчыклы алтынны күрү илә байның йөрәге «гөп итеп», бер секунд эчендә башыннан аягына кадәр, бер-бер артлы кайнар һәм боз кеби салкын су койган шикелле, эсселе-суыклы булып китте. Яңадан тышта яшен чатырдады. Һәркаюсының куркудан күзләре шар кеби ачылды. Бунлар һәркаюсы да куркалар, һәркаюсы да бер җинаять кыйлырга хәзерләнгән кешеләр шикелле дерелдиләр иде. Сүз сөйләргә һичберсендә җәсарәт юк. Бер сания кадәр һәркаюсы аяк өстендә катып калдылар. Ниһаять, карт төрек, җәсарәт кыйлып, калтыраган тавышлары илә сәлам бирде.

Сәлам биреп бетергәнче, каушавыннан ике-өч мәртәбә сулу алырга мәҗбүр булды. Карт төрек, капчыкны ныгытып кочаклаган көенчә, идәнгә утырды. Башкалар да аңа мотабәкать кыйлдылар. Идәнгә утыру илә һәркаюсында бераз җәсарәт хасыйл булды. Карт: «Сез тәмам хәзермесез?» — диде. Буңа каршы бай да көч-хәл илә: «Хәзермез», — диде. «Зирәк» бай һаман да ихтиятта иде. Алданмау өчен, алтыннарны яңадан бер мәртәбә карарга лязем күрде. Җәсарәт итеп, алтыннарны күрсәтүне карттан сорады. Эшләр бик тизлек илә бара иде ки, гүя бер җинаять эшләнә иде. Карт төрек байның алдавыннан бик курка, шул сәбәптән капчыкны бер дә кочагыннан җибәрми иде. Бай сорагач, бик саклык илә генә, дерелдәгән куллары илә капчык авызыннан ике-өч данә алтынны алып бирде. Алтынның чынлыгында шөбһә юк. Бай: «Әйдә, бушат», — диде. Зур һәм таза тимер шкатулканы чалтыратып ачты. Буңа каршы төрек: «Кайда акчалар?» — диде. Бай әүвәлдән хәзерләнеп куелган егерме данә йөзәр сумлык кәгазь акчаларны, кесәсеннән чыгарып, төреккә бирде. Төрек, куллары калтырый-калтырый акчаны санаганнан соң, кесәсеннән бер кызыл яулык чыгарып акчаны төрде. Куен кесәсенә эчкә салды. Йөзләре тәмам яктырды. «Инде сез дә игелегене күреңез, тот сандыкны», — диеп, капчык эченнән алтыннарны шкатулкага койды. Бикләп ачкычны байга бирде, соңра яңадан бер исәп төшкән кеби булып, кинәттән кесәсенә кулыны тыгып, бая төреп салган яулыкны кесәсеннән чыгарып: «Без хәзер китеп, дүрт мең данә көмеш акчаларны китерәмез, аны алып килгәнче бу акчалар да бунда торсын», — дип, байдан ачкычны сорап алып, ачып, яулыкны шкатулкага салып бикләп, ачкычны үзенә алды. «Без хәзер ярты сәгатьтән килеп йитәрмез», — дип, урыннарыннан кузгалып чыгып киттеләр. Чыкканда йөзләре бик якты иде, ләкин шатлыкларыннан бик каушаганнар иде. Приказчик, ишекне бикләп, озатып калды.

Тышта ягъмурлар да туктаган, һавалар да ачылган һәм ничә вакытлардан бирле вөҗданны газаплап торган агыр бу эшнең иң зур бер кыйсме берничә дәкыйка эчендә узып киткән иде. Бу эшләр бары да төш эчендә кебек кенә узып китте. Байның өстеннән агыр бер йөк төшкән шикелле булды. Байның күңелендә хәзер шатлыктан башка һичнәрчә калмаган иде. Приказчик кергәч тә, татлы мөсахәбәләр башланды. Бай приказчикка да бик яктырып сөйли иде. Шатлык сәгатьләре гадәттә бик тиз уза бит. Болар, сөйләшеп утыра торгач, сәгатьнең бер булганын тоймый да калганнар. Фәкать сәгать берне сукканны ишеткәч кенә, бай илә приказчик, йокыдан уянган кеби булып, төрекләрнең киләчәкләрене хәтерләренә китерделәр. Төрекләр ярты сәгатьтән килергә тиеш иде, ләкин анлар чыгып китүгә ике сәгать узган булса да, һаман күренмиләр. «Әллә капка төбенә килеп көтеп торалармы икән?» — дип чыгып та карадылар, анда да юк. Янәдән бер ярты сәгать көттеләр, төрекләрдән һичбер нам-нәшан юк. Бай хафага төште. Бичара төрекләрне кызгана башлады. Мескеннәрнең эшләренең сизелүе һәм көмеш акчаларны алып килгән вакытта юлда политсә тарафыннан тотылып эшкә эләгүләре һәм анлар аркасында байның да кулыннан алтыннарның китүе, аның өстенә байга үзенә дә берәр төрле эш булуы ихтимал иде. Гәрчә бай алтыннарны акчага алган булса да, яшереп алган мал булгач, закон буенча, бәлки, ул да, кем белсен, гаепле була торгандыр. Шул сәбәптән, бай үзеннән дә курка иде. Иштә шундый куркулар илә яңадан берәр сәгать вакыт уздырдылар. Алтыннарны яшерергә дә, яшермәскә дә белә алмадылар. Сәгать ике тулды, һичбер килгән-киткән кеше күренмәде. Ниһаять, Ходага тапшырып, чишенеп яттылар. Приказчикка да бу көнгә бай өендә иптәш булып кунарга тугъры килде. Алтыннарның файдасы да, зарары да үзенә гаид булмаганлыктан, приказчикның зур кайгысы юк иде. Ул, сәгать икегә кадәр тартылган

файдасыз агыр хезмәттән котылганлыктан, урынга башы тию илә бик тиз гырылдап йокыга китте. Фәкать бай гына бик озак борчылды. Буның колагына капка шылтыраган, яхуд ишек каккан шикелле тавышлар ишетелгән төсле тоела иде. Гяһа политсә килеп, алтыннарны алып киткән шикелле була да, хафалана, гяһа бөтен алтыннар илә шкатулка эчендәге үзенең акчалары да үзенә калган шикелле булып, һичбер тиен акча сарыф кыйлмыйча, шулкадәр алтыннарга малик булганлыгыны исәпләп шатлана иде. Шундый фикерләр илә башыны ватып, урынында әле бер якка, әле икенче якка әйләнеп күп маташа торгач, бай да сәгать дүртләр тирәсендә йокыга китте.

VII

Иртә сәгать җиде иде. Бай, төшендә алтыннарның шкатулкасы илә ишектән чабып чыгып барганыны күреп, саташып, куркуыннан уянып, сикереп торды. Тиз генә шкатулкага барып ябышты. Шкатулканың кичәге урынында бикләнгән көенчә торганлыгыны күргәч, җаны тынычланды. Төнге вакыйгаларны бер секунд эчендә күз алдыннан кичереп алды. Кич илә политсә дә, фәлән дә килмәгәнлегенә белгәч, шатланды. Кичә кич илә килергә төрекләр, бәлки, шикләнеп калганнардыр. Калган көмеш акчаларыны, бәлки, бу көн китереп бирмәкче була торганнардыр дип, җанын тынычландырды. Тәһарәт алды, киенде, приказчикны да уятып, аннан самавыр куйдырып, чәй эчеп, шкатулканы зур бер сандык эченә салып бикләп, кибеткә чыктылар. Көн узды, һичбер килгән-киткән кешеләр күренмәде. Төрекләрнең политсәгә эләккән булуларында байның һичбер шөбһәсе калмады. Булган эш булган, сабыр итүдән башка һичбер чара юк.

Шул рәвешчә, бай өч-дүрт көнгә кадәр сабыр итте. Бер һәфтә дә үтте. Төрекләрдән дә, политсәдән дә һичбер төрле хәбәрләр булмагач һәм төрекләрнең эләккәннәре тугърысында да бер сүз ишетелмәгәч, ни эшләргә кирәклеге хакында хәзрәт илә киңәш итте. Хәзрәт тә бу хакта мәгълүм көн узганнан бирле бик зур хафада иде. Хәтта үзе русча укый белмәсә дә, укый белгән кешеләрдән гәзитәләр укытып, төрекләр хакында гәзитәдә берәр хәбәр юкмы икәнлекне белер өчен, акрын гына, белмәгәнгә салышып, шәһәр хәбәрләренә тикшертә иде. Бер атна кадәр вакыт эчендә бунлар хакында һичбер төрле хәбәр булмагач, хәвеф-хәтәр юк идекенә аның да күңеле карар тапкан иде. Шул сәбәптән байга шкатулканы ватып ачарга фәтва бирде. Бай, кич шкатулканы ватарга карар биреп, көндездән үк бүлмәсенә төрле кораллар хәзерләп куйды һәм, үзенә булышыр өчен, кич илә өенә барырга мәгълүм приказчикка да әмер итте.

Кич җитте, бай кайтты, приказчик та килде. Эшкә шөругъ кыйлдылар. Мең бәла илә шкатулканы ваттылар. Шкатулканы ачкач, бай, акча төргән җаулыкны алып: «Мескеннәргә бу акча да насыйп түгел икән», — дип, кесәсенә салып куйды.

«Бисмилла» дип, алтыннарның күгәргән вә каткан яшел балчыкларыны пәке илә кыра башладылар. Беренче алтында ук приказчикның кулында пәке очы алтынның уртасындагы бер тишеккә кереп, икенче яктан чыкты. Яхшылап карасалар, «алтын» дигән нәрсәләрнең һәммәсе дә атларның шлеяләренә тезә торган җиз тәңкәләр булып чыкты. Бай шөбһәгә калды. Йөрәгенә гөлт итеп ут кабынган төсле булды, тиз генә кесәсенә кулыны салып, төргән яулыкны алып ачты. Яулык эченнән йөз тәңкәлек формасында итеп төрелгән кәгазьләр чыкты. «Зирәк» бай эшне сизде. Үзенең алданганлыгында һич шөбһә юк иде. Төрекләр, мәһарәтләре аркасында, җизләрне һәм берничә данә алтыннарны күгәртеп, нәмүнәгә яхшы алтын күрсәтеп, байга берничә мең данә җиз тәңкәләр сатканнар һәм чыгып киткән вакытларында акча төргән яулыкны үз кесәсенә салып, шуның төсле итеп төргән икенче яулыкны шкатулкага бикләп, байны алдап киткәннәр иде. Бай, эшне аңлагач, теге «мескен төрекләр»гә ләгънәтләрне яудырса да, анлардан нам-нәшан калмаган, бу көнгә кадәр анлар күптән шәһәрдән чыгып сызганнар иде. Бай «алтыннар»ны бәдрәфкә түкте. Вакыйганы дә үзләре генә белеп, эчләреннән тындылар. Бай да, хәзрәт тә алтынның күгәрми торган нәрсә идекене алданганнан соң гына белделәр. Истихарәләр яхшы төсле күренгән булса да, тәгъбирендә хаталык булган икән дип үзләрен җуаттылар.

VIII

Вакыйгадән тәмам өч ел узган иде, көннәрдән бер көн мөселман гәзитәләренең берсендә ушбу рәвештә бер хәбәр күренде:

«АЛДАУЧЫЛАР

Өченче көн кич берсе Нури, икенчесе Хәмид исемле ике көрд Михайлов нам бер адәмгә, «җирдән таптык» дип, бер капчык «алтын» сатып, биш йөз сум акчасыны алып чыгып киткәннәр. Анлар чыгып китү илә, Михайлов, «алтыннар»ның ялганлыгы белеп, политсәгә хәбәр биргән. Политсә, бунларны Балык базарындагы бер йорттан барып табып, хәбес иткән».

Гәзитәдә язылган көрдләр өч ел бундан мокаддәм байны алдаган «төрекләр» иде.

Истәлекләр

МИНЕМ ПЕРСОНАЛЬНЫЙ ПЕНСИОНЕР БУЛУЫМНЫҢ ТАРИХЫ

Мин, Галиәсгар Галиәкбәр улы Камал, 1878 ел, искечә 25 декабрь, дүшәмбе көн, таң вакытында, Казанда, элекке Аркылы Тихвинский, хәзерге Фуксовский урамда, Суворов (хәзерге Хәйрулла Хәлиуллин, Сувор Хәйрулла дип йөриләр) йортында дөньяга килгән. Мин яшь, үз-үземне белмәгән бала вакытымда, әти, һичбер вакытта үз-үзенә карар таба алмыйча, бер квартирдан икенчесенә күчеп йөргәнлектән, ул заманның асламчы хатыннарыннан Мәгъриастай дип йөртелә торган бер хатын, минем әти белән Кариев заманында артист булып озак вакытлар уйнап йөргән кешеләрдән «Ишми» дигән артистның атасы Кара савыт Шаһи дигән кеше хакында:

— Кара савыт Шаһига хатын ярамый, камчатчы Галиәкбәргә фатир ярамый, — дип шаяртып сөйли торган булган.

Шулай итеп, без, бер фатирдан икенчесенә күчеп бик күп йөри торгач, элекке Тихвинский урам, хәзерге Тукай урамында Госманов мәдрәсәсе күршесендә Мазар Фазлый дигән кешенең йортына «фатир» күченгәнбез. Минем үз-үземне белә башлавым әнә шуннан башлана. Бу квартирга без күчеп килгәндә әле без күчәчәк квартирның таш йорты эшләнеп бетмәгән иде, шул сәбәптән безне, вакытлыча гына, капканың икенче ягындагы пулатның астындагы двор өенең бер почмагындагы бер бүлмәгә урнаштырып торганнар. Шунда торганда, мин пич алдында уйнап утырганда, ут кабынып китеп, күлмәгемнең алды ягы дөрләп яна башлаган, шунда хезмәт итүче Фазыл исемле дворник, мәллә чикмәне белән каплап алып, утны сүндергән, мин дә корсакларым бераз пешү белән, янып үлүдән котылып калган идем. Әнә шул вакыйга беренче һәм һич онытылмый торган бер вакыйга булып исемдә калган.

Икенче онытылмаган вакыйга да — шул көннәрдә, шул ук йортта булган яңа квартирга күчү мәсьәләсе! Без югары каттагы шул квартирга күчкән вакытта квартирның өй алдысы эшләнмәгән, мостиклары сүтелмәгән иде. Мине шул мостиктан җитәкләп алып менгәндә, егылып төшәм дип бик курыккан идем. Үзем белмим, ләкин шул урамда торучылар мине, шул вакытларда син җырчы идең, дип сөйлиләр. Мине җырлатып, кәләвә ашарга бер тиен, ике тиен акча бирә торган булганнар. Җырлый торган җыруым:

Алты кыек тәрәзә, куйдырмыйсың бер ишек,
Бетәр микән, бетмәс икән [сиңа төшкән] бу гыйшык, —

дигән җыр белән:

Скрипкә, думбыра, әти башка кундыра,
Өйгә кайтып кергәчтен, әни буран туздыра, —

дигән җыр булган.

Миңа биш яшь тулып алтыга чыккан вакытларда булырга кирәк, минем әнинең авылы булган — Арча районы Казанбашы волосте, Түбән Масра дигән сөннәтче бабайлар авылына Казаннан, Сәлах хәзрәт мәдрәсәсеннән Исмәгыйль дигән «бик гыйлем» бер пишкадәмне мулла итеп куйганнар. Әти мине, шул «гыйлем» кешедән укырга дип, Масрага җибәргән. Анда мин укыганмындырмы, юкмы, ул кадәресен белмим — әмма, һичбер язу танымаган көйгә, мулланың, аркага камчылар төшергәләп, «әфтияк» сүрәләре бикләткәнен һәм кичке «сабак» кереп, шуларны тыңлатканын беләм һәм әнинең миннән берничә яшьләр олы энесенең «Иман шарты»ндагы «Вә һүә галә көлле шәйин кадир» дигән сүзне «вә һүә галә көнләшәдер Кадыйр» дип тыңлатканын беләм. Аның болай дип тыңлатуы бер дә гаҗәп түгел, чөнки аның гарәпчәне һич ишеткәне юк, әмма безнең каршыда Кадыйр исемле бер күрше бар, әбиләр аны хатыныннан көнләшә дип сөйлиләр иде, аның, аның гына түгел, минем дә ул сүзне ишеткәнем бар иде. Шулай иттереп без, һич укымаган, язу танымаган көйгә, кыш буена күңел сабаклары бикләп, «бик гыйлем» хәзрәттән укып, кышны уздырып чыктык. Үземә бик күп әләкмәсә дә, шунда бергә укучы, минем шикелле һәм миннән берничә яшь зур малайларның «кушка» (камчы) ашаганнарын күреп, кышны уздырып чыктык, кыш буена бер мәртәбә «убыр» күрү вакыйгасыннан башка истә калырлык һичбер вакыйга да булмады. Ул вакыйга шуннан гыйбарәт: бер тәнне (чөнки Исмәгыйль хәзрәт күңел сабагына «ястү»дән чыгышлый гына керәдер иде, ә без «мәдрәсә»гә караңгы төшкәч тә барадыр идек тә, «кизүнең» яндырган түшәм лампасы яктысында «Сукыр тәкә», «Дерен сугыш» уйнап гөр киләдер идек) шулай, күңел сабагыннан соң өйгә кайтып барганда, мәчет елгасында җылтыр-җылтыр янган ут күренә, очкыннары да чәчрәп куя. Шуны күрүгә, арадан бер малай: «Убыр!» — дип кычкырып та җибәрде, бар-

лык малайлар дәррәү кире «мәдрәсә»гә кача башладылар. «Мәдрәсә»гә бардык, анда хәзрәт утны сүндереп кайтып киткән. Югары оч малайлары инде алар күптән өйләренә кайтып җиткәннәр. Безгә шәфәгать сорарга урамда бер олы кеше дә юк. Малайлар шүрләделәр, белгән күңел сабакларын гына түгел, арт сабакларын да укырга тотындылар, ләкин файда юк, «убыр» һаман кышкы җилдә авызыннан утларын чәчеп ята. Кышкы төн суык, урамда төн буе торып булмый, өйләрдә дә, теге «убыр»дан башка, җылтыраган ут юк. Мин курыкмыйм куркуын, чөнки һәрничек дөнья күргән «шәһәр малае». Шулай да иптәшләрең барысы да курыккач, никадәр батыр булсам да, минем дә шүрләми хәлем булмады.

Өс юка, җил өрә, курку да туңдыра, ни булса да булыр, батыр булырга кирәк: «Әйдәгез, малайлар, барыгыз да белгәннәрегезне кычкырып укыгыз, «әгузе бисмилла»дан җен-пәриләр качар, әйдә киттек!» Минем шикелле үк туңганнар булырга кирәк, малайлар да батырландылар, минем арттан курка-поса гына бара башладылар. «Догалар бәрәкәтендә» әле һаман теге «убыр» урынынннан кузгала алмый. Якынрак килгәч, кылт итеп, көндез бер әбинең елгага салам көле түккәнен күрүем хәтергә төште. Шуннан эчемә җылы кереп, батырланып йөгереп барып, утка тибеп җибәрдем дә утлы салам көлләре тирәякка чәчелеп китте. Инде мин герой, батырлык шәп, карга чумган, катып беткән киез итек белән калганнарын да басып, таптап сүндереп бетердем.

Бу геройлык вакыйгасы авыл малайлары арасында минем авторитетны бик күтәреп җибәрде. Көндез һәр көн безнең түбән оч малайлары белән якалашып сугыша торган югары оч малайлары каршысында да мин — «кала малаеның» дәрәҗәсе күтәрелде, мине дошман күрми башладылар, хәтта көндезләрдә япа-ялгыз югары очка менеп, алар белән бергәләп уйнау, алар белән бергәләп чана шуу хәленә килеп җиттем. Шуның белән бергә, түбән очлар да мине дус күрәләр иде. Шулай итеп кыш үтте. Кыш буена, каладан кайтучылар артыннан, берничә тапкыр әтиләрдән күчтәнәчләр, пешкән мәмиләр, каткан-туңган алмалар да килде. Алардан да авыз иттергәләгәч, минем дуслар тагы да күбәеп китте. Кыш буена күп укый торгач, минем гыйлем дә зурайды, башкалар «Әләм тәрәкәйфә» сүрәсендә тукталып калсалар да, мин «Гаммә» сүрәсенә кадәр барып җиттем. Миңа күчтәнәч җибәргәндә әтиләр, хәзрәтне дә «онытмыйча», аңар да берничә аршин ситса, садакалар җибәргәләгәч, әбиләр дә берничә тапкыр мунчаларга чакырып, коймаклар, кабартмалар белән чәйләр эчертеп сыйлаштыргалагач, минем дәрәҗә тагы да үсеп китеп, хәзрәт үзе белән мәчеткә алып кереп, «күрәсезме, мин ничек тырыштырам, балаларны ничек итеп кеше итәм» дигәндәй мактанып, бер җомгада «Вәлләйли иза ягъша» сүрәсен дә укытты. Авыл абыстайлары, карчык һәм киленнәре дә, минем шундый Коръән уку хәбәремне ишетеп: «Сабый баланың догасы кабул була икән аның», — дип, өйләренә алып кереп, Коръән укытып, йомыркалар, кабартмалар ашатып та чыгара башладылар.

Тормыш зарарсыз иде, өс бөтен, тамак тук, тау шуарга чана бар, әнинең сеңелесе йомшак бәти йоныннан бәйләп, өстеннән киндер белән баш сапкан бияләй бик җылы. Әни авылыннан бер чакрым җирдә (хәзер күргәнем юк, икесе бергә тоташа язган диләр) — Яңа Масрада әтинең сеңелесе, дүрт чакрым җирдә — Му казаклары авылында әбинең тутасы (исеме хәтеремдә калмаганмы, яки бөтенләй ишеткәнем булмагандырмы, анысын белмим, казаклар «Бал тәтәй» диләр иде), аннан ярты чакрым Сикертән авылында «Сикертән бал тәтәй», аның улы Гыйлаҗи абзый, әтинең анасы — «Сикертән әби» [тора иде]. Бабайның үләр алдыннан түшәктә ятканы гына бераз хәтеремдә, ләкин ни төсле кеше булганын белмим, әмма ике энесен хәтерлим, аларның берсе өйләнгән, берсе өйләнмәгән кешеләр иде. Шул елның көзендә иде бугай, өйләнде. Әтиләр туйга кайткач, туйга мине дә алып барганнар иде, миңа бер тустаган (әниләр авылында «җамьяк» диләр, пыяладан ясалган булса да «җам аяк» дигән сүздән алынган булырга кирәк) бал эчергәннәр, шуның белән минем башым бик әйләнгән иде. Туй карарга җыелган малайлар:

— Исергән, исергән, — дип, миннән көлгәннәр, мин, ачуым килеп, үзләрен чыбыркы белән куып йөргән идем.

Масра белән Сикертән авыллары арасында халыкның типларында, бигрәк тә моннан кырык биш ел элекке вакытларда, аерма бик күп иде. Масра халкының үзләренең сөйләүләренә караганда, Масра халкының ерак бабалары, Идел болгарлары мөселман булгач, Болгар ханнарының чакырулары буенча, халыкны «сөннәткә» утырту өчен Гарәбстаннан килгәннәр, имеш, алар үзләре Әнәс сәхабә нәселеннән, имеш. (Сөннәтче бабаларның әйтүләренә караганда, аларның кулларында бу дәгъваның дөреслеген исбат итә торган, нәселдән нәселгә күчеп йөри торган «шәҗәрә»ләре дә бар, диләр, ләкин минем күргәнем юк.) Менә ханнарның чакыртуы буенча килгән шул сөннәтче гарәпләрдән берникадәресе Казан ханлыгына килгәннәр дә, Казан ханы аларны икегә аерып, бер өлешен Тау ягына, Кошман дигән авылга, икенче өлешен яхшы урманлы, җирле, сулы урын булган хәзерге Масра авылы урынына урнаштырган; алар анда Казан татарлары кызларына өйләнеп, авыл булып утырганнар да, гарәпчә «Зур шәһәр» мәгънәсендә булган «Мисыр»га охшатып, авылларына «Масра» дип исем биргәннәр; шуннан, балаларының телләре аналарына ияреп, татарлашып киткәннәр дип сөйлиләр һәм моның дөрес булуын исбат итәргә яраралык, татар һәм янәшә-тирәдәге башка халыкка бер дә охшамаган, ләкин гарәпкә охшаган, чәч-сакаллары чем-кара кешеләр, сирәк булса да, Масрада очрыйлар. Шуннан биш кенә чакрым җирдәге минем атамның авылы булган Сикертән авылының кешеләре баштанаяк дип әйтерлек вотякларга ох-

шаган, ут янып тора торган кызыл-сары чәч-сакаллы кешеләр. Алар Казан ханлыгы заманында ардан мөселман булып, шуннан татар исеме астына кереп югалганнар булырга кирәк.

Ярый, ничек булган булса, шулай булыр, мин яңадан Масрага әйләнеп кайтыйм әле.

Шулай итеп, Масрада мин кышны үткәрдем. Кояш карап, көннәрнең күңелен йомшатып, мыскыл итеп көлгән йөзләре белән рәхимсез, каты күңелле кышны җиңеп, аны җылатып, өстенә ябынган ак юрганнарын чылатып, гөрләвекләрен агыза башлады. Тау башлары ачылып, кар астыннан чыккан тау башлары яшелләнә, ташулар ага, чит җирләрдән килгән сыерчыклар сайрый, күгәрченнәр гөрли, кыш буена боегып яткан чыпчыклар да чүкелдәшә башлады. Инде балаларны бау белән тарттырсаң да мәдрәсәгә китерү мөмкин булмагач, «абзыкай» да мәдрәсәгә килеп балалар кабыргасы санаудан туктады. Без дә, аяк асты юешләнеп, тишек киез итек белән урамда йөрергә мөмкинлек беткәч, кары китеп бетмәгән ала-кола кыр өстеннән, әбинең ачулануына, «салкын тиереп авырырсыз» диюенә дә карамастан, яланаяк чатыр-чотыр чаба башладык. Баштан тәвәккәл бүрек төшмәсә дә, яланаяк чатыр-чотыр йөгереп, су җырып йөрүләр, һи, рәхәт тә икән лә соң! Ул, мин сиңа әйтим, әллә нинди «чыр-чу» килгән тавышлар чыгарып сулар ага, зур егетләр, үкчәләре белән тибеп-тибеп, яр буендагы, астын су ашаган карларны ташу суына төшерәләр дә, кар «бултыйх» суга чумып, аннан тагы башын калкытып, су буйлап, түбәнгә таба ашыгып чаба да чаба, аннан каядыр китә дә югала. Бөтен инеш буе безнең шикелле бала-чага белән тулган. Алар да, зур егетләрдән күрмәкче, яр буендагы карларны суга тибеп төшермәкче булалар да, ләкин кар аларны тыңламый, таяк тыгып каерып карасалар да, кар урыныннан кымшанмый. Таяк тыккан урыны, каера торгач, җылак малайның авызы шикелле җырылса да, теге типкер егетләрнеке шикелле, «булт» итеп суга да барып төшми һәм су китерүдән бигрәк авыл егетләренең кылануларын, тап-таза егетләрнең шаяруларын карап торыр өчен башына кызыл француз яулык, тамбур белән чиккән сары алъяпкыч ябып, атлаган саен әле бер якка, әле икенче якка чалт-чолт итеп бәрелә торган чулпылар таккан яшь кызлар да (араларында шактый утырганнары да бар) рәхәтләнеп шаркылдап көлеп тә җибәрмиләр, һи! Исең киткән икән лә, алар көлмәсәләр, илтифат итмәсәләр, малаеңның аның икенче бер һөнәре юкмыни! Ул, зур гына итеп бер [уч] җепшек карны йомарлап ала да, башына кигән атасының зур, әле бер якка, әле икенче якка кыйшаеп төшә торган иске бүркен басыбрак киеп, шалт! йомарлаган карны суның уртасына тондыра. Суның, бөтенләй күзе чәчрәп чыккандай булып, тамчылары як-якка карый, ләкин анда да теге кызлар белән егетләрнең исләре китми, аларның язгы һава килү белән исләре китә торган нәрсә бөтенләй башка. Ишетмисеңмени, әнә анда, абзарда, бер ат нинди яңгыратып кешни! Язгы көнне сыерларның мөңгерәүләре дә кышкы шикелле түгел, бөтенләй башка. А, харап булган, бик зур эш икән! Малайның шуларны уйлап авызын бүлтәйткәне әллә кайдан күренеп тора. Малайның мондый илтифатсызлыкка бик ачуы килә. Авызын күтәреп, аңгыраланып карап тора торган бер малайның башыннан бүреген бәреп төшерә. Ярый әле, малайның бәхете бар икән: бүрек былчыракка да, суга да төшми, сызып эреп ята торган ак кар өстенә төшә. Менә инде хәзер карап тор, бу ике малай арасында сугыш башлана. Кем кемне бүсәр? Юк, бәхеткә каршы, андый-мондый бәхетсезлек булмады тагы, нәкъ сугыш башлана дигәндә генә, бер малай каяндыр бер көлтә саламны алып килеп, ут төртеп, суга ташлады. Көлтә, ялкыннар, төтеннәр чыгарып, су өстеннән агып китте. Җыелган бөтен халыкның күзе шунда төбәлде. Теге ике малай сугышны оныттылар. Бу эш минем өчен тагы да күңелле бер яңалык булды. Быелтыр, Иделдә боз акканда, ишегалдындагы бер ломовой ямщик, хатынын һәм бала-чагаларын төяп, шулар арасына мине дә утыртып, Идел бозы акканны карарга алып барган иде. Шул вакытта бер пароход, морҗаларыннан төтеннәр чыгарып, сирәк кенә ага торган бозлар арасыннан безгә таба карап чыгып киләдер иде. Бу саламны күргәч, шул искә килеп төште. Аның артыннан Болак буе, аннан су агуы, анда көймәләр йөрү, ул йөрүчеләрне бик күп кешеләрнең Болак күпере өстеннән җыелып карап торулары, минем дә иптәш малайлар белән рәшәткә арасыннан карап торуларым күз алдыма килде. Аз гына сагынып җылап җибәрмәдем. Бәлки, җылаганмындыр да, илле еллар вакыт үткәч аны инде каян беләсең.

Менә шул илле ел вакыт узганнан соң да онытмаслык ташу суы агып бетеп, кырлар ачылуга, авыл егетләре, сабан туе ясыйбыз дип, атларга атланып, бер ел эчендә килен булып төшкән яшь хатыннардан, ат чаптырганда бүләк итеп бирү өчен, сөлге, эскәтерләр җыеп йөрделәр. Алар сабан туен «Дау язы» дигән урманга барыпмы шунда, әллә кая еракка барып ясадылар. Без, малайларның күбесе, анда бармадык, чөнки безнең үзебезнең бик зур эшебез — һәр өй саен кереп, йомырка җыеп йөрисебез бар иде. Тастымалдан теккән капчыкны күтәреп, малайлар белән бергә йөреп, өй саен дип әйтерлек кереп, суган кабыгы суына яки кызыл, яшел һәм башка төсләргә буяган пешкән йомыркаларны капчык тутырып алып кайтып, берничә көн ашадык.

Хәзер инде көннәр матурланды, тау башлары ямь-яшел, көне буе өйгә кайтып керәсе килми, элек аякка кими йөргәнгә ачулана торган әби инде аягым туңды дигәнгә ачуланырга гына тора. Кыш буе өстерәгән, асты тишелеп чыккан киез итекне дә әллә кая чормага менгереп җыеп куйды. Авыл эченнән ага торган су буенда ташлар арасыннан шалтырап ага торган боз шикелле салкын, йөздән артык эрелеваклы чишмәләр бар. Без көн буена шул чишмәләрне бөяп, таш араларын шунда була торган яшькелт-

рәк ак сутлы балчык белән сылап, тегермән бөяләре ясый, аңар чырадан чарыклар ясап, тегермәнне әйләндерәдер идек.

Тау башына ут ягып, көлдә бәрәңге пешереп ашыйдыр идек. Көннәрнең берендә ул бәрәңге пешерү минем башка бер бәла тудырды. Бәрәңгене гади рәвештә генә көлгә күмеп пешерү мине туйдырды да, мин, үземчә яңалык чыгарып, юка, шома ак ташларны җыеп, шулардан мичкә охшашлы бернәрсә ясап, эченә ут ягып, бәрәңгене шунда пешерергә уйладым. Ләкин, бәхетсезлеккә каршы, минем инженерлыгым эшкә ашмады, хәтта аз гына бәхетсезлеккә очрамадым. Кем белә, мич тирәсендәрәк булсак, бәлки, бәхетсезлек тә булган булыр иде. Без читтәрәк, бәрәңге пешкәнне көтеп уйнап йөргәндә, кинәттән бик каты, мылтык шартлавыннан да катырак бер шартлау булды. Мичнең стена ташлары як-якка атылып, тетәләнеп бетте. Ул нинди таш булгандыр, анысын белмим, чөнки шул вакыттан бирле сынап карагачым юк. Хәзер яхшы, ачык белмим, шул вакыйга узгач укмыдыр, аннан бераз соңракмыдыр, ул бөя бөяү, бәрәңге пешерүләрне ташладык, чөнки яланаяк, гел сутлы юеш балчык эчендә йөреп, аяк-куллар ярылып, чебиләп беткән, аны бетерү өчен туң майны эретеп майлаган майның ачыттыруы йөрәгемә төшкән иде. Хәер, инде ансыз да безгә ул уеннарны ташларга, сулар җылынып торганлыктан, балык тоту белән шөгыльләнергә вакыт җитә башлаган иде. Без, бөтен төркемебез белән, болынга төшеп, әбидән сорарга кыймыйча гына алган йомырканы биреп алган кармакларны юан соры тегәрҗепләргә бәйләп, кояш чыкканнан башлап кояш баеганчы, балык тота торган булдык. Әле хәзердә дә исем китә, алар нинди, шундый юан җепне дә күрми торган сукыр яки, Тукай әйтмешли, «җүләр балык» булганнардыр. Бик эре булмасалар да, көненә малай башына 70–80 балык эләгәдер иде. Үзләре бер генә сорт та түгел бит тагын: ташбаш, бәртәч, шыртлака дигәннәре дә бар һәм булалар иде. Ул инде чуртанны сөйләгән дә юк: кармакны карамыйрак торсаң, кармакка эләккән ваграк балыкны йотып, өстәвенә ул да эләгеп чыга. Безнең кармакларны санга санамый торган «тәкәббер» балык авыл теле буенча «жумба» дип йөртелә торган кечкенәрәк сом балыклары гына була торган иде. Балыкны тотуын тоту, анысы бик читен эш түгел, анысын тотып була, су буенда балыкны арчып, кырып, эшен бетереп, чистартып та алып менәбез. Ләкин анда менгәннән соң читенлекләр туа. Бабай, без аның улларына «Садыйк абзый» дип йөри торган олы улы — һәр икесе дә балыкны тоту, сөзү һәм табада шатырдатып куырып ашауны бик ярата торган кешеләр булсалар да, әби, аларның киресенчә, балыкның исен дә яратмый торган кребеткән бер халык иде. Бабай, старшина булганлыктан, күп вакыт волостьта эштә була. Садыйк абзыйның сүзен әби тыңламый, шул сәбәптән әби балык пешерергә бер аягы сынган өчаяктан башка савытны безгә бирми иде. Шул сәбәптән без, шул өчаякны су буена алып төшеп, учак ясап, балыкны суда гына пешереп ашыйдыр идек, янына бәрәңге дә турап салгач, яхшы гына, тәмле генә булып китәдер иде.

Шулай күңелле генә, тыныч кына яшәгәндә, кинәттән гадәттән тыш бер вакыйга булып алды. Көннәрнең берендә миңа Казаннан этиләрдән шактый гына күп тәмле күчтәнәчләр килде. Тәмле күчтәнәчне шатланып ашап утырганда гына, минем ике сеңелемнең бер көндә бер энемнең икенче көндә кызамык белән авырып үлеп, минем ялгызым гына калганлыкны әйттеләр. Казанда булган булсам, ихтимал, мин дә шул авыру белән ычкынган булыр идем. Бу хәбәрне ишетеп, туганнарымны кызганып бик еласам да, соңыннан тагыияләндем. Шулай итеп, җыенга кадәр мин авылда калдым. Җыенга кадәр вакыт, балык тоту, такыр басуга чыгып, «Урыс капкасы», «Кирәмән тавы» (Кирәмәт тавы дигән сүздән үзгәртелгән булырга кирәк) буйларыннан җир җиләкләре җыеп, көненә дүртәр-бишәр тапкыр сулар коенып йөри торгач, бик тиз узды да китте.

Менә берзаман җыен җитте. Пар ат җигеп, кыңгыраулар тагып, әтиләрне җыенга алмага, Казанга киттеләр, без дә малайлар белән утырып, басу капкасыннан чыкканчы атка утырып бардык.

Ике көн үтте, кече атна көн кичкә таба, урам яңгыратып кыңгырау таккан пар атлар белән чит авыллардан кунаклар килә башлады. Без, басу капкасы янында саклап торып, җыенга килүчеләргә капка ачып кертәбез, алар безгә кәнфитләр, кызыл билле прәннекләр чәчәләр, без талаша-сугыша җыябыз. Менә берзаман, әллә каян, тузаннар туздырып, узыштан, тройка ат, повозкалардан, Казанның Проломный урамындагы зур магазин хуҗасы Газиев Сәгъди белән шул ук Казанда җиде-сигез кеше яллап тегү тектерүче, камчат һәм кама мехлар белән сату итүче (Каюм Насыйриның бер китабында күргән идем шикелле), «Әсәт Валлаһи тегүче» дип вывескалар куйдырган Әсәдулла агай да үзенең кәнфит, кәләвә күп ашаганлыктан тешләре череп, «кортлап», коелып беткән Лотфулла атлы улын утыртып кайтып җиттеләр. Алар кайтып җитү белән, басу капкасы төбендәге малайлар да су сипкән шикелле булды, беркем дә калмады, барысы да повозкалар артыннан йөгерделәр. Алар киткәч, берүзем генә мин нишлим, аның өстенә аларны кәнфит, прәннекне дә бик күп бирә, авылдагы барлык малайларга кәләпүш тә өләшәләр, диләр. Һәм ул, чыннан да, шулай булды, бер уч кәнфит, прәннек белән читенә ак мишура ука toткан чуклы яшел миткальдән эшләнгән, башка чап итеп ябышып ята торган бер яшел миткаль кәләпүш миңа да эләкте. Алай гына да түгел, минем үзеннән камчат-кама алып эшли торган камчатчы Галиәкбәр малае икәнне белгәч, кәнфит, прәннекләр миңа башкаларга караганда мулрак эләкте. Аннан Газиев Сәгъдиләр кайткан өйгә йөгердек, ул да буш итмәде: кызыл билле прәннек, кәнфит, чикләвекләр бирде. Малайларның түбәләре күккә тиде. Барлыгы да, Казанның Печән базары мәчетенең гөмбәзе-

нә охшаган чуклы яшел кәләпүшләрдән, урам буенча йөгергәләп йөри башладылар. Алардан кала икенче һәм өченче сорт кунакларга басу капкасы ачарга чыгучы малайлар шактый азайган иде. Миңа басу капкасы төбендә озак көтәргә туры килмәде, теге тройкалы повозкалар артыннан озакламыйча кайтып җитүчеләр голова Хәйбулланың (авылда волость старшинасына «голова» диләр иде) яхшы, таза «контор» (волость идарәсе) атларына утырып кайтучы әтиләр булды. Мин инде, әтиләрне каршы алырга дип басу капкасыннан чыгып, Казан юлы белән бер-ике җир буе каршы да барган идем. Менә берзаман әтиләр күренде, алар да мине күрделәр. Атларны туктатып, мине тарантаска менгереп утырттылар, малайларга дигән кәнфит, прәннектән бер учны миңа тоттырдылар, өстәвенә басу капкасы ачарга чыккан малайларга да кәнфит, прәннекләрне мин чәчтем. Һи, күңелле дә була икән соң прәннек чәчү! Һич сөйләп бетерерлек түгел!..

ГАБДУЛЛА ТУКАЙ ТУРЫНДА ИСТӘЛЕК

1905 ел ахырларында Уральск шәһәрендә Камил Мотыйгый тарафыннан «Фикер» гәзите, 1906 ел башында «Әлгасрел-җәдит» журналы чыгарыла башлагач, шул гәзит һәм журналларда Г.Тукай имзасы белән 70–80 проценты гарәпчә-төрекчә, калганы татарча сүзләрдән төзелгән шигырьләр басылып чыга башлады. Ул чакларда яңа темаларда, бик саф булмаса да, татарча язылган шигырьләр булмаганлыктан, Тукайның шигырьләре бик тиз күзгә бәрелде. Мин шул килгән гәзит һәм журналлардан Тукайның язган шигырьләрен эзләп барып укый башладым. Шигырьләрен укыган саен, үз алдымда аның үземчә булган кыяфәтен дә күз алдымда гәүдәләндерә бара идем. Ул минем уемда ни өчендер солидный гәүдәле бер кеше булып урнашкан иде.

Шуннан бераз вакытлар үтеп, 1907 елның көзе җитте. Ул вакытта мин Һ.Максудиның «Йолдыз» гәзитендә секретарь булып эшлидер идем.

Көннәрнең берендә кечкенә генә гәүдәле, өстенә «абыйсының бишмәтен кигән» дигән шикелле, иңбашлары төшеп тора торган кием кигән, бер күзенә бераз ак та төшкән, җонсыз-төксез, өтек кенә бер малай редакциягә керде дә, тәкәллефсез-нисез генә редактор өстәле янындагы урындыкка утырып, өстәл өстендәге гәзитләрне дә актара башлады. Малайның болай үзсенеп китүенә минем җаным кытыкланып китте дә, мин, әлбәттә, бик матур итеп булмагандыр инде, борылып карадым. Малай, мин уйлаганча ук, аңгыра авыл малае булып чыкмады: минем нинди күз белән караганымны сизенеп алды да: «Һади әфәнде тиз килерме икән?» — дип, сүз башлады. Аның теленең авыл малаеныкы шикелле булмавын, шактый гына шомалыгын ишетеп, баштагы фикеремне үзгәртеп: «Атасының йомышы белән килгән берәр мәхдүм кисәге булырга кирәк», — дип уйладым. Һ.Максуди «голяма» («мулла-мунтагай») нәселеннән булганга һәм үзе дә «хәтме көтеб» кыйлган кешеләрдән булганга, редакцияне «зиарәт» итүчеләрнең күбрәге шундый «голямалар» буладыр иде. Шул уйга килгәнлектән, мөхәррирнең килер вакыты җиткәнен әйттем. Бераз утыргач, «мәхдүм» тагы сүз башлап: «Безнең гәзит-журналлар сезгә килә торгандыр бит?» — диде.

— Сезнең нинди гәзит?

— «Фикер», «Әлгасрел-җәдит», «Уклар».

Мәхдүмгә минем караш бөтенләй башкарды:

— Сез Уральскиданмыни?

— Ие.

— Алай булгач, сез анда гәзит-журналларда шигырьләр яза торган Габдулла Тукайны да бик яхшы белә торгансыздыр?

Малай елмайды да:

— Ул Апуш мин булам, — дип әйтмәсенме.

Солидный гәүдәле Тукай турында исәпләп йөргән миңа аның бу сүзе бик начар тәэсир итте. Ирексезләп гарәпнең «Төсмегы бил Мөгайди, хәйрен мин эн тәраһе» («Мөгайди турында ишетүең аны күрүеңнән хәерлерәк») дигән мәкале уемнан узып китте. Шулай да бу яңа Тукай белән бик тиз үзләшеп алдым. Үзе әйткәнчә, Апуш булмагае чорт булсын, миңа Тукай кирәк иде.

Шушы очрашудан соң ул, солдатка каралырга дип, авылга кайтып китте.

Иң кирәкле уң күзенә ак төшкән, ундүрт-унбиш яшьлек малай кадәр гәүдәле, солдат мылтыгын урыныннан кузгатып та, күтәрә алмаслык балалар беләге кук нечкә беләкле малайны солдатка кем алсын соң?

Тукай авылында озак тормады, Казанга бик тиз әйләнеп килде. Ләкин инде «Йолдыз» тирәсенә килмәде.

Авылдан килгәч, Тукай бераз вакыт Шәрәфләргә — «Мәгариф» көтебханәсенә саткан шигырьләреннән алган гонорары белән җан асрап килә.

Шуннан озак та үтми, либераль буржуа фикерле шәкертләр тарафыннан «мәдрәсәләрне ислях итү» лозунгысы белән эш күрә торган оешма төзелеп, аның тарафыннан «Әльислах» гәзите чыга башлагач, Тукай шунда җиң сызганып эшләргә тотынды. Ләкин ярлы оешманың барлы-юклы гына акчасына чыгарыла торган «Әльислах»тан алган чирек-чорык гонорарлар гына Тукайның тормышын тәэмин итә алмыйлар. Шул вакытларда шул ук яшьләр тарафыннан «Китап» исемендә бер нәшрият ширкәте төзелеп, алар Московский урамында «Московские номера»да кечкенә бер бүлмә алалар да, Тукайны шунда урнаштырып, аена 25 сум айлык белән экспедитор итеп куялар. Ул анда корректуралар да карый, посылкаларны да тегә, борын очларын тирләтә-тирләтә почтага посылкалар да ташыйдыр иде. Тукайның аның, ни хикмәттәндер, аз гына күтәрсә дә, язу язса да, <...> хәзер борын очы тирлидер иде.

Яшьләрнең ул экспедицияләре дә озак гомерле булмады, таралды. Ул таралган вакытларда, Фатих Әмирхан Кабан күле тарлавыгында Ботаника бакчасы каршындагы йорттан бер «дача» алып, редакциясен дә шунда күчерде, редакция белән бергә Тукай да шунда күчте. Тукайның үзенчә, бик «рәхәтләнеп», үзе дигәнчә яшәгән вакыты шул «дача»да торган вакыты булды. Ул анда яланаяк, яланбаш, күлмәк-ыштаннан гына, тирләп-пешеп, ду күчереп, малайлар белән кузна уйный, бер сукканда берьюлы бер, ике, өч пар кузнаны аударса, нәкъ балалар шикелле шатланып, рәхәтләнеп шаркылдап көлә, җиң очы белән борынының тирләрен сөртеп ала иде. Бу вакытларда инде аның доходлары да арта башлаган, китаплары да ешрак чыга, гәзиттән дә аз-маз төшем килә; аның димләве буенча мин чыгара башлаган «Яшен» журналында да эшләп, шуны сатудан килгән акчаны аның белән уртаклап бүлешәбез.

[...]

Г.Тукайның характерын сөйләгәндә, аның кайбер үзенә генә баекланган берничә төрле кызыклы табигатьләреннән берничәсен язып китәм. Г.Тукайның иң тарсынганы хатын-кыз җәмгыятендә була иде. Үзләренең шагыйрьләрен күрер, аның белән күрешү өчен читтән килгән хатын-кыз җәмәгатеннән берәрсе бүлмәсенә килеп керсә, Тукай, билгеле, «кермәгез» дип әйтә алмый, ләкин керү моментыннан башлап аның борыны тирли башлый, чыгып киткәнчегә кадәр тәмам шапыртма тиргә төшәдер иде. Алар белән никадәр мөмкин булса, шулкадәр аз сөйләп, аларны тизрәк озату ягын карый, алар чыгып киткәч, өстеннән бик авыр бер йөк төшкән шикелле булып, иркен сулу алып, тирләрен сөртәдер иде.

Ничә ел бергә эшләп тә, мин Тукайны бер мәртәбә дә өйгә кунакка алып бара алмадым. Чакырган саен: «Нигә кирәге бар, сыйлыйсың бик килә икән, монда да сыйларга мөмкин. Анда синең хатының бар. Монда гына берәр порция котлет алдырасың да, шуның белән закускалыйбыз да, эше тәмам була да китә», — дидер иде.

Берничә тапкыр авылга кайтып килүләрен исәпләмәгәндә, Тукай, Казанга килеп тора башлаганнан башлап үлгәнчегә чаклы, бары өч тапкыр Казаннан читкә чыгып йөреп кайтты.

Берсесе — «Яшен» журналы чыккан вакытларда, мин күп димли торгач, минем белән Мәкәрҗәгә барып кайтты. Анда барып, Тимерша Соловьевның «Двухсветный» гостиницасына төштек.

Барган чагында яхшы гына дәрт белән барган Тукайның, барып керү белән үк ярмаркадагы ыгы-зыгыны күреп, ихласы кайтты. Бертуктаусыз йөреп тора торган извозчикларның тыгызлыгы, Казанда еракта ат килгәнне күрсә дә, урам аркылы чыкмый торган Тукай өчен атларның болай күп йөрүләре уңайсызлады. Тукай бары тик кичен, ямщикләрнең йөрүләре басылгач, «Сәйяр» труппасының артистлары Кариевлар спектакль куя торган «Фо-ля-Бержер» бакчасына гына барып кайткалады.

«Сәйяр»ның эшләре бик шәптән түгел, театр арендасы бик кыйммәт — артистлар файдасына төшем калмый, шуңар күрә ачлар. Артистларның хәлен бик яхшы аңлаган Т.Соловьев, шуннан файдаланып, бер комбинация уйлап чыгара: әгәр дә эстрадага чыгып җырласагыз, сезгә обед белән ужин бесплатно, ди. Артистлар бу шартларга бик тиз күнәләр. Бу хәбәрне ишеткән Тукайның да, Уральскида Кариевлар белән ясаган «әдәбият кичәләре» исенә төшеп, дәрте кузгалып китә. Монда да шундагы кебек уңышлар казануны уйлап, Тукай җилкенә, артистларга программа төзеп бирә. Репетицияләр дә ясала. Соловьев, бөрадәрән Кәримевләрдән фәсләр алдырып, шуларны артистларга киертеп, сәхнәгә дә чыгара. Тукай халыкка арты белән торып дирижерлык итә, ләкин — һәйһат! — «муаффәкыятенең исе дә юк, хорны тыңлаучылар булган шикелле, шаулап утыручылар да, кайнар су китерергә кушып чәйнек шалтыратучылар да бар! Сәүдәгәрләрнең бу илтифатсызлыкларына Тукайның бик хәтере кала. Эшнең шулай булачагын алдан әйтеп төшендермәгән өчен миңа бик нык үпкәли. Шуннан, Мәкәрҗәдән аның ихласы кайтып, без кайтып китәбез. Казанга кайтканнан соң да, озак вакытларга кадәр, миңа үпкәсе язылмый, урыны чыккан саен белдерә бара.

Шулай да инде без килештек. «Яшен»не дә чыгарабыз. Шул вакытларда Казан циркына Карәхмәт дигән бер көрәшче килә. Казан мөселманнарының «милли, дини» рухлары кузгала. Мин, шуннан фай-

даланып, Тукайдан «Яшен» өчен берәр нәрсә язуын сорыйм. Тукай риза булып кала. Бер-ике көн узгач, Тукайдан язып-язмаганлыгын сорыйм. Тукай «Кисекбаш, яки Печән базары» дип бер нәрсә яза башлаганын, ләкин аның озынга киткәнен сөйли. Бер-ике көннән язып бетерә. Шул вакыт Тукай янына Г.Шәрәф керә, ул аңарга аны укып та чыга һәм аңарга сатып та куя, мин авыз күтәреп калам. Шәрәф аны бик кызу тотып бастырып та чыгара, һәм китап тиз арада сатылып та бетә. Кызулык белән язылып ташланган бу китап Тукайның күңелендә зур курку да тудыра. Менә Карәхмәт ачуланып килеп керер дә юан беләкләре, чиктән тыш зур йодрыклары белән үзен бифштекс ясап тетеп ташлар шикелле тоела. Цирк Казаннан киткәнче Тукайның җаны уч төбендә генә тора, цирк киткәч кенә тынычлана.

Тукайның Казаннан икенче чыгуы аның Сембер губернасындагы фабрикант Акчуриннарга кунакка баруы була. Ул фабрикант Хәсән Акчурин, мөселманча зур укымышлы кешеләрдән саналып, яңа әдәбиятны да сөючеләрдән булганга, Тукайның шигырьләрен укый һәм аның үзен дә күрәсе килә. Казандагы дусларына Тукайны кунакка җибәрүләрен сорап хат яза һәм акча да җибәрә. Алар, Тукайның үзенә акча мәсьәләсен белдермичә, Тукайны барырга күндереп, аны баштанаяк киендереп озаталар. Тукай бик зур кунак булып кайта.

Тукайның кайтканын ишеткәч, мин аның янына менәм, ни күзем белән күрим, өстеннән яхшы киемнәрен, ак якаларын салып ыргыткан да эчке күлмәктән генә караватына сузылып яткан.

— Нихәл, бик шәп йөреп кайттыңмы, бик шәп сыйладылармы? — дигән сорауга каршы Тукай:

— Сыйлавын шартлаганчы сыйладылар, шулай да үземнең караватымны сагынып кайттым әле, безгә кул кешеләр түгелләр алар, әллә ничә горничный нәнкә шикелле ашаталар, нәнкә шикелле эчертәләр, нәнкә шикелле йоклаталар, үзең теләгәнчә йокларга ирек тә юк. Сыйлары да гел коньяк та шампанский, безнең шикелле кара корсакка кул нәрсәләрмени алар, — диде, ник барганына үкенгән көнгә төшкәнлеген белдерде.

Тукайның Казаннан читкә чыгуының өченчесе аның Троицк ягына кымызга китүе булды. «Яшен» туктагач, ул «Юл» көтебханәсе ияләреннән Әхмәт Урманчиев тарафыннан чыгарыла торган «Ялт-Йолт» журналында берьялгызы эшли, мин тик ташка төшерү өчен карикатуралар гына эшләп бирә идем. Бу эш 1912 ел ахырларына кадәр барды.

1912 ел ахырына таба «Йолдыз» идарәсе, Балкан сугышы хакында хәбәрләр язып торыр өчен, мине Истанбулга җибәрде. Шунда мин нервы авыруы белән авырый башлап, 1913 елның февралендә Казанга кайтып атна-ун көн йөргәннән соң, бөтенләй аяк-кулдан калып, февраль ахырында нервы авырулары клиникасына кердем. Тукайны актык күрүләрем шул вакытларда булды. Тукай бөтенләй ябыккан, хәлсезләнгән иде. Күп тә үтмәде, Тукайны да Клячкин больницасына урнаштырдылар. Шуннан соң «Кояш» гәзитендә «Авыруларыбыз» дип яза баралар, мин Тукайның хәлен шул гәзиттән укып һәм хәлемне белергә килгән кешеләрдән генә ишетеп беләдер идем. 1913 елның искечә 2 апрелендә Тукай үлә, ә мин, аяк-куллар тотмаган, күзләр дә күрмәгән көйгә, клиникада ятып калам. Ул үлгәннән соң да ел ярым түшәктә ятып терелгәч кенә, Тукайның каберенә барып сәламемне бирәм.

Габдулла Тукай хакында онытылмыйча хәтеремдә калган истәлекләр шуннан гыйбарәт.

ЭЧТӘЛЕК

Төзүчедән ....

Пьесалар

Бәхетсез егет ....
Беренче театр ....
Уйнаш ....
Банкрот ....
Кайниш ....
Безнең шәһәрнең серләре ....
Өйләнәм!.. ник өйләндем? ....
Хафизәләм иркәм ....

Хикәяләр

Сабир хәзрәт ....
Күгәргән алтыннар ....

Истәлекләр

Минем персональный пенсионер булуымның тарихы ....
Габдулла Тукай турында истәлек ....
Искәрмәләр ....

Литературно-художественное издание

ГАЛИАСГАР КАМАЛ

(Камалетдинов Галиасгар Галиакбарович)

Избранные произведения

(на татарском языке)

Мөхәррире *Р.Х.Корбанов*
Рәссамы *Р.Х.Хәсәншин*
Бизәлеш мөхәррире *Р.Г.Шәмсетдинов*
Техник мөхәррире һәм компьютерда биткә салучысы *Н.Н.Мусина*
Корекcategory *М.Ш.Хәйруллина, Г.Г.Гарифуллина, Л.Ш.Шәфыйкова*

Нәшриятка 04184 номерлы лицензия 2001 елның 6 мартында бирелгән.

Оригинал-макеттан басарга кул куелды 17.12.2003. Форматы 84x108 $^1/_{32}$.
Офсет кәгазе. Офсет басма.
Шартлы басма табагы 15,96 + фор.0,21. Шартлы буяу-оттиск 16,91.
Нәшер-хисап табагы 15,91 + фор.0,36. Тиражы 2000 д. Заказ Я-852.

Татарстан китап нәшрияты. 420111. Казан, Бауман ур., 19.
Татарское книжное издательство. 420111. Казань, ул.Баумана, 19.
http://www.tatarstan.ru/books/
E-mail: tki@books.kazan.ru

Оригинал-макет Jahat™ программалар пакеты ярдәмендә әзерләнде.

«Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексы дәүләт унитар предприятиесе.
420066. Казан, Декабристлар ур., 2.